

MIGUEL VILLANUEVA SVENSSON

INDOEUROPIEČIŲ KALBOTYROS PAGRINDAI

MOKYMO PRIEMONĖ

Antras pataisytas ir papildytas leidimas

Vilnius, 2016

**Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Baltistikos katedra
(2016 m. lapkričio 25 d., protokolas Nr. 3) ir
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2016 m. gruodžio 2 d., protokolas Nr. 3)**

Recenzentai:

**prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia
(Vilniaus universitetas)**

**dr. Mindaugas Strockis
(Vilniaus universitetas)**

ISBN 978-609-459-788-6

© Miguel Villanueva Svensson, 2016

© Vilniaus universitetas, 2016

Turinys

Pratarmė ... 4

1. Pirmas skyrius. Įvadas ... 5

1.1. Kalbų pokyčiai ir lyginamasis metodas ... 6

1.2. Indoeuropiečių kalbų studijų istorijos apžvalga ... 8

1.3. Indoeuropiečių kalbų apžvalga ... 11

2. Antras skyrius. Fonologija ... 25

2.1. Indoeuropiečių kalbų fonologinė sistema ... 26

2.2. Sprogstamieji priebalsiai ... 27

2.3. Sibiliantas *s ... 46

2.4. Sonantai ... 50

2.5. Laringalai ... 61

2.6. Balsiai ... 70

2.7. Kirtis ... 98

3. Trečias skyrius. Morfologija I: įvadas ... 108

3.1. Indoeuropiečių žodžio šaknies struktūra ... 109

3.2. Indoeuropiečių apofonija ... 111

3.3. Indoeuropiečių žodžio struktūra ... 113

4. Ketvirtas skyrius. Morfologija II: vardažodis ... 116

4.1. Indoeuropiečių vardažodžio gramatinės kategorijos ... 117

4.2. Atematiniai vardažodžiai ... 121

4.3. Tematiniai vardažodžiai ... 129

4.4. *ā*-kamieno daiktavardžiai ... 133

4.5. Būdvardis ... 136

5. Penktas skyrius. Morfologija III: veiksmažodis ... 138

5.1. Indoeuropiečių veiksmažodžio gramatinės kategorijos ... 139

5.2. Asmenų galūnės ... 143

5.3. Indoeuropiečių veiksmažodžio struktūra. Prezenso, aoristo ir perfekto kamienai ... 151

Literatūra ... 159

Antrojo leidimo pratarmė

Palyginti su pirmuoju šios mokymo priemonės leidimu (2012), pagrindinės antrojo leidimo naujovės yra šios:

i) antras mokomosios priemonės skyrius (Fonologija) yra gerokai praplėstas ir papildytas. Svarbiausia naujovė – pridėti nauji poskyriai apie indoeuropiečių prokalbės fonologinės sistemos raidą atskirose kalbose priešistoriniu periodu. Taip elgtis paskatino dvi priežastys. Viena vertus, yra akivaizdu, kad tiek indoeuropiečių prokalbės, tiek atskirų ide. kalbų istorinės gramatikos studijas būtina pradėti išsamiau istorinės fonologijos aprašu, kurį gerai išstudijavus galima pereiti į istorinės morfologijos ir kitas sritis. Kita vertus, pastebėta, kad kolegos, dėstantys atskirų kalbų istorinės gramatikos įvadus, dažnai remiasi šia mokymo priemone. Dėl to tokiu būdu bandoma prisidėti prie jų darbo ir suteikti atskirų kalbų istorinę gramatiką studijuojantiems studentams daugiau žinių apie kitų ide. kalbų istoriją, kad studijuojamos kalbos raida būtų matoma kitų giminiškų kalbų raidos kontekste;

ii) po kiekvieno mokomosios priemonės poskyrio papildomai pridėta literatūra, kuri turėtų padėti studentams, taip pat kolegoms, toliau domėtis jiems rūpimais klausimais. Mokymo priemonėje stengtasi pateikti pačią naujausią ir aktualiausią literatūrą, kurioje aptariamos problemos yra išdėstytos aiškiai, pateikti pagrindiniai faktai ir argumentai bei, svarbiausia, nurodomoje literatūroje yra daugiau su ta problema susijusių patikimų literatūros nuorodų. Kartais dėl pačios indoeuropeistikos būklės tokios literatūros ne visada yra, nors tai būdinga ir kitoms lingvistikos sritims (kadangi kai kurios problemos yra populiarios ir sulaukia daug dėmesio, o kitos – gan menkai tirtos);

iii) taip pat praplėsti ir kiti mokymo priemonės skyriai (pvz., § 1.3.14–16), pildant ar tikslinant atskirus jos poskyrius.

Nepaisant šių (santykinai svarbių) pokyčių, pagrindinis šios mokymo priemonės tikslas iš esmės nesikeitė nuo jos pirmojo leidimo. Ši knyga skirta „Indoeuropiečių kalbotyros įvado“ paskaitoms, kurios skaitomos VU studentams, taip pat kitų kalbų istorinės gramatikos kursams ir visiems, kurie domisi istorine kalbotyra. Dėl tokio pagrindinio tikslo šioje knygoje daugiausiai dėmesio skiriama indoiranėnų, anatolų, graikų, lotynų, baltų, slavų ir germanų kalboms, kurios dėstomos VU. Knygoje apsiribota svarbiausiomis indoeuropiečių kalbotyros temomis (žodžių daryba, įvardžiai, leksika ir kt. liko neįtraukta).

Autorius nuoširdžiai dėkoja recenzentams prof. habil. dr. Bonifacui Stundžiai ir dr. Mindaugui Stročkiui bei Baltistikos katedros kolegoms už vertingas pastabas ir patarimus svarstant parengtą mokymo priemonę.

1. PIRMAS SKYRIUS. ĮVADAS

1.1. Kalbų pokyčiai ir lyginamasis metodas

1.1.1. Kad kalbos kinta, lengva pastebėti: pakanka paskaityti bet kokią lietuvišką XVI a. tekstą ir galima pamatyti skirtumų tarp dabartinės ir ano meto lietuvių kalbos. Kalbos kinta visais lygmenimis. Skiriami:

i) Leksikos pokyčiai.

Akivaizdus pavyzdys gali būti naujieji skoliniai (pvz., *skėneris*) ar informatikos žodyno naujadarai (pvz., *atmintukas*). Taip pat kinta ir žodžių semantika (pvz., anksčiau *ėsti* reiškė „valgyti“, kaip dar vartojama žemaičių tarmėse, o dabartinė jo reikšmė yra antrinė, išplitusi dėl naujadarų *válgyti*).

ii) Sintaksės pokyčiai.

Tokiu pavyzdžiu galima laikyti lotynų kalbos žodžių tvarkos SOV (subjektas-objektas-veiksmazodis) pokytį į SVO (subjektas-veiksmazodis-objektas), įvykusį romanų kalbose. Šis procesas vyko daugelyje indoeuropiečių kalbų.

iii) Morfologijos pokyčiai.

Gali išnykti gramatinės kategorijos (pvz., romanų kalbose išnyko lotynų kalboje vartoti linksniai) ar naujomis gramatinėmis kategorijomis gali tapti ankstesnės sintaksinės konstrukcijos (pvz., kai kurių germanų kalbų būsimasis laikas, plg. ang. *I will come*, vok. *ich werde kommen* „ateisiu“, yra atsiradęs iš veiksmazodžių junginio, kurio pirmojo nario leksinė vertė jau yra išblėsusi). Taip pat kinta ir gramatinės formos (pvz., sutrumpėjusi lietuvių kalbos datyvo forma s. lie. dat. pl. *výr-a-mus* > lie. dat. pl. *výr-a-ms*).

iv) Fonologijos pokyčiai.

Visais anksčiau minėtais atvejais pokyčiai yra neprognuojami. Kitokie yra fonologijos pokyčiai: jie reguliarūs ir neturi išimčių. Įvykus kokiam nors garsų pakitimui, tame pačiame fonetiniame kontekste paveikiami visi kalbos žodžiai (pvz., iš rytų baltų **ā* žodžio vidurio pozicijoje visais atvejais atsirado lie. *o*). Tokiais atvejais išimčių gali atsirasti dėl dviejų svarbiausių priežasčių:

a) garsų pakitimai yra sąlygoti kitų aplinkinių garsų, kirčio, skiemenų struktūros etc. (pvz., bl. **-ā*, su akūtu, žodžio gale sutrumpėjo į lie. *-à*);

b) reguliariai pakitus garsams, gali susidaryti sinchroniškai neaiškios ar nereguliarios paradigmos. Tokie atvejai dažnai būna suvienodinami pagal analogiją (žr. § 3);

Taip pat vyksta ir sporadinių garsų pakitimų: disimiliacija, asimiliacija, metatezė, haplogija ir kt.

Principas, kad garsų pakitimai vyksta be išimčių, praeityje buvo kritikuotas, tačiau jis išlaikė laiko išbandymus (konkretūs atvejai, įrodantys jo teisingumą, tiesiog nesuskaičiuojami) ir sudaro istorinės lyginamosios kalbotyros pagrindą.

1.1.2. Į klausimą, kaip ir kodėl kinta kalbos, atsakyti yra jau sunkiau. Galima išskirti du pagrindinius faktorius:

i) Pagrindiniai kalbos kaitos iniciatoriai yra kalbėti besimokantys vaikai. Kiekvienas vaikas turi pats sukurti visą kalbos gramatiką pagal tai, ką jis išgirsta iš kitų žmonių. Todėl nenuostabu, kad vaiko kalbos sistema šiek tiek skiriasi nuo tėvų: vaikas „taiso“ tėvų sistemos nenuoseklumus, apibendrina tam tikras taisykles ir t. t. Vėliau vaikas augdamas po truputį adaptuoja savo kalbos sistemą prie tėvų ir kitų bendruomenės narių kalbos normų, bet išlaiko ir vieną kitą nepakeistą naujadarą. Bėgant šimtmečiams kiekvienos kartos kalboje vyksta nedidelių pokyčių, dėl kurių

kalba taip pakinta, kad ją galima laikyti nauja kalba (pvz., lotynų kalbos raida iki italų kalbos ir kt.).

ii) Šiuolaikinės studijos apie kalbos variacijas ir sociolingvistiką pabrėžia socialinį kalbos pakeitimų aspektą. Paprastai pokyčiai prasideda viename bendruomenės sluoksnyje (pvz., tarp aukštą socialinį statusą turinčių vyrų), iš kurio paplinta į kitus sluoksnius ir įsitvirtina visoje ta kalba (ar tarpe) kalbančių žmonių bendruomenėje.

1.1.3. Istorinės kalbotyros objektas gali būti tiek vienos kalbos istorija, tiek giminiškų kalbų lyginimas. Antruoju atveju tai yra lyginamoji gramatika, kuri remiasi dviem pagrindiniais metodais, papildančiais vienas kitą: lyginamuoju metodu ir vidinės rekonstrukcijos metodu.

Lyginamasis metodas iš pirmo žvilgsnio atrodo nesudėtingas: taikant šį metodą, visų pirma, keliama hipotezė, kad dviejų arba daugiau kalbų panašumai yra tokie dideli, kad juos galima paaiškinti tik tų kalbų atsiradimu iš tos pačios, nebūtinai paliudytos, bendros kalbos – jų prokalbės.

Indoeuropiečių, semitų, uraliečių, dravidų ir kitose kalbų šeimose giminystės klausimas išspręstas jau seniai, tačiau vis dar vyksta diskusijų, kaip grupuoti kitas kalbas, ypač egzotiškas, į didesnes kalbų šeimas. Pirmasis žingsnis yra intuityvus – tiesiog pastebimos tam tikros kalbų bendrybės. Vis dėlto paviršutiniški panašumai gali būti apgaulingi: kalbos gali supanašėti ir dėl ilgai trunkančių kalbų kontaktų (tai yra arealinės kalbotyros objektas; žinomiausias pavyzdys yra Balkanų kalbų sąjunga – vok. *Sprachbund*). Kita vertus, giminiškos kalbos gali ir labai skirtis viena nuo kitos (dėl to, pvz., taip ilgai truko, kol buvo nustatyta, kad armėnų kalba yra savarankiška indoeuropiečių kalbų šeimos narė).

Apskritai galima teigti, kad lyginamasis metodas yra būdas tikrinti kalbų giminystės hipotezę ir, ja įsitikinus, rekonstruoti tų kalbų prokalbę. Iš akivaizdžiai aiškių etimologijų nustatomi reguliarūs tiriamų kalbų garsų atitikmenys, kuriuos nuolat tikrinant sukuriama *fonologinės* prokalbės sistemos rekonstrukcija (prokalbės garsų *fonetinės* ypatybės lieka už metodo galimybių ribų). Panašiai dirbant rekonstruojama ir prokalbės morfologijos sistema, gramatinės kategorijos ir kt. (tai yra itin svarbu pagrindžiant prokalbės egzistavimą, nes morfemos skolinamos gerokai rečiau nei žodžiai).

Vidinės rekonstrukcijos metodas taikomas vienai kalbai. Tiriant kalbos struktūrą ieškoma sistemos nenuoseklumų, netaisyklingų formų (ar pan.) ir bandoma juos paaiškinti postuluoju, kad jie yra archaizmai, ankstesnės dėsningos sistemos liekanos. Kitaip tariant, pagal istorinius nereguliarumus atkuriamas priešistorinis reguliarumas. Vidinė rekonstrukcija yra galingas istorinės kalbotyros įrankis, bet juo reikia dirbti atsargiai: remiantis vidine rekonstrukcija galima atstatyti dvejopą raidą (pvz., ā-kamieno dktv. nom. sg. *ger-à* šalia bdv. nom. sg. *ger-ó-ji* leidžia atstatyti pralietuvių galūnę *-ā, kuri dėsningai sutrumpėjo žodžių gale, o kitur virto o), bet ne išnykusias priešistorines formas ar kategorijas. Be to, hipotezės, iškeltos vidinės rekonstrukcijos metodu, negali būti patikrintos be kitų kalbų faktų.

Literatūra: Istorinės kalbotyros įvadų netrūksta; paprastai visuose indoeuropiečių kalbotyros vadovėliuose yra skyrius, kur pristatomi teoriniai lyginamosios kalbotyros principai. Iš naujų bendro pobūdžio darbų minėtini: Joseph-Janda (2003), Hale (2007), Campbell-Poser (2008), Ringe-Eska (2013).

1.2. Indoeuropiečių kalbų studijų istorijos apžvalga

1.2.1. Nors kalbų lyginimas Europos šalyse turi senas tradicijas („paleokomparatyvizmas“ yra atskira kalbotyros šaka), tačiau indoeuropiečių kalbotyra (kaip ir istorinė kalbotyra) atsirado tik XIX a. pradžioje. Tai lėmė kelios priežastys:

i) lyginimo idėjos samprata, ypač lyginamojoje anatomijoje, buvo paskata žiūrėti į kalbą kaip į sistemą, kreipiant dėmesį į jos vidinę struktūrą;

ii) dėmesys Azijai, ypač Indijai ir jos literatūrai, kultūrai, religijai, teisei ir kt., skatino susidomėjimą sanskrito kalba, kurios panašumas į klasikines kalbas – graikų ir lotynų – yra akivaizdus;

iii) romantizmo judėjimas, daugiausia Vokietijoje, skyrė daug dėmesio ankstyvų visuomenės egzistavimo periodų ir egzotiškų kultūrų studijai.

Indoeuropeistikos pradžia laikomas sero Williamo Joneso (1746-1794) pranešimas apie indų kultūrą 1786 m., o tiksliau ši jo ištrauka:

„Sanskrito kalba, kad ir kokia sena ji būtų, yra nuostabios struktūros; tobulesnė negu graikų kalba, turtingesnė negu lotynų kalba ir rafinuotesnė negu bet kuri iš šių, tačiau šioms dviem kalbų struktūroms ji per daug artima tiek veiksmažodžių šaknų, tiek ir gramatinių formų atžvilgiu, kad tas artimumas būtų galėjęs atsirasti atsitiktinai; artimumas iš tikrųjų yra toks didelis, jog nė vienas filologas negalėtų visų šių trijų kalbų tyrinėti, netikėdamas, kad jos kilo iš vieno bendro šaltinio, kuris jau galbūt nebeegzistuoja. Esama panašaus pagrindo, nors ir ne tokio įtikimo, manyti, kad ir gotų, ir keltų kalbos, nors ir sumišusios su visai skirtinga tarme, esančios tos pačios kilmės kaip sanskritas; taip pat ir senovės persų kalba galėtų būti priskirta prie tos pačios šeimos.“ (žr. Sabaliauskas 1979, 45).

Kitas, didelę įtaką turėjęs darbas, taip pat skirtas senajai indų kalbai, buvo Friedricho von Schlegelio (1772-1829) knyga *Über die Sprache und Weisheit der Indier: ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde*, 1808. Vis dėlto tikroji indoeuropeistika prasidėjo šiek tiek vėliau. Skiriami trys indoeuropeistikos raidos etapai.

1.2.2. Indoeuropeistikos pradžios periodas: nuo 1816 m. iki jaunagramatikių manifesto 1878 m.

Indoeuropeistikos pradžia yra laikomos Franco Boppo ir Rasmuso Rasko pirmosios knygos:

Franzas Boppas (1791-1867), *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen, und germanischen Sprachen, nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat in genauen metrischen Übersetzung aus dem Originaltexte und einigen Abschnitten aus den Vedas*, 1816.

Rasmusas Raskas (1787-1832), *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islanske Sprogs Oprindelse*, 1818.

Taip pat svarbus kitas šio laikotarpio darbas buvo Jacobo Grimmo (1785-1863) knyga *Deutsche Grammatik*, 4 tomai, 1819/1822-1837.

Minėtuose veikaluose Boppas daugiau dėmesio skyrė morfologijai, Raskas ir Grimmas – sisteminiams garsų atitikmenims. Kiti svarbūs šio periodo autoriai buvo Augustas Friedrichas Pottas (1802-1887), indoeuropiečių kalbų etimologijos studijų pradininkas, ir Adalbertas Kuhnas (1812-1881), pradėjęs indoeuropiečių kultūros tyrimus pagal kalbotyros duomenis ir ankstyvųjų tekstų filologijos studijas.

Svarbiausias XIX a. vidurio autorius yra Augustas Schleicheris (1821-1868), kurio pagrindinis darbas yra knyga *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1861-1862 m. Joje Schleicheris pirmasis ėmėsi rekonstruoti prokalbės formas, kurias žymėjo ženklų * (taip žymima iki šiol). Jis taip pat yra ir kalbų medžio – būdo ryšiams tarp atskirų indoeuropiečių kalbų šakų žymėti – autorius.

Dar minėtinas ir vėlesniam periodui priskirtinas Johannesas Schmidtas (1843-1901), pasiūlęs kalbų santykiams apibrėžti bangų teoriją, kuri buvo alternatyva Schleicherio kalbų medžiui. Iki šiol abu būdai išlieka pagrindiniai modeliai ryšiams tarp kalbų aprašyti.

Indoeuropiečių kalbų branduolys (indoiranėnų, graikų, lotynų ir germanų kalbos) buvo praplėstas baltų, slavų ir keltų kalbomis, o kiek vėliau čia buvo priskirta ir albanų kalba. Šiuo laikotarpiu į priekį pažengė atskirų kalbų sinchroninė ir diachroninė analizė (pvz., Schleicherio darbai apie lietuvių kalbą, Kasparo Zeusso – apie keltų kalbas ir kt.). 1875 m. Heinrichas Hübschmannas įrodė, kad armėnų kalba yra savarankiška indoeuropiečių kalbų šeimos narė (o ne pakitusi iranėnų tarmė, kaip iki tol manyta).

1.2.3. Klasikinis indoeuropeistikos periodas: nuo jaunagramatikių manifesto 1878 m. iki 1927 m.

Šis periodas laikomas svarbių indoeuropeistikos rezultatų ir atradimų laiku. Nemažai gramatikų, žodynų ir kitų darbų, kurie aktualūs iki šiol, buvo parašyti tuo metu (taip pat prie jų priskiriami ir kiek vėliau parašyti veikalai pagal šio laikotarpio darbo principus).

Klasikinio indoeuropeistikos periodo pradžia yra susijusi su jaunų kalbininkų grupės, žinomos jaunagramatikių (vok. *Junggrammatiker*) vardu, veikla 1870-aisiais Leipzigo ir Jenos universitetuose. Žymiausi jaunagramatikių atstovai buvo Augustas Leskienas (1840-1916), Karlas Brugmannas (1849-1919), Bertholdas Delbrückas (1842-1916), Hermannas Osthoffas (1847-1909), Hermannas Paulis (1846-1921) ir kiti.

Svarbiausias šio periodo įvykis – 1878 m. paskelbtas jaunagramatikių manifestas, kuriame be kitų svarbų idėjų yra formuluojamas principas, kad toje pačioje fonetinėje aplinkoje garsų pakitimai vyksta be išimčių, jeigu jiems netrukdo analogijos reiškiniai. Šis principas pakeitė visą istorinę kalbotyrą, suteikęs jai sistemiškumą. Remdamiesi suformuluotu principu jaunagramatikiai išsprendė daug to meto kalbotyros problemų, kurių neįveikė ankstesnio laikotarpio kalbininkai.

Svarbiausias šio laikotarpio darbas yra Brugmanno veikalas *Grundriss der vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* (5 tomai: pirmasis leidimas 1886-1890, su Delbrücko parašyta sintaksės dalimi; antrasis leidimas 1897-1916). Nors dabar šis veikalas jau paseno, tačiau jis vis dar išlieka išsamiausiu indoeuropiečių prokalbės kompendiumu iki šių laikų.

Taip pat XX a. pradžioje indoeuropiečių kalbų šeima buvo papildyta tocharų (1907 m.) ir anatolių (1914 m., iššifravus hetitų kalbų tekstus) kalbų šakomis. Vis dėlto šių kalbų, ypač hetitų kalbos, duomenų vartojimas rekonstruojant prokalbę priskiriamas jau kitam periodui.

1.2.4. Modernusis indoeuropeistikos periodas: nuo 1927 m. (Jerziui Kuryłowicziui įrodžius laringalų teorijos teisingumą) iki šių laikų.

Šis laikotarpis pasižymi sisteminiu požiūriu į prokalbę, kuri vėlyvuose jaunagramatikių veikaluose buvo panašesnė į indoeuropiečių kalbų faktų inventorių nei į tikrą kalbą.

Šio periodo pradžioje daugiausiai diskusijų buvo dėl laringalų teorijos. Nors nemažai kalbininkų ja tikėjo, tačiau kiti, ypač Vokietijoje, ilgai jai priešinosi ir toliau dirbo pagal jaunagramatikių principus. Panaši priešprieša tarp inovatorių (kartais pernelyg radikalių) ir tradicinių pažiūrų indoeuropeistų susidarė ir dėl kitų indoeuropiečių kalbotyros aspektų sampratos – vardažodžių linksnių sistemos, veiksmožodžių kategorijų sistemos ir kt.

8-ojo dešimtmečio pradžioje, pripažinus laringalų teoriją, laringalai tapo įprasta indoeuropiečių prokalbės garsyno dalimi. Taip pat buvo pažengta toli į priekį, ypač tiriant prokalbės vardažodžio ir veiksmožodžio apofoniją.

Siuo laikotarpiu suintensyvėjo anatolų ir tocharų kalbų tyrimai, o kitų indoeuropiečių kalbų korpusai buvo papildyti naujais faktais:

- i) buvo iššifruoti graikiški Mikėnų tekstai (1952 m.);
- ii) atradus naujų įrašų, ypač po 1970-ųjų metų, padaugėjo informacijos apie archajiškas žemyno keltų kalbas;
- iii) nuo 1970-ųjų metų padaugėjo žinių apie mažąsias anatolų, ypač luvijų grupės, kalbas;
- iv) buvo atrastos naujos vidurinės iranėnų kalbos.

Tokiu būdu indoeuropeistika tapo gyva ir dinamiška dabartinės kalbotyros sritimi. Vienas iš indoeuropeistikos ateities uždavinių yra bendradarbiauti su kitomis šakomis (teorine istorine kalbotyra, kalbų tipologija, regiono-kultūros studijomis ir kt.), kas būtų naudinga ir indoeuropeistikai, ir kitoms mokslo šakoms.

Literatūra: Apie paleokomparatyvizmą, ypač lietuvių kalbos, žr. Dini (2014). 19 a. (indoeuropeistikos) kalbotyros istorija ir jaunagramatikų veikla yra gerai aprašyti, pvz., Pedersen (1962), Morpurgo Davies (1998). Deja, nėra gero 20 a. indoeuropeistikos raidos aprašo. Daugiau apie lietuvių kalbos tyrinėjimus žr. Sabaliauskas (1979–2012).

1.3. Indoeuropiečių kalbų apžvalga

Šiame skyriuje pristatomos indoeuropiečių kalbų grupės pagal pirmuosius paskelbtus jų tekstus.

Literatūra: Svarbiausiu šiuolaikinės indoeuropeistikos įvadu laikomas Benjamino W. Fortsono (2004) veikalas. Taip pat dar žr. Clackson (2007), Meier-Brügger (2000/2003), Tichy (2000).

Kai kurie indoeuropeistikos vadovėliai pristato tik vienos mokyklos atstovų požiūrį ir todėl studentams rekomenduotini tik iš dalies. Tokiu, visų pirma, laikytinas Leideno mokyklos, kurios atstovai publikavo nemažai svarbių indoeuropeistikos veikalų, Roberto S. P. Beekes (2011) darbas. Taip pat žr. kitus panašaus pobūdžio vadovėlius: Schmitt-Brandt (1998), Lehmann (1993), Gamkrelidze-Ivanov (1984/1995), Luraghi (2010), Adrados-Bernabé-Mendoza (1995-1998), Szemerényi (1996), Sihler (1995). Iš senesnių (ir, deja, pasenusių) darbų minėtinas Brugmanno ir Delbrücko monumentalus veikalas *Grundriss...* (1897-1916), kuris išlieka nepralenkiamu duomenų šaltiniu, ir turbūt iki šiol geriausias indoeuropeistikos įvadas, parašytas Antuano Mejės (1937). Gerus atskirų kalbų trumpus aprašus galima rasti Bader (1994), Ramat-Ramat (1998), Woodard (2004).

Pagrindinis indoeuropiečių prokalbės žodynas – Juliaus Pokorno *IEW* (1959), kuris pakeitė Aloiso Waldės ir Juliaus Pokorno žodyną (1927-1932), yra visiškai pasenęs. Šie abu žodynai, bet kokių atveju, lieka neįkainojami įrankiai ieškant atskirų kalbų duomenų. Iš naujų indoeuropeistikos darbų svarbiausias yra pirminių indoeuropiečių kalbų veiksmazodžių žodynas – LIV (2001). Panašaus pobūdžio darbai yra skirti daiktavardžiams – NIL (2008), ir dalelytėms, įvardžiams (žr. Dunkel 2014). Daug indoeuropiečių prokalbės leksikos galima rasti EIEC, Mallory-Adams (2006). Karlo Darlingo Bucko žodynas (1949) kol kas yra vienintelis leksikografijos veikalas, kuriame leksika sugrupuota pagal semantiką.

1.3.1. Anatolų kalbos

Anatolų kalbos buvo paplitusios Anatolijos pusiasalyje (dab. Turkija) ir Šiaurės Sirijoje II ir I tūkstm. pr. Kr.

Iš anatolų kalbų šeimos geriausiai paliudyta hetitų kalba (apie 1650-1190 m. pr. Kr.): išliko įvairių tipų tekstų (religinių, istorinių, juridinių ir t.t.), parašytų dantiraščiu ant molio plytelių, saugotų hetitų sostinės Hatuso archyvuose. Paprastai skiriamos trys hetitų kalbos stadijos, iš dalies sutampančios su Hetitų imperijos periodais ir su dantiraščių rašybos skirtumais: senoji hetitų kalba (apie 1650-1500 m. pr. Kr.), vidurinė hetitų kalba (apie 1500-1325 m. pr. Kr.) ir naujoji hetitų kalba (apie 1325-1200 m. pr. Kr.).

Hatuso archyvuose buvo tekstų, parašytų ir kitomis kalbomis. Tarp jų – palų kalbos (vartotos Anatolijos pusiasalio šiaurėje; tekstų išliko nedaug), taip pat dantiraštinės luvijų kalbos (vartotos Anatolijos pusiasalio vakaruose ir pietuose, žinomos iš keleto religinio pobūdžio tekstų). Dantiraštinei luvijų kalbai yra labai artima hieroglifinė luvijų kalba, kuria išliko akmenyse piktografiniu raštu daryti įrašai (jie paliudyti jau iš Hetitų imperijos laikotarpio; svarbiausi tekstai yra apie 1000-750 m. pr. Kr.).

Vėlesni yra lykų kalbos (V-IV a. pr. Kr.), kuri artima dantiraštinei ir hieroglifinei luvių kalboms, taip pat lydų kalbos (VI-IV a. pr. Kr.) įrašai. Apie karų ir kitas anatolų kalbas žinoma labai mažai.

Hetitų kalbos tekstai buvo iššifruoti tik XX a. pradžioje. Šios kalbos gramatinė struktūra yra gerokai paprastesnė nei tradiciškai rekonstruojamos indoeuropiečių prokalbės struktūra, kuri daugiausia remiasi senosiomis indoiranėnų ir graikų kalbomis. Vis dar diskutuojama, kiek anatolų kalbų šeimos duomenys verčia keisti tradicinę prokalbės rekonstrukciją (žr. toliau § 1.3.16.9).

Literatūra: Hetitų kalba: Gramatikos: Friedrich (1960), Hoffner-Melchert (2008). Žodynai: Friedrich (1952-1966), CHD (1980-), HW² (1975-). Etimologiniai žodynai: Tischler (1977-), Puhvel (1984-), Kloekhorst (2008). Istorinė fonologija: Melchert (1994), Kimball (1999). Daiktavadis: Rieken (1999). Veiksmazodis: Oettinger (1979). Trūksta šiuolaikinio hetitų kalbos istorinės morfologijos vadovėlio. Hetitų tekstų kritiniai leidimai su vertumu ir komentarais: pagrindinės serijos yra StBoT (nuo 1965 m.), THeth (nuo 1971 m.).

„Mažosios“ anatolų kalbos: palų kalba: Carruba (1970). Luvių kalbos: Starke (1985), Hawkins (2000), Melchert (1993, 2003), Yakubovich (2010). Lykų kalba: Melchert (2004). Lydų kalba: Gérard (2005). Karų kalba: Adiego (2006).

1.3.2. Indoiranėnų kalbos

Indoiranėnų kalbų šeimą sudaro dvi didelės kalbų grupės: indoarijų (arba indų) ir iranėnų kalbos. Trečia indoiranėnų kalbų grupė – Nuristani kalbos (Šiaurės Afganistanas), kurios žinomos tik nuo modernių laikų.

Indoarijų kalbos paplitusios Indijos pusiasalyje.

Pirmasis senosios indų kalbos (dar vadinamos vedų kalba) tekstas yra Rigveda, kurią sudaro kiek daugiau nei tūkstantis himnų dievams, sukurta apie II tūkst. pr. Kr. viduryje. Rigveda yra svarbiausias indoiranėnų, galbūt net ir visų indoeuropiečių, kalbų tekstas. Kitų indoarijų tekstų (Atharvavedos, Brahmanų, Upanišadų, Sutrų) kalba palaipsniui priartėja prie klasikinės sanskrito kalbos, aprašytos gramatiko Paninio V a. pr. Kr. Nuo to laikotarpio sanskritas, kuriuo sukurta daugybė grožinių ir kitų žanrų tekstų (Mahabharata, Ramajana ir kt.), sustabarėjo ir tapo kultūrine kalba. Indijoje sanskrito padėtis yra panaši į lotynų kalbos Europoje.

Formuojantis klasikinei sanskrito kalbai šnekamoji indų kalba vystėsi toliau ir davė pradžią vidurinėms indoarijų kalboms (prakritams, apie V a. pr. Kr. – X a. po Kr., seniausi tekstai yra karaliaus Ašoko įrašai, III a. pr. Kr.): palio (budizmo kanoniniai tekstai), maharaštrų (dramos kalba) ir kt. kalboms. Nuo X a. po Kr. atsirado naujosios indoarijų kalbos: hindi, urdu, biharų, pendžabų, gudžaratų, bengalų, marathų, singalų ir kt.

Iranėnų kalbos dalinamos į tris dideles grupes:

a) centrinės iranėnų kalbos: Avestos, medų; partų, baktrų, khorezmų, sogdų; kurdų, osetinų ir kt.

b) šiaurės rytų iranėnų kalbos: khotanų ir kt.

c) pietvakarinės iranėnų kalbos: s. persų; pehlevis; šiuolaikinė persų.

Sėnosios iranėnų kalbos yra dvi. Svarbiausia yra Avestos (Zaratustros religijos šventųjų raštų) kalba; skiriami du jos raidos laikotarpiai. Senoji Avestos kalba, arba Gatų Avesta (Gatos yra keli himnai, kurių autoriumi tradiciškai laikomas pranašas Zaratustra), yra labai artima Rigvedos kalbai ir galbūt taip pat siekia II tūkst. pr. Kr.

Kita, daug didesnė, tekstų dalis sukurta naująja Avestos kalba (apie 800–500 m. pr. Kr.). Avestos tekstų istorija yra sudėtinga, o išlikusiuose rankraščiuose (daugelis jų vos keletą šimtmečių senumo) pasitaiko nemažai nukrypimų ir klaidų.

Kita senoji iranėnų kalba yra senoji persų kalba (VI–IV a. pr. Kr.), žinoma iš Achemenidų dinastijos persų karalių įrašų. Ši kalba yra daugiau pakitusi nei Avestos kalba. Apie kitas senąsias iranėnų kalbas (skitų, medų ir kt.) žinoma labai mažai.

Vidurinės iranėnų kalbos (apie III–IX a.) yra pehlevis, sogdų, khotanų, khorezmų, partų, baktrų kalbos. Kadangi senųjų iranėnų kalbų tekstų nėra daug, šios kalbos indoeuropeistikai taip pat yra svarbios, ypač dėl jų leksikos. Naujosios iranėnų kalbos (nuo IX a.) yra persų, puštų, kurdų, osetinų ir kt. kalbos.

Literatūra: Indoiranėnų kalbų tyrimo padėtis yra paradoksali. Nors ši kalbų grupė indoeuropeistikos tyrimams, atrodo, yra pati svarbiausia, ir indoiranėnų kalbos yra intensyviai tiriamos, tačiau daugelis šių kalbų antrinių šaltinių yra pasenę arba kartais jų iš viso nėra.

Vedų kalba (Rigveda): Vadovėliai: Macdonell (1916), Burrow (1973). Gramatikos: Whitney (1889), Macdonell (1910), Wackernagel-Debrunner (1896–1954), Thumb-Hauschild (1959). Žodynai: Whitney (1885), Grassmann (1875), Böhtlingk-Roth (1855–1875). Etimologinis žodynas: Mayrhofer *EWAia* (1986–2001), kuris pakeitė to paties autoriaus *KEWA* (1956–1980). Rigveda: Tekstas: Aufrecht (1861–1863), Nooten-Holland (1994). Chrestomatija: Macdonell (1917). Vertimas: Brereton-Jamison (2014). Dėl vedų laikotarpio tekstų gausos klasikinė sanskrito ir vidurinės indoarijų kalbos nėra tokios svarbios indoeuropeistikai, žr., pvz., Cardona-Jain (2003), von Hinüber (2001²).

Iranėnų kalbos. Avestos kalba: Vadovėliai: Reichelt (1909), Hoffmann-Forsman (2004), Martínez-de Vaan (2014). Žodynas: Bartholomae (1904). Trūksta Avestos kalbos etimologinio žodyno. Tekstas: Geldner (1888–96). Gatų Avestos tekstai su vertimu ir komentarais: Insler (1975), Humbach (1991), Kellens-Pirart (1988–1991), Narten (1986). Senoji persų kalba: Kent (1953), Brandenstein-Mayrhofer (1964); pastarasis su etimologijos žodynėliu. Iranėnų kalbų apžvalga: Schmitt (1989).

1.3.3. Graikų kalba

Seniausi graikų kalbos tekstai yra Mikėnų kultūros (XV–XIII a. pr. Kr.) administracinio pobūdžio tekstai, rasti Mikėnų karalių rūmuose (Mikėnai, Knosas, Tėbai ir kt.). Mikėnų tekstuose užfiksuota viena iš tuo metu vartotų pietų graikų kalbos tarmių.*

Žlugus Mikėnų civilizacijai prasidėjo vadinamieji tamsieji amžiai, trukę iki VIII a. pr. Kr., kai buvo sukurtas naujasis graikų kalbos alfabetas, perimtas iš finikiečių. Šiame amžiuje taip pat buvo sukurti Homero epai *Iliada* ir *Odisėja*, kurie yra seniausi graikų literatūros tekstai, ir po Rigvedos yra svarbiausi indoeuropeistikos tekstai. Kaip ir Rigvedos atveju, Homero poetinė kalba ir kūrybos motyvai yra keletu šimtmečių ankstesni ir atspindi kelis skirtingus kultūros sluoksnius. Tiek Rigveda, tiek Homero

---

* Šioje mokymo priemonėje bus vartojamos sąvokos „Mikėnų tekstai“, „Mikėnų tarmė“ ir t. t., nors šios graikų tarmės tekstai rasti ne tik Mikėnų mieste, bet ir kituose to periodo centruose. Tokiu būdu stengiamasi išvengti pernelyg ilgų pavadinimų, pvz., tokių kaip „Mikėnų-kipriečių kultūros tekstai / tarmė“, „Kretos-Mikėnų kultūros tekstai / tarmė“ ar pan.

epai yra svarbios naujos kultūros pradžios tekstai, tačiau juos būtų tiksliau vertinti kaip labai senos tradicijos oralinės literatūros kulminaciją.

Senoji graikų kalba buvo suskilusi į kelias tarmių grupes:

a) jonėnų-atikiečių tarmių grupė: atikiečių ir jonėnų buvo tarmės paplitusios Eubojoje ir kitose salose, taip pat Mažosios Azijos vakarų pakrantės miestuose bei jų kolonijose;

b) arkadų-kipriečių tarmių grupė: arkadų ir kipriečių tarmės vartotos dviejuose izoliuotuose arealuose – Arkadijoje ir Kipre;

c) ajolų tarmių grupė: tesalų, bojotiečių ir Lesbo tarmės;

d) dorėnų tarmių grupė: lakonų, argolidiečių, korintiečių, megariečių ir kt., vartotos visame Peloponese (išskyrus Arkadiją) ir Kretos, Tėros, Rodo ir kt. salose;

e) šiaurės vakarų tarmių grupė: Epiro, Aitolijos, Lokridės, Elidės ir kt. tarmės.

Iš atikiečių, jonėnų, Lesbo ir dorėnų tarmių atsirado graikų literatūrinės kalbos. Vėliau atikiečių tarmė tapo prestižiškiausia literatūrine kalba. Jonėnų-atikiečių ir arkadų-kipriečių (artimiausia Mikėnų tekstams) tarmių grupės turi keletą bendrų izoglosų. Taip pat yra susijusios dorėnų ir šiaurės vakarų tarmių grupės. Prie kurių minėtų grupių priskirti ajolų tarmes, dar yra diskutuojama.

Helenizmo laikotarpiu (nuo IV a. pr. Kr.) atikiečių tarmė tapo bendrinės graikų kalbos (koinė) pamatu. Tokia situacija išliko iki Antikos pabaigos (V a. po Kr.) ir tęsėsi Bizantijos laikotarpiu (iki XV a.). Tada pradėjo formotis šiuolaikinė graikų kalba.

Literatūra: Bakker (2011). Gramatikos: Schwyzer-Debrunner (1939), Rix (1976). Etimologiniai žodynai: Frisk (1961-1970), Chantraine (1968-1980), Beekes (2009). Tarmės: Buck (1968). Mikėnų tarmė: Aura Jorro (1985-1993), Bartoněk (2003), Duhoux-Morpurgo Davies (2008). Homero tekstų kalba: Chantraine (1942-1963), Risch (1974); Homero tekstų komentarai: Kirk et al. (1985-1993), Heubeck et al. (1988-1992). Istorinė fonologija: Lejeune (1992). Istorinė morfologija: Chantraine (1984). Žodžių daryba: Chantraine (1933).

1.3.4. Lotynų kalba

Lotynų kalbos tekstų žinoma nuo VI a. pr. Kr.: Lacijoje yra išlikę keli įrašai archajine lotynų kalba. Daug literatūrinių (Plautas ir kt.) ir epigrafinių lotynų kalbos tekstų atsirado nuo III a. pr. Kr.

Skiriami keli lotynų kalbos laikotarpiai. Senosios lotynų kalbos laikotarpis trunka nuo III a. pr. Kr. vidurio iki Respublikos pabaigos, kai Ciceronas ir kiti autoriai įtvirtino klasikinės lotynų kalbos normas. Laikui bėgant Romos miesto tarmė tapo bendrine lotynų kalba iš pradžių Lacijoje, vėliau – Italijoje ir kitose Romos imperijos provincijose. Apie kitas Lacijaus lotynų kalbos tarmes žinoma labai nedaug. Svarbiausia jų yra faliskų tarmė, žinoma iš VII-II a. pr. Kr. įrašų, kurių išliko apie 300. Faliskų tarmė labai skyrėsi nuo Romos miesto tarmės.

Klasikinės lotynų kalbos normos vis labiau tolo nuo liaudies lotynų kalbos. Žlugus Vakarų Romos imperijai, lotynų kalba išliko rašytinė kultūros kalba viduramžiais ir vėliau, o liaudies lotynų kalba davė pradžią romanų kalboms: italų, prancūzų, ispanų, portugalų, rumunų ir kt.

Literatūra: Clackson (2011). Gramatika: Leumann (1977). Vadovėliai: Meiser (1998), Weiss (2009). Etimologiniai žodynai: Walde-Hofmann (1938-1954), Ernout-Meillet (1967), de Vaan (2008). Faliskų kalba: Bakkum (2009).

Lyginamosios graikų ir lotynų kalbų gramatikos: Meillet-Vendryes (1960), Sihler (1995).

1.3.5. Sabelų kalbos

Su lotynų-faliskų kalbų grupe artimai yra susijusios Italijos sabelų kalbos, žinomos tik iš įrašų (nuo VII a. pr. Kr. iki I a. po Kr.). Pagrindinės sabelų kalbos yra umbrų (apie 30 įrašų, tarp jų *Tabulae Iguvinae* – svarbiausias senosios Italijos epigrafinis tekstas) ir oskų (daugiau nei 450 įrašų) kalbos. Kitos mažiau paliudytos sabelų kalbos yra: pietų pikėnų, prasamnitų (abi paliudytos VI a. pr. Kr.), pelignų, vestinų, marucinų, marsų, volskų, ekvanų ir sabinų.

Literatūra: Prosdocimi (1978). Gramatika: Buck (1928). Vadovėlis: Wallace (2007). Etimologinis žodynas: Untermann (1999). Tekstai: Vetter (1953), Rix (2002).

1.3.6. Keltų kalbos

Senovėje keltų kalbos buvo paplitusios gerokai didesniame plote nei dabar. Skiriamos žemyno ir salų keltų kalbos.

Žemyno keltų kalbos, kurių įrašai yra nuo VI a. pr. Kr. iki Romos viešpatavimo laikų (kitų žemyno keltų kalbų yra išlikę tik antroponimai ir toponimai), skirstomos į galų (daugiausia vartota dab. Prancūzijos teritorijoje), keltiberų (vartota dab. Šiaurės rytų Ispanijoje), lepontų (vartota dab. Šiaurės Italijoje) kalbas. Nors tekstų (ypač ilgų įrašų) išliko nedaug, tačiau šių kalbų duomenys yra svarbūs, kadangi tekstų kalba yra gan archajiška.

Salų keltų kalbos, kurios paliudytos vėliau, jau yra atitolusios nuo įprastų senųjų indoeuropiečių kalbų. Jos skiriamos į gaėlių ir britų kalbas.

Gaėlių kalba. Seniausi (labai trumpi) tekstai yra įrašai (400–600 m. po Kr.) ogamu (keltų runų raštu). Senoji airių kalba (VII–X a. po Kr.) geriausiai žinoma iš nemažo skaičiaus glosų lotynų kalbos tekstuose. Senoji airių kalba yra svarbiausia indoeuropeistikai keltų kalba. Turtinga viduramžių airių literatūra, iš dalies sukurta šiuo laikotarpiu, jau parašyta vidurine airių kalba (X–XIII a. po Kr.), vartota ir vėlyvesniuose rankraščiuose. Nuo XIII a. vartojama naujoji airių kalba. Škotų gaėlių ir meniečių kalbos Škotijoje ir Meno saloje paplito jas kolonizavus airiams.

Britų kalbos (vartotos Romos Britanijoje, dab. Anglijoje) yra:

a) kimrų (arba valų) kalba, kurios seniausi dokumentai yra glosos (senoji kimrų kalba, VIII–XII a. po Kr.). Vidurine kimrų kalba (XII–XIV a. po Kr.) parašyta gausi kimrų literatūra. Nuo XVI a. vartojama naujoji kimrų kalba;

b) bretonų kalba, vartota Prancūzijos Bretanės regione, kur ją išplatino kolonistai iš Britanijos. Skiriamos: senoji bretonų kalba (išliko trumpi tekstai, IX–XI a.), vidurinė bretonų kalba (XII–XVII a.) ir dabartinės bretonų tarmės;

c) kornų kalba, kuri yra prastai paliudyta nuo IX a. po Kr. iki XVIII a. (tada ji išnyko).

Literatūra: Lyginamosios keltų kalbų gramatikos: Pedersen (1910–1913), Lewis-Pedersen (1961). Etimologinis žodynas: Matasović (2009). Keltiberų kalba: Jordán Cólera (2004). Galų kalba: Lambert (2003). Senoji airių kalba: Thurneysen (1946), Stifter (2006). Etimologinis žodynas: LEIA (1959–). Britų kalbos: Evans (1964), Ternes (2011).

1.3.7. Germanų kalbos

Germanų kalbos (bendroji germanų prokalbė datuojama apie I tūkst. pr. Kr., vartota pietų Skandinavijoje ir šiaurinėse Baltijos jūros pakrantėse) skiriamos į tris grupes:

a) vienintelė paliudyta rytų germanų kalba yra gotų kalba, geriausiai žinoma iš vyskupo Vulfilos (311–382 m.) Naujojo Testamento vertimo. Gotų kalba laikoma archajiškiausia germanų kalba;

b) seniausi šiaurės germanų kalbų tekstai yra runų įrašai (apie 200–800 m. po Kr.), kurie yra labai trumpi. Ankstyvojo laikotarpio runų kalba beveik atitinka bendrąją germanų prokalbę. Vėlesnis laikotarpis yra senosios nordų kalbos periodas (apie 800–1500 m. po Kr.), kuriuo sukurta daug literatūros, ypač Islandijoje (dėl to senoji nordų kalba dar vadinama senąja islandų kalba). Nuo XI a. po Kr. senoji nordų kalba skilo į tarmes ir taip davė pradžią šiuolaikinėms skandinavų kalboms: danų, švedų, gutnų (vartota Švedijos Gotlando saloje), norvegų, islandų, farerų;

c) vakarų germanų kalbos, nuo pradžių žinomos susiskaidžiusios į tarmes, yra:

i) senoji anglų kalba (700–1066 m. po Kr., iki normanų užkariavimo), vėliau – vidurinė anglų kalba (iki apie 1500 m.) ir naujoji anglų kalba;

ii) senoji saksų kalba (nuo IX a. po Kr.), vėliau tapusi vidurio ir naujųjų vokiečių žemaičių tarmių pamatu;

iii) fryzų kalba, žinoma nuo XIII a. po Kr.;

iv) frankų žemaičių tarmės, minimaliai paliudytos senuoju laikotarpiu, vystėsi į vidurinę nyderlandų kalbą (nuo XII a. po Kr.), kuri davė pradžią šiuolaikinėms nyderlandų, flamandų ir afrikanso kalboms;

v) senoji vokiečių aukštaičių (VIII–XI a. po Kr.) kalba, kuri yra daugiausiai pakitusi vakarų germanų kalba. Vėliau iš jos atsirado vidurinė vokiečių aukštaičių kalba (XII–XIV a. po Kr.), davusi pradžią šiuolaikinėms vokiečių aukštaičių tarmėms ir bendrinei vokiečių kalbai.

Literatūra: Lyginamosios germanų kalbų gramatikos: Prokosch (1939), Krahe-Meid (1967–1969), Bammesberger (1986, 1990), Ringe (2006). Etimologiniai žodynai: Seebold (1970), Orel (2003), Kroonen (2013). Atskirų germanų kalbų vadovėliai: Braune-Ebbinghaus (1981), Braune-Eggers (1981), Campbell (1959), Antonsen (1975), Noreen (1923). Etimologiniai žodynai: Lehman (1986), Lloyd-Lühr-Springer (1988–), Kluge (2011), Holthausen (1934), de Vries (1962).

1.3.8. Armėnų kalba

Klasikinė armėnų kalba (arba grabaras) prasidėjo V a. po Kr., kai jai buvo sukurtas specialus alfabetas, ir išliko Armėnijos literatūrine kalba iki XIX a. (V a. laikomas armėnų literatūros aukso amžiumi).

Nuo XI a. po Kr. susiformavo vidurinė armėnų kalba, kurią vėliau pakeitė dvi moderniojo periodo literatūrinės kalbos: vakarų ir rytų armėnų kalbos. Rytų armėnų kalba yra oficialioji Armėnijos kalba. Dėl to, kad armėnai labai daug žodžių skolinosi iš iranėnų (ypač partų) kalbų, paveldėtoji armėnų leksika yra negausi. Be to, armėnų kalba taip pat patyrė stiprią Kaukazo ir tiurkų kalbų įtaką.

Literatūra: Vadovėliai: Meillet (1936), Godel (1975), Schmitt (1981). Veiksmazodis: Klingenschmitt (1982). Vardažodis: Olsen (1999). Etimologinis žodynas: Martirosyan (2009).

1.3.9. Tocharų kalbos

Skiriamos tocharų A (arba rytų tocharų) ir tocharų B (arba vakarų tocharų) kalbos, žinomos iš VI-VIII a. po Kr. tekstų (daugelis jų yra budistų tekstų vertimai). Tocharai gyveno Tarim Basino areale, kinų Turkeстане. Tai labiausiai į rytus nutolusi indoeuropiečių kalbų šaka (dar nėra aišku, kaip tocharai atsidūrė rytuose). Kai kurie tocharų kalbų išskirtiniai bruožai (pvz., vardažodžio linksnių gausumas, paprasta sprogstamųjų priebalsių sistema) yra nebūdingi indoeuropiečių kalboms ir tikriausiai rodo uraliečių, tiurkų ar mongolų kalbų įtaką. Kita vertus, yra tocharų kalbų faktų, kurie atrodo itin archajiški, ypač veiksmažodžio sistemos. Kai kurie mokslininkai mano, kad tocharų kalbų šeima buvo antroji, kuri po anatolų kalbų atsiskyrė nuo indoeuropiečių prokalbės.

Literatūra: Gramatikos: Krause-Thomas (1960), Adams (1988), Pinault (1989, 2008). Istorinė fonologija: Ringe (1996). Veiksmažodis: Malzahn (2010). Etimologinis žodynas: Adams (2013).

1.3.10. Slavų kalbos

Slavų prokalbė datuojama apie 400-500 m. po Kr. (Lenkijos ir Baltarusijos pietūs). Prokalbė skilo į tarmes dėl slavų migracijos į pietus ir rytus nuo 600 m. po Kr. Slavų kalbos skiriamos į tris grupes: pietų, rytų ir vakarų kalbos.

a) seniausia pietų slavų grupės kalba yra senoji bažnytinė slavų kalba (IX a. po Kr.), labai artima slavų prokalbei. Šiek tiek vėliau atsirado pirmieji bulgarų, makedonų, serbų-kroatų ir slovėnų kalbų tekstai, nuo kurių prasidėjo šių kalbų istorija;

b) rytų slavų kalbų grupė: Kijevo Rusioje vartota kalba (nuo XI a. po Kr.) vadinama senąja rusų kalba, kuri nuo XIII a. pradėjo skilti į dabartines rusų, baltarusių ir ukrainiečių kalbas. Išskirtinę vietą užima Senoji Novgorodo tarmė (XI-XV a.), žinoma tik nuo XX a. vidurio. Šiai tarmei būdingi archaizmai, kurių nėra kitose slavų kalbose.

c) vakarų slavų kalbų grupė: jai priklauso lenkų (nuo XIV a.), čekų (nuo XII a.), slovakų, sorbų aukštaičių, sorbų žemaičių, kašubų, polabų (išnyko XVIII a.) kalbos.

Literatūra: Lyginamosios slavų kalbų gramatikos: Bräuer (1961-1969), Aitzetmüller (1991), Vaillant (1950-1977), Arumaa (1964-1985). Istorinė fonologija: Shevelov (1964), Dybo (1981), Carlton (1990). Etimologinis žodynas: ĖSSJ (1974-), Sławski (1974-), Derksen (2008). Senoji bažnytinė slavų kalba: Diels (1963), Vaillant (1964), Schaecken-Birnbaum (1997, 1999). Senoji Novgorodo tarmė: Zalizniak (2004). Slavų kalbų etimologiniai žodynai: ESJS (1989-), Vasmer (1953-1958), Bezłaj (1977-2005).

1.3.11. Baltų kalbos

Nors paliudytos labai neseniai, baltų kalbos pasižymi archajiškumu. Senovėje baltų kalbos buvo paplitusios plačiau nei dabar ir apėmė didelę dalį dab. Lenkijos, Baltarusijos ir Rusijos teritorijų. Baltų kalbos skiriamos į dvi grupes:

a) vakarų baltų kalbų grupė: prūsų kalba, žinoma iš dviejų vokiečių-prūsų kalbų žodynėlių (iš jų svarbiausias yra Elbingo žodynėlis, XIV a.) ir trijų katekizmų (pirmasis

ir antrasis katekizmai išleisti 1545 m., trečiasis, Enchiridionas, išleistas 1561 m., yra svarbiausias prūsų kalbos tekstas). Apie kitas vakarų baltų kalbas žinoma labai mažai;

b) rytų baltų kalbų grupė: lietuvių ir latvių kalbos, abi gerai paliudytos nuo XVI a. Šių kalbų tarmės taip pat yra svarbios istorinei kalbotyrai.

Literatūra: Lyginamosios baltų kalbų gramatikos: Endzelīns (1948), Stang (1966). Etimologinis žodynas: Derksen (2015). Prūsų kalba: Endzelīns (1943), Mažiulis (2004), Rinkevičius (2015a). Etimologiniai žodynai: Mažiulis (1988–1997, 2013), Toporov (1975). Lietuvių kalba: Zinkevičius (1966, 1980–1981), Kazlauskas (1968). Etimologiniai žodynai: Fraenkel (1962–1965), Smoczyński (2007), ALEW (2015). Latvių kalba: Endzelīns (1923), Forssman (2001). Etimologinis žodynas: Karulis (1992).

1.3.12. Albanų kalba

Žinoma nuo XV a. po Kr., kai jau buvo suskilusi į dvi pagrindines, gegų ir toskų, tarmes. Albanų kalboje yra daug skolinių. Kalboje taip pat įvyko ir daug struktūrinių pakitimų, būdingų Balkanų kalboms. Apie šios kalbos priešistorę yra žinoma nedaug ir dėl to albanų kalba mažiausiai iš visų kalbų padeda rekonstruoti indoeuropiečių prokalbę.

Literatūra: Demiraj (1993), Orel (2000). Veiksmažodis: Schumacher–Matzinger (2014). Etimologinis žodynas: Demiraj (1997).

1.3.13. Kitos indoeuropiečių kalbos

Šalia minėtų pagrindinių dvylikos (arba dešimties, žr. toliau) kalbų šeimų yra dar keletas prastai paliudytų indoeuropiečių kalbų (negausūs įrašai, išlikę vien toponimai ir t. t.). Šios kalbos dažnai vadinamos vokiečių terminu *Restsprachen* („liekanų kalbos“). Iš minėtų kalbų čia priskiriamos sabelų, žemyno keltų, taip pat visos anatolių, išskyrus hetitų, kalbos. Kitos jokiai didesnei šeimai nepriklausančios šios grupės kalbos:

Svarbiausia yra frigų kalba, žinoma iš įrašų, išlikusių Centrinėje Anatolijoje. Skiriama senoji (VIII–IV a. pr. Kr.) ir naujoji (I–II a. po Kr.) frigų kalbos.

Italijoje paliudytos venetų (VII–II a. pr. Kr.; neaišku, ar ji priklauso italikų kalbų šeimai) ir mesapų (V–I a. pr. Kr.) kalbos.

Apie sikulų, elimų (senosios Sicilijos kalbos), lusitanų (Iberijos pusiasalyje) kalbas taip pat žinoma labai mažai.

Tik antroponimikos ir toponimikos duomenų yra išlikę apie senąsias Balkanų kalbas – trakų, makedonų, ilyrų, dalmatų ir kt.

Literatūra: Trūksta modernių darbų apie beveik visas šias kalbas. Frigų kalba: Haas (1966), Brixhe–Lejeune (1984). Venetų kalba: Lejeune (1974). Mesapų kalba: Simone–Marchesini (2002). Senosios Italijos kalbos: Prosdociami (1978). Iberijos pusiasalio kalbos: de Hoz (2010–). Senosios Balkanų kalbos: Katičić (1976).

1.3.14. Nors visos minėtos kalbos yra svarbios, indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcija daugiausia remiasi seniausiomis kalbomis: hetitų ir kitomis anatolių kalbomis, taip pat senąja indų, ypač vedų (taip pat Avestos), ir graikų, daugiausiai Homero tekstų, kalbomis. Antrai pagal svarbą kalbų grupei priklauso lotynų, gotų, senoji bažnytinė slavų, lietuvių, senoji airių, tocharų ir armėnų kalbos.

Atliekant indoeuropiečių kultūros rekonstrukciją svarbiausi yra senosios indų, senosios islandų, senosios airių kalbų tekstai, lotynų ritualinė literatūra ir ankstyvoji Romos istorija (kuri remiasi paveldėtaisiais mitais). Nors graikų ir hetitų kultūros išlaikė daugelį bendros indoeuropiečių kultūros bruožų, tačiau jos patyrė milžinišką vietinių ir kaimyninių civilizacijų įtaką. Kalbos, kurios paliudytos tik po „religinės revoliucijos“ (pvz., krikščionybė Europoje), yra ne tokios svarbios.

Indoeuropiečių kultūros rekonstrukcija remiasi dviem pagrindiniais metodais (įprastiniai metodai tyrinėjant senąsias kultūras, tekstų studijos ir archeologija, dėl savaime suprantamų priežasčių čia yra nepritaikomos):

i) „Leksinis“ metodas. Pagal rekonstruotus indoeuropiečių prokalbės žodžius galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie indoeuropiečių materialinę ir dvasinę kultūrą, pvz., galima rekonstruoti veiksmą, reiškiantį „važiuoti (vežimu); vežti“ **uég^h-e-ti* (plg. s. i. *váhati*, lo. *uehō*, *-ere*, lie. *vèžti* ir kt.). Iš šio ir kitų leksikos vienetų sprendžiama, kad indoeuropiečiai buvo prisijaukinę arklius ir susipažinę su vežimų technika. Taip pat iš aiškiai rekonstruojamo termino ide. **h₃rég-s* „karalius“ (plg. s. i. *ráj-*, lo. *rēx*, s. air. *rí*) yra žinoma, kad indoeuropiečių bendruomenės struktūroje buvo karaliaus institucija (kurią reikėtų suprasti žvelgiant iš tų laikų perspektyvos kaip „genties ar klanų vadą“).

ii) „Tekstinis“ metodas. Analizuojant senųjų tradicijų tekstus bandoma rasti jų tarpusavio atitikmenis ir tokiu būdu atkurti indoeuropiečių kultūros bruožus. Pagal šį metodą, pvz., galima patikslinti indoeuropiečių karaliaus (plg. ide. **h₃rég-s*) instituciją ir funkcijas. Kaip rodo ankstyvosios Indijos, Romos, Airijos ir kt. tradicijos, indoeuropiečių „karaliui“ nebuvo būdinga politinė ar karinė valdžia. Tai buvo daugiau religinė figūra, savotiška žmonių ir dievų jungtis, atsakinga už bendruomenės gerovę. Skirtingos istorinės tradicijos taip pat rodo, kad karaliaus atėjimas į sostą buvo susijęs su sudėtingu ritualu, per kurį arklys atlikdavo itin svarbų vaidmenį.

Vis dėlto abu metodai turi savo trūkumų. Vienas jų – konkreti indoeuropiečių kalbų leksemų reikšmė ne visada yra aiškiai rekonstruojama, todėl tariamas sutapimas gali būti apgaulingas (dėl to būtų nelabai tikslu išversti ide. **h₃rég-s* kaip „karalius“, nors tokią reikšmę turi s. i. *ráj-*, lo. *rēx* ir s. air. *rí*). Taip pat ir struktūriniai senųjų indoeuropiečių kultūrų sutapimai gali būti tipologinio pobūdžio (t. y. kultūros gali turėti tam tikroms bendruomenėms būdingus struktūros bruožus) ir nebūti indoeuropiečių kultūros paveldas. Turbūt žymiausias „tekstinio“ metodo galimybių ir su juo susijusių problemų pavyzdys yra Georgo Dumézilio (1898–1986) darbai ir jo trijų funkcijų teorija, pagal kurią indoeuropiečių bendruomenės struktūra ir jos religija priklauso nuo socialinių visuomenės sluoksnių. Pagal Dumézilio teoriją skiriami: i) žyniai (maginė-juridinė funkcija), ii) kariai (kariuomenės funkcija), iii) kerdžius ir augintojai (buitinė-ūkinė funkcija). Vis dėlto nors ir daugelis indoeuropiečių genčių mitų ir panteonų iš tikrųjų gali būti analizuojami pagal Dumézilio išskirtas tris funkcijas, tačiau daugelis indoeuropeistų skeptiškai vertina jų pritaikymą bendruomenės struktūrai aptarti.

Kadangi nemaža dalis pirminių tekstų yra poetiniai (Rigveda, Homero eposai ir kt.), dėl to taip pat intensyviai tiriama ir senųjų indoeuropiečių tekstų poetika.

Literatūra: pagrindinis leidinys apie socialines indoeuropiečių institucijas yra Emilio Benvenisto (1969) veikalas. Dar žr. Haudry (1985), Mallory (1989), Campanile (1990), Sergent (1995), EIEC (1997), Mallory-Adams (2006). Religija: Puhvel (1987/2001). Dumézil: Dumézil (1952, 1968–1971 ir kt.). Poetika: Schmitt (1967, 1968), Watkins (1995), West (2007).

1.3.15. Klausimas, kur ir kada buvo kalbama indoeuropiečių prokalbe (*Urheimat* problematika), neseniai buvo pavadintas „nesibaigiančia istorija“. Nors ši problema, ko gero, yra populiariausia tarp nespecialistų, reikia pabrėžti, kad sprendžiant indoeuropiečių kalbotyros klausimus ji neturi jokios įtakos. Čia susipina trys klausimai: kada, kur ir kaip indoeuropiečių kalbos ir tautos atsiskyrė nuo prokalbės ir protėvynės?

Atsakant į klausimą *kada?* galima teigti, kad indoeuropiečių prokalbė negali būti vėlyvesnė nei apie 2500 m. pr. Kr. (praindoiranėnų arba praanatolų prokalbės siekia III tūkst. pr. Kr.). Daugelis autorių sutaria, kad indoeuropiečių prokalbė negali būti ankstyvesnė nei apie 4500 m. pr. Kr. Tokia nuomonė vyrauja todėl, kad galima rekonstruoti leksiką, susijusią su arimo, vežimo, vilnos ir pienininkystės technika (ši technika Europoje nepaliudyta prieš 4000 m. pr. Kr.). Paprastai daugelis kalbininkų prokalbę datuoja apie 4000–3500 m. pr. Kr.

Kita vertus, į klausimą *kur?* yra daug sunkiau atsakyti. Nors praeityje buvo madinga indoeuropiečių protėvynės ieškoti Europoje, tačiau šioms teorijoms dabar beveik niekas nepitaria. Daugelis dabartinių modernių mokslininkų, ko gero, linkę priimti vieną ar kitą Marijos Gimbutienės pasiūlytos teorijos variantą, lokalizuoti indoeuropiečių protėvynę dabartinėje Ukrainos ir Pietų Rusijos miškų-stepių zonoje ir indoeuropiečius identifikuoti su „Kurganų kultūra“ (tiksliau – „Yamna“ kultūra ir jos pirmtake „Sredny Stog“ kultūra). Vis dėlto pabrėžtina, kad yra ir kitų teorijų, o šiuo klausimu kalbininkų ir archeologų nuomonės dažnai skiriasi (tai natūralu, nes kalbotyra ir archeologija yra skirtingos mokslo sritys tiek dėl jų keliamų tikslų, tiek dėl jų taikomų tyrimo metodų).

Į kitą klausimą *kaip?* yra dar sunkiau atsakyti negu į klausimą *kur?* Nustatyti tarpines archeologines kultūras tarp tariamosios protėvynės vietos ir ide. genčių istorinės gyvenvietės yra itin sunku tiek dėl pačios protėvynės vietos neaiškumo, tiek dėl to, kad negalima tiesiogiai sutapatinti archeologinės kultūros ir kalbos duomenų. Kitas aspektas yra klausimas – koks modelis galėtų paaiškinti indoeuropiečių genčių paplitimą tokioje didelėje teritorijoje. Idėjos, kad indoeuropiečiai buvo tam tikra „aukštesnė žmonių rasė“, žinoma, seniai niekas nevertina rimtai. Taip pat gana skeptiškai vertinama tradicine buvusi nuomonė, kad indoeuropiečiai paplito taip plačiai, nes užkariavo daug teritorijų (nors, be abejo, vienur ar kitur taip galėjo nutikti). Indoeuropiečių „karo sėkmė“ veikiausiai priklausė nuo įvairių priežasčių, kurios įvairavo dėl aplinkybių. Iš galimų faktorių minėti du (neatmetant, bet kokiu atveju, nukariavimo jėga ir kitų galimybių):

- i) arkliai ir vežimai suteikė indoeuropiečiams didelį mobilumą;
- ii) indoeuropiečių socialinei struktūrai buvo būdingos tam tikros institucijos, kurios darė ją patrauklią ir kitų tautų atstovams.

Literatūra: Džeimso Patriko Mallory (1989) knyga yra pagrindinis veikalas indoeuropiečių protėvynės klausimais. Dar žr. Renfrew (1987), Gimbutas (1997), Anthony (2007), Anthony-Ringe (2015).

1.3.16. Taip pat su trečiu klausimu *kaip?* glaudžiai yra susijusi indoeuropiečių kalbų dialektologija. Pastebima, kad kai kurios kalbų grupės viena su kita turi daugiau ekskliuzyvinių izoglosų (tai yra bendros inovacijos) nei su kitomis. Kadangi šis klausimas apskritai yra svarbus indoeuropiečių kalbotyrai ir juo bus nuolat remiamasi tolimesniuose skyriuose, tai čia jis bus aptartas nuodugniau. Pagrindiniai kriterijai

nustatant postindoeuropiečių kalbų grupes ar priešistorinius jų kontaktus yra morfologinės izoglosos, kurios dažnai yra specifiškos ir mažai tikėtina, kad atsirado skirtingose kalbose nepriklausomai viena nuo kitos. Fonologinės izoglosos turi mažesnę įrodomąją vertę, nes fonologinė raida paprastai yra natūralus procesas (X > Y raida pasitaiko daugelyje negiminiškų kalbų, o X > Z raida yra reta) ir dėl to gali atspindėti paralelinę, o ne savarankišką skirtingų kalbų raidą. Pagaliau dar mažiau svarbi yra leksika, nes dažnai negalima atmesti priešistorinio skolinimosi galimybės ar atvejo, kad kalbos tiesiog prarado tam tikrą paveldėtą žodį.

Literatūra: Meillet (1922), Porzig (1954), Ringe-Warnow-Taylor-Michailov-Levison (1998), Ringe-Warnow-Taylor (2002).

Toliau bus pateiktas galimų postindoeuropiečių „prokalbių“ ar „kalbų sąjungų“ sąrašas, nurodant keletą jų izoglosų ir literatūrą.

Visiškai nekontraversiška yra tik indoiranėnų prokalbė, bendra indoarijams ir iranėnams. Kitos prokalbės buvo ir yra diskusijų objektas, nors daugelis indoeuropeistų pripažįsta dar dvi. Tai yra:

1.3.16.1. Baltų-slavų prokalbė, bendra baltams ir slavams;

Izoglosos (atrinktos): o-k. gen. sg. *-ād (lie. *vil̃k-o*, s. sl. *vl̃k-a*); instr. sg. *-mi (lie. *s̃numì*, *ugnimì*, s. sl. *syñmь*, *põtmь*); įvardžiuotiniai būdvardžiai su *-iō- (lie. *ger̃asis*, s. sl. *noṽi*); veiksmazodžių sistemos struktūra (pvz., ide. optatyvas > bl.-sl. imperatyvas, prezenso kamienas vs. aoristo-bendraties kamienas ir t. t.); i-prezentai (lie. *b̃udi*, s. sl. *b̃dit̃ь*); ā-aoristas (lie. *pĩrk-o*, s. sl. *b̃vr-a*); *R̥ > *iR/uR (*k̃rd- > lie. *širdis*, s. sl. *sr̃bd̃yce*); *eu > *au (lie. *naũjas*, s. sl. *noṽь* < *neuo-) ir *iau (lie. *liáũdis*, s. sl. *ljud̃bje* „žmonės“ < *h̃leud^h-i-; žr. § 2.6.7.4); bendra akcentologijos sistema (mobilumo atsiradimas, Hirto dėsnis, Winterio dėsnis; žr. § 2.6.7.4, 2.7.2.7); daug bendros leksikos (lie. *rankà*, *galvà*, *rāgas* = s. sl. *r̃oka*, *glava*, *rog̃ь* ir kt.).

Literatūra: tyrinėjimų apžvalgą žr. Hock (2004–2006), su literatūra.

1.3.16.2. Italikų prokalbė, bendra lotynų-faliskų ir sabelų kalboms (neaišku, ar čia priklauso ir venetų kalba).

Izoglosos: abliatyvas *-ād, *-ūd ir kt. pagal o-kam. *-ōd modelis (s. lo. *sententiad*, os. *toutad*);rieveiksmio priesaga *-ēd (lo. *rectē*, os. *amprufid*); veiksmazodžių sistemos struktūra (pvz., 4 prezenso kamieno asmenuotės); imperfektas su *-βā- (lo. *legebās*, os. *fufans*); imperfekto konjunktyvas *-sē- (lo. *legerēs*, os. *fusid*); *gerundium* ir *gerundivum* (lo. *faciendum*, os. *úpsannúm*); mediopasyvo 2 pl. galūnė (lo. *-minī*, imper. *-minō*, um. *persnimu*); ide. skardžiųjų aspiruotų sprogstamųjų priebalsių raida (žr. § 2.2.3.1.2.2).

Literatūra: izoglosų apžvalgą žr. Weiss (2009, 467–472), su literatūra.

Pasitaiko ir kitoms kalbų šeimoms bendrų izoglosų, bet vargu ar iš jų galima atkurti tarpinę prokalbę tarp indoeuropiečių prokalbės ir atskirų kalbų šeimų. Kai kuriais atvejais tai galbūt atspindi priešistorinius kontaktus jau diferencijuotame tarmių kontinuume:

1.3.16.3. „Šiaurės vakarų indoeuropiečių kalbos“: germanų, baltų, slavų, keltų ir italikų kalbos turi tam tikrų žodžių ar darinių, kurie būdingi tik šioms kalboms. Vis dėlto nėra jokių morfologinių ar fonologinių izoglosų, kurios yra bendros visoms šioms kalboms.

Leksikos pavyzdžiai: „alksnis“ (lo. *alnus*, s. v. a. *elira*, s. sl. *jelbxa*, lie. *alksnis*), „obuolys“ (ital. *malifera Abella Verg.*, s. air. *aball*, s. v. a. *apful*, s. sl. *ablŕko*, lie. *obuolŕs*), „paršas“ (lo. *porcus*, um. *porca*, s. air. *orc*, s. v. a. *farah*, s. sl. *praseŕ*, lie. *pařsas*), „tauta“ (os. *touto*, s. air. *túath*, go. *þiuda*, lie. *tautà*), „svečias“ (lo. *hostis*, go. *gasts*, s. sl. *gostb*) ir kt.

Literatūra: Oettinger (1997; 2003).

1.3.16.4. „Šiaurės indoeuropiečių kalbos“: germanų, baltų ir slavų (baltų-slavų) kalbos turi tam tikrų morfologinių ir leksinių izoglosų.

Izoglosos: pl. ir du. *m-galūnės* (žr. § 4.2.3.2); būdvardžių priesaga **-isko-*; intarpinis prezenso tipas **li-m-p-é-ti* su antikauzatyvo-inchoatyvo reikšme (žr. § 5.3.2.4); skaitvardžiai „11“, „12“ (lie. *vienúo-lika*, *dvý-lika*, go. *ain-lif*, *twa-lif*), „1000“ (lie. *tūkstantis*, s. sl. *tysŕšti/tysęšti*, go. *þúsundi*); daug bendros leksikos, pvz., „vaškas“ (lie. *vāškas*, s. sl. *voskŕb*, s. v. a. *wahs*), „rugiai“ (lie. *rugiaiŕ*, s. sl. *rŕžb*, s. isl. *rugr*) ir kt.

Literatūra: Stang (1972).

1.3.16.5. Baltai, slavai ir indoiranėnai: jie turi keletą fonologinių ir leksinių izoglosų. Dėl to, kad aiškių morfologinių izoglosų beveik nėra, veikiausiai reikėtų kalbėti apie tam tikrą postindoeuropiečių arealą, o ne apie tarpinę postindoeuropiečių „prokalbę“.

Izoglosos: ?nom. sg. lie. *duktė*, s. i. *duhitá*, be **-r* (kitos kalbos turi **-tér*; žr. § 4.2.3.1); *satemizacija* (žr. § 2.2.2.3); *ruki-dėsnis* (žr. § 2.3.3.1); bendra leksika: „dešinė“ (lie. *dešinė*, s. sl. *desinŕb*, s. i. *dákšina-*; kitos kalbos turi šiuos žodžius su kitomis priesagomis), „šventas“ (lie. *šveñtas*, s. sl. *svęťb*, Av. *spənta-*) ir kt.

Literatūra: Burrow (1973, 18-23).

1.3.16.6. „Italikų-keltų“ prokalbė: keltai ir italikai turi bendrų izoglosų. Vis dar diskutuojama, ar jų bendrybę reikia aiškinti postuluojuant „italikų-keltų“ prokalbę, ar kaip arealinį fenomeną.

Izoglosos: *o-kam. gen. sg. *-ī* (lo. *lup-ī*, s. air. ogam *MAQQI* „sūnaus“); *u-kamieno dat. sg. *-ou* (s. lo. *manū*, um. *trifo*, galų *ταρανοου*); superlatyvo priesaga **-isŕmmo-* (lo. *maximus*, s. air. *tressam* < **treksisamo-*); mediopasyvo 1 pl. galūnė **-mor* (lo. *-mur*, s. air. *-mmar*); optatyvas su **-ā-* (lo. *ferat*, s. air. *·bera*); asimiliacija **p...*k^w > *k^w...*k^w* (**pénk^we* „5“ > **kénk^we* > lo. *quīnque*, s. air. *cóic*); **CRHC > *CRĀC* (**g^wrH-nó-* > lo. *grānum*, s. air. *grán*); bendra leksika: „tingus“ (lo. *dēsēs*, s. air. *déeid*), „kalbėti“ (lo. *loquor*, s. air. *tluchur*) ir kt.

Literatūra: izoglosų apžvalgą žr. Weiss (2009, 465-466), su literatūra.

1.3.16.7. „Balkanų indoeuropiečių kalbos“: graikų, frigų ir armėnų kalbos turi keletą bendrų izoglosų (graikų ir frigų kalbos yra susijusios artimiau nei su armėnų kalba). Šiai kalbų grupei galbūt priskirtina ir albanų kalba. Kadangi apie frigų kalbą žinoma nedaug, o armėnų (ir dar labiau albanų) yra stipriai nuo prokalbės nutolusios kalbas, ši tariamoji „tarpinė prokalbė“ (ar arealas) yra žymiai daug sunkiau apibrėžiama nei kitos prokalbės.

Izoglosos: loc. pl. **-si* (vietoj **-su*; žr. § 4.2.3.2); **-iH > *-iE* (**h₃k^w-ih₁* „(dvi) akys“ > gr. ὄσσε, arm. *ač^č-k^č*; žr. § 2.5.3.3); neiginys **h₂oiu ± k^wid* > gr. οὐ, οὐκί, arm. *oč^č*, č^č vietoj ide. **ne*.

Literatūra: Clackson (1994), Hajnal (2003), Matzinger (2005).

1.3.16.8. „Graikų-arijų“ grupė: graikų-frigų-armėnų kalbų grupė turbūt turi keletą izoglosų su indoiranėnų kalbomis.

Svarstymai, ar egzistuoja tokia kalbų grupė, yra glaudžiai susiję su kitu indoeuropiečių kalbų dialektologijos klausimu – hetitų kalbos archaizmu (žr. toliau § 1.3.16.9-10). Graikų ir senųjų indų kalbų sistemos yra panašios. Tradiciškai tai buvo aiškinta jų archajiškumu: šios kalbos laikytos archajiškiausiomis indoeuropiečių kalbomis. Dėl to manyta, kad abiem kalboms bendra kategorija ar forma liudija indoeuropiečių prokalbės kategoriją ar formą. Kita vertus, hetitų kalbos sistema (kuri kartais yra akivaizdžiai archajiška) smarkiai skiriasi nuo graikų-arijų grupės kalbų modelio. Jei priimama prielaida, kad hetitų kalba yra archajiškiausia indoeuropiečių kalba, graikų ir vedų sistemų sutapimai gali (tačiau neprivalo) būti aiškinami kaip „graikų-arijų“ naujadarai. Nors iš tiesų taip ir galėtų būti, tačiau reikia pridurti, kad aiškų „graikų-arijų“ morfologinių izoglosų nėra.

Izoglosos: ?augmentas (žr. § 5.1.5.2).

Literatūra: Euler (1979).

Kitas klausimas, susijęs su indoeuropiečių kalbų dialektologija, yra santykinis atskirų kalbų archajiškumas. Čia turima omenyje galimybė, kad kai kurios kalbos nuo bendro indoeuropiečių kontinuumo atsiskyrė anksčiau nei kitos:

1.3.16.9. Hetitų kalbos archajiškumas. Kaip jau minėta (§ 1.3.1), anatolų kalbos smarkiai skiriasi nuo tradiciškai rekonstruojamo indoeuropiečių prokalbės modelio, kuris daugiausia remiasi indoiranėnų ir graikų kalbomis. Anatolų kalbų šeimos vieta tarp kitų indoeuropiečių kalbų šeimų diskutuojama jau seniai. Galima skirti 4 pagrindines (aiškumo vardan, gana supaprastintas) teorijas:

i) „tradicinė“ (graikų-arijų) rekonstrukcija yra teisinga: jeigu anatolų kalbos skiriasi, tai skirtumai yra šių kalbų inovacija. Tokia nuomonė buvo labiausia paplitusi iki 7-8 dešimtmečio;

ii) „indohetitų“ bendrumo hipotezė: buvo „indohetitų“ prokalbė, kuri suskilo į dvi prokalbes: anatolų prokalbę ir tradicinę indoeuropiečių prokalbę. Pastarajai graikų-arijų modelis išlieka teisingas. Iki 7-8 dešimtmečio ši teorija buvo nelabai paplitusi alternatyva „tradicinei“ teorijai;

iii) „erdvės ir laiko modelis“ (vok. *Raum-Zeit Modell*): ši teorija skiriasi nuo „indohetitų“ hipotezės tuo, kad nepostuluojama antra „tradicinė“ prokalbė šalia anatolų prokalbės. „Graikų-arijų“ modelis yra viena (postanatolų) vėlyvųjų indoeuropiečių tarminė kalbų grupė, kuriai būdingos tam tikros inovacijos, kurios nebūtinai pasiekė kitas postanatolų (lotynų, keltų ir kt.) kalbas. Tai yra alternatyvi teorija, žinoma nuo 8 dešimtmečio;

iv) „silpnoji“ indohetitų teorija: anatolų kalbos pirmos atsiskyrė nuo indoeuropiečių kontinuumo ir dėl to išlaikė keletą archajizmų, bet tai nereiškia, kad anatolų kalbų sistema visada yra archajiškiausia. Veikiausiai tai galima laikyti vyraujančia šiuolaikinės indoeuropeistikos pozicija.

Taigi teigtina, kad ii) ir iv) teorijos pripažįsta anatolų kalbų archajiškumą, bet tai supranta skirtingai ir, svarbiausia, yra linkusios akcentuoti skirtingus aspektus (pvz., ii) ir iii) daugiau kreipia dėmesio į gramatines kategorijas, o iv) – į atskiras formas).

Izoglosos: kadangi šioje mokymo priemonėje į „anatolų kalbų archaizmą“ bus atsižvelgta sistemiškai aptariant skirtingas temas, dėl to izoglosų (dažnai kontraversišku) sąrašas nebus pateiktas.

Literatūra: Melchert (spausdinamas), su literatūra.

1.3.16.10. Hetitų kalbos archajiškumas diskutuojamas jau senai. Kitų kalbų santykinis archaizmas pradėtas tirti neseniai ir bendros nuomonės apie tai dar nėra. Šiuo požiūriu (kuris nukreiptas į bendrų visoms kitoms kalboms izoglosų paiešką) tocharų kalbos dažnai laikomos antra nuo indoeuropiečių prokalbės atsiskyrusia kalbų grupe. Visos kitos kalbos kartais dar vadinamos „pagrindinėmis indoeuropiečių kalbomis“ ar pan. (angl. *core indo-European*), nes joms visoms priskirtina keletas (nedaug) svarbių izoglosų (ypač veiksmožodžio sistemoje). Kartais dar italikų ir keltų kalbos laikoma trečia nuo indoeuropiečių prokalbės atšakojusia kalbų grupe, bet jų atveju galimų izoglosų yra dar mažiau ir jų vertinimas taip pat yra kontraversiškas (dėl to jos nebus čia aptariamoms).

Izoglosos: sigmatinis aoristas (§ 5.3.3.2); tematiniai prezensai (§ 5.3.2.6); leksikos archaizmai, pvz., **nók^w-t-/*nėk^w-t-* „vakaras“ hetitų ir tocharų kalbose, bet „naktis“ *visose* kitose kalbose (lo. *nox*, lie. *naktis* ir kt.).

Literatūra: Kim (2015, 38-39), su literatūra.

2. ANTRAS SKYRIUS. FONOLOGIJA

Šiame skyriuje aptariama indoeuropiečių prokalbės fonologinė sistema ir jos raida atskirose kalbose. Skyrių sudaro keli vienodos sandaros poskyriai: i) įvadas (kai yra reikalingas); ii) reguliarių garsų atitikmenų lentelė ir atskirų kalbų pavyzdžiai; iii) indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijos problematika (tokiai esant); iv) svarbiausi indoeuropiečių kalbų raidos aspektai.

Literatūra: geriausias ide. kalbų fonologijos įvadas yra Manfredo Mayrhoferio (1986) veikalas. Paprastai visi ide. kalbotyros vadovėliai pateikia skirtingo išsamumo ide. kalbų fonologinės sistemos aprašus (žr. § 1.3). Atskiros ide. kalbų istorinės gramatikos dažnai pristato nuoseklią tos kalbos fonologinės sistemos raidą, kuri kartais atitinka dabartinius standartus, bet gali būti pasenusi arba pernelyg sąlygiška (žr. § 1.3.1–12). Taip pat minėtinos monografijos, skirtos atskirų kalbų ar jų šeimų istorinei fonologijai. Anatolų kalbos: Melchert (1994), Kimball (1999). Graikų kalba: Lejeune (1972). Umbrų kalba: Meiser (1986). Keltų kalbos: McCone (1996). Slavų kalbos: Shevelov (1964), Carlton (1990). Tocharų kalbos: Ringe (1996).

2.1. Indoeuropiečių kalbų fonologinė sistema (fonemos, pateiktos skliaustuose, yra itin retos)

Sprogstamieji priebalsiai

	labialiniai	dentaliniai	palataliniai	veliariniai	labioveliariniai
		i	ai		ai
duslieji	*p	*t	*k̂	*k	*k ^w
skardieji	(*b)	*d	*ĝ	*g	*g ^w
skardieji aspiruoti	*b ^h	*d ^h	*ĝ ^h	*g ^h	*g ^{wh}

Sibiliantas

*s

Laringalai

*h₁, *h₂, *h₃

Sonantai

*r, *l, *m, *n

jų balsiniai variantai: *r̥, *l̥, *m̥, *n̥

Balsiai

*i		*u	(*ī)		(*ū)
	*e	*o		*ē	*ō
		(*a)			(*ā)

*i, *u turi priebalsinius variantus *i̇*, *u̇* (dėl to šie balsiai dažnai priskiriami sonantams).

Dvibalsiai

trumpieji: *ei, *oi, (*ai), *eu, *ou, (*au)

ilgieji (pasitaiko retai): *ēi, *ōi, (*āi), *ēu, *ōu, (*āu)

2.2. Sprogstamieji priebalsiai

2.2.1. Sprogstamųjų priebalsių reguliari raida ide. kalbose

Toliau lentelėse pateikiami tik dėsningi ide. kalbų sprogstamųjų priebalsių atitikmenys. Priebalsių raida tam tikrose pozicijose (pvz., kai susidaro priebalsių grupės) gali būti kitokia. Dalis tokių atvejų bus aptarta vėliau (§ 2.2.2.4).

Labialiniai priebalsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*p	p	p	π /p/	p	f (b)	p	p	p <pp>
*b	b	b	β /b/	b	p	b	b	b <p>
*b ^h	bh	b	φ /p ^h /	f-, -b-	b	b	b	b <p>

*p:

*ped- „kristi“, *ped-/*pod- „koja“: s. i. *pad-*, gr. πούς, ποδός, lo. *pēs, pedis*, go. *fotus*, s. sl. *pasti, padq*, lie. *pėdà*, het. *padā-*;

*peh₃- „gerti“: s. i. *á-pāt*, gr. πίνω, lo. *pōtāre*, s. sl. *piti*, lie. *puotà*, het. *pāši*;

*suep- „užmigti“: s. i. *svápiti, svapna-*, gr. ύπνος, lo. *sōpiō*, s. isl. *svefn*, s. sl. *sъpati*, lie. *sāpnas*, het. *šuppariya-*.

*b (labai retas):

*bel- „jėga“: s. i. *bala-*, gr. βέλ-τερος, lo. *dē-bilis*, s. sl. *bolijb*;

?*d^heub- „gilus“: go. *dīups*, s. sl. *dъbrъ*, lie. *dubùs*, galų *Dubno-rīx* (?), toch. B *tpār* (?);

*pí-bh₃-e-ti „geria“ (< *pí-ph₃-e-ti): s. i. *píbatī*, lo. *bibere* (← *pibere), s. air. *ibid*, mesapų *pibe*.

*b^h:

*b^her- „nešti“: s. i. *bhárati*, Av. *baraitī*, gr. φέρει, lo. *fert*, go. *bairiþ*, s. sl. *beretъ*, lie. *bēria*;

*b^huH- „augti; būti“: s. i. *bhávati*, Av. *bauuaitī*, gr. φύω, s. lo. *fūī* (> lo. *fuī*), go. *bauan*, s. sl. *byti*, lie. *būti*;

*néb^hos „debesis“: s. i. *nábhas-*, Av. *nabah-*, gr. νέφος, s. sl. *nebo*, lie. *debesis*, het. *nepiš-*.

Dentaliniai priebalsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*t	t	t	τ /t/	t	þ (d)	t	t	t <tt>
*d	d	d	δ /d/	d	t	d	d	d <t>
*d ^h	dh	d	θ /t ^h /	f-, -d-	d	d	d	d <t>

*t:

*tréjes „trys“: s. i. *trayas*, gr. τρεῖς, lo. *trēs*, go. *þreis*, s. sl. *trъje*, lie. *trýs*, het. *teriyanna-*;

*ters- „džiūti“: s. i. *třsyati*, gr. τέρομαι, lo. *torreō*, go. *þarsus*, het. *taršant-*;

*uert- „sukti“: s. i. *vártate*, Av. *varātata*, lo. *vector*, go. *wairþan*, s. sl. *vrъlěti sę*, lie. *vartýti*.

*d:

*dék^hm „dešimt“: s. i. *dása*, Av. *dasa*, gr. δέκα, lo. *decem*, go. *taihun*, s. sl. *desętъ*, lie. *dėšimt*;

**deh*₃- „duoti“: s. i. *dádāmi*, Av. *dadāiti*, gr. *δίδωμι*, lo. *dare*, s. sl. *dati*, lie. *dúoti*, het. *dāhhi*;

*h₁ed- „valgyti“: s. i. *ádmi*, gr. *ἔδω*, lo. *edō*, go. *itan*, s. sl. *jadętv*, lie. *ėdu*, het. *ėdmi*.

**d^h*:

**d^heh*₁- „dėti“: s. i. *á-dhāt*, Av. *dāt*, gr. *ἔθηκα*, lo. *faciō*, s. ang. *dōn*, s. sl. *děti*, lie. *dėti*, het. *tēmi*;

**d^huh*₂- „rūkti“: s. i. *dhūmá-*, gr. *θῦμός*, lo. *fūmus*, s. sl. *dymv*, lie. *dūmai*, het. *tuhhui-*;

*(*h₁*)*reud^h*- „raudonas“: *rudhirá-*, gr. *ἐρυθρός*, lo. *ruber*, s. ang. *réod*, s. sl. *rōdrv*, lie. *rūdas*.

Palataliniai priebalsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
* <i>k̂</i>	ś	s	κ /k/	c	h (g)	s	š	k <kk>
* <i>ĝ</i>	j	z	γ /g/	g	k	z	ž	g <g>
* <i>ĝ^h</i>	h	z	χ /k ^h /	h	g	z	ž	g <g>

**k̂*:

**k̂m̄tóm* „šimtas“: s. i. *śatám*, Av. *satəm*, gr. *ἑ-κατόν*, lo. *centum*, go. *hund*, s. sl. *svto*, lie. *šimtas*;

**k̂erd*- „širdis“: gr. *καρδία*, lo. gen. sg. *cordis*, go. *hairto*, s. sl. *srōdbce*, lie. *širdis*, het. *kēr*;

**dék̂m̄* „dešimt“: s. i. *dása*, Av. *dasa*, gr. *δέκα*, lo. *decem*, go. *taihun*, s. sl. *desętv*, lie. *dėšimt*.

*ĝ:

**ĝenh*₁- „gim(dy)ti“: s. i. *jánati*, Av. *zaiieiti*, gr. *γίγνομαι*, lo. *genō*, go. *-kunds*, s. sl. *zętv*, lie. *žentas*;

*ĝónu- „kelis“: s. i. *jānu*, gr. *γόνυ*, lo. *genu*, go. *kniu*, het. *gēnu-*;

*h₂melĝ- „melžti“: s. i. *mṛjāti*, Av. *marəzaiti*, gr. *ἀμέλω*, lo. *mulgeō*, s. ang. *melcan*, s. r. *młzu*, lie. *mėlžti*.

**ĝ^h*:

**ĝ^heim*- „sniegas, žiema“: s. i. *héman*, Av. *zyá*, gr. *χίων*, lo. *hiems*, s. sl. *zima*, lie. *žiemà*, het. *gimmant-*;

**ĝ^hes-r-* „ranka“, **ĝ^hos-to-* „t. p.“: s. i. *hásta-*, Av. *zasta-*, gr. *χείρ*, lo. *hostus*, lie. *pa-žastýs*, het. *kešsar*;

**ueĝ^h*- „vežti“: s. i. *váhati*, Av. *vazaiti*, lo. *vehō*, go. *ga-wigan*, s. sl. *vezp*, lie. *vėžti*.

Veliariniai priebalsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
* <i>k</i>	k	k	κ /k/	c	h (g)	k	k	k <kk>
* <i>g</i>	g	g	γ /g/	g	k	g	g	g <g>
* <i>g^h</i>	gh	g	χ /k ^h /	h	g	g	g	g <g>

*k:

*(*s*)*ker-*, *(*s*)*kert-* „kirsti“: s. i. *kṛntāti*, Av. *kəṛəntaiti*, gr. *καίρω*, lo. *carō*, s. sl. *čřęsti* (< **kert-*), lie. *kertù*, het. *karšmi*;

*kreuh₂- „žalia mėsa; kraujas“: s. i. *krauíς*, Av. *xrūra-* (< **krūra-*), gr. *κρέας*, lo. *cruor*, s. ang. *hrēaw*, s. sl. *krvob*, lie. *kraūjas*;

*leuk- „šviesti“: s. i. *rócate*, Av. *raociņt-* (< **leuk-e-*), gr. *λευκός*, lo. *lūceō*, go. *liuhap*, s. sl. *lučb* (< **luki-*), lie. *laūkas*, het. *lukkatta*.

*g:

*iugóm „jungas“: s. i. *yugám*, gr. *ζυγόν*, lo. *iugum*, go. *juk*, s. sl. *igo*, lie. *jūngas*, het. *iugan*;

**h₂eug-* „augti“: s. i. *ugrá-*, Av. *ugra-*, lo. *augeō*, go. *aukan*, lie. *áugti*;

*(s)*teg-* „dengti“: s. i. *stthagayati*, gr. *στέγω*, lo. *tegō*, s. isl. *þekja*, s. sl. *ostegv*, lie. *stógas*.

*g^h:

**g^hórd^ho-*, **g^hrd^hó-*, **g^hórto-* „tvora“: s. i. *grhá-* (< **g^hrd^há-*), gr. *χόρτος*, lo. *hortus*, go. *gards*, s. sl. *gradv*, lie. *gaĩdas*;

**steig^h-* „eiti“: s. i. *stighnóti*, gr. *στείχω*, go. *steigan*, s. sl. *stignoti*, lie. *steĩgti*;

**h₃meig^h-* „migla“: s. i. *meghá-*, Av. *maeyā-*, gr. *μίγλη*, s. sl. *mɛgla*, lie. *miqlà*.

Labioveliariniai priebalsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*k ^w	k	k	π/τ (p/t)	qu	hw	k	k	ku <kk>
*g ^w	g	g	β/δ (b/d)	w (gu)	q	g	g	gu <g>
*g ^{wh}	gh	g	φ/θ (p ^h /t ^h)	f-, -w-	b- ?, -w-	g	g	gu <g>

*k^w:

**k^wi-*, **k^wo-* „kas, kuris“: s. i. *kás*, Av. *kō*, gr. *τίς*, ποῦ, lo. *quis*, go. *has*, s. sl. *kɔ-to*, lie. *kàs*, het. *kuiš*;

**pénk^we* „penki“: s. i. *páñca*, Av. *pañca* (< *penke), gr. *πέντε*, lo. *quīnque*, s. sl. *peřb*, lie. *penkì*;

**leik^{w-}* „palikti“: s. i. *riñákti*, Av. *irinaxti* (< **-kt-*), gr. *λείπω*, lo. *linquō*, go. *leihvan*, s. sl. *otv-lěkv*, lie. *lìkti*.

*g^w:

**g^wen-* „moteris“: s. i. *gná*, Av. *gəṇā*, gr. *γυνή* (boj. *βάνα*), go. *qino*, s. sl. *žena* (< *genā), pr. *genna*, het. *kwinnā-*, luv. *wana-*;

**g^wem-* „ateiti“: s. i. *gácchati*, Av. *jasaiti*, gr. *βαίνω*, lo. *veniō*, go. *qiman*, lie. *giĩnti*;

**g^wih₃uos* „gyvas“: s. i. *jīva-* (< *gīvas), gr. *βίος*, lo. *vīvus*, go. *qius*, s. sl. *živb* (< *gīvas), lie. *gývas*.

*g^{wh}:

**g^{wh}en-* „(už)mušti“: s. i. pl. 3 *ghn-ánti*, Av. *-γῆῆῆti*, gr. *θείνω*, lo. *dē-fendō*, go. *gund-*, s. sl. *gɔnati*, lie. *giĩnti*, het. *kuenzi*;

**g^{wh}er-* „šilti“: s. i. *gharmá-*, Av. *garəma-*, gr. *θερμός*, lo. *formus*, go. *brinnan* (?), s. sl. *gorěti*, lie. *garaĩ*;

**d^heg^{wh-}* „degti“: s. i. *dáhati*, Av. *dažaiti*, lo. *foveō*, *febris*, lie. *dègti*.

2.2.2. Sprogstamųjų priebalsių rekonstrukcija

Šiame skyriuje aptariamos su indoeuropiečių prokalbės sprogstamųjų priebalsių rekonstrukcija susijusios problemos ar specifiniai atvejai (priebalsių grupės ir pan.), kurie neįtraukti į lenteles.

2.2.2.1. Duslieji aspiruoti sprogstamieji priebalsiai

Jaunagramatikiai, daugiausiai remdamiesi senosios indų kalbos duomenimis, rekonstravo ir ketvirtą sprogstamųjų priebalsių grupę – dusliuosius aspiruotus $*p^h$, $*t^h$, $*k^h$, $*k^h$, $*k^{wh}$ (tokia priebalsių grupė senojoje indų kalboje iš tikrųjų egzistuoja, plg. s. i. *ph*, *th*, etc.). Vis dėlto šios rekonstrukcijos neremia kitų kalbų duomenys, pvz., s. i. *th* atitinka tiek gr. θ /t^h/ (plg. s. i. *véttha* ~ gr. οἶθα „žinai“), tiek (dažniau) gr. τ /t/ (plg. s. i. *prthú-* ~ gr. πλατύς „platus“).

Laringalų teorija paaiškino, kad senosios indų kalbos duslieji aspiruoti sprogstamieji priebalsiai paprastai yra kilę iš T + $*h_2$ grupių, pvz., s. i. *tísthati* „stoja“ (< $*tí-sth_2-e-ti$, šaknis $*steh_2-$), *prthú-* (< $*pṛth_2-ú-$, plg. mot. gim. *prthiví*, gr. Πλαταιαί < $*plataujai$ < $*pṛth_2-u-ih_2$). Todėl duslieji aspiruoti priebalsiai jau seniai nerekonstruojami ide. prokalbės fonologinėje sistemoje.

Literatūra: Mayrhofer (2005, 110-116).

2.2.2.2. Glotalinė teorija

Ide. prokalbės garsų sistema nėra išsaugota nei vienoje kalboje. Tai galėtų rodyti, kad ši garsų sistema buvo nestabili. Vis dėlto yra ir keletas faktų, kurie kelia abejonių dėl tradicine laikomos ide. prokalbės garsų sistemos:

- i) priebalsių opozicija duslusis : skardusis : skardusis aspiruotas yra tipologiškai reta pasaulio kalbose;
- ii) dėl neaiškių priežasčių neaptinkama $*DED-$, $*D^hET-$, $*TED^h-$ struktūros šaknų;
- iii) ide. $*b$ yra itin reta fonema (geriausias pavyzdys yra aiškiai antrinis: $*pí-ph_3-e-ti$ > $*píbh_3eti$ > $*píbeti$ „geria“ [s. i. *píbatí* ir kt.], kilęs iš šaknies $*peh_3-$). Gali būti, kad $*b$ buvo sistemos spraga, pradėta pildyti tik vėlyvosios prokalbės laikotarpiu.

Šie faktai paskatino kai kuriuos kalbininkus peržiūrėti tradicinę ide. sprogstamųjų priebalsių fonologinę vertę ir pasiūlyti tipologiškai patikimesnę sistemą. Žinomiausia yra *glotalinė teorija*, kurią nepriklausomai vienas nuo kito pasiūlė Tamazas Gamkrelidze kartu su Viačeslavu Ivanovu ir Paulas Hopperis 8-ojo dešimt. pradžioje. Pagal šią teoriją tradicinė sistema $*t : *d : *d^h$ yra reinterpretuojama kaip $*t^{[h]}$ (duslusis priebalsis su alofonine aspiracija) : $*t'$ (glotalinis priebalsis) : $*d^{[h]}$ (skardusis priebalsis su alofonine aspiracija) ar pan. Taip pat yra ir kitų glotalinės teorijos variantų.

Pagal glotalinę teoriją, geriausiai ide. prokalbės sprogstamųjų priebalsių sistemą išlaikė germanų ir armėnų kalbos. Vis dėlto teorija sunkiai paaiškina šių priebalsių raidą visose kitose ide. kalbose. Dar buvo ir daugiau bandymų remti glotalinę teoriją kitų kalbų faktais. Dėl to tam tikrus procesus, pvz., Winterio dėsni baltų-slavų kalbose (§ 2.2.3.1.3.3, 2.6.7.4), yra patogiau aiškinti glotalinės teorijos nei tradicine laikomos

ide. prokalbės sprogstamųjų priebalsių sistemos požiūriu. Vis dėlto tokie bandymai visuotinio kalbininkų pritarimo nesulaukė.

Taip pat iš senųjų skolinių, paplitusių germanų ir armėnų kalbose, išaiškėjo, kad šios kalbos veikiausiai atsirado iš sistemos, kurią postuluoja tradicinė teorija, pvz., keltų **rīg-jo-* → germ. **rīkja-* „karalystė“ (go. *reiki* etc.) implikuoja **g > *k*.

Apskritai dėl glotalinės teorijos buvo kilę daug diskusijų. Nors ši teorija dar turi šalininkų, tačiau daugelis indoeuropeistų dabar jos nepripažįsta. Vis dėlto faktai, kuriais remiasi glotalinė teorija, išlieka problemiški. Kai kurie autoriai linkę manyti, kad glotalinės teorijos postuluojuama sistema atspindi ankstyvojo ide. prokalbės laikotarpio priebalsių sistemą. Taip pat yra ir kitų autorių, kurie siūlo tam tikrus tradicinės ide. priebalsių sistemos pakeitimus, tačiau jie nėra tokie radikalūs kaip glotalinės teorijos šalininkai (pvz., tradiciškai rekonstruojamus dusliusius aspiruotus priebalsius siūloma suprasti kaip murmamuosius sprogstamuosius priebalsius ir pan.).

Literatūra: Salmons (1993), Kümmel (2012, 292-306).

2.2.2.3. Dvi ar trys veliarinių priebalsių grupės? Kentuminės ir sateminės kalbos

Tradiciškai ide. prokalbėje rekonstruojamos trys veliarinių priebalsių grupės: veliariniai (**k*), palataliniai (**k̂*) ir labioveliariniai (**kʷ*) priebalsiai. Ide. kalbose ši sistema kito dvejopai:

i) kentuminėse kalbose veliariniai (**k*) ir palataliniai (**k̂*) priebalsiai sutapo į vieną veliarinių priebalsių grupę (**k*), o labioveliariniai (**kʷ*) priebalsiai išliko nepakitę (tokie buvo ankstyvuojų kalbų raidos etapu, o vėliau įvairiais būdais visos kentuminės kalbos juos pašalino). Tai rodo, pvz., graikų, italikų, germanų, keltų kalbos.

ii) sateminėse kalbose veliariniai (**k*) ir labioveliariniai (**kʷ*) priebalsiai susiliejo į vieną veliarinių (**k*) priebalsių grupę, o palataliniai (**k̂*) priebalsiai virto afrikatomis (**[tʰ]* ar pan.), kurios vėliau tapo frikativiniais priebalsiais (pvz., lie. š) ar sibiliantais (pvz., s. sl. s). Taip yra, pvz., indoiranėnų, baltų, slavų kalbose (taip pat ir neapartose armėnų ir albanų kalbose).

	CENTUM			SATƏM			
Ide.	gr.	lo.	s. ang.	s. air.	s. i.	s. sl.	lie.
<i>*kʷi/o-</i>	Mik. -qi	quis	hwā	cia	kás	kъ-to	kàs
<i>*kr(e)uh</i>	kréas	cruor	hrēaw	cró	krauíš	krъubъ	kraūjas
²⁻ <i>*k̂rd-</i>	kardía	cord-	heorte	cride	šrad-	srъdъce	širdis
					dhá		

Prieš atrandant hetitų ir tocharų kalbas buvo įprasta manyti, kad veliarinių priebalsių raida ide. kalbose yra viena seniausių ide. prokalbės tarmių izoglosų: vakarų kalbos priklauso *centum*, o rytų kalbos – *satəm* kalbų grupei. Nustačius hetitų ir tocharų kalbų priklausomybę ide. kalboms, ši skirtis nepasiteisino, nes nepaisant geografinės padėties hetitų ir tocharų kalbos priklauso kentuminei kalbų grupei. Todėl skirtumas tarp kentuminių ir sateminių kalbų prarado savo svarbą ide. kalbų dialektologijai.

Pagal alternatyvią teoriją prokalbei priskiriamos ne trys, o dvi veliarinių priebalsių grupės: veliariniai (**k*) ir labioveliariniai (**kʷ*), o tradiciniai palataliniai (**k̂*) priebalsiai laikomi veliarinių (**k*) priebalsių antrinės palatalizacijos rezultatais ide.

kalbų centriniame areale: */k/ > *[k'] (pvz., prieš *e, *i) ir *[k], kur vėliau *k' buvo fonologizuotas ir apibendrintas kitose pozicijose. Pagrindiniai tokį požiūrį turinčių autorių argumentai yra šie:

- i) nei vienoje kalboje neišlaikoma senoji ide. prokalbės fonologinė sistema;
- ii) veliariniai (*k) priebalsiai yra retesni nei palataliniai *(ĥ) ir yra ypač dažni tam tikrose pozicijose (pvz., po *s arba šalia *r, *l);
- iii) tariamoji raida *ĥ > *k kentuminėse kalbose yra neįprasta (*k palatalizacija yra tipologiškai dažnesnis reiškinys);
- iv) sateminėse kalbose (ypač baltų) pasitaiko kentuminių variantų, atsiradusių iš šaknų su palataliniu priebalsiu, pvz., *ĥleus- „klausyti“: s. i. *śróšati*, s. sl. *slušati*, bet lie. *klausyti*. Šie variantai gali būti liekanos tų šaknų, kuriose nebuvo apibendrintas priebalsis *k';
- v) palatalizacija būdinga sateminėms kalboms (ypač indoiranėnų ir slavų, žr. toliau § 2.2.3.2).

Tačiau taip pat yra įtikinamų argumentų, kurie remia tradicinę trijų veliariinių priebalsių grupių rekonstrukciją:

- i) visų trijų veliariinių grupių priebalsiai *k, *ĥ, *k^w pasitaiko toje pačioje fonetinėje aplinkoje, pvz., žodžio pradžios pozicijoje prieš *r: *ĥremh₂- „silpti“ (plg. s. i. *śramat*, gr. *κρέμαμαι*), *kreuh₂- „kraujas“ (plg. s. i. *kravís*, gr. *κρέας*), *k^wreih₂- „pirkti“ (plg. s. i. *krīñāti*, gr. *πράττω*);
- ii) kalbų faktai nerodo, kad *ĥ atsirado palataliniuose junginiuose;
- iii) kai kurie alternatyvios teorijos argumentai yra ginčytini. Tradiciniai ide. priebalsiai *k ir *ĥ gali būti perinterpretuoti kaip uvuliarinis (*q) ir veliarinis (*k) – tada pakeičimas *ĥ > *k atrodo įtikinamesnis tipologiškai. Kentuminius variantus, pvz., lie. *klausyti* ir kt., galima aiškinti kaip *k ir *ĥ neutralizaciją tam tikruose kontekstuose arba laikyti juos turinčių leksiką ankstyvais skoliniais iš kentuminių tarmių;
- iv) svarbiausias naujas atradimas yra susijęs su anatolių kalbomis. Kitaip nei hetitų (kentuminė kalba), luvių kalbos bent sąlygiškai yra sateminės kalbos (*ĥ palatalizuotas prieš priešakinės eilės balsius, o priebalsiai *k, *k^w išliko nepakitę): *ĥei-or „gulėti“ > luv. *ziyari* vs. *kēs-eh₂ie/o- „šukuoti“ > luv. *kisa(i)-*, *k^wis „kas, kuris“ > luv. *kuiš*.

Apskritai daugelis šiuolaikinių indoeuropeistų remia tradicinę trijų veliariinių priebalsių grupių rekonstrukciją.

Literatūra: Lipp (2009 I 5-98), Melchert (2012a).

2.2.2.4. Ide. kalbų priebalsių grupės

Toliau aptariami svarbūs indoeuropiečių prokalbės fonologiniai procesai, vykę sprogstamųjų priebalsių junginiuose:

2.2.2.4.1. Duslusis + skardusis, skardusis + duslusis: vyksta regresyvinė asimiliacija T + D > DD, D + T > TT, pvz.:

Av. *fra-bd-a-* „letena“, gr. *ἐπί-βδ-αι* „pošventinė diena“ (< *-pd-; šaknis *ped-); s. i. *niktá-*, gr. *ἄ-νιπτος* „neplautas“ (< *nik^w-to- < *nig^w- + *-to-).

Literatūra: Mayrhofer (1986, 110).

2.2.2.4.2. Duslulis aspiruotas + skardusis: $D^h + T > DD^h$ (Bartoloméjaus dėsnis), pvz.:

s. i. *budh-* „pabusti“ + *-ta-* > *buddhá-* „pažadintas“,

G. Av. *aogadā* „kalbėjo“ < in.-ir. **augd^ha* < **aug^h-ta* (< ide. **h₁e-h₁ug^{wh}-to*).

Šis dėsnis patikimai veikė tik indoiranėnų kalbose, tačiau instrumentalio priesagos variantai **-trom* ~ **-d^hrom*, **-tlom* ~ **-d^hlom* (lo. *-trum*, *-brum*, *-culum*, *-bulum*) leidžia manyti, kad jis yra indoeuropiečių prokalbės senumo.

Literatūra: Collinge (1985, 7-11), Mayrhofer (1986, 115-117).

2.2.2.4.3. Dentalinis + dentalinis. Vyko *s*-epentezė: $T + T > T^sT$ ([TsT]), kuri išliko hetitų kalboje, o kitur buvo supaprastinta: s. i. yra *-tt-*, o kitose kalbose – *-st-* ar *-ss-*:

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*t ^s t	tt	st	στ (st)	ss	ss	st	st	tst
([tst])								<zz(a)t>

**h₁ed-* „valgyti“ + **-ti*, **-tu*, **-ti-*: s. i. *átiti*, s. sl. *jasti*, lie. *ésti*, het. imper. 3 sg. *e-ez-du*, *e-ez-za(-ad)-du* /*étstu*/;

**uid-to-* „matytas, žinomas“ > **uit^sto-* > s. i. *vittá-*, Av. *vistá-*, gr. ἄ(Ϝ)ιστος, go. *un-wiss*, s. air. *fess*, bažn. sl. *vestv*;

**sed-* „sėsti“ + **-to-*, **-ti-*: s. i. *ní-ṣatti-*, Av. *aīṣi-šasta*, lo. *sessum*, s. isl. *sess*, s. sl. *sěsti*, lie. *sésti*.

Literatūra: Hill (2003, 3-7).

2.2.2.4.4. Dentalinis + veliarinis: *Thorn* grupės (angl. *Thorn clusters*) priebalsiai. Kai kuriose akivaizdžiai archajiškose ide. leksemose aptinkamas neįprastas atitikmuo s. i. *kṣ* ~ Av. *š/z* ~ gr. *κτ/χθ/φθ* ar pan., pvz.:

„žemė“ (ide. **d^héǵ^h-ōm*, **d^hǵ^h-m-és*): s. i. *kṣam-*, gen. *jmás*, Av. *zā*, gr. *χθών*, lo. *humus*, s. sl. *zemlja*; lie. *žėmė*, het. *tēkan*, *taknas*, dant. luv. *in-zagan*, hierogl. luv. *ta-ka-mi-*, toch. B *kem*, toch. A *tkam*;

„lokys“ (ide. **h₂r̥tko-*): s. i. *ṛkṣa-*, Av. *aršō*, gr. ἄρκτος, lo. *ursus*, s. air. *art*, het. *hart(ag)ga-* /*hartka-*/;

„išnykti“ (ide. **d^hǵ^{wh}ei-*): s. i. *kṣiṇāti*, Av. *jināiti*, gr. *φθίνω*, lo. *sitis*;

„žuvis“ (ide. **d^hǵ^huH-*): gr. *ιχθῦς*, lie. *žuvis*, arm. *jukn*.

Kaip tiksliai interpretuoti šių ir kitų žodžių struktūrą, yra daug diskutuojama, ir vieninga nuomonė dar nėra nusistovėjusi. Kaip ir $T + T > T^sT$ ([TsT]) priebalsių atveju, turbūt čia įvyko *s*-epentezė $T + K > T^sK$ ([TsK]), o priebalsių grupė [TsK] vėliau skirtingai kito atskirose kalbose. Hetitų ir tocharų kalbose iš TsK grupės atsirado TK priebalsių grupė. Indoiranėnų ir graikų kalbose vyko TsK metatezė į KT^s (plg. s. i. *kṣ*) ar KT (plg. gr. *κτ*, *χθ*, *φθ*). Kitose kalbose TsK grupės priebalsiai buvo įvairiai supaprastinti, pvz., į S baltų-slavų kalbose.

Literatūra: Schindler (1977a), Melchert (2003), Lipp (2009 II 5-350), Ringe (2010), Kloekhorst (2014b).

2.2.2.4.5. Anksčiau minėti fonologiniai procesai yra svarbūs, nes jų pasekmės matomos keliose kalbose arba jie apima nemažai žodžių (pvz., junginys *-tt- yra dažnas, nes jis susidarė tiek prokalbės, tiek skirtingų kalbų raidos laikotarpiu). Kitus fonologinius procesus, kurie susiję su ide. kalbų sprogstamaisiais priebalsiais, žymiai sunkiau išskirti dėl to, kad galimų pavyzdžių yra labai mažai (junginys buvo retas), ir taip pat dėl to, kad kartais tas junginys yra dažnas tik vienoje kalboje (arba lengvai aptinkamas tik vienoje kalboje). Čia galima minėti kitus tariamai indoeuropiečių prokalbėje vykusius fonologinius procesus:

2.2.2.4.5.1. Ide. priebalsis *p suskardėjo prieš *h₃ (*-ph₃- > *-bh₃-; žr. § 2.5.2.2):
*pi-ph₃-e/o- (šaknis *peh₃- „gerti“) > *pi-bh₃-e/o-: s. i. *píbatí*, lo. *bibō*, -ere, faliskų fut. *pipafo* (← italikų *pibed), s. air. *ibid*, arm. *əmpem* (< *em-pibe-), mesapų *pibe*.

2.2.2.4.5.2. Ide. labioveliariniai priebalsiai *k^w, *g^w, *g^{hw} prarado labialinį atspalvį šalia *u, *ū (*-uK^w-, *-K^wu- > *-uk-, *-ku-; tai aiškiai matyti tik graikų kalboje):
ide. *g^wou-k^wolo- > *g^wou-kolo- „(karvių, jaučių) piemuo“: Mik. *qo-u-ko-ro* /g^woukolos/, gr. βουκόλος, s. air. *bóchail*, *buachail*, vid. kimrų *bugeíl* (< keltų *g^wou-koli-) (antrojo dėmens šaknis *k^welh₁- „vaikščioti“, plg. s. i. *cáratí*, lo. *colō*, -ere);
ide. *h₁e-h₁ug^{wh}- > *h₁e-h₁ug^h- „byloti“: Mik. *e-u-ke-to* /eúk^hetoi/, gr. εὔχεται, s. i. *óhate* (šaknis *h₁ueg^{wh}-, plg. lo. *uoueō*, -ēre < *h₁uog^{wh}-éie/o-).
Literatūra: Weiss (1994, 137-146).

2.2.2.4.5.3. Ide. duslūs sprogstamieji priebalsiai suskardėjo žodžių pabaigoje (*-T > *-D):
Antrinė 3 sg. *[b^wér-e]-t > *[b^wér-e]-d: s. lo. *feced*, os. *kumbened*, het. *pa-i-ta-aš* /paid-as/ „ėjo jis“.
Literatūra: Ringe (1997, 134-138).

2.2.2.4.5.4. Ide. priebalsis *-d turbūt kito pagal Szemerénio dėsnį (*-ERd > *-ĒR; žr. § 2.4.1.1.3.4, 2.5.2.4.2):
Nom.-acc. sg. *kér-d > *kér „širdis“: s. i. *hárđi*, gr. κῆρ, arm. *sirt*, pr. *seyr*, het. *kēr*.
Literatūra: Kim (2001).

2.2.2.4.5.5. Yra užfiksuota sudėtingų priebalsių grupių redukcijos atvejų, kurie veikusiai siekia ide. prokalbės laikus, pvz.:
prez. *přk-ské-ti (šaknis *prek- „klausti“) > *přskéti: s. i. *přchátí*, lo. *poscō*, -ere, s. air. -airc, s. v. a. *forscōn*;
*HoktH-tí- > *HokHtí- (-ti-darinys iš *HoktoH „aštuoni“): s. i. *ásítí*- „aštuoniasdešimt“.
Vis dėlto šiais atvejais sunku spręsti, ar minėti reiškiniai yra dėsningi fonologiniai procesai, ar vykusios sporadinės disimiliacijos rezultatai.

2.2.3. Sprogstamųjų priebalsių raida ide. kalbose

Toliau bus apžvelgta bendra ide. prokalbės priebalsių raida atskirose ide. kalbose. Bus koncentruojamasi į tris svarbius aspektus: i) ide. T : D : D^h sistemos pakitimai; ii) *k̂ ir *k priebalsių raidą sateminėse kalbose; iii) labioveliarinių priebalsių raidą kentuminėse kalbose. Daugiau informacijos apie ide. prokalbės sprogstamųjų priebalsių raidą yra pateikta atskirų kalbų istorinėse gramatikose.

2.2.3.1. Ide. T : D : D^h sistemos pakitimai

Kaip minėta (§ 2.2.2.2), tradiciškai rekonstruojama ide. sprogstamųjų priebalsių sistema T : D : D^h (skardusis priebalsis : duslusis priebalsis : duslusis aspiruotas priebalsis) neišliko nei vienoje kalboje. Tai rodo, kad iš prigimties ji galėjo būti nestabili. Dėl to galima spėti, kad konkrečių fonemų realizacija buvo šiek tiek kitokia nei rekonstruojama tradiciškai (pvz., T : D : Ḍ ar pan.), nors, suprantama, tai neturi įtakos aptariamai fonologinės sistemos raidai.

2.2.3.1.1. Senosios indų kalbos skardieji aspiruoti priebalsiai turi naujas duslių aspiruotų priebalsių poras *kh*, *ch*, *ṭh*, *ṭh*, *ph*, kurios atsirado iš T + *h₂ samplaikos bei skolinių ir onomatopėjinių žodžių, pvz.:

ide. *rot-h₂-ó- „turintys ratus“ > s. i. *rátha*- „vežimas“ (darinys iš *rot-ah₂- „ratai“, plg. lo. *rota*, lie. *rātas*);

s. i. *kákhati* „juokiasi“ (onomatopėjinis žodis).

Literatūra: Mayrhofer (2005, 110-116).

Kitas svarbus indoarijų naujadaras yra sukurti retrofleksiniai (taip pat dar vadinami cerebraliniais) sprogstamieji priebalsiai *ṭ*, *ḍ*, *ṭh*, *ḍh*, atsiradę po indoiranėnų priebalsių *š, *ž (ruki dėsnis, § 2.3.3.1) bei kitose priebalsių grupėse, pvz.:

ide. *ni-sd-ó- [*nizdó-] „lyzdas“ > in.-ir. *niždá- > s. i. *niḍá*- (plg. Av. *nižda*-, s. v. a. *nest*);

ide. *HoḱtoH „aštuoni“ > in.-ir. *ačtá(u) > s. i. *aṣṭá*, *aṣṭáu* (plg. Av. *aštā*, gr. ὀκτώ).

Literatūra: Kobayashi (2004, 141-161).

Tiek duslieji aspiruoti, tiek retrofleksiniai sprogstamieji priebalsiai yra būdingi Indijos subkontinentui. Dėl to šios ypatybės laikytinos senosios indų kalbos arealiniais bruožais.

2.2.3.1.2. Priebalsių opozicija T : D : D^h išlaikė graikų, italikų, germanų ir armėnų kalbos, bet visose kalbose įvyko daug įvairių pakitimų.

2.2.3.1.2.1. Skardusis aspiruotas priebalsis *D^h graikų kalboje tapo dusliuoju aspiruotu *T^h. Dėl to atsirado tipologiškai stabili sistema T : D : T^h. Priebalsis *D^h pakito Romos periodu, kai duslieji ir skardieji aspiruoti priebalsiai tapo frikativiniais priebalsiais: φ, θ, χ /p^h, t^h, k^h/ > /f, θ, x/; β, δ, γ /b, d, g/ > /v, ð, γ/; kai kuriose tarmėse tai užfiksuota jau IV a. pr. Kr., pvz.:

ide. *néb^h-es- „debesys“ > gr. νέφος /néphos/ (plg. s. i. *nábhas*-);

ide. *h₁rud^h-ró- „raudonas“ > gr. ἐρυθρός /eruthrós/ (plg. s. i. *rudhirá*-);

ide. *steig^h- „eiti“ > gr. στείχω /steikhō/ (plg. s. i. *stighnóti*).

Čia minėtinas Grassmanno dėsnis, pagal kurį senojoje indų, graikų (taip pat ir tocharų) kalbose vyko disimiliacija D^h ... D^h > D ... D^h (s. i.), T^h ... T^h > T ... T^h (gr.), pvz.:

ide. *d^hé-d^heh₁-mi „dedu“ > in.-ir. *d^há-d^hā-mi > s. i. *dá-dhā-mi*;

> pragr. *d^hí-d^hē-mi > *t^hí-t^hē-mi > gr. τί-θη-μι;

ide. prez. *d^hég^{wh}-e-ti „degti“ > in.-ir. d^háj^hati > s. i. *dáhati*, bet aor. ide. *d^hég^{wh}-s-t > in.-ir. *á-d^hāk-s-t > s. i. *á-dhāk* (plg. Av. *dažaiti*, lie. *dėgti*);

ide. prez. **d^hrég^h-e-ti* „bėgti“ > pragr. **t^hrék^hō* > gr. τρέχω, bet aor. (post)ide. **d^hreg^h-s-* > pragr. **é-t^hrek-s-a* > gr. ἔθρεξα (plg. go. *dragan*).

Literatūra: Collinge (1985, 47-61).

2.2.3.1.2.2. Italikų grupės kalbose skardieji aspiruoti priebalsiai tapo dusliaisiais frikatyvais **φ, *β, *χ, *χ^w*. Kadangi **b^h, *d^h, *g^h, *g^{wh}* > **φ, *β, *χ, *χ^w* neatrodo labai natūralus procesas, tai daugelis autorių mano, kad skardieji aspiruoti priebalsiai pirma suduslėjo į **p^h, *t^h, *k^h, *k^{wh}* (kaip ir graikų kalboje), o po to duslieji priebalsiai **p^h, *t^h, *k^h, *k^{wh}* tapo frykatyvais **φ, *β, *χ, *χ^w*.

Lotynų kalboje šių priebalsių pakitimus lėmė jų pozicija ir kontekstas. Visų pirma, priebalsiai **φ, *β, *χ, *χ^w* suskardėjo žodžio viduryje ir atsirado **-β-, *-δ-, *-γ-, *-γ^w-*.

Toliau šie garsai vystėsi skirtingai. Žodžio pradžioje visi priebalsiai **φ-, *β-, *χ^w-* sutapo į duslųjų labiodentalinį frikatyvą *f-*:

ide. **b^hréh^htēr* „brolis“ > pra-ital. **b^hrātēr* > ital. **φrātēr* > lo. *frāter* (plg. s. i. *bhrātar-*);

ide. **d^h(e)h₁-k-* „dėti“ > ital. **pak-* > lo. *faciō* „daryti“ (plg. gr. aor. ἔθηκα);

ide. **g^{wh}or-mo-* „karštas“ > ital. **χ^wormo-* > lo. *formus* (plg. s. i. *gharmá-*);

priebalsis **χ-* pakito į *h-*:

ide. **g^hosti-* „svečias“ > ital. **χosti-* > lo. *hostis* „priešas“ (plg. go. *gasts*).

Žodžio vidurio pozicijoje skardieji frikatyvai **-β-, *-δ-, *-γ-, *-γ^w-* buvo pašalinti. Bendrais bruožais jie buvo arba toliau lenizuoti (plg. **-γ-, *-γ^w-*), arba fortifikuoti į sprogstamuosius priebalsius (plg. **-β-, *-δ-*):

*-β- > *-b-*:

ide. **(h₁)alb^hos* „baltas“ > ital. **alpos* > **alβos* > lo. *albus* (plg. gr. ἄλφιτον „miltai“).

*-δ- > *-d-*:

ide. **méd^hios* „vidurinis“ > ital. **mep̄ios* > **med̄ios* > lo. *medius* (plg. s. i. *mádhya-*);

tačiau prieš *r, u* ir po *r, u, l* **-δ-* > *-b-*:

ide. **h₁rud^h-ró-* „raudonas“ > ital. **rupros* > **rudros* > lo. *ruber* (plg. s. i. *rudhirá-*).

*-γ- > *-h-*:

ide. **ueg^h-e-ti* „veža“ > ital. **ueget(i)* > **ueyet* > lo. *uehō, -ere* (plg. s. i. *váhati*);

po *-n-* yra **-n-γ-* > *-n-g-*:

ide. **ling^h-e-ti* „laižyti“ > ital. **linχet(i)* > **linyet* > lo. *lingō, -ere* (plg. gr. λείχω).

*-γ^w- > *-v-* ([*-w-*]):

ide. acc. sg. **snig^{wh}-m̄* „sniegą“ > ital. **(s)nιχ^wem* > **niγ^wem* > lo. *niuem* (plg. gr. νίφα);

taip pat po *-n-* yra **-n-γ^w-* > *-n-gu-* ([*-n-g^w-*]):

ide. **sni-n-g^{wh}(-e)-ti* „sniegą“ > ital. **(s)nιnχ^wet(i)* > **niγ^wet* > lo. *ninguit, -ere* (plg. gr. νείφει).

Literatūra: Stuart-Smith (2004).

2.2.3.1.2.3. Germanų kalbose vyko visos priebalsių sistemos perkaita, vadinama Grimmo dėsniu (arba vok. *Lautverschiebung*). Panaši visos priebalsių sistemos perkaita vyko ir armėnų kalboje.

i) ide. duslieji sprogstamieji priebalsiai **p, *t, *k, *k^w* germanų prokalbėje tapo dusliaisiais frikatyvais **f, *β, *x* (> **h*), **x^w* (> **h^w*):

ide. *p₁h₁-nó- „pilnas“ > germ. *fullaz > go. fulls, s. ang. full (plg. lie. pìlnas);
 ide. *tréies „trys“ > germ. *prijiz > *priz > go. þreis, s. isl. þrír (plg. s. i. tráyas);
 ide. *klép-e/o- „vogti“ > germ. *hlefan > go. hlifan (plg. lo. clepō, -ere);
 ide. *k^wótero- „kuris?“ > germ. *h^waþeraz > go. hvaþar, s. ang. hwæþer (plg. s. i. katará-,
 gr. πότερος).

Po *s ide. priebalsiai *p, *t, *k, *k^w išliko nepakitę, pvz.:

ide. *steig^h- „eiti“ > germ. *stīgan > go. steigan, s. isl. stíga (plg. gr. στείχω).

ii) ide. skardieji sprogstamieji priebalsiai *b, *d, *g, *g^w germanų prokalbėje tapo dusliaisiais sprogstamaisiais priebalsiais *p, *t, *k, *k^w:

ide. *leb- „lupos“ > germ. *lepjan-, *lepaza- > s. ang. lippa, s. v. a. leffur (plg. lo. labium);

ide. *dór-u-/*dér-u- „medis“ >> germ. *trewa- > go. triu, s. ang. trēo (plg. s. i. dāru, gr. δόρυ);

ide. *gón-u-/*gén-u- „kelis“ >> germ. *knewa- > go. kniu, s. ang. cnēo (plg. s. i. jānu, gr. γόνυ);

ide. *g^wh₂-ú- „sunkus“ > germ. *kuruz > go. kaurus (plg. s. i. gurú-, gr. βαρύς).

iii) ide. skardieji aspiruoti sprogstamieji priebalsiai *b^h, *d^h, *g^h, *g^{wh} germanų prokalbėje tapo skardžiais friktyvais *b, *d, *g, *g^w (vėlyvojoje germanų prokalbėje tam tikrose pozicijose jie tapo sprogstamaisiais priebalsiais *b, *d, *g).

Šios grupės priebalsių raida yra sudėtingesnė negu kitų dviejų grupių priebalsių. Vėlyvojoje germanų prokalbėje fonemos /*b/, /*d/, /*g/ (ar /*b/, /*d/, /*g/) turėjo du alofonus:

i) sprogstamuosius [*b], [*d] (tačiau ne [*g]) žodžio pradžios pozicijoje, [*b], [*d], [*g] po nosinių priebalsių ir [*d] po tam tikrų priebalsių;

ii) friktyvus [*b], [*d], [*g] kitose pozicijose.

*b, *d, *g > *b, *d, *g raida toliau vyko atskirose germanų kalbose (patogumo vardan paprastai žymima kaip germanų *b, *d, *g):

ide. *b^hér-e/o- „nešti“ > germ. *beran > go. bairan, s. isl. bera (plg. s. i. bháratī, gr. φέρω);

ide. *d^huór-/*d^hur- „durys“ > germ. *dura- > go. daur, s. aingl. dor (plg. gr. θύρα);

ide. *g^háns- „žąsis“ > germ. *gans > s. ang. gōs, s. v. a. gans (plg. gr. χήν).

Germanų prokalbės skardžiojo labioveliarinio priebalsio *g^w raida dar nėra iki galo išaiškinta (žr. toliau § 2.2.3.3.4).

Su Grimmo dėsniu glaudžiai yra susijęs Vernerio dėsnis: germ. *f, *þ, *x, *x^w, *s (< ide. *p, *t, *k, *k^w, *s) suduslėjo į *b, *d, *g, *g^w, *z, kai po jų buvo iš ide. prokalbės paveldėtas kirčiuotas balsis (vėliau kirtis tapo fiksuotas pirmame žodžio skiemenyje), pvz.:

ide. *b^hréh₂tēr „brolis“ > pragerm. *b^hrátēr > germ. *brāþēr > *brōþēr > go. broþar, s. ang. brōðor (plg. s. i. bhrátar-, gr. φράτηρ);

ide. *ph₂tēr „tėvas“ > pragerm. *patēr > germ. *faþēr > *fadēr > *fādēr > go. fadar, s. ang. fæder (plg. s. i. pitár-, gr. πατήρ).

Vernerio dėsnis yra itin svarbus veiksmažodžio sistemoje, plg. s. anglų kalbos bendratį, būtojo laiko 1 as. sg. galūnę, 1 as. pl. galūnę ir būtojo laiko dalyvį su tų formų atitikmenimis senojoje indų kalboje (šios formos rodo originalią kirčio vietą):

bendratis	pret. 1 sg.	pret. 1 pl.	pret. dlv.	
weorþan	weorþ	wurdon	worden	„tapti“
tēon (< *teohan)	tēah	tugon	togen	„traukti“

<i>cēosan</i>	<i>cēas</i>	<i>curon</i>	<i>coren</i>	„rinkti“
prez. 3 sg.	perf. 1 sg.	perf. 1 pl.	med. perf. dlv.	
<i>várt-a-te</i>	<i>va-várt-a</i>	<i>va-ort-má</i>	<i>vā-ort-ānā-</i>	„suktis“
<i>jós-a-te</i>	<i>ju-jós-a</i>	<i>ju-juš-má</i>	<i>ju-juš-ānā-</i>	„gērētis“

Gotų kalboje Vernerio dėsnio pasekmės dažnai yra pašalintos, o jo veikimas geriau matomas iš vakarų germanų kalbų.

Literatūra: Collinge (1985, 63-76, 203-216), Ringe (2006, 93-105).

Senajoje vokiečių aukštaičių kalboje vyko kita visos priebalsių sistemos perkaita tarp IV ir VIII a. po Kr., kuri skirtingai atspindėta atskirose tarmėse:

i) germ. *p, *t, *k > s. v. a. *pf/ff*, *z/zz*, *kch/hh/ch*:

s. saksų *opan* ~ s. v. a. *offan* „atidaryti“;

go. *taihun* ~ s. v. a. *zehan* „dešimt“;

go. *itan* ~ s. v. a. *ezzan* „valgyti“.

ii) germ. *b, *d, *g > s. v. a. *p*, *t*, *k*:

go. *dauhtar* ~ s. v. a. *tohter* „duktė“.

iii) *þ > *d*:

go. *broþar* ~ s. v. a. *bruoder* „brolis“.

2.2.3.1.3. Ide. priebalsiams *D ir **D^h* susiliejus į *D iranėnų, keltų, baltų, slavų ir anatolių kalbose atsirado supaprastinta priebalsių *T* : *D* sistema. Kitaip negu ankščiau aptartų kalbų atveju, šių kalbų sprogstamųjų priebalsių raida nekelia didelių problemų.

2.2.3.1.3.1. Iranėnų kalbose duslūs sprogstamieji priebalsiai tapo frikativais prieš kitus priebalsius, pvz.:

s. i. *pra-* ~ Av. *fra-*, s. persų *fra-* „prieš“;

s. i. *putra-* ~ Av. *puθra-*, s. persų *puça-* (< **puθra-*) „sūnus“;

s. i. *cakra-* ~ Av. *caxra-* „ratas“.

2.2.3.1.3.2. Keltų kalbose priebalsis *p išnyko, pvz.:

ide. **por̥kos* „paršas“ > kelt. **por̥kos* > kelt. *orkos > s. air. *orc* (plg. lo. *porcus*, lie. *paršas*);

ide. *ph₂tér > prakeltų *patér > kelt. *patír > *atír > s. air. *athir* (plg. lo. *pater*).

Literatūra: McCone (1996, 43-45), Eska (2013).

2.2.3.1.3.3. Baltų-slavų kalbose trumpieji balsiai buvo pailginti prieš ide. *D, o prieš **D^h* išliko trumpi. Šis dėsnis (vadinamas Winterio dėsnio) buvo ir dar yra dabar diskutuojamas, tačiau daugelis tyrėjų jį pripažįsta, pvz.:

ide. **b^heg^w-* „bėgti“ > bl.-sl. **bég-* > lie. *bėgti*, s. r. *běči* (plg. gr. φέβομαι);

ide. **med^h-u-* „medus“ > bl.-sl. **med-u-* > lie. *medùs*, s. sl. *medъ* (plg. gr. μέθυ).

Literatūra: Patri (2005), Kortlandt (2009, 65-76).

2.2.3.1.3.4. Hetitų rašte grafemos <*t*> ir <*d*> turi tą pačią vertę. Skirtumai tarp dusliųjų ir skardziųjų priebalsių žodžio viduryje žymimi <*tt*>, <*dd*> /*t*/ (< ide. *t>) vs. <*t*>, <*d*> /*d*/ (< ide. *d, **d^h*>). Taip pat yra atsitikę ir su kitais priebalsiais (*p* : *b* ir kt.) Ši (rašto) taisyklė vadinasi Sturtevanto dėsnio, pvz.:

<*tt*>, <*dd*> /*t*/:

het. *pát-tar* /*patar*/ „plunksna, sparnas“ (ide. **pet-* „skristi“, plg. s. i. *pátra-* „sparnas“);

het. 3 pl. *ú-e-ek-kán-zi* /*wēkanzi*/ „prašo“ (ide. **uek-* „norėti“, plg. gr. ἐκών „savanoriškas“).

<t>, <d> /d/:

het. *wa-a-tar* /*wādar*/ „vanduo“ (ide. *uód-r „t. p.“, plg. gr. ὕδωρ, go. *wato*);

het. *ne-(e-)pi-iš* /*nēbis*/ „dangus“ (ide. **néb^h-es-* „debesis“, plg. s. i. *nábhas-*, gr. νέφος).

Literatūra: Melchert (1994, 13-21), Kimball (1999, 81-95).

Anatolų kalbose vyko įvairių sprogstamųjų (ir kitų) priebalsių susilpnėjimų (*t > *d) ir sustiprėjimų (*d > *t), kurie priklausė nuo jų pozicijos žodyje, kirčio, priebalsių grupių, asimiliacijos ir kitų priežasčių. Čia bus apžvelgta tik keletas svarbesnių atvejų:

Anatolų kalbų lenicijos teisyklės (ang. *lenition rules*) – *T > *D po ilgųjų kirčiuotų (turbūt ir po *ó) ir tarp nekirčiuotų balsių:

ide. **muH-to-* > anat. **mū-to-* > **mū-do-* > prahet. **mūda-* → het. denom. *mūtā(i)-^{mi}* /*mūdā(i)-^{mi}*/ „nuimti“ (ide. **mieuH-* „judėti“);

ide. **kēi-(t)or* „guli“ > anat. *kē-tor > *kē-dor > palų *kītar* /*kīdar*/ (het. *ki-tta* turi *-tta* pagal analogiją) (plg. gr. κείται);

ide. *mél-it, gen. *mél-it-os „medus“ > anat. *mél-it, gen. *mél-id-os > dant. luv. *mallit-* /*mallid-*/, palų *malitannaš* /*malidannas*/ (su *-d-* iš *mél-id-os; het. *milit-* /*milit-* turi *-t-* iš *mél-it) (plg. gr. μέλι, μέλιτος, go. *milib*);

anat. abl. **-oti* > **-odi* > dant. luv. *-ati* /*-adi*/, hierogl. luv. *-ati* /*-adi*/, *-ari* (*d* > *r*), lykų *-e/adi* (**-óti* > het. *-azzi*).

Literatūra: Eichner (1973), Morpurgo Davies (1982/83), Adiego (2001).

Keli priebalsių fortifikacijos atvejai (pateikiami tik pavyzdžiai):

**-DH-* > **-T-*: ide. **még-h₂-i-* „daug“ > het. *mekki-* /*meki-*/ (plg. lo. *magis*, gr. μέγας);

**-Dsk-* > **-Tsk-* > **-Tisk-*: *lāk^{bhi}* /*lāg^{bhi}*/ „numušti, nugriauti“ (plg. go. *ligan* „gulėti“) → iter. *lakkiške/a^{mi}* /*lakiske/a^{mi}*/.

Literatūra: Melchert (1994, 159-166), Kimball (1999, 297-303).

Hetitų kalboje *ti asibiliuotas į <(z)zi> /*t^si*/:

ide. prez. 3 sg. **-ti* > het. *-(z)zi* /*-t^si*/ (plg. s. i. *ás-ti*, s. lie. *ēs-ti* ir kt.);

ide. loc. sg. *h₂ant-i „priešais, prieš“ > prahet. *hanzi > het. *hanza* /*han^s*/ (apokopė) (plg. gr. ἀντί, lo. *ante*).

Literatūra: Melchert (1994, 117-118), Kimball (1999, 287-292).

2.2.3.1.4. Ide. priebalsiai *T, *D, **D^h* susiliejo į vienintelį priebalsį *T* tocharų kalbose, pvz.:

ide. *kmtóm „šimtai“ > TB *kante*, TA *kānt* (plg. lo. *centum*, s. i. *śatám*);

ide. **góm^bos* „dantys“ > TB *keme*, TA *kam* (plg. gr. γόμφος, s. sl. *zǫbъ*);

ide. **g^hrēuṛ* „ragas“ > TB obl. *krorīyai*, TA *kror* (plg. arm. *eļjīwr*).

Ide. sprogstamųjų priebalsių raida tocharų kalbose, žinoma, buvo žymiai sudėtingesnė, žr. Ringe (1996).

2.2.3.2. Ide. veliariniai priebalsai sateminėse kalbose

Kaip jau matyta (§ 2.2.2.3), pagrindinėse sateminėse (indoiranėnų, baltų ir slavų) kalbose ide. *k tapo afrikatomis, iš kurių vėliau atsirado frikatyvai arba

sibiliantai, o priebalsiai $*k$ ir $*k^w$ susiliejo į $*k$ (kitose sateminėse – armėnų, albanų, luvių – kalbose raida buvo šiek tiek kitokia). Ide. $*\hat{k}$ „satemizaciją“ šiose kalbose reikia griežtai atskirti nuo pozicinės palatalizacijos atvejų. Pastarasis reiškinys yra dažnas skirtingo laikotarpio procesas daugelyje ide. kalbų (pvz., la. *celt̃* ~ lie. *kelti*; lo. *centum* > pranc. *cent*, ital. *cento*, isp. *cien*) ir jo priklausomybė nuo priešakinės eilės balsių visada yra akivaizdi. Tuo tarpu satemizacija vyko nepriklausomai nuo šių balsių.

Vis dėlto pozicinė palatalizacija yra itin svarbus reiškinys dviem sateminėms kalboms: indoiranėnų ir slavų. Abiejose kalbose šis procesas vyko vėlai, o jo rezultatai iš dalies skiriasi pagal tarmes (ir neretai yra svarbūs šių kalbų istorinei dialektologijai).

2.2.3.2.1. Palatalizacija indoiranėnų kalbose

Indoiranėnų kalbose iš pradžių ide. palataliniai priebalsiai $*\hat{k}$, $*\hat{g}$, $*\hat{g}^h$ virto palatalinėmis afrikatomis, o veliariniai ir labioveliariniai priebalsiai sutapo:

ide. $*\hat{k}$, $*\hat{g}$, $*\hat{g}^h$ > in.-ir. $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$;

ide. $*k$, $*g$, $*g^h$ ir $*k^w$, $*g^w$, $*g^{wh}$ > in.-ir. $*k$, $*g$, $*g^h$.

Vėliau in.-ir. priebalsiai $*k$, $*g$, $*g^h$ buvo palatalizuoti pozicijose prieš $*\check{e}$, $*\check{i}$, $*\check{i}$ ir jų variantai tapo fonemomis $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$, kai $*\check{a}$, $*\check{e}$, $*\check{o}$ susiliejo į in.-ir. $*\check{a}$:

(ide. $*k$, $*g$, $*g^h$ / $*k^w$, $*g^w$, $*g^{wh}$ >) in.-ir. $*k$, $*g$, $*g^h$ > in.-ir. $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$ (prieš $*\check{e}$, $*\check{i}$, $*\check{i}$);

(ide. $*k$, $*g$, $*g^h$ / $*k^w$, $*g^w$, $*g^{wh}$ >) in.-ir. $*k$, $*g$, $*g^h$ > in.-ir. $*k$, $*g$, $*g^h$ (kitur).

Vėlesniu indoiranėnų kalbų raidos etapu in.-ir. $*k$, $*g$, $*g^h$ išliko sveiki, o $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$ ir $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$, priklausomai nuo kalbų, vystėsi skirtingai:

1. Kai kuriose Nuristani kalbose (žr. § 1.3.2) buvo išlaikytos palatalinės afrikatos (visose kitose indoiranėnų kalbose jos tapo sibiliantais):

ide. $*d\acute{e}k\acute{m}$ „dešimt“ > in.-ir. $*da\acute{c}a$ > Kati *duč* (plg. s. i. *daša*, Av. *dasa*).

2. Iranėnų kalbose duslieji ir duslieji aspiruoti priebalsiai sutapo (§ 2.2.3.1.3):

in.-ir. $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$ > iran. $*\check{c}$, $*\check{j}$;

in.-ir. $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$ > iran. $*\check{c}$, $*\check{j}$.

Iranėnų $*\check{c}$, $*\check{j}$ išliko Avestos ir senojoje persų kalbose *c*, *j* ([tš], [dž]), tačiau $*\check{c}$, $*\check{j}$ raidos rezultatai iranėnų kalbose yra skirtingi:

centrinės ir šiaurės rytų iranėnų kalbos: $*\check{c}$, $*\check{j}$ > Av. *s*, *z*;

pietvakarinės iranėnų kalbos: $*\check{c}$, $*\check{j}$ > s. persų *θ*, *d*.

Garsų grupių $*\check{c}u$, $*\check{j}u$ raida yra itin svarbi iranėnų kalbų dialektologijai:

centrinės iranėnų kalbos: $*\check{c}u$, $*\check{j}u$ > *sp*, *zb*;

šiaurės rytų iranėnų kalbos: $*\check{c}u$, $*\check{j}u$ > *ś*, *z̥*;

pietvakarinės iranėnų kalbos: $*\check{c}u$, $*\check{j}u$ > *s*, *z*.

3. Indoarijų kalbose in.-ir. $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$ ir $*\check{c}$, $*\check{j}$, $*\check{j}^h$ raida buvo dar sudėtingesnė. $*\check{c}$ ir $*\check{c}$ vystėsi skirtingai:

in.-ir. $*\check{c}$ > s. i. *ś*;

in.-ir. $*\check{c}$ > s. i. *c*;

$*\check{j}$, $*\check{j}$ ir $*\check{j}^h$, $*\check{j}^h$ susiliejo:

in.-ir. $*\check{j}$, $*\check{j}$ > s. i. *j*;

in.-ir. $*\check{j}^h$, $*\check{j}^h$ > s. i. *h*.

Pavyzdžiai:

Ide. **k̂*, *ġ, **ġ^h* > in.-ir. *ć, *ǰ, **ǰ^h* > s. i. *ś*, *j*, *h*, Av. *s*, *z*, s. persų *θ*, *d*:

- ide. **ker(e)d-* „šaltas metų laikas“ > in.-ir. **car(a)d-* > s. i. *śarád-*, Av. *sarəd-*, s. persų *θard-*;
 ide. **uik-* „kaimas“ > in.-ir. **uic-* > s. i. *viś-*, Av. *vis-*, s. persų *viθ-* (plg. lo. *uīcus*, s. sl. *vbvb*);
 ide. **ġeus-* „mėgautis“ > in.-ir. **ǰaus-* > s. i. *joṣ-*, Av. *zaoš-*, s. persų *dauš-tar-* (plg. go. *kīusan*);
 ide. **Hiaġ-* „gerbti“ > in.-ir. **iaǰ-* > s. i. *yájate*, Av. *yazaitē*, s. persų *yadataiy* (plg. gr. *ἄζομαι*);
 ide. **ġ^hIHenjo-* „aukšas“ > in.-ir. **ǰ^harānġa-* > s. i. *híraṇya-*, Av. *zaraniia-*, s. persų *daraniya-* (plg. gr. *χλωρός*, s. sl. *zelen̂b*);
 ide. **ġ^hom* „aš“ > in.-ir. **aǰ^ham* > s. i. *ahám*, Av. *azəm*, s. persų *adam* (plg. lo. *egō*, s. sl. *azb*).

Ide. **k̂u*, **ġ^(h)u* > in.-ir. *ću, **ǰ^(h)u* > Av. *sp*, *zb*, s. persų *s*, *z*, kotanų *ś*, *z*:

- ide. **k̂uō(n)* „šuo“ > in.-ir. *ćuā > s. i. *śvā*, Av. *spā*, s. persų *saka (vid. persų *sag*), kotanų *śśuvan-* (plg. gr. *κύων*, lie. *šuō*);
 ide. **h₁eġuo-* „arklys“ > in.-ir. **aćua-* > s. i. *áśva-*, Av. *aspa-*, s. persų *asa°*, kotanų *aśśa-* (plg. lo. *equus*, lie. *ašvā*);
 ide. **dṅġ^hueh₂-* „liežuvis“ > in.-ir. **ǰ^huān-* > s. i. *jihvā*, Av. *hizbān-* s. persų *hizān-*, kotanų *bisāa-* (plg. s. lo. *dingua*, lie. *liežūvis*; tikslī ide. rekonstrukcija yra problemiška, bet in.-ir. **ǰ^huen-* rekonstrukcija yra neproblemiška).

Ide. *k, *g, **g^h* (prieš *ě, *ĩ, *ǰ) > in.-ir. *č, *ǰ, **ǰ^h* > s. i. *c*, *j*, *h*, Av., s. persų *c*, *j*:

- ide. **k^we* „ir“ > in.-ir. *ke > *ča > s. i. *-ca*, Av. *-ca*, s. persų *-cā* (plg. lo. *-que*, gr. *-τε*);
 ide. perf. 3 sg. **k^we-k^wór-e* „yra padaręs“ > in.-ir. *kekóre > *čakāra > s. i. *cakāra*, Av. 3 pl. *cāxrarə*;
 ide. **h₂eug-es-* „jėga“ > in.-ir. **(H)áuges-* > **áuǰas-* > s. i. *ójas-*, Av. *aojah-* (plg. lo. *augustus*, lie. *áugti*);
 ide. **g^wih₃uo-* „gyvas“ > in.-ir. **gīuo-* > **ǰīua-* > s. i. *jīvā-*, s. persų *jīva-* (plg. lie. *gývas*, lo. *uīuus*);
 ide. 3 sg. **g^{wh}en-ti* „(už)muša“ > in.-ir. **g^hen-ti* > **ǰ^han-ti* > s. i. *hánti*, Av. *jaiṅti* (3 pl. **g^{wh}n-énti* > s. i. *ghnánti*, Av. *-ṅnəṅti*; plg. het. *kuen-zi/kun-anzi*);
 ide. 3 sg. **h₂élg^{wh}-e-ti* „nusipelnyti“ > in.-ir. **(H)élg^heti* > **álǰ^hati* > s. i. *árhati*, Av. *arəjaiti* (plg. het. *ħalkueššar*, lie. *algà*).

2.2.3.2.2. Palatalizacija slavų kalbose

Baltų ir slavų kalbose **k̂*, **ġ^(h)* veikiausiai virto afrikatomis *ć, *ǰ, o vėliau frikatyvais *ś, *ž (> lie. *š*, *ž*), kurie slavų, latvių ir prūsų kalbose virto sibiliantais *s*, *z*. Kaip ir indoiranėnų kalbose, ide. *k, *g, **g^h* ir **k^w*, **g^w*, **g^{wh}* susiliejo į bl.-sl. *k, *g, **g^h*, kurie vėlyvojoje bl.-sl. prokalbėje tapo *k, *g.

Baltų kalbose bl.-sl. prokalbės *k, *g buvo išlaikyti lietuvių ir prūsų kalbose, o latvių kalboje jie buvo palatalizuoti prieš priešakinės eilės balsius, pvz.:

la. nom. pl. *acis* ~ lie. *ākys*, pr. *ackis* (plg. s. sl. *oko*; ide. **h₃ek^w-* „akis“);
 la. *dzērve* ~ lie. *gervē*, pr. *gerwe* (plg. s. r. *žeravb*; ide. **gerh₂-u-* [ar pan.] „gervė“).

Pozicinė palatalizacija slavų kalboms yra žymiai svarbesnis procesas nei baltų. Slavų kalbose skiriamos trys palatalizacijos. Jos taip pat paveikė sl. **x* (< **š*), kilusią iš ide. **s* ruki dėsnių pozicijoje ir iš kitų šaltinių (žr. § 2.3.3.1).

Pirmoji palatalizacija: **k, *g, *x* > *č, ž, š* prieš prasl. **e, *i, *en, *in, *ē, *ī, *ei* (> s. sl. *e, ъ, ѣ, ě, i*), pvz.:

prasl. **kela-* > **čelo* „kakta“ > s. sl. *čelo*, r. *čeló*, č. *čelo*, sr.-kr. *čelo* (plg. lie. *kėlti*; ide. **kelh₃₋*);

prasl. **gīva-* > **živb* „gyvas“ > s. sl. *živb*, r. *živój*, č. *živ*, sr.-kr. *živ* (plg. lie. *gývas*; ide. **g^wih_{3-uo-}*);

prasl. **teix-īnā-* > **tišina* „tyla“ > s. sl. *tišina*, r. *tišiná*, č. *tišina*, sr.-kr. *tišina* (darinys iš [s. sl.] *tixb* „tylus“).

Visose slavų kalbose ši palatalizacija veikė vienodai, taigi turėjo vykti jau praslavų laikais ar slavų bendrystės laikotarpio pradžioje. Dėl palatalizacijos prasidėjo tokios morfonologinės alternacijos kaip 1 sg. *rekq* „sakau“ : 2 sg. *rečeši* (< **rekeši*), nom. sg. *bogb* „dievas“ : voc. sg. *bože* (< **bog-e*) ir kt.

Antroji palatalizacija: **k, *g, *x* > *c, z/dz, s/š* prieš naujai atsiradusius *i, ě* (< prasl. **ai* < bl.-sl. **ai, *oi*), pvz.:

prasl. **kainā-* > **kēna-* > **cēna* „kaina“ > s. sl. *ceno*, r. *cená*, č., le. *cena*, sr.-kr. *cijèna* (plg. lie. *káina*, gr. *ποινή*; ide. **k^woi-neh₂₋*);

prasl. **gaila-* > **gēlo-* > **(d)zěl̥b* „daugelis, daug“ > s. sl. *dzělo*, s. r. *zěl̥b*, s. č. *zielo*, slov. *zelô* (plg. lie. *gailūs*, la. *gails*);

prasl. **xaira-* > **xēra-* > **s/šěr̥b* „pilkas“ > r. bažn. sl. *sěr̥b*, r. *séryj*, č. *šerý*, le. *szary*, slov. *sír* (plg. s. isl. *hárr*, s. air. *cíar*; slavų **x-* kilmė yra neaiški).

Dėl šios palatalizacijos prasidėjo tokios morfonologinės alternacijos kaip nom. sg. *rōka* „ranka“, *bogb* „dievas“ : loc. sg. *rocě*, *bodze/boze* (< **rokě*, **boge* < **-ai* < ide. **-oi*). Antrosios palatalizacijos rezultatai slavų kalbose šiek tiek skiriasi. Visose kalbose **k* > *c*, tačiau **g* > *dz* lenkų, polabų ir (nenuosekliai) senojoje slavų bei **g* > *z* kitose kalbose (jų *z* veikiausiai yra supaprastinta iš *dz*). Dėl šios palatalizacijos **x* tapo *š* vakarų slavų ir *s* – rytų ir pietų slavų kalbos (turbūt vyko tarpinė raida **x* > **ś* > *s/š* ar pan.). Yra ir kitų faktų, kurie rodo, kad antroji palatalizacija yra gan vėlyvas procesas:

- ji paveikė priebalsių *kv-*, *gv-* grupes rytų ir pietų slavų kalbose, tačiau neturėjo įtakos šioms priebalsių grupėms vakarų slavų kalbose:

prasl. **kvaita-* > **kvēto-* > **k/cvēt̥b* „gėlė“ > s. sl. *cvět̥b*, r. *cvet*, sr.-kr. *cvějet*, slov. *cvět*, bet č. *květ̥b*, le. *kwiat* (plg. la. *kvitēt*).

- antroji palatalizacija nevyko senojoje Novgorodo tarmėje:

prasl. **kaila-* > **kēlo-* > **k/cěl̥b* „visas“ > s. sl. *cěl̥b*, r. *célyj*, č. *celý*, slov. *cěl*, bet s. Novgorodo t. *kěle* (plg. go. *hails*).

Trečioji palatalizacija yra progresyvinė: ji vyko po prasl. **i, *ī, *in* (s. sl. *i, ъ, ѣ*). Tai yra nelabai įprastas reiškinys, nes tipologiškai pozicinė palatalizacija beveik visada yra regresyvinė. Trečiosios palatalizacijos rezultatai visiškai sutampa su antrosios palatalizacijos rezultatais ir dėl to turėjo vykti maždaug tuo pat metu:

prasl. **avikā* > **ovika* > **ovьca* „avis“ > s. sl. *ovьca*, r. *ovcá*, č. *ovce*, sr.-kr. *óvca* (darinys iš [lie.] *avìs*; plg. lie. *avìkè*);

prasl. **treigo-* > **trigo-* > r. bažn. sl. *trizb* „trejų metų gyvulys“ (plg. lie. *treigỹs*);

prasl. **oixa-* > **vis/šb* „visas“ > s. sl. *vьsb*, r. *ves'*, č. *všechen*, le. *wszystek*, sr.-kr. slov. *vès*, bet s. Novgorodo t. *vьxe* (plg. lie. *vìsas*).

Kaip matoma iš paskutinio pavyzdžio, trečioji palatalizacija senojoje Novgorodo tarmėje neveikė sl. **x*.

Literatūra: Vermeer (2014).

2.2.3.3. Ide. labioveliariniai priebalsiai kentuminėse kalbose

Kaip jau minėta (§ 2.2.2.3), kentuminėse kalbose **k* (< ide. **k*, **k̂*) paprastai išliko nepakitęs. Iš pradžių nekito ir kiti labioveliariniai priebalsiai **k^w*, **g^w*, **g^{wh}*, tačiau vėlesniais raidos etapais, priklausomai nuo kalbų, jie buvo linkę nykti, o jų raida kartais buvo specifiška.

2.2.3.3.1. Anatolų kalbų šeimoje ide. labioveliariniai priebalsiai **k^w*, **g^w*, **g^{wh}* > anat. **k^w*, **g^w*, tačiau nepakito hetitų kalboje, o luvių kalbose anat. **g^w* virto *w*, pvz.:

ide. **k^wer-ti* „pjausti“ > anat. **k^werti* > het. *kuērzi*, dent. luv. *kwarti* (plg. s. i. *kar-*, lie. *kūrti*);

ide. **k^wi-* „kas, kuris“ > anat. **k^wi-* > het. *kui-*, dent. luv. *kui-* (plg. lo. *quis*, gr. *τίς*);

ide. **g^wén-h₂* „moterys“ >> anat. **g^wén-ah₂* > het. *kuinna-*, dent. luv. *wana-* (plg. s. sl. *žena*);

ide. **g^{wh}en-ti* „(už)mušti“ > anat. **g^wenti* > het. *kuēn-zi*, dent. luv. *winal* (plg. s. i. *hánti*).

Literatūra: Melchert (1994, 120, 210–211, 254).

2.2.3.3.2. Labioveliariniai priebalsiai dar buvo išlaikyti graikų kalbos Mikėnų tarmėje (rašomi <*qa*>, <*qe*>, <*qi*>, <*qo*>), išskyrus poziciją šalia *u*, kur **k^wu*, **uk^w* pakito į **ku*, **uk* veikiausiai jau ide. prokalbėje (žr. § 2.2.2.4.5.2.). Pvz.:

Mik. *a-pi-ko-ro* /*amp^hi-k^wolos*/ „tarnas“, plg. gr. *ἀμπίπολος* „t. p.“;

Mik. *qa-si-re-u* /*g^wasileús*/ „vadas“, plg. gr. *βασιλεύς* „karalius“;

Mik. *a-qi-ti-ta* /*Ak^{wh}t^hitā*/ (asmenvardis), plg. gr. *ἄφθιτος* „nesunaikinamas“.

Labioveliarinių priebalsių jau nėra pirmuosiuose I tūkstantmečio graikų kalbos tekstuose. Išlikę jų atitikmenys priklauso nuo pozicijos, tarmės ir veikiausiai atspindi labioveliarinių priebalsių išnykimo reliatyvinę chronologiją:

Pirmojoje stadijoje labioveliariniai priebalsiai **k^w*, **g^w*, **k^{wh}* buvo palatalizuoti prieš **ē* ir iš dalies **ī*, dėl to ilgainiui atsirado dantiniai priebalsiai *τ*, *δ*, *θ*. Keletas pastabų:

- šis procesas nepasiekė ajolų tarmių (išimčių yra nedaug, pvz., dalelytė *-τε* „ir“ < **-k^we*, plg. lo. *-que*), kur lūpiniai priebalsiai *π*, *β*, *φ* atitinka kitų tarmių dantinius priebalsius *τ*, *δ*, *θ*;

- procesas turėjo vykti **k^we* > **t^e* > **f^e* > *te* ar *pan*. Tarpinė raidos stadija **f^e*, **d^e* veikiausiai užfiksuota arkadų tarmėje, kur žymėtasis /*f*/ vartojamas atskira grafema;

- palatalizacija prieš **ī* yra nenuosekli: ji veikė **k^w*, bet neveikė **g^w*, **k^{wh}*.

Pavyzdžiai:

- ide. **k^wetūōr* „keturi“ >> Mik. *qe-to-ro-*; Hom. τέσσαρες, jon. τέσσαρες, at. τέτταρες, dor. τέτορες; bet boj. πετταρες, tesal. πετρο-, Lesb. πεσυρες (plg. lo. *quattuor*, lie. *keturi*);
- ide. **pénk^we* „penki“ > gr. πέντε, bet ajol. πέμπε (plg. s. i. *ráñca*, lie. *penki*);
- ide. **g^wels-* „norėti“ > delf., lokr. δειλομαι, herakl. δηλομαι, bet boj. βειλεται, tesal. βελλειται (plg. at. βούλομαι, kuris *tesia o-lairopsnio* formą **g^wols-*);
- ide. **g^{wh}ed^h-* „geisti“ > pragr. **k^{wh}et^h-* > Hom. από-θεστος, aor. θεσσάμενος, bet boj. -φειστος;
- ide. **k^wis* „kas, kuris“ > Mik. (*jo-*)*qi*, gr. τίς (visose graikų tarmėse!).

Antrojoje stadijoje visi likę labioveliariniai priebalsiai **k^w*, **g^w*, **k^{wh}* tapo lūpiniais priebalsiais π, β, φ, pvz.:

- ide. **k^woin-eh₂-* „kaina“ > gr. πωινή (plg. Av. *kaēnā*, lie. *káina*);
- ide. **pénk^w-to-* „penktas“ > gr. πέμπτος (plg. lie. *peñktas*);
- ide. **g^wḡ-īe/o-* „ateiti“ > gr. βαίνω (plg. lo. *ueniō*, *-īre*);
- ide. acc. sg. **sneig^{wh}-ḡ* „sniegą“ > gr. νίφα (plg. lo. *niuem*);
- ide. **g^wi_{h3}-o-* „gyvenimas“ > gr. βίος (plg. lo. *uīuus*, lie. *gyvas*);
- ide. **h₁og^{wh}-i-* „gyvatė“ > gr. ὄφις (plg. s. i. *áhi-*).

Dėl labioveliarinių priebalsių raidos graikų kalboje prasidėjo sudėtingos alternacijos tarp tos pačios šaknies veldinių, pvz.:

- gr. βου-κόλος „(karvių) piemuo“ ~ αι-πόλος „(avių) piemuo“ (< **-k^wolo-*);
- gr. τίς „kas, kuris“ (< **k^wi-s*) ~ πότερος „kas, kuris (iš dviejų)“ (< **k^wo-tero-*);
- gr. prez. θείνω „mušti“ (< **g^{wh}en-īe/o-*) ~ aor. ἔπεφνον (< **e-g^{wh}e-g^{wh}n-e/o-*) ~ dktv. φόνος „nužudymas“ (< **g^{wh}on-o-*);
- gr. ἐλαχύς „mažas“ (< **h₁lŋg^{wh}-ú-*) ~ ἐλαφρός „greitas“ (< **h₁lŋg^{wh}-ró-*) (plg. s. i. *raghú-*, lie. *leñgvas*).

Literatūra: Lejeune (1972, 43-53), Rix (1992, 85-88).

2.2.3.3.3. Italikų prokalbėje labioveliariniai priebalsiai išliko sveiki: ide. **k^w*, **g^w*, **g^{wh}* > praital. **k^w*, **g^w*, **g^{wh}*. Vis dėlto sabelų ir lotynų kalbose jie kito nevienodai.

Sabelų kalbose ital. **k^w*, **g^w*, **g^{wh}* virto *p*, *b*, *f*, pvz.:

- ide. **k^wid* „kas“ > os. píd, um. *pirse* (< **k^wid-id*) (plg. lo. *quid*);
- ide. **g^wem-īe/o-* > ital. **g^wen-īe/o-* „ateiti“ > os. kúm-bened, um. *benust* (plg. lo. *ueniō*, *-īre*);
- ide. **h₁ueg^{wh}-* „kalbėti iškilmingai“ > um. vufu (plg. lo. *uoueō*, *-ēre*).

Lotynų kalboje **k^w* paprastai išliko (<*qu*>), tačiau **g^w* ir **g^{wh}* buvo išlaikyti tik po nosinių priebalsių (<*gu*>). Kitose pozicijose **g^w* > lo. *w*, **g^{wh}* (> ital. **g*) > lo. *f*-, *-w*-, pvz.:

- ide. prez. **li-n(e)-k^w-* „palikti“ > lo. (*re-*)*linquō*, *-ere* (plg. gr. λείπω, s. i. *ri-na-k-ti*);
- ide. **g^wem-īe/o-* > ital. **g^wen-īe/o-* „ateiti“ > lo. *ueniō*, *-īre* (plg. gr. βαίνω, go. *qiman*);
- ide. **h₃eng^w-* „tepti“ > lo. *unguō*, *-ere* (plg. s. i. *añj-*, pr. *anctan* „sviestas“);
- ide. **g^{wh}or-mo-* „karštas“ > lo. *formus* (plg. s. i. *gharmá-*);
- ide. **d^heg^{wh}-* „degti“ > lo. *foveō*, *-ēre* (plg. s. i. *dáhati*, lie. *dėgti*);
- ide. **sni-n-g^{wh}-* „snigti“ > lo. *ninguit* (plg. gr. νείφει, lie. *snigti*, *sniñga*).

Literatūra: Weiss (2009, 78-79, 154).

Italikų ir keltų kalbose vyko asimiliacija $*p \dots k^w > *k^w \dots k^w$. Tai viena svarbiausių italikų ir keltų kalbų izoglosų. Pvz.:

ide. $*pénk^we$ „penki“ > ital.-kelt. $*k^wénk^we$ > lo. *quīnque*, sabelų $*pompe$ (um. pumpeřias), s. air. *cóic*, s. kimrų *pimp* (plg. gr. πέντε, lie. *penkì*);

ide. $*pek^w-$ „kepti“ > ital.-kelt. $*k^wek^w-$ > lo. *coquō*, *-ere*, kimrų *pobi* (plg. s. i. *pácati*, gr. πέπτω).

2.2.3.3.4. Germanų kalbose ide. $*k^w$, $*g^w$, $*g^{wh}$ virto $*h^w$, $*k^w$, $*g^w$ (žr. § 2.2.3.1.2.3). Germanų priebalsių $*h^w$, $*k^w$ raida nėra problemiška, jie išliko gotų kalboje (<*hw*>, <*q*>), o kitur išnyko:

Ide. $*k^w > germ. *h^w > go. h$; kitose kalbose $*h^w-$ > *hw-* > *w-* žodžio pradžios pozicijoje, bet $*-h^w-$ > *-h-* > $\emptyset$ žodžio vidurio pozicijoje, pvz.:

ide. $*k^wod$ „kas“ > germ. $*h^wat$ > go. *hva*, s. isl. *hvat*, s. ang. *hwat*, s. v. a. *hwa3* > *wa3* (plg. lo. *quod*);

ide. $*leik^w-$ „palikti“ > germ. $*lih^w-$ > go. *leihvan*, s. v. a. *lihan*, s. isl. *liá*, s. ang. *lëon* (plg. gr. λείπω, lie. *likti*).

Ide. $*g^w > germ. *k^w > go. q$; kitų kalbų pirmieji tekstai dar rodo išlikusią germ. $*k^w$ (<*qu*>, <*kw*> etc.), kuri vėliau buvo supaprastinta į *k*, pvz.:

ide. $*g^wem-$ „ateiti“ > germ. $*k^wem-$ > go. *qiman*, s. isl. *koma*, s. ang. *cuman*, s. v. a. *queman*, *coman* (plg. lo. *ueniō*, *-īre*);

ide. $*(h_1)reg^w-es-$ „tamsa“ > germ. $*rek^w-es-$ > go. *riqis*, s. isl. *røkk* (plg. s. i. *rájas*, gr. ἔρεβος).

Germanų skardžiojo labioalarinio priebalsio $*g^w$ (< ide. $*g^{wh}$) raida yra problemiška ir nėra iki galo išaiškinta. Žodžio pradžios pozicijoje germ. $*g^w$ veikiausia tapo $*b-$, bet pasitaiko ir pavyzdžių su pradžios $*w-$ ir $*g-$. Žodžio vidurio pozicijoje germ. $*g^w$ išliko $*-g^w-$ tik po nosinių priebalsių. Kitose pozicijose germ. $*g^w$ buvo susilpnintas į $*-w-$, tačiau pasitaiko ir $*-g-$.

Literatūra: Seebold (1967), Ringe (2006, 105–112), Johnsen (2009).

2.2.3.3.5. Labioveliarinių keltų ir tocharų kalbų priebalsių raida nėra aptariama, nes ji yra taip pat sudėtinga ir iš dalies dar diskutuojama. Keltų kalbose ide. $*g^w$ virto $*b$ labai anksti, o ide. $*g^{wh}$ pakito į $*g^w$. Prakeltų $*k^w$ (< ide. $*k^w$), $*g^w$ (< ide. $*g^{wh}$), berods, išsilaikė gana ilgai, kol pakito į *p*, *b* britų kalbose, *k*, *g* – gaėlų kalbose. Tocharų kalbose ide. $*k^w$, $*g^w$, $*g^{wh}$ sutapo į pratocharų $*k^w$, kuri kartais išliko kaip <*kw*>, bet dažniau virto *k* tocharų A ir tocharų B kalbose. Tai neabejotinai priklausė nuo pozicijos žodyje, balsių kokybės, priebalsių grupių ar panašų faktorių, tačiau dėl tikslų jų raidos sąlygų dar yra diskutuojama.

Literatūra: Keltų kalbos: McCone (1996, 38–43). Tocharų kalbos: Kim (1999), Fellner (2006).

2.3. Sibiliantas *s

2.3.1. Reguliari sibilianto *s raida ide. kalbose

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*s	s (š)	h (sT)	(š) h-, Ø (s)	s (r)	s (z)	s (x/š)	s (š)	š

*septm „septyni“: s. i. *saptá*, Av. *haptá*, gr. *ἑπτὰ*, lo. *septem*, go. *sibun*, s. sl. *sedmъ*, lie. *septyni*, het. *šiptamiya*;

*sed- „sèsti“: s. i. *á-sadat*, gr. *ἕξετο*, arm. *hecaw*, lo. *sedeō*, go. *sitan*, s. sl. *sěděti*, lie. *sédėti*;

*sten- „stenėti“: s. i. *stanant-*, *ni-štanant-*, gr. *στένω*, s. ang. *stenan*, s. sl. *stenati*, lie. *stenėti*;

*spend- „pilti“: gr. *σπένδω*, lo. *spondeō*, het. *išpānti*;

*h₁és-ti „yra“: s. i. *ásti*, Av. *asti*, gr. *ἔστί*, lo. *est*, go. *ist*, s. sl. *jestv*, s. lie. *ēsti*, het. *ešzi*;

s-kam. gen. sg. *[*génh₁*]-es-os: s. i. *jánasas*, gr. Hom. *γένεος*, at. *γένους*, lo. *generis*, go. *riqizis*, s. sl. *nebese*, het. *nepišaš*;

*moisos „avinas“: s. i. *méša-*, Av. *maēša-*, s. isl. *meiss*, s. sl. *měxъ*, lie. *maišas*;

*mers- „pamiršti“: s. i. *mřsyate*, go. *marzjan*, lie. *pa-miřšti*, het. *maršēzzi*, toch. B *märsetär*, arm. *mořanam*;

loc. pl. *-su (*-si): s. i. *-su/-šu*, Av. *-hu/-šu*, s. sl. *-xъ*, s. lie. *-su* (lie. *-se*), gr. *-ου* (Mik. *-si/-hi*);

o-kam. nom. sg. *-o-s (plg. **u₁k^wo-s* „vilkas“): s. i. *vřk-aḥ*, Av. *ahur-ō*, *ahur-as-ca*, gr. *λύκος*, lo. *lup-us*, go. *wulf-s*, s. sl. *vlъk-ъ*, lie. *vil̃k-as*, het. *antuhš-aš*.

2.3.2. Sibilianto *s rekonstrukcija

Šalia išplėtotos sprogstamųjų priebalsių sistemos ide. prokalbėje buvo vienas, tačiau dažnas sibiliantas *s.

2.3.2.1. Alofonas *[z]

*/s/ prieš skardžiuosius aspiruotus sprogstamuosius priebalsius turėjo alofoną *[z], atsiradusį dėl asimiliacijos (žr. § 2.2.2.4.1). Vėliau kai kuriose kalbose jis buvo fonologizuotas, pvz.:

ide. */nisdo-/ *[nizdo-] „lizdas“ (plg. **ni-sd-o-*, iš **sed-* „sèsti“): s. i. *nīḍa-*, Av. *nižda-*, lo. *nīdus*, s. v. a. *nest*, lie. *līzdas*;

ide. */misd^ho-/ *[mizd^ho-] „atlyginimas“: s. i. *mīḍha-*, Av. *mižda-*, gr. *μισθός*, go. *mizdo*, s. sl. *mъzda*.

2.3.2.2. s-mobile

Yra nemažai šaknų, kurios prasideda tiek priebalsiu *s-, tiek jo neturi. Šis dar iki galo neišaiškintas reiškiny vadinamas „s-mobile“ reiškiniu, pvz.:

ide. *(s)pek- „žiūrėti“: Av. *spasiieiti*, gr. *σκέπτομαι*, lo. *speciō*, s. v. a. *sphōn* šalia s. i. *pásyati*, alb. *pashë*;

ide. *(s)teg- „dengti“: gr. *στέγω*, *στέγος*, lie. *stógas* (?) šalia gr. *τέγος*, lo. *tegō*, s. air. *-tuigethar*, s. isl. *þekja*;

ide. *(s)teud- „mušti“: go. *stautan* šalia s. i. *tudáti*, lo. *tundō*.
Literatūra: Southern (1999).

2.3.3. Sibilianto *s raida ide. kalbose

Toliau bus pateikti keli sibilianto *s raidos atvejai, priklausomi nuo konteksto.

2.3.3.1. RUKI dėsnis

Ide. sibiliantas *s indoiranėnų, baltų ir slavų kalbose po *i, *u, *r, *k tapo s. i. *š*, Av. *š*, lie. *š*, sl. *x* (tai vadinama RUKI dėsniu). Dėl specifinio fonologinio konteksto šis dėsnis svarbus indoeuropiečių kalbų dialektologijai (abejotina, kad skirtingose kalbose sibiliantas *s galėjo vienodai pakisti savarankiškai), pvz.:

ide. *urs- „viršus“ > s. i. *váršman*, lie. *viršùs*, s. sl. *врѣхъ*;

ide. *pr̥s- > s. i. *pr̥štha-*, Av. *paršta-*, lie. *pirštas*, s. sl. *прѣстѣ*.

2.3.3.1.1. RUKI dėsnis dar veikė indoiranėnų prokalbėje bei indoarijų priešistorės laikais, nes taip pat paveikė naujai atsiradusius *i (< *H) ir *r (< *l), pvz.:

ide. *kreu_h₂-s- „žalia mėsa; kraujas“ > s. i. *kravís-* (plg. gr. *κρέας*, lie. *kráujas*);

ide. *k^wels- „arti“ > s. i. *kárš-*, Av. *karš-* (plg. het. *kulš-*).

Vedų ir Avestos kalbose RUKI dėsnis veikė beveik be išimčių, tačiau jis nebuvo automatinė fonologijos taisyklė. Avestos kalboje išliko jo nepaveikti naujai atsiradę s iš in.-ir. *ć < ide. *k̥ ar -st- < ide., in.-ir. *-t̥t-, pvz.:

in.-ir. *čít̥ti- „mintis“ > Av. *cisti* (plg. s. i. *cít̥ti-*).

Vedų kalbos *ś*, atsiradęs dėl RUKI dėsnio, sutapo su in.-ir. *ć, *j > *ś* prieš dantinius priebalsius, pvz.:

ide. 3 sg. *uék̥-ti- „trokšta“ > s. i. *vášt̥i* (s. i. šaknis *vaś-*).

Rigvedoje taip pat pasitaiko atvejų, kur yra *s* vietoj lauktino *ś* (pvz., *busá-* „dulksna“) ir taip pat neetimologinio *ś* (pvz., *cáśa-* „Corasius indica“).

Indoarijų prokalbėje iš priebalsių *t, *t^h, *d, *d^h po *ś* atsirado nauji retrofleksiniai priebalsiai *ṭ, ṭ^h, ḍ, ḍ^h* (žr. § 2.2.3.1.1).

Literatūra: Kobayashi (2004, 141-161), Hegedús (2012).

2.3.3.1.2. Slavų kalbose RUKI dėsnis veikė be išimčių (išskyrus tuos atvejus, kai sibiliantas *s yra prieš priebalsius). Kartu su kitais priebalsiais *k ir *g slavų priebalsis *x patyrė tris palatalizacijas (žr. § 2.2.3.2.2).

Literatūra: Shevelov (1964, 127-138), Andersen (1968).

2.3.3.1.3. Lietuvių kalboje (kitų baltų kalbų duomenys nėra informatyvūs) yra daug išimčių, pvz., lie. *maišas*, *vėtušas* šalia *teisùs*, *saùsas*. Daugelis kalbininkų dabar mano, kad baltų prokalbėje RUKI dėsnis taip pat veikė reguliariai, bet vėliau buvo pradėta šalinti jo rezultatus. Pagal kitą, dabar ne tokį paplitusį aiškinimą, RUKI dėsnis buvo labai vėlyva izoglosa, kuri prasidėjo indoiranėnų kalbų areale ir stipriai paveikė slavų kalbas, bet buvo jau susilpnėjusi, kai pasiekė baltų kalbų arealą.

Literatūra: Karaliūnas (1966), Hamp (1967), Andersen (1968).

Tam tikrose galūnėse RUKI dėsnis davė pradžių variantams *s ~ š* ar *pan*. Ši variacija išliko nepakitusi senosiose indoiranėnų kalbose, tačiau slavų kalbose buvo

sistemiškai apibendrintas RUKI dėsnių variantas, o baltų kalbose – atvirkščiai – ne RUKI dėsnių variantas, pvz.:

ide. *o-*, *ā-*, *i-*, *u-*-kam. pl. **-oi-su*, **-eh₂-su*, **-i-su*, **-u-su* > „RUKI kalbos“ **-oi-šu*, **-ā-su*, **-i-šu*, **-u-šu* (ar pan.) > s. i. *-e-šu*, *-ā-su*, *-i-šu*, *-u-šu*; Av. *-aē-šu*, *-ā-hu*, *-i-šu*, *-u-šu*; bet s. sl. visada *-xъ*, s. lie. visada *-su* (lie. *-se*).

2.3.3.2. Aspiracija **s* > *h*

Kitaip nei RUKI dėsnis, aspiracija **s* > *h* yra tipologiškai dažnas reiškinys. Jis būdinga graikų, iranėnų ir armėnų kalboms.

2.3.3.2.1. Graikų kalboje sibiliantas **s* virto *h*, išskyrus pozicijas prieš sprogstamuosius priebalsius ar žodžio galo poziciją. Pavyzdžiai su išlaikytu sibiliantu **s*:

ide. **sth₂-tó-* „pastatytas“ > gr. *στατός* (plg. s. i. *sthitá-*, lie. *statūs*);

ide. **deksi-teró-* „dešininis“ > gr. *δεξιτερός* (plg. lo. *dexter*, lie. *dešininis*);

o--kam. nom. sg. **-o-s* > gr. *-os* (plg. lo. *-us*, lie. *-as*).

Mikėnų tarmė, atrodo, visose pozicijose išlaikė naujai atsiradusį *h* (< ide. **s*), nors iš rašytinių šaltinių jis ne visada yra aiškiai matomas. I tūkst. m. graikų kalboje *h* išnyko ir priklausomai nuo pozicijos ir tarmių atsirado skirtingų rezultatų. Pagrindiniai atvejai yra šie:

i) Daugelyje tarmių *h-* išliko žodžio pradžioje prieš balsius, tačiau kai kuriose tarmėse, vadinamosiose *psilotinėse* tarmėse, jis išnyko (pvz., rytų jonėnų, Lesbos, Kretos, Elidės ir kt. tarmėse), pvz.:

ide. **septm* „septyni“ > gr. *ἑπτά* / *ἑπτὰ* (plg. lo. *septem*, lie. *septyni*);

ii) Anksti visose tarmėse *h(R)-* išnyko prieš sonantus. Pasitaiko tik viena kita jo liekana seniausiuose graikų kalbos įrašuose ar Homero metrikoje, pvz.:

ide. **sréu-e/o-* „tekėti“ > gr. *ῥέω*, trm. <qh-> (plg. s. i. *srávati*, lie. *srovė*);

ide. **snéig^{wh}-e/o-* „snigti“ > gr. *νείφει* (plg. lie. *snigti*, s. air. *snigid*).

iii) Visose tarmėse tarp balsių pragr. priebalsis *-h-* išnyko žodžio vidurio pozicijoje (seniausiuose įrašuose jis pasitaiko itin retai) ir paliko hiatą, dėl kurio vėliau prasidėjo įvairios balsių kontrakcijos, pvz.:

ide. **trés-e/o-* „drebėti“ > **tréh-e/o-* > *τρῆω* (plg. s. i. *trásati*);

ide. *s-*-kam. gen. sg. **-es-os* > **-ehos* > Hom. *γέν-εος*, at. *γέν-ους* (plg. s. i. *-as-as*, het. *nep-iš-aš*).

iv) Pragr. priebalsis *-h-* taip pat išnyko tarp balsių ir sonantų žodžio vidurio pozicijoje, davęs pradžią kompensaciniams pailgėjimams ar priebalsių asimiliacijoms, pvz.:

pragr. **selás-nā-* „mėnulis“ > gr. **seláhnā* > jon.-at. *σελήνη*, dor. *σελᾶνᾶ*, Lesb. *σελάννᾶ* (plg. *σέλας* „šviesa“);

ide. **nasuós* „šventykla“ > gr. **nahuós* > jon. *νηός*, at. *νεώς*, dor. *ναός* (lak. *ναφός*), Lesb. *ναῦος*.

Literatūra: Lejeune (1972, 92-99), Rix (1992, 76-81).

2.3.3.2.2. Labai panaši garsų raida vyko iranėnų kalbose, kur ide. **s* > in.-ir. **s* (bet ne ide. **s* > in.-ir. **š* dėl RUKI dėsnių!) taip pat išliko prieš priebalsius ir tapo iran. **h* žodžio pradžioje prieš balsius ir sonantus bei žodžio vidurio pozicijoje tarp jų, pvz.:

ide. **h₁és-ti* „yra“ > in.-ir. **ásti* > Av. *astī*, s. persų *astiy* (plg. s. i. *ásti*, gr. *ἔστί*);

ide. **som-ó-* „toks pat“ > in.-ir. **samá-* > iran. **hamá-* > Av., s. persų *hama-* (plg. s. i. *samá-*, gr. ὁμός);

ide. **mén-es-* „protas“ > in.-ir. **mánas-* > iran. **mánah-* > Av. loc. sg. *manah-iy*, s. persų instr. sg. *manah-ā* (plg. s. i. *mánas-*, gr. μένος).

Iran. priebalsio *h raida Avestos kalboje yra itin sudėtinga (priklausomai nuo pozicijos vietoj *h atsirado *ḡh*, *ḡ́*, *ḡh*, *x^v*, *ḡ^hh*, *ḡ!*), nes pakitę garsai veikiausiai rodo Avestos teksto perteikimo tradiciją, o ne pačios Avestos kalbos raidą. Dėl to ši problema čia neaptariama.

Literatūra: Hoffmann-Forssman (1996, 103-108).

2.3.3.3. Rotacizmas *s > *z > *r

Priebalsio *s > *z suskardėjimas pozicijoje tarp balsių yra tipologiškai dažnas reiškiny. Lotynų ir kai kuriose germanų kalbose *z toliau kito į *r. Šis (tipologiškai irgi dažnas) reiškiny vadinamas rotacizmu.

2.3.3.3.1. Lotynų kalboje ide. sibiliantas *s tarp balsių dar yra išlikęs seniausiuose įrašuose (pvz., <*Numasioi*> ~ kl. lo. *Numeriō*), nors vėliau *z > *r. Rotacizmas vyko IV a. pr. Kr. Oskų kalboje *s > *z taip pat suskardėjo, o umbrų kalboje įvyko rotacizmas *z > *r. Vis dėlto atrodo, kad tai arealinis bruožas, o ne italikų prokalbės paveldas, pvz.:

ide. (įvardžių) *ā-* kam. gen. pl. **-eh₂-s-ōm* > ital. **-āsōm* > lo. *-ārum*, os. *egm-azum*, um. *pracat-arum* (plg. s. i. *tāsām*, gr. Hom. *-ἄων*);

ide. *h₂éusōs „aušra“ >> *áusōsā > *auzōza > lo. *aurōra* (plg. s. i. *ušās-*, gr. at. ἔως).

Literatūra: Weiss (2009, 150-152).

2.3.3.3.2. Germanų kalbose ide. sibiliantas *s suskardėjo į *z pagal Vernerio dėsnį (žr. 2.2.3.1.2.3), kai *s nebuvo tiesiogiai po kirčiuoto garso. Šiaurės ir vakarų germanų kalbose germ. *z virto *r*, pvz.:

ide. *snusá „marti“ > germ. *snuzō > s. isl. *snor*, s. ang. *snoru*, s. v. a. *snur(a)* (plg. s. i. *snušá*, gr. νόος, lo. *nurus*);

bet nesuskardėjo po kirčio, pvz.:

ide. **ués-e/o-* „būti, pasilikti“ > germ. *wesan > go. *wisan*, s. isl. *vesa*, s. ang., s. v. a. *wesan* (plg. s. i. *vásati*).

Žodžio galo pozicijoje suduslėjęs gotų kalbos **-z* šiaurės germanų kalbose tapo *-r* (tarpinis variantas yra *-R*, užfiksuotas runose), o vakarų germanų kalbose – išnyko, pvz.:

ide. nom. sg. **g^hós-ti-s* „svečias“ > germ. *gastiz > go. *gasts*, s. nordų runų *-gastiR*, s. isl. *gestr*, s. ang. *giest*, s. v. a. *gast* (plg. lo. *hostis*, s. sl. *gostb*).

Literatūra: Ringe-Taylor (2014, 82-87).

2.4. Sonantai

Ide. prokalbei buvo būdingi garsai, vadinami sonantais, galėję atlikti priebalsių ir balsių funkcijas. Pozicijose šalia balsių sonantai buvo priebalsiniai alofonai (plg. pozicijas TRET-, TRET-, -ERE-, RE-, -ER), o kai šalia jų nebuvo balsių – balsiniai alofonai (plg. pozicijas TRT-, RT-, -TR). Šis reiškinys yra glaudžiai susijęs su ide. kalbų abliauto struktūra (žr. § 3).

Sonantų klasei priklauso priebalsiai $*r$, $*l$, $*m$, $*n$, $*i$, $*u$. Kai jie užima balsių pozicijas, žymimi $*r$, $*l$, $*m$, $*n$, $*i$, $*u$.

Indoeuropiečių prokalbėje sonantų $*r$, $*l$, $*m$, $*n$ / $*r$, $*l$, $*m$, $*n$ distribucija, atrodo, buvo automatinė. Pagrindinės fonemos tikriausiai buvo nesilabiniai sonantai $*r$, $*l$, $*m$, $*n$, o silabiniai sonantai $*r$, $*l$, $*m$, $*n$ buvo jų alofonai, susidarę dėl konteksto.

Šis klausimas tampa sudėtingesnis sonantų $*i$, $*u$ ir $*i$, $*u$ atveju. Nors dažniausiai šių garsų distribucija yra tokia pati kaip $*r$ / $*r$ etc., tačiau pasitaiko atvejų, kada būna ir kitaip, pvz., s. i. *návyas* „naujas“ (Rigvedos metrikoje yra triskiemenis, plg. *návyas*), kimrų *newydd* (< prakeltų **nou̯i(i)os* < **neu̯ijos*) šalia s. i. *sávyas* „kairys“ (Rigvedos metrikoje yra dviskiemenis), kimrų *eil* „kitas“ (< **álios*), atrodo, leidžia rekonstruoti ide. **névijios* šalia **seu̯jós*, **h₂élijos*, t. y. nepriklausomai nuo fonologinio konteksto $*-/io-/$ šalia $*-/i̯o-/$. Tai gali rodyti, kad vėlyvojoje indoeuropiečių prokalbėje $*i$, $*u$ ir $*i$, $*u$ turėjo fonologinę vertę. Tačiau šis klausimas vis dar neišspręstas.

Nors $*r$ / $*r$ etc. sudarė paplidimosios distribucijos poras, tačiau toliau šie sonantai bus aptarti atskirai, nes jų raida atskirose ide. kalbose yra labai skirtinga. Taip pat šiame skyriuje prie balsių bus aptarti ir $*i$, $*u$, o $*i$, $*u$.

2.4.1. $*r$, $*l$, $*m$, $*n$

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
$*r$	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>ρ</i> / <i>r</i> /	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
$*l$	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>λ</i> / <i>l</i> /	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>
$*m$	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>μ</i> / <i>m</i> /	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>
$*n$	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>ν</i> / <i>n</i> /	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>

$*r$:

$*(h_1)reud^h-$ „raudonas“: s. i. *rudhirá-*, Av. *raoidita-*, gr. *έρυθρός*, lo. *ruber*, go. *rauþs*, s. sl. *rudь*, lie. *raudónas*;

$*rót-eh_2-$ „ratas“, $*rot-h_2-ó-$ „vežimas“: s. i. *rátha-*, Av. *raθa-*, lo. *rota*, s. v. a. *rad*, lie. *rātas*, s. air. *roth*;

$*b^her-$ „nešti“: s. i. *bhárati*, Av. *baraiti*, gr. *φέρει*, lo. *fert*, go. *bairiþ*, s. sl. *beretь*, lie. *beĩti*.

$*l$:

$*leuk-$ „šviesti“: s. i. *rócate*, Av. *raociñt-*, gr. *λευκός*, lo. *lūceō*, go. *liuhap*, s. sl. *lučь*, lie. *laũkas*, het. *lukkatta*;

$*leiĝ^h-$ „laizyti“: s. i. *rédhi*, Av. *raē-riz-aite*, gr. *λείχω*, lo. *lingō*, s. ang. *liccian*, s. sl. *lbzati*, lie. *liẽžti*;

$*k^wel-$ „sukti“: s. i. *cáрати*, Av. *caraiti*, gr. *πέλωμαι*, lo. *colō*, s. isl. *hvél*, s. sl. *kolo*, pr. *kelan*.

$*m$:

**melh*₂- „malti“: s. i. *mḡhāti*, gr. μύλλω, lo. *molō*, go. *malan*, s. sl. *mlěti*, lie. *málti*, het. *mall(a)i*;

*muH-s „pelė“: s. i. *mūs*, gr. μῦς, lo. *mūs*, s. ang. *mūs*, s. sl. *myšb*, toch. B *maścitse*;

**uemh*₁- „vemti“: s. i. *vámiti*, gr. ἐμέω, lo. *vomō*, lie. *vémti*;

acc. sg. *[*uǵkʷ*]-*o-m*: s. i. *vǵkam*, Av. *ahurəm*, gr. λύκων, lo. *lupum*, go. *wulf*, s. sl. *vlǫkǫ*, lie. *viǵkq*, het. *arunan*.

*n:

*neuos, *neuīios „naujas“: s. i. *náva-*, Av. *nauua-*, gr. νέος, lo. *novus*, go. *niujis*, s. sl. *novb*, lie. *naūjas*, het. *newa-*;

*ne „ne“: s. i. *ná*, Av. *naē-ciš*, lo. *ne-que*, go. *ni-h*, s. sl. *ne*, lie. *nè*, het. *na-tta*;

*senos „senas“: s. i. *sana-*, Av. *hana-*, gr. ἔνος, lo. *senex*, go. *sineigs*, lie. *sēnas*.

2.4.1.1. Priebalsinių sonantų rekonstrukcija

Priebalsių pozicijose sonantai yra labai stabilūs, todėl su jais susijusių svarstytinų klausimų yra mažai.

2.4.1.1.1. Ide. prokalbėje sonantai *r, *l, *m, *n buvo dažni visose pozicijose, išskyrus vieną – žodžio pradžių. Kai kurių kalbininkų nuomone, ide. prokalbėje nebuvo sonantu *r- prasidedančių žodžių. Dabar ide. kalbose *r- žodžio pradžioje, žinoma, yra labai dažnai, tačiau graikų kalboje prieš paveldėtą sonantą *r- visada yra balsiai (įprastai *ér-* /*er-*/ – gr. *ῥ-* /*r-*/ yra iš ide. **ur-*, **sr-*), o hetitų kalboje iš viso nėra *r*- prasidedančių žodžių (tai yra labai svarbu). Todėl manoma, kad atvejus, kai tradiciškai rekonstruojamas ide. sonantas *r-, reikia aiškinti kaip laringalo + *r (t.y. **h₁r-*, **h₂r-*, **h₃r-*) samplaiką. Toks aiškinimas yra galimas, bet praktiškai jo negalima nei įrodyti, nei paneigti.

Literatūra: Lehmann (1951).

2.4.1.1.2. Nors sonantų *r, *l, *m, *n / **r̥*, **l̥*, **m̥*, **n̥* distribucija ide. prokalbėje buvo automatinė, tačiau, atrodo, vienur ar kitur yra nesilabinis alofonas ten, kur pagal ide. garsų raidos taisyklę yra lauktinas silabinis alofonas. Toks atvejis yra ide. intarpiniai nosiniai prezensai, kurių nulinis laipsnis *-*n*- visada yra nesilabinis, pvz.: ide. *iu-né-g-ti/*iu-n-g-énti „jungti“ (ne †*iu-ŋ-g-énti*): s. i. *yunákti*/*yuñjánti*, lo. *iungō*, -*ere*, lie. *jùngti*, -*ia*.

Panašiai *i-* ir *u-*kamienų acc. sg. galūnės buvo *-*im*, *-*um*, nors pagal ide. garsų raidos taisyklę lauktinos †*iṃ*, †*uṃ* (plg. heteroklitinio *-*uer/n*-kamieno nom.-acc. sg. **péh₂-ur̥* „ugnis“, o ne †*péh₂-ur*):

ide. *-*i-m* (ne †*iṃ*): s. i. -*im*, lo. -*im*, gr. -*iv*, het. -*in*, lie. -*i* etc.

Abi bendros garsų raidos taisyklės išimtys yra lengvai suprantamos, tačiau jos sudaro rimtą teorinę problemą. Jei *[*r*] ~ *[*r̥*] buvo vienos fonemos */*r*/ alofonai, tai jų distribucija turėtų būti visiškai automatinė, o čia, atrodo, taip nėra.

Ši teorinio pobūdžio problema dar nėra išspręsta. Taip pat neatmestina galimybė, kad 3 pl. *iu-n-g-énti ar acc. sg. *-*im* yra dėsningos formos, o **péh₂-ur̥* – analoginės, atsiradusios pagal *-*t̥*, *-*s̥* etc. Taip, bet kokiu atveju, galima išspręsti tik šią problemą, jeigu tariama analogija *péh₂-ur → **péh₂-ur̥* būtų laikoma postide. procesu, vykusiu kai kuriose kalbose.

Literatūra: Praust (2004), Cooper (2015, 157-331), Byrd (2015, 135-178).

2.4.1.1.3. Toliau bus pristatyti kai kurie fonologiniai sonantų raidos procesai, vykę ide. prokalbės priešistoriniu laikotarpiu.

2.4.1.1.3.1. Žodžių pabaigoje sonantas **-n* išnyko po ilgojo **ō* jau ide. prokalbėje: amfikinetinių *n*-kam. dktv. nom. sg. **-ōn* > **-ō*: s. i. *ásmā* „akmuo“, het. *haraš* „erelis“ (< **-a* + **-s*), lo. *homō*, s. air. *cú*, lie. *akmuō*, s. sl. *kamy*.

Graikų kalboje pagal analogiją buvo pridėta **-n* (plg. *ἄκμων*). Taip pat buvo siūlomi ir keli šio dėsnio plėtros variantai: **-n* išnyko po visų ilgųjų balsių, visi sonantai išnyko po ilgųjų ar po nekirčiuotų ilgųjų balsių. Nors kai kurie faktai gali tokias nuomones remti, pvz., *r*-kam. dktv. nom. sg. s. i. *pitá*, *svásā*, lie. *duktē* (be **-r*), amfikinetinių *i*-kam. dktv. nom. sg. s. i. *sákhā*, gr. *ἦχώ* (be **-i*), bet taip pat yra ir rimtų kontrargumentų, pvz., lo. *liēn*, *pater*, *soror* (su **-n* ar **-r*) šalia *homō* (be **-n*).

Literatūra: Jasanoff (1989).

2.4.1.1.3.2. Priebalsių grupė **-Tmn-* buvo supaprastinta į **-Tn-* (tam tikrais atvejais turbūt į **-Tm-* ar išlaikyta kaip **-Tmn-*):

ide. *n*-kam. dktv. gen. sg. **h₂ek̄-mn-és* > **h₂ek̄-n-és*: s. i. *ás-n-as* (plg. nom. sg. *ás-mā*, acc. sg. *ás-mān-am*, loc. sg. *ás-man(-i)*);

ide. **leuks-men-* „šviesa“ (lo. *lūmen*) ⇒ **leuks-mn-ó-* > **leuks-n-ó-* „šviesus“ (Av. *raoxšna-* „t. p.“, lo. *lūna*, s. sl. *luna* „mėnulis“, pr. *lauxnos* „žvaigždės“).

Literatūra: Nussbaum (2010).

2.4.1.1.3.3. Priebalsių grupė **-sm̄i-* buvo supaprastinta į **-s̄i-*:

ide. įvardžių mot. gim. gen. sg. **tó-sm̄-ieh₂-es* > **tó-s̄-ieh₂-es*: s. i. *tásyās* „tos“ (plg. vyr. gim. loc. sg. **tó-sm̄-i*: s. i. *tásm̄in* „toje“, kur išlaikyta *-sm-*).

Literatūra: Gippert (2004).

2.4.1.1.3.4. Sonantai kito pagal Szemerénio dėsnį (**-ERs*, **-ERH* > **-ĒR*; žr. § 2.5.2.4.2), pvz.:

praide. dktv. nom. sg. **ph₂-tér-s*, **sué-sor-s*, **uks-én-s* > ide. **ph₂-tér*, **sué-sōr*, **uks-én*: s. i. *pitá*, *svasá*, *ukšá*.

Literatūra: Szemerényi (1996, 115-118).

2.4.1.1.3.5. Sonantai taip pat kito pagal Stango dėsnį (**-E_u/m/h₂m* > **-Ēm*; žr. § 2.5.2.4.1), pvz.:

praide. dktv. acc. sg. **g^wou-m* > ide. **g^wóm* „karvė“: s. i. *gám*, gr. dor. *βῶν*;

praide. dktv. acc. sg. **dom-m* > ide. **dóm* „namą“: arm. *tun*;

praide. dktv. acc. sg. **-eh₂-m* > **-ah₂-m* > ide. **-ām*: s. i. *-ām* (ne dviskiemenis †-a'a[m] ar pan., jeigu būtų iš **-ah₂-m̄*).

Literatūra: Stang (1965), Schindler (1973).

2.4.1.1.3.6. Taip pat sonantų raidai turėjo įtakos Sieverso ir Lindemano dėsniai, nors duomenų apie jų raidą yra žymiai mažiau nei apie **j*, **ŭ* raidą (žr. toliau § 2.4.2.1).

2.4.1.2. Priebalsinių sonantų raida ide. kalbose

Priebalsinių sonantų raida ide. kalbose nėra problemiška (nors tam tikrose priebalsių grupėse ji gali būti sudėtingesnė). Yra tik pora svarstytinų atvejų: .

2.4.1.2.1. Indoiranėnų kalbose sonantai **r* ir **l* buvo neutralizuoti. Tai plačiai paplitęs Azijos arealo kalbų bruožas, ir dėl to sunku tvirtinti, ar sonantų neutralizacija siekia indoiranėnų prokalbės laikus, pvz.:

ide. **leiǵʰ-* „laižyti“ [gr. λείχω, lie. *liēžti*]: s. i. *reh-* (Rigveda) ~ *leh-* (nuo Brahmanų, taip pat ir vėlyvosiose indoarijų kalbose); Av. *raēz-*, kotanų *rīstā*, sogdų *rys'ty*, bet persų *lištan*.

Avestos ir senojoje persų kalbose yra tik *r*, kuris atitinka ide. **r* ir **l*. Taip yra ir daugelyje vidurinių ir naujųjų iranėnų kalbų, bet šiuolaikinėje persų ir retkarčiais kitose iranėnų kalbose pasitaiko žodžių turinčių *l*, kilusį iš ide. **l*. Tai galėtų būti žodžiai, kurie tam tikrose periferinėse tarmėse nebuvo paveikti bendro ide. **l > in.-ir. *r* dėsnio, tačiau dėl tokios galimybės iki galo dar nėra aišku.

Indoarijų kalbų padėtis yra kitokia. Vedų kalboje yra dažnas sonantas *r*, bet pasitaiko žodžių ar jų variantų ir su sonantu *l*. Laikui bėgant žodžiai su sonantu *l* tapo vis dažnesni. Taip yra klasikiniame sanskrito kalboje (kur yra daug žodžių su sonantu *r*). Paprastai manoma, kad kaip ir kaimyninėse iranėnų, taip ir vakarinėse indoarijų kalbose, vyko visiška ide. **r, *l > r* neutralizacija. Taip įvyko areale, iš kurio kilę vedų himnai ir kuris yra vedų kalbos pagrindas. Centrinėse indoarijų tarmėse ide. sonantai **r, *l* turbūt išliko. Tai yra klasikinės sanskrito kalbos, kurios pagrindas yra vedų kalba, arealas. Dėl to sonantai *r* ir *l* tekstuose vartojami nenuosekliai. Rytinėse indoarijų tarmėse ide. sonantai **r, *l* buvo neutralizuoti ir sutapo į *l*.

Taigi senųjų indoiranėnų kalbų *r* (taip pat ir *l*) neatspindi ide. **r* ar **l*.
Literatūra: Burrow (1973, 82-84).

2.4.1.2.2. Žodžio gale dalyje ide. kalbų (pvz., indoiranėnų, lotynų ir kt.) išliko opozicija tarp sonantų **-m* ir **-n*, o kitose šie sonantai susiliejo į *-n* (graikų, hetitų, taip pat germanų, baltų ir slavų kalbose, kurių faktai neleidžia to aiškiai matyti), pvz.:
ide. *o*-kam. dktv. acc. sg. **-o-m*: s. i. *-am*, lo. *-um*, os. *-om*, bet gr. *-ov*, het. *-an*, pr. *-an*.

2.4.2. **j, *u*

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
<i>*j̄</i>	<i>y</i>	<i>y</i>	'-/ζ- (<i>h-/dz-</i>), -Ø	<i>i, Ø</i>	<i>y, Ø</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>y, Ø</i>
<i>*ū</i>	<i>v</i>	<i>w</i>	(<i>ɸ</i>) (<i>w/Ø</i>)	<i>u</i>	<i>w</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>w</i>

*j̄:

*Hīēk^wr „kepenys“: s. i. *yákr̥t*, Av. *yākarā*, gr. ἥπαρ, lo. *iecur*, s. lie. *jēknos*;

*iugóm „jungas“: s. i. *yugám*, gr. ζυγόν, lo. *iugum*, go. *juk*, s. sl. *igo* (< **jygo*), lie. *jūngas*, het. *iugan*;

*trejes „trys“: s. i. *trayas*, gr. τρεῖς, lo. *trēs*, go. *preis*, s. sl. *tr̥je*, lie. *tr̥ys*, het. *teriyanna-*;

*medh̥ios „vidurinis“: s. i. *madhyas*, Av. *maidīia-*, gr. μέσσοσ, lo. *medius*, go. *midjis*, galų *medio-*, s. sl. *meždu*.

*u:

*ues- „dėvėti (drabužius)“: s. i. *váste*, Av. *vaste*, gr. ἔσται, lo. *vestis*, go. *wasjan*, het. *wešta*;

*ueǵʰ- „vežti“: s. i. *váhati*, Av. *vazaiti*, lo. *vehō*, s. isl. *vega*, s. sl. *vezti*, lie. *vėžti*;

*nēuos „naujas“: s. i. *náva-*, Av. *nauua-*, gr. νέος, lo. *novus*, s. sl. *novъ*, het. *newa-*;

*daih₂uér- „vyro brolis“: s. i. *devár-*, gr. δᾱήρ, lo. *lēvir*, s. sl. *děverb*, lie. *dieveris*.

2.4.2.1. **i*, **u* rekonstrukcija

2.4.2.1.1. Kaip ir kiti sonantai, **i* ir **u* buvo dažni visose pozicijose. Indoeuropiečių prokalbės fonologinei sistemai svarbiausias klausimas yra Sieverso dėsnis. Juo vadinamas principas, determinuojantis ide. sonantų silabifikaciją po priebalsių. Pagal Sieverso dėsnį, **R* po skiemenų su ilguoju balsiu ar trumpuoju balsiu ir sonantu realizuojamas kaip **R̥R*, o po skiemenų su trumpuoju balsiu **R* išlieka priebalsinis garsas:

*/-ĒT̥iE-/ → *-ĒT̥iE-;

*/-ERT̥iE-/ → *-ERT̥iE-;

*/-ET̥iE-/ → *-ET̥iE-.

Šio dėsnio veikimas geriausiai paliudytas senosiose indų ir germanų kalbose. Germanų prokalbėje, atrodo, Sieverso dėsnis dar buvo automatinė taisyklė, bet jau Rigvedoje yra atsiradę išimčių, kurios rodo, kad tai nebuvo gyvas dėsnis. Pavyzdžiai su ta pačia priesaga (**-io-*, **-ie/o-*):

s. i. *ajuryá-* „nesenstantis“, *ávyā-* „vilninis“ vs. *asūria-* „be saulės“, *martiá-* „mirtingas“; Av. *haiθiiō* „tikras“ (plg. s. i. *satyá-*) vs. s. persų *martiya* „mirtingas“ (plg. s. i. *martiá-*); go. *ja-* kam. dktv. gen. sg. *harjis* „kariuomenė“ (< **-jis*) vs. *hairdeis* „piemu“ (< **-ijis*); go. 3 sg. *bidjip* „prašo“ (< **-jip*) vs. *sokeip* „ieško“ (< **-ijip*).

Akivaizdu, kad Sieverso dėsnis patikimai veikė tada, kai sonantas buvo **-i-*. Apie kitus sonantus yra gerokai mažiau duomenų, pvz.:

s. i. med. 3 pl. *-ré* < in.-ir. **-rái* (plg. *ri-ric-ré*, *ja-grbh-ré*) vs. *-iré* < in.-ir. **-arái* < **-r̥rái* (plg. *īdh-iré*, *vavās-iré*);

? germ. pret. 1 pl. **-um* < **-m̥mé* (plg. go. *wit-um*), nors yra ir kitų aiškinimų.

Sutapimus indoiranėnų ir germanų kalbose sunku paaiškinti kaip atsitiktinius, ir daugelis autorių mano, kad Sieverso dėsnis buvo taisyklė, veikusi ide. prokalbėje. Kitose kalbose yra tik Sieverso dėsnio pėdsakų, kurie dažnai yra kontraversiški, pvz.:

*/ped-ió-/ „kas ant kojų“ → **[ped-ió]-* > s. i. *pádyas*, gr. *πεζός*;

*/nept-ió-/ „kas susijęs su anūkais“ → **[nept-ió]-* > Av. *naptiiō*, gr. *ἀνεψιός*, s. sl. *netbъ*.

Taip pat įvairias ide. kalbų problemas bandoma aiškinti kaip Sieverso dėsnio rezultata, pvz., graikų kalbos aukštesnį laipsnį ἦσσων „mažesnis“ (< **-iōn*) šalia *κακίων* „blogesnis“ (< **-iōn*), lotynų kalbos III (*capīō*, *-ere*) ir IV (*sāgiō*, *-ire*) asmenuočių kilmę (abu yra kilę iš ide. **-ie/o-*) ar baltų kalbų dktv. mot. gim. *-ia* (< **-iā*) ir *-é* (< **-iā*) kamienų atsiradimą. Nors šie aiškinimai ir gali būti teisingi, tačiau reikia pripažinti, kad istorinėse kalbose šie variantai nėra (aiškiai) susiję su Sieverso dėsnio variantais.

Literatūra: Seebold (1972), Schindler (1977b), Collinge (1985, 159-174), Barber (2013), Byrd (2015, 183-207).

2.4.2.1.2. Sieverso dėsnis negalėjo veikti žodžio pradžioje, tačiau vienskiemenėse formose vyko panašus reiškinys, kuris, kitaip nei Sieverso dėsnio atveju, buvo fakultatyvus. Jis vadinamas Lindemano dėsnium, pvz.:

ide. dktv. acc. sg. **dīēm* ~ **dīēm* „dangus, dangaus dievas“: s. i. *dyām* ~ *diām*, gr. Ζῆν-α (< **dī°*), lo. *diem* (< **dī°*);

ide. dktv. nom. sg. **kūō(n)* ~ **kūō(n)* „šuo“: s. i. *śvā* ~ *śuvā*, gr. *κύων* (< **kū°*), lie. *šuō* (< **kū°*).

Literatūra: Lindeman (1965).

2.4.2.2. *i, *u raida ide. kalbose

2.4.2.2.1. Sonantas *u ide. kalbose yra gana stabilus. Jis išnyko kai kuriose kalbose tik tam tikrose garsų grupėse arba tarp tam tikro atspalvio balsių.

Išimtis yra graikų kalba. Sonantas *u yra dar išlaikytas Mikėnų tarmėje, tačiau pirmojo tūkstantmečio tarmėse *u jau yra išnykęs.

Labai anksti išnyko *u- žodžio pradžios pozicijoje jonėnų-atikiečių tarmėse, nors senuosiuose įrašuose jį dar galima aptikti (rašomas <ɣ>, vadinamas *digama*). Homero tekste *u- dažnai (tačiau ne visada) gali būti rekonstruotas pagal metriką. Kitose tarmėse *u- (<ɣ>) išliko žymiai ilgiau, kartais net iki Antikos pabaigos, pvz.:

ide. *uóikos „kaimas“ (lo. *uīcus*) > jon.-at. οἶκος, ark., tesal. φοῖκος; elid βουκίασ = at. οικίας (kur /*u*/ > /*b*/ sutapo su vėlyvuoju /*b*/ > /*b̥*/). Dar plg. Hom. ἔον οἶκον (kur pagal metriką ~~~~~ turi būti οἶκον) ir ἔβαν οἶκον δε (kur pagal metriką ~~~~~ turi būti φοῖκον).

Žodžio viduryje *u- išnyko anksčiau nei žodžio pradžioje ir yra dar mažiau atvejų, kur išliko <ɣ>. Tarp balsių išnykęs *u- pradėjo įvairias jų kontrakcijas, o *u- išnykus po sonantų kai kuriose tarmėse atsirado kompensacinių balsių pailgėjimų (žr. § 2.6.7.1.4), pvz.:

ide. *némos „naujas“ (plg. s. i. *náva-*, lo. *nouus*) > gr. νέος, bet Mik. *ne-wo*, kivr. νέφος; pragr. *kaluós „gražus“ > boj. καλρός, at., Lesb. κάλός (be kompensacinio pailgėjimo), Hom., jon. κάλός (su kompensaciniu pailgėjimu).

Literatūra: Lejeune (1972, 174-183), Rix (1992, 62-65).

2.4.2.2.2. Kitokia yra sonanto *i padėtis. Šis sonantas išliko indoiranėnų, baltų ir slavų kalbose, bet kitose kalbose jis išnyko daugelyje pozicijų (nebus aptarti priebalsių + *i junginių rezultatai):

2.4.2.2.2.1. Anksčiau žodžio pradžios *i- raida graikų kalboje buvo diskusijų objektas. Dabar daugelis indoeuropeistų pripažįsta, kad graikų kalboje *i- žodžio pradžioje vystėsi dvejopai: ζ- /dz-/ arba ‘- /h-/. Iš *Hi- (su pradiniu laringalu) atsirado /h-/, o iš ide. *i- -ζ- /dz-/, pvz.:

ide. **Hiud^h*- „judėti (ar pan.)“ (plg. lie. *judėti*, s. i. *yodh-* „kovoti“): gr. ὕσ-μύνη, Mik. *u-ia^o* /hut^hā/ „mūšis“. Čia buvusį laringalą rodo nedėsningsai pailgėjęs indoiranėnų sudurtinių žodžių pirmasis dėmuo, pvz.: s. i. *amitrā-yúdh-*, *vṛṣā-yúdh-*, Av. *aspā-īiaoda-* (< in.-ir. **o*a-*Hi*[a]*jud^ho-*);

ide. **Hiag̃-* „garbinti“ (plg. s. i. *yájate*, Av. *yazaitē*): ἄζομαι. Buvusį laringalą rodo s. i. perfektas *ijé* < **Hi-Hig̃-* (ne †*yej-* < **ia-ig̃-*, jei šaknis būtų **iaĝ-*);

ide. **iéuo-* „miežiai“ (plg. s. i. *yáva-*, lie. *javai*): gr. ζεαί;

ide. **iēh_{3s}-* „juosti“ (plg. lie. *júosti*, s. sl. *po-jasati*): gr. ζώννυμι.

*i- > dz- veikiausiai yra vienas seniausių graikų kalbos fonologinių pakitimų, vykęs dar esant laringalams. Vėliau yra *Hi- > *i- > *h-, kur *i- > *h- turbūt vyko Mikėnų laikotarpiu; plg. variantus:

ide. **hi_o-* „kuris“ (plg. s. i. *yá-*) > Mik. *jo-* /i_o-/ (8 kartus) ~ *o-* /ho-/ (14 kartus), gr. ὄς.

Sonantas *i išnyko tarp balsių: ide. *i- > *h- > -Ø-. Pirmasis etapas *i- > *h- yra bendras visoms tarmėms. Kaip ir žodžio pradžioje, šis pokytis veikiausiai įvyko Mikėnų laikotarpiu:

ide. **k^wei-* (plg. s. i. *cáyate*, gr. *τίνω* „mokėti“): Mik. *qe-te-jo* ~ *qe-te-ha* ~ *qe-te-a* /*k^weitéios*/ ~ /*k^weitéhos*/ „sumokétinas“.

Pirmojo tūkstantmečio pr. Kr. graikų tarmėse **-h-* (< ide. **-i-*, **-s-*) išnyko labai anksti. Kai jis buvo tarp balsių, vyko jų kontrakcija, kurios rezultatai tarmėse yra skirtingi (retkarčiais pasitaiko ir nekontrahuotų balsių), pvz.:

ide. **treies* „trys“ (plg. s. i. *tráyas*, lo. *trēs*) > jon., at. *τρεις* /*trēs*/, Lesb., tesal. *τρῆς* /*trēs*/, bet kret. *τρῆες*.

Sprogstamojo priebalsio ir sonanto **-i-* junginiuose **-Ti-* prasidėjo įvairios palatalizacijos, kurios iš dalies skirtingai vystėsi atskirose tarmėse. **-i-* junginiuose su sonantais **-Ri-* > **-Rh-* vyko kompensaciniai pailgėjimai (daugelyje tarmių), geminacija (Lesbo ir tesalų tarmėse) ar epentezė (žr. § 2.6.7.1.4), pvz.:

pragr. **kteniō* „žudyti“ > jon.-at. *κτείνω* /*ktēnō*/, Lesb. *κτέννω*;

pragr. **kom-iō-* „bendras“ (plg. lo. *cum* „su“) > **kon-iō-* > gr. *κοινός*.

Literatūra: Lejeune (1972, 165-173), Rix (1992, 60-61).

2.4.2.2.2.2. Lotynų kalboje sonantas **i* išliko, tačiau išnyko pozicijoje tarp balsių, kurie vėliau buvo kontrahuoti, pvz.:

ide. **trejes* „trys“ > **trees* > lo. *trēs*;

ide. **mon-ēie-ti* „primena“ > **mon-ē-t* > lo. *monet*.

Po priebalsių įvyko epentezė ir **-i-* tapo silabiniu balsiu **-i-*: **-TiE-* > **-TiiE-*, pvz.:

ide. **h₂éliō-* „kitas“ (plg. gr. *ἄλλος*, go. *aljis*) > pralo. **alios* > **aliios* > lo. *alius*.

ide. **méd^hiō-* „kitas“ (plg. gr. *μέσσος*, s. i. *mádhya-*) > pralo. **mēp̄ios* > lo. *medius*.

Literatūra: Weiss (2009, 83, 154-155).

2.4.2.2.2.3. Germanų kalbose sonantas **i* išliko žodžio pradžioje. Po priebalsių jis išnyko prieš balsį **i*, tačiau išliko prieš kitus balsius, pvz.:

ide. vks. 3 sg. **h₂ér-īe-ti* „aria“ > **áriiþi* > **áriþi* > s. ang. *ereþ*, s. v. a. *erit*;

tačiau yra:

ide. vks. 3 pl. **h₂ér-iō-nti* > **árjanþi* > s. ang. *erianþ*, s. v. a. *erient*.

Atsidūręs tarp balsių **i* taip pat išnyko, išskyrus poziciją tarp **i* ir kitų balsių,

pvz.:

ide. vks. 3 sg. **uort-ēie-ti* „suka“ > **wardijþi* > **wardiþi* > **wardīþi* > go. *-wardeiþ*;

tačiau yra:

ide. vks. 3 pl. **uort-éiō-nti* > **wardijanþi* > **wardijanþi* > go. *-wardjand*.

Literatūra: Þórhallsdóttir (1993), Ringe (2006, 128-136).

2.4.2.2.2.4. Hetitų kalboje sonantas **i* išnyko žodžio pradžioje prieš priešakinės eilės balsius, pvz.:

ide. **iéuo-* „miežiai“ (plg. s. i. *yáva-*, gr. *ζεαί*) > het. *ewa-*.

Taip pat sonantas **i* išnyko tarp balsių, pvz.:

ide. vks. 3 sg. **uos-ēie-ti*, 3 pl. **uos-éiō-nti* „aprengti“ > het. vks. 3 sg. *wassezzi*, 3 pl. *wassanzi*.

Literatūra: Melchert (1994, 128-130), Kimball (1999, 361-373).

2.4.3. Sonantai balsių pozicijoje: **r*, **l*, **m*, **n*

Ide. s. i. Av. gr. lo. go. s. sl. lie. het.

*r̥	r̥	ar̥	ar̥/ra	or	aur	ur, ur	ir, ur	ar
*l̥	l̥	al̥	al̥/la	ul	ul	ul, ul	il, ul	al
*m̥	a	a	α (a)	em	um	ε, ρ	im, um	am
*n̥	a	a	α (a)	en	un	ε, ρ	in, un	an

*r̥:

- *m̥r̥-tí- „mirtis“: s. i. *m̥rtí-*, lo. *mors* (< *mortis), s. ang. *morð*, s. sl. *sv-mr̥t̥b*, lie. *mirtis*;
 *p̥r̥(k̥)-sk̥é-ti „klausti“: s. i. *p̥rc̥h̥áti*, Av. *p̥r̥asaitē*, lo. *poscō* (< **por̥scō*), s. v. a. *for̥scōn* (< germ. *furskōn), lie. *pir̥šti*;
 *k̥rd- „širdis“: s. i. *h̥rd-*, gr. καρδία (plg. kipr. κορζία), lo. gen. sg. *cordis*, s. sl. *sr̥bd̥ce*, lie. *širdis*, het. *kardiyas̥*.

*l̥:

- *h̥₂m̥ld-ú- „minkštas“: s. i. *m̥rdú-*, gr. ἀμαλδύνω, lo. *mollis* (< **mol̥dis*);
 *m̥lk̥^w- „gadinti“: s. i. *m̥rc̥yati*, Av. *vī-m̥ar̥h̥c̥aitē*, gr. βλάπτω (plg. kret. ἀβλοπές);
 *u̥lk̥^wos „vilkas“: s. i. *v̥řkaḥ*, Av. *v̥ahrka-*, go. *wulfs*, s. sl. *vl̥k̥v*, lie. *vilkas* (gr. λύκος, lo. *lupus*, atrodo, atsirado iš **luk^wos* su metateze).

*m̥:

- *d̥ékm̥ „dešimt“: s. i. *d̥ása*, Av. *dasa*, gr. δέκα, lo. *decem*, go. *taihun*, s. sl. *des̥et̥v*, lie. *dēšimt*;
 *sm̥- „vienas, vieną kartą“: s. i. *sa-k̥řt*, Av. *ha-k̥ar̥t̥*, gr. ἅ-παξ, lo. *sem-per*;
 *g̥^wm̥-tó- „atėjęs“: s. i. *gata-*, gr. -βατος, lo. *-ventus*, lie. *gim̥tas*.

*n̥:

- *m̥n̥-tí- „mintis“: s. i. *matí-*, lo. *mēns* (< *mentis), go. *-munds*, s. sl. *-m̥et̥v*, lie. *mintis*;
 *tn̥-(néu)- „tempti“: s. i. *ta-nó-ti*, Av. opt. *ta-nuiia*, gr. τάννυται, lo. *ten-dō*, s. v. a. *donēn*, la. *tīt*, *tinu*;
 *n̥- „ne-“: s. i. *a-*, gr. ἄ-, lo. *in-* (< **en-*), go. *un-*.

2.4.3.1. Balsinių sonantų rekonstrukcija

Kaip jau minėta, ide. prokalbėje distribucija tarp silabinių ir nesilabinių sonantų (*R̥ ~ *R) buvo automatinė (ar beveik automatinė; žr. § 2.4.1.1.2). Sonantų vartojimas yra tiesiogiai susijęs su ide. abliauto sistema. Nors ši tema bus aptariama vėliau (§ 3), čia bus pateikta keletas skirtingos struktūros šaknų teorinių balsių kaitos galimybių:

TeT- : ToT- : TT- : TēT- : TōT-
 TeiT- : ToiT- : TiT- : TēiT- : TōiT-
 TerT- : TorT- : Tr̥T- : TērT- : TōrT-
 TeH- : ToH- : TH- : TēH- : TōH-
 TerH- : TorH- : Tr̥H- : TērH- : TōrH-
 Her- : Hor- : Hr̥-E-/Hr̥-T- : Hēr- : Hōr-

2.4.3.2. Balsinių sonantų raida ide. kalbose

Ide. kalbose abliauto sistema buvo gerokai supaprastinta ir/ar modifikuota. Atrodo, kad iš dalies taip nutiko dėl to, kad skirtingos struktūros šaknys vystėsi labai skirtingai. TeT-, TiT- ar TerT- struktūros šaknys buvo gan stabilios, tačiau TeiT- struktūros šaknys buvo linkusios monoftongizuotis (tiesa, gana vėlai). Tuo tarpu TeH-

ar TerH- struktūros šaknys labai anksti pakito į Tē- beveik visose kalbose ir, priklausomai nuo kalbos ir pozicijos, į Tere-, Tera- Teri- ar Ter-.

Svarbu pabrėžti, kad nulinio laipsnio formos kalbose stipriai kito. TiT- struktūros šaknys išliko nepakitusios, tačiau kitos struktūros šaknys labai kito, kas iš esmės pakeitė visą abliauto sistemą. Tr̥T- struktūros šaknų atveju, sonantai buvo vokalizuoti ir atsirado TarT-, TurT- ar pan. struktūros šaknys. Šie Tr̥T- struktūros šaknų raidos rezultatai skiriasi nuo Tr̥H- struktūros šaknų raidos rezultatų (jie bus aptarti skyriuje apie laringalus).

Dėl to toliau aptariamos tik Tr̥T- struktūros šaknys, kurias reikia atskirti ne tik nuo Tr̥H- struktūros šaknų (žr. § 2.5.3.2.5), bet taip pat ir nuo galimų Sieverso ar Lindemano dėsnių rezultatų *^or̥rE^o (pvz., ide. **k̑ró(n)* ~ **k̑rró(n)* „porcija“ > lo. *carō*, *carnis* „mėsa“) (žr. § 2.4.2.1).

2.4.3.2.1. Indoiranėnų kalbose balsiniai sonantai **r̥* ir **l̥* susiliejo į **r̥* (ar **l̥*) taip pat kaip ir *r, *l (ə Avestos *arə* yra tik grafema, originaliame kūrinyje buvo *r̥*). Apie in.-ir. **r̥* ~ **l̥* problematiką žr. anksčiau § 2.4.1.2.1. Pabrėžtina, kad šis atvejis yra vienintelis, kai išliko silabiniai sonantai.

Indoiranėnų ir graikų kalbose iš balsinių sonantų **n̥* ir **m̥* atsirado *a. Nors neretai būna, kad nosiniai sonantai **n̥*, **m̥* vystosi kitaip nei **r̥*, **l̥*, yra neįprasta, kad sonantas pakistų į balsį (**R̥* > E), nes dažniausiai susidaro balsio ir sonanto junginys ar pan. (**R̥* > ER). Vis dėlto tai negali būti bendra indoiranėnų ir graikų kalbų izoglosa, plg. skirtingą žodžio „mėnuo“ raidą:

(post)ide. **meh₁ns-* (plg. lo. *mēnsis*) > in.-ir. **maHas-* > **ma'as-* > s. i. *mās-*, G. Av. *mā* (dviskiemenis), tačiau

> pragr. **meh₁ns-* > **mēns-* > **mens-* (Osthoffo dėsnis) > jon.-at. μείς (taip pat plg. μήν, kuris yra analogiškai pagal gen. μηνός), dor. μής.

Literatūra: Mayrhofer EWAia 2, 542, Schrijver (1991, 159-160).

2.4.3.2.2. Graikų kalbos faktai yra problemiški. Iš ide. balsinių sonantų **n̥* ir **m̥* atsirado *a*, pvz.:

ide. **t₁n̥-tó-* „nutiestas, įtemptas“ (plg. s. i. *tatá-*, lo. *tentus*) > gr. τατός;

ide. **s₁m̥-* „vienas“ (plg. s. i. *sa-k̑t̑*, lo. *sem-per*) > gr. ἄ-παξ.

Ši raida yra bendra visoms graikų kalbos tarmėms ir atrodo yra pakankamai sena graikų kalboje (primintina, kad **R̥* > E yra žymiai retesnis procesas negu **R̥* > ER). Kai kuriose tarmėse pasitaiko atveju, kai **n̥*, **m̥* žodžio pabaigoje yra pakitęs į *o*:

pragr. **spér-m₁n̥* „sėkla“ > Mik. *pe-mo* /*spérmo*/ ~ *pe-ma* /*spérma*/, gr. σπέρμα;

ide. **dék₁m̥* „dešimt“ (plg. s. i. *dásá*, lo. *decem*) > gr. δέκα, bet ark. δέκο (dar plg. Mik. *de-ko-to*, Lesb., ark. δέκοτον, bet at. δέκατον „dešimtas“).

Šis reiškinys dar nėra iki galo ištirtas. Sonantų **r̥*, **l̥* padėtį yra dar sudėtingiau paaiškinti. Galima išskirti dvi pagrindines problemas:

i) Ide. **r̥*, **l̥* > aq/qa, al/la yra būdinga jonėnų-atikiečių, dorėnų ir šiaurės vakarų tarmių grupėms. Ajolų tarmėse šie sonantai buvo vokalizuoti su *o*: **r̥*, **l̥* > oq/qa, ol/lo. Tokia vokalizacija taip pat pasitaiko Mikėnų ir arkadų-kipriečių tarmėse (šalia aq/qa, al/la), pvz.:

ide. **st₁r̥-tó-* (plg. s. i. *st₁r̥tá-* „iškleistas“) > at. στρατός (bet plg. kret. στατός), Lesb. στρατός „kariuomenė“;

ide. **k̑rd-* „širdis“ (plg. lo. *cord-*, lie. *širdis*) > at. καρδία, Hom. καρδίη, kpr. κορζία;

ide. **d₁r̥s-ú-* „drąsus“ (plg. s. i. *dh₁r̥s-ú-*) > gr. θρασύς, θαρσύς, Lesb. θροσέως;

ide. **k^wetr-* „keturi“ > at. τέτρα-, Mik. *qe-to-ro-*, tesal. πέτρο-.

Nors tarminė distribucija yra gan aiški, tačiau dar yra daug neišaiškintų klausimų, ypač dėl *αϱ* ~ *οϱ* variantų kai kuriose tarmėse. Buvo iškelta idėja, kad sonantai *r, *l dar buvo išlaikyti Mikėnų laikotarpiu, nors daugelis autorių tam nepritaria.

Žodžio pabaigoje visose tarmėse yra tik **-r* > *-αϱ*, pvz.:

ide. dktv. nom. sg. **Hⁱék^w-r* „kepenys“ (plg. s. i. *yákr̥t*, lo. *iecur*) > gr. ἥπαρ.

ii) Taip pat nėra iki galo išaiškinta, nuo ko priklauso balsio vietos variacija *αϱ* ~ *ϱα* (*οϱ* ~ *ϱο* etc.). Pagal labiausiai paplitusią nuomonę, *αϱ* būtų dėsninga žodžio pradžios ir pabaigos pozicijoje, o *ϱα* – žodžio vidurio pozicijoje, nors *αϱ* žodžio vidurio pozicijoje yra analogiška pagal pagrindinio laipsnio *εϱ*, *οϱ*. Šią nuomonę remia keletas faktų, pvz., tokios paradigmos:

gr. vks. prez. δέρομαι „matyti“ : aor. ἔδρακον : perf. δέδορα (ide. **derk-*);

gr. dktv. nom. sg. πα-τήρ, acc. πα-τέρ-α, gen. πα-τρ-ός, nom. pl. πα-τέρ-ες, dat. πα-τρά-σι (ide. **ph₂-tér-*);

Tokios paradigmos yra suprantamos, jei **-r* > *-ρα* buvo dėsninga fonologinė raida. Variantas *-αϱ* lengvai suprantamas kaip naujadaras tokiais atvejais kaip:

gr. prez. τέρομαι „sotintis“ : aor. ἔτροπην, bet at. ἐτάροπην;

gr. Hom. καρδίη, bet at. καρδία pagal seną nom.-acc. sg. κῆρ.

Tačiau reikia iš karto pripažinti, kad ne visi faktai yra aiškinami tokiu būdu, pvz.:

Gr. κράτερος ~ κάρτερος „stiprus“, šalia pamat. laips. κρέσσων ir kt. (ide. **kret-*).

Literatūra: van Beek (2013).

2.4.3.2.3. Kitaip negu graikų, lotynų kalbos faktai nėra itin problemiški. Iš ide. sonantų *n, *m atsirado *en*, *em*, o iš *r, *l – *or*, *ol*.

Šalia dėsningo *r > *or* (pvz., *mortem* „mirtį“, *cordem* „širdį“ < *m₂-tí-m, *k₂rd-m ir kt.) pokyčio pasitaiko ir atveju, kai *r > *ur* (ar *r > *or > *ur*?), pvz.:

ide. **k₂r-tó-* „pjautas“ > lo. *curtus* „trumpas“;

ide. **k₂rs-e/o-* „bėgti“ > lo. *currō*, *-ere*.

Šis reiškinytis dar nėra išaiškintas.

*l > *ol* išlieka tik prieš *-ll-*, pvz.:

ide. prez. **t₂l-n(é)h₂-* „kelia“ (plg. s. air. *tlenaid*) >> pralo. **t₂l-ne/o-* > lo. *tolnō > *tollō*.

Kitose pozicijose yra gan vėlai pakitęs *ol* > *ul* (II šimt. pr. Kr.), pvz.:

postide. **b^hlg-e/o-* „spindėti“ > *fulgō*, *-ere* (plg. gr. φλέγω su pagrindiniu laipsniu).

Literatūra: Weiss (2009, 94-95).

2.4.3.2.4. Germanų kalbose *R > *uR pakito be išimčių. Go. *aur* /*or*/ (< germ. *ur) yra specifinis šios kalbos pakitimas.

Literatūra: Ringe (2006, 81-85).

2.4.3.2.5. Baltų ir slavų kalbose *R pakito į *iR ir *uR. Tokio skirtingo vokalizavimo priežastys iki galo dar nėra išaiškintos. Žodžio gale yra tik **-R* > **-iR*, pvz.:

ide. acc. sg. **-m* > bl.-sl. **-in* > lie. *móter-i*, s. sl. *mater-b*.

Žodžių viduryje *R > *iR yra dažnesnis ir *-i-* neretai veikia kaip produktyvus nulinis laipsnis, pvz.:

ide. **g^{wh}én-ti*/**g^{wh}n-énti* „mušti“ > s. sl. *gъnati*, *ženq* “vyti”, pr. inf. *guntwei*, prez. 1 pl. *gunnimai*, bet lie. *giñti*, *gēna* vietoj lauktino †*guñti* (plg. lie. *gūndyti*).

Pagal populiariausią teoriją, *uR dėsningai yra po labiovelarinių ir gomurinių sprogtamųjų priebalsių, tačiau taip negalima paaiškinti visų faktų.

Praslavų *br, *br, *bl, *bl, *ǰ, *ǰ, kurie dėsningai kilo iš baltų-slavų *ir, *ur etc., vėlesnė raida priklausė nuo atskirų kalbų.

Literatūra: Hock (2004, 6-7), Matasović (2004b), Kortlandt (2009, 39-41). Slavų kalbos: Shevelov (1964, 81-101, 311-337).

2.5. Laringalai

2.5.1. Įvadas

Laringalai buvo daugiausiai diskutuotas indoeuropiečių prokalbės fonologijos posistemis. Dėl šios priežasties kai kuriems neindoeuropeistams dar ir dabar laringalai ir jų teorija gali turėti tam tikro mistinio atspalvio.

Laringalų teorijos pradininkas buvo Ferdinandas de Saussure'as (1878). Tačiau jo pasiūlymo nepriėmė jaunagramatikiai, kurie tuos pačius faktus aiškino rekonstruodami ide. redukuotą balsį * α , o de Saussure'o teoriją toliau rėmė tik vienas kitas kalbininkas, nepriklausęs pagrindinėms to meto kalbotyros kryptims (pvz., Hermannas Mølleris, Albertas Cuny ir kt.).

Antrą kartą laringalų teoriją paviešino lenkų kalbininkas Jerzis Kuryłowiczius 3-ojo dešimtmečio pabaigoje. Šalia kitų svarbių atradimų Kuryłowiczius pastebėjo, kad hetitų kalba turėjo priebalsį h ten, kur de Saussure'as buvo postulavęs laringalą A (* h_2).

Vėlesniais metais indoeuropeistikos studijos suskilo į dvi dalis. Laringalų teoriją priėmę kalbininkai ir toliau tyrė jų rezultatus ide. kalbose. Šios krypties atstovai padarė daug svarbių atradimų, tačiau nemažai jų pasiūlymų vėliau buvo atmesti (pvz., bandymai rekonstruoti daugiau nei tris laringalus). Kiti kalbininkai (ypač Vokietijoje) laringalų teoriją atmetė ir toliau dirbo pagal jaunagramatikių principus, paprastai vengdami rimtos laringalų teorijos kritikos.

Šis periodas baigėsi 7 dešimt. pabaigoje – 8 dešimt. pradžioje, kai laringalų teorija buvo visuotinai pripažinta. Nors laringalų fonologinė vertė ar viena kita detalė išlieka kontraversiška, sutariama dėl laringalų skaičiaus (trys) ir dėl daugelio jų rezultatų atskirose kalbose.

Pagal seniai įprastu tapusį laringalų teorijos variantą, ide. prokalbė turėjo tris laringalus * h_1 , * h_2 ir * h_3 , kurie buvo priebalsiai. Jų fonologinė vertė vis dar yra neaiški. Laringalai vienas nuo kito skyrėsi poveikiu šalia esančiam ide. balsiui * e , kuris pakito į * a šalia * h_2 , į * o šalia * h_3 ir išliko nepakitęs šalia * h_1 . Tai svarbiausias, tačiau ne vienintelis jų skirtumas.

Laringalai išnyko (išskyrus * h_2 ir galbūt kai kuriais atvejais * h_3 anatolų kalbose) atskirų kalbų priešistoriniu laikotarpiu. Atskirose kalbose jie vystėsi įvairiai, priklausomai nuo jų pozicijos žodyje ir kalbos. Laringalų išnykimas yra ankstyvas reiškinys, bet jokių būdu neteigtina, kad jie išnyko pradėjus skilti prokalbei. Kai kuriose kalbų šeimose laringalai išnyko po tam tikrų tik tai kalbų šeimai būdingų fonologinių pakeitimų.

Literatūra: literatūra apie laringalų teoriją yra labai gausi. Edgaras Ch. Polomé (1965) pateikė nuoseklią laringalų tyrimo apžvalgą iki 6 dešimt. pradžios. Nors ir nėra gero laringalų teorijos įvado (Lindeman (1997) išleido gerą monografiją apie laringalus, tačiau ji yra pernelyg asmeniška ir dėl to ne visada atitinka dabartinę bendrą nuomonę), bet daugelis šiuolaikinių indoeuropeistikos įvadų ją pateikia tinkamai. Turbūt tiksliausiai laringalų teorijos esmę pristatė Manfredas Mayrhoferis (1986, 121–150). Taip pat yra ir monografijų apie laringalų raidą skirtingose ide. kalbose. Indoiranėnų kalbos: Mayrhofer (2005). Graikų kalba: Beekes (1969), Peters (1980). Lotynų kalba: Schrijver (1991). Keltų kalbos: Zair (2012). Germanų kalbos: Müller (2007). Baltų kalbos: Smoczyński (2006).

2.5.2. Laringalų rekonstrukcija

2.5.2.1. Ide. *e šalia *h₂, *h₃ virto *a, *o, o kiti balsiai išliko nepakitę, pvz.:

gr. ἄγω „vedu“ (< *h₂áǵ-e/o- < *h₂éǵ-e/o-) ~ ὄγμος „eilė“ (< *h₂óǵ-mo-);

gr. φημί, dor. φᾶμί „kalbu“ (< *b^háh₂-mi < *b^héh₂-mi) ~ φωνή „balsas“ (< *b^hoh₂-néh₂);

het. mēhur „laikas“ (< *méh₂-ur) ~ paḥhur „ugnis“ (< *páh₂-ur < *péh₂-ur).

Šis laringalų poveikis ide. prokalbėje yra svarbiausias ir yra viena pagrindinių priemonių juos identifikuoti (gr. ἄγω, pvz., priklauso prezensų klasei, kuriai būdingas e-vokalizmas, žr. § 5.3.2.6). Dėl ekonomiškumo šie garsų junginiai dažnai rašomi *eh₂, *h₂e, *eh₃, *h₃e (nes taip aiškiau morfologiškai), nors prokalbėje jie jau buvo virtę *ah₂, *h₂a, *oh₃, *h₃o.

2.5.2.2. *p > *b prieš *h₃, pvz.:

*pi-ph₃-e/o- (šaknis *peh₃(i)- „gerti“) > *pi-bh₃-e/o-: s. i. píbatī, lo. bibere (iš *pibere su asimiliacija), s. air. *ibid*, arm. *ampem* (< *em-pibe-), mesapų pibe.

Šis atvejis yra vienintelis visiškai patikimas pavyzdys.

Literatūra: Mayrhofer (1986, 143-144), Olsen (2010, 88-91).

2.5.2.3. Laringalų metatezė THi/u. > Ti/uH., pvz.:

ide. *ph₃i-tó- (nulinis šaknies *peh₃(i)- „gerti“ laipsnis) > *pih₃-tó- > s. i. pī-tá-, s. sl. pi-tv.

ide. nom.-acc. sg. *péh₂-ur, gen. *ph₂-uén-s „ugnis“ > het. paḥhur, paḥwenas, bet *ph₂ur- > *puh₂r- > gr. πῦρ, um. pír.

Literatūra: Mayrhofer (1986, 174-175), Rasmussen (1989, 19-119).

2.5.2.4. Yra keletas specifinių atvejų, kur, atrodo, laringalai išnyko dar prokalbėje (kartais laringalas pagal analogijas buvo atstatytas vėliau). Tokie atvejai yra:

2.5.2.4.1. Stango dėsnis: *-Eh₂m > *-Ēm kaip ir *-Eum > *-Ēm ir *-Emm > *-Ēm; (žr. § 2.4.1.1.3.5), pvz.:

praide. acc. sg. *-eh₂-m > *-ah₂-m > ide. *-ām: s. i. -ām (ne dviskiemenis †-a'a[m] ar pan., jeigu būtų iš *-ah₂-m).

2.5.2.4.2. Szemerényio dėsnis: *-ERH > *-ĒR kaip ir *-ERs > *-ĒR (žr. § 2.4.1.1.3.4), pvz.:

praide. bev. gim. nom.-acc. pl. *uéd-or-h₂, *h₁néh₃-mon-h₂ > ide. *uéd-ōr, *h₁néh₃-mō(n): het. wedār, Av. nāmam.

Literatūra: Nussbaum (1986, 129-130).

2.5.2.4.3. Tam tikros pozicijos, kur samplaikoje THTT. > TTT. išnyko laringalai, pvz.:

ide. nom. sg. *d^hugh₂-tér „duktė“, bet gen. sg. *d^hugh₂-trés > *d^hugtrés: s. i. duhitár-, gr. θυγάτηρ, toch. B tkācer (< *d^hugh₂-ter-) šalia arm. dowstr, os. futír, galų duxtír (< *d^hug-ter-);

ide. nom. sg. *ǵenh₁-mṇ, bet gen. sg. *ǵenh₁-mn-es > *ǵenmn-es: s. i. nom. sg. janima „gimimas“, janman-.

Literatūra: Hackstein (2002), Byrd (2015, 88-134).

Panašiai laringalai išnyko ir specifinėse priebalsių samplaikos $Th_1T/s > TT/s$, kas aiškiai matoma iš dezideratyvo priesagos $^{\circ}T-s-$ šalia $^{\circ}R-h_1s-$ (žr. § 5.3.5.2), pvz.:

s. i. fut. *kar-isyá-ti* „darys“ (< in.-ir. **kar-Hsia-* < ide. **k^wer-h₁sje/o-*) vs. *vak-šyá-ti* „sakys“ (< ide. **uek^w-sje/o-* < praide. **uek^w-h₁sje/o-*);

gr. fut. *τενέω* „ištesiu“ (< **ten-esō* < ide. **ten-h₁se/o-*) vs. *δείξω* „parodysiu“ (< ide. **deik^w-se/o-* < praide. **deik^w-h₁se/o-*);

s. air. fut. *célaid* „paslėps“ (< **ki-klā-s-* < ide. **ki-kl₁-h₁s-*) vs. *gigis* „mels“ (< ide. **g^wh₁-g^wed-s-* < praide. **g^wh₁-g^wed-h₁s-*).

Literatūra: Jasanoff (2003, 77, 134-135).

2.5.2.4.4. Pinaulto dėsnis: $THi > Ti$, pvz.:

ide. s-kam. **kreuh₂-io-* „kraujas; žalia mėsa“ (iš ide. **kreuh₂-*, plg. s. air. *crú*, s. sl. *kry*, s. i. *kraviš*, gr. *κρέας*) > **kreu-io-* > s. i. *kravyá-*, lie. *kraūjas* (ne s. i. *†kraviyá-*, lie. *†kraūjas*);

ide. **sok^w-eh₂-* (iš šaknies **sek^w-* „sekti“) ⇒ amfikinetinis *i*-kam. **sók^wh₂-oi-/sok^wh₂-i-* > **sók^wh₂-oi-/sok^w-i-* „draugas“ > s. i. acc. sg. *sákh-āy-am* (su *-kh-* < in.-ir. **-kH-* < ide. **-k^wh₂-*) / dat. sg. *sákh-y-e* (dviskiemenis, su *-kh-* vietoj **sák-y-e*) → **sok^wh₂-io-* > **sok^w-io-* > lo. *socius*, germ. **sagjaz* (plg. s. isl. *seggr*).

Literatūra: Pinault (1982), Byrd (2015, 208-240).

2.5.2.4.5. Saussure'o efektas: $*\#HRo- > \#Ro-$, $*-oRHT- > *-oRT-$. Neaišku, kodėl būtent ide. balsis **o* turėjo tokį poveikį, bet pavyzdžių, ypač graikų kalbos, netrūksta:

ide. **h₂uórs-o-* > **h₂uórs-o-* > het. *warša-* „rūkas“ (plg. **h₂uérs-eh₂-* > gr. *ῥάσῃ* „rasa“);

ide. **h₃loig-ó-* > **loig-ó-* > gr. *λοιγός* „pražūtis“ (plg. **h₃lig-o-* > gr. *ὀλίγος* „mažas, silpnas“);

ide. **tólh₂-meh₂-* > **tól-meh₂-* > gr. dor. *τόλμᾶ* „drąsa“ (plg. **télh₂-mon-* > gr. *τελαμών* „diržas“);

ide. **pórh₂-neh₂-* > **pór-neh₂-* > gr. *πόρνη* „prostitutė“ (plg. ide. prez. **p(e)r-né-h₂-ti* > gr. *πέρνημι* „parduoti“).

Literatūra: Rasmussen (1989, 145-230), Nussbaum (1997), van Beek (2011).

2.5.2.4.6. „Wetter“ dėsnis: $-VHTRV- > -VTRV-$, pvz.:

ide. **h₂ueh₁-d^hro-* > **h₂ued^hro-* > s. isl. *veðr*, s. sl. *vedro* „giedras oras“;

ide. **méh₁-tro-* > **métro-* > gr. *μέτρον* „matas“;

ide. **réh₁-tno-* > **rétno-* > s. i. *rátna-* „dovana“.

Literatūra: Peters (1999).

2.5.2.4.7. Kuipero dėsnis (laringalai išnyko žodžio gale prieš pauzę): $*-EH\# > *-E\#$. Šis dėsnis paveikė specifines gramatines formas, kurios dažnai atsiradavo prieš pauzę: vokatyvą, imperatyvo 2 sg., kai kuriuos skaitvardžius, pvz.:

ide. nom.-acc. sg. **d(u)uóh₁ ~ *d(u)uóh₁* > **d(u)uó* „du“: gr. *δύο*, go. *wit* „mudu“ (< **ue-duo*), arm. *erko-tasan* „dvylika“, ?lo. *duo* (< **-o*) ~ gr. *δύω*, s. i. *dvá/dváu*, s. sl. *dvva*, lie. *dù*, etc. (< **-oh₁*);

ide. *ih₂-kam. voc. sg. *-ih₂ > *-i* > s. i. *dév-i* (plg. nom. sg. **-ih₂ > devī*);

ide. *ā-kam. voc. sg. *-eh₂ > *-ah₂ > *-a*: gr. *νύμφα*, s. sl. *ženo*, lie. *rañka*, um. *Tursa* (plg. nom. sg. **-ah₂ > gr. νύμφη*, s. sl. *žena*, lie. *rankà*, um. *Tursu*).

Pastarasis yra kone vienintelis visiškai patikimas atvejis, kur galima rekonstruoti ide. galūnės balsį **a*.

Literatūra: Mayrhofer (2005, 105).

2.5.2.4.8. *neognós* dėsnis (laringalai išnyko sudurtinėse ir reduplikuotose formose), pvz.:

ide. **ǵí-ǵn̥h₁-e/o-* > **ǵí-ǵn-e/o-* „gimdyti“: gr. γίγνεται, lo. *gignit*;

ide. intens. **ker-korH-* > **ker-kor-* „garbinti“: s. i. *carkarmi*, G. Av. *carəkəramahī* (plg. aor. *akāriṣam*, dktv. *kīrti-* „šlovė“);

ide. **h₂ster-ok^w-* „su akimi kaip žvaigždė“ > **ster-ok^w-*: gr. στεροπή „žaibas“ (plg. gr. ἄστῆρ „žvaigždė“, du. ὄσσε „akys“);

ide. **g^wṛh₂-musti-* „sunki ranka“ > **g^wṛu-musti-* > s. i. *gru-muṣṭi-* „(sunki) sauja“ (plg. ide. **g^wṛh₂-ú-* „sunkus“ > s. i. *gurú-*, gr. βαρός).

Literatūra: Balles (2012).

2.5.3. Laringalų raida ide. kalbose

Toliau bus apžvelgta laringalų raida ide. kalbose pagal jų užimamą poziciją.

2.5.3.1. Žodžio pradžios pozicija

Žodžio pradžioje laringalai išnyko be pėdsakų daugelyje kalbų, išskyrus šiuos atvejus:

i) Anatolų kalbose išliko **h₂-* (<*h-*>), o **h₁-* išnyko ir diskutuojama, ar išliko **h₃-*, pvz., dėl dent. luv. *hāwis* „avis“ reikia rekonstruoti *h₂óuis vietoj tradicinio „*óuis“ (plg. lie. *avis* ir t. t.).

Literatūra: Kloekhorst (2006b).

ii) Graikų kalboje laringalai buvo vokalizuoti į *a-*, *e-*, *o-* prieš priebalsius; panaši laringalų raida buvo frigų ir armėnų kalbose, kur **H-* vokalizutas kaip *a-*, pvz., gr. ἄνῆρ, frigų *anar*, arm. *ayr* „vyras“ < ide. **h₂nér-* (plg. s. i. *nár-*, alb. *njer*, os. *nerum*). Kartais tai vadinama Rikso dėsniumi.

Literatūra: Rix (1969), Vine (2005).

iii) Indoiranėnų kalbų laringalų, buvusių žodžių pradžioje, pėdsakus rodo nedėsningai pailgėję antrieji dūrinių dėmenys, veiksmazodžio formos su augmentu, reduplikacija ir t. t., pvz., s. i. *sū-nára-* „dosnus“, *višvā-nara-* „priklausantis visiems vyrams“, G. Av. *kamnā-nar-* „turintis mažai vyrų/herojų“ (vietoje lauktino †*su-nára-*, †*višvā-nara-*, †*kamna-nar-*), kurie gali būti paaiškinti tik kaip kilę iš **Hsu-Hnára-*, **višvā-Hnara-*, **kamna-Hnar-*, kur in.-ir. **Hnar-* (< **h₂ner-*) aiškiai atitinka gr. ἄνῆρ.

Literatūra: Mayrhofer (2005, 31-43).

Pavyzdžiai:

2.5.3.1.1. # *HE-:

ide. *h₁és-ti „yra“: het. *ēszi*, s. i. *ásti*, gr. ἐστί, lo. *est*, s. lie. *ēsti* etc. (bet **ḥ₁snt-* > s. i. *āsāt-* „nesantis, netikras“ rodo buvus laringalą);

ide. *h₁i-té „eikite“: het. *itten*, s. i. *itá*, gr. ἴτε;

ide. *h₂ent-i „prieš“: het. *ḥanza* (plg. het. *ḥant-* „priekis“), gr. ἄντι, s. i. *ánti*, lo. *ante*;

- ide. **h₂elg^wh-* „pelnyti“: het. *halkuessar*, s. i. *árhati*, Av. *arəjaiti*, gr. ἀλφάνω, lie. *algà*;
 ide. *h₂érh₃-trom „arklas“: gr. ἄροτρον, lo. *aratrum*, s. air. *arathar*;
 ide. **h₂óu-i-* „avis“: dant. luv. *hawī-*, lykų *χawi-*, s. i. *ávi-*, gr. ὄ(φ)ις, lo. *ovis*, lie. *avìs*, s. sl. *ovbca* (toch. B *āu*, pl. *awi* veikiausiai kilo iš **h₂áu-i-* < **h₂éu-i-*);
 ide. **h₃ek^w-se/o-* „žiūrėti (dezideratyvas)“ > gr. fut. ὄψεται (plg. s. i. *ikšate* < **h₃i-h₃k^w-se/o-*).

2.5.3.1.2. # *HRT-:

- ide. **h₂rg̃-ró-*, **h₂rg̃-i-* „švytintis, baltas“: het. *harki-*, gr. ἀργός, ἀργί-πους, s. i. *ḡjrá-*, *ḡji-*;
 ide. **h₂rtkō-* „lokys“: het. *hart(a)ka-*, gr. ἄρκτος, s. i. *ḡkša-*, lo. *ursus*;
 ide. **h₂mb^hi-* „aplink“: gr. ἀμφί, lo. *amb-*, s. i. *abhí*, s. v. a. *umbi*.

2.5.3.1.3. # *HR-, *HT-:

- ide. **h₁rég^w-os* „tamsa“: gr. ἔρεβος, arm. *erek*, s. i. *rájas-*, go. *riqis*;
 ide. **h₁su-* „geras“: gr. εὖ- (< **ehu-* < **esu-*), s. i. *su-*, s. air. *su-*, *so-*;
 ide. *h₁néh₃-mḡ „vardas“: gr. dor. ἔνυμα (ὄνυμα, ὄνομα dėl asimiliacijos), s. i. *nāman-*, lo. *nōmen*, go. *namo*, het. *lāman*;
 ide. **h₁leud^h-* „kilti“: gr. aor. ἐλυθεῖν, toch. A *lac*, s. air. *luid*, go. *liudan*, s. i. *ródhati* (buvus laringalą rodo s. i. *gartā-rúh-*, *vī-rúdh-*);
 ide. *h₂uéh₁-ti „pučia“: gr. ἄ(φ)ησι, s. i. *vāti*; dalyvis **h₂uh₁-ént-* > het. *huwant-*, **h₂uéh₁-nt-o-* > s. i. *vāta-* /*va'ata-*/ (triskiemenis Rigvedoje), lo. *ventus*;
 ide. *h₂ués-ti „nakvoja“: het. *huiš-zi* „gyvena“, s. i. *vásati*, go. *wisan* „būti“, gr. aor. ἄ(φ)εσα, arm. aor. *agaw*;
 ide. **h₂nér-* „vyras, herojus“: gr. ἀνήρ, arm. *ayr*, frigų *anar*, alb. *njer*, os. gen. pl. *nerum*, s. i. *nár-* (bet *sū-nára-*, *višvā-nara-*!);
 ide. **h₂stér-* „žvaigždė“: het. *hasterza*, gr. ἀστήρ, s. i. *stár-*, lo. *stella*;
 ide. **h₃neid-* „įžeisti“: gr. ὀνειδος, arm. *anicanem*, s. i. *nidāná-*, go. *ga-naitjan*, s. lie. *pa-niedētas*.

2.5.3.2. Žodžio vidurio pozicija

2.5.3.2.1. Tarp priebalsių (*-THT-): gr. -Tε/α/οT- (priklausė nuo laringalų); s. i. -TīT-; Av. -TīT-/TT-; lo. -TaT-. Kitose kalbose -TaT-. Germanų, baltų ir slavų kalbose, ko gero, *THT- > TaT- pirmajame skiemenyje, kitur – *-THT- > -TT-. Pavyzdžiai:

- ide. **d^hh₁-tó-* „dėtas“: gr. θετός, s. i. *hitá-*;
 ide. **d^hh₁s-ó-* > gr. θεός (Mik. *te-o* /*t^hehos*/), **d^hh₁s-nó-* > lo. *fasnom > *fānum*, s. i. *dhíṣ-ṇiya-*;
 ide. **ph₂tér-* „tėvas“: gr. πατήρ, s. i. *pitár-*, Av. *pīta/ptā*, lo. *pater*, go. *fadar*, s. air. *athir*;
 ide. **sth₂-tó-* „statytas“: s. i. *sthitá-*, gr. στατός, lo. *status*, lie. *statyti*;
 ide. **gr^bh₂-tó-* „griebtas“: s. i. *gr̥bhūtá-*, Av. *gərəpta-*;
 ide. **dh₃-tó-* „duotas“: gr. δοτός, sanskrito °*dítá-* (s. i. °*tta-*), lo. *datus*.

Literatūra: Lipp (2009 II 351-464).

Laringalų „vokalizacija“ veikiausiai reikėtų suprasti kaip tam tikrose priebalsių grupėse įterpiamą labai trumpą epentetinį balsį *[ə], pvz:

- ide. */*ph₂tér-*/ *[*pəh₂tér-*] „tėvas“ > in.-ir. **pəHtár-* > **pətár-* > s. i. *pitár-*;

ide. */d^hugh₂tér-/ * [d^hugh₂ətér-] „duktė“ > in.-ir. *d^hugh^hHətár- > *d^hugh^hətár- > *d^hugh^hítár- > *d^hu^hítár- > *duj^hítár- > s. i. duhitár-.

Ide. (?) *[ə] raida priklausė nuo atskirų kalbų ir *[ə] pozicijos žodyje. Atkreiptinas dėmesys, kad tik postuluoju epentetinį balsį *[ə], galima paaiškinti skirtumą tarp s. i. pitár- (be aspiracijos, nes žodžių pradžioje *ə buvo įterptas prieš *h₂) ir duhitár- (su aspiracija, nes žodžių viduryje *ə buvo įterptas po *h₂). Tik tokiu būdu suprantama, kodėl */ph₂tér-/ * [pəh₂tér-] visose kalbose yra su trumpuoju balsiu (plg. s. i. pitár-, gr. πατήρ, lo. pater ir t.t.), nes laringalui išnykus iš labai trumpo balsio ir laringalo samplaikos *əH atsirado *ə ir nebuvo jokio kompensacinio pailgėjimo. Kai kurių kalbų epentetinio balsio *ə išnykimas tam tikrose pozicijose taip pat tampa neproblemiškas (primintina, kad kiti ide. trumpieji balsiai taip anksti neišnyko). Pridurtina, kad pagal šį aiškinimą laringalai visada laikomi priebalsiais ir niekada nėra realizuojami kaip balsiai.

Literatūra: Byrd (2015, 27-34).

2.5.3.2.2. Tarp balsio ir priebalsio (*-TEHT-). Laringalai išnyko kompensaciškai pailgindami balsį *-TEHT- > -TĒT- visose kalbose (išskyrus *-TEh₂T- anatolų kalbose). Balsio kokybė iš dalies priklausė nuo laringalų: *-Teh₁T- > -TēT-, *-Teh₂T- > *-Tah₂T- > -TāT-, *-Teh₃T- > *-Toh₃T- > -TōT- (balsio kokybė nepakito šiais atvejais: *-ToHT- > -TōT-; *-TēHT- > -TēT-; *-TōHT- > -TōT-; *-TiHT- > -TīT-; *-TuHT- > -TūT-). Šie naujieji postindoeuropiečių ilgieji balsiai vėliau kito lygiai taip pat kaip ir paveldėti ilgieji balsiai, pvz.:

ide. *d^hé-d^heh₁-mi „dedu“: gr. τίθημι, s. i. dhadhāmi;

ide. *peh₂- „saugoti“: het. paḥš-mi, lo. pāscor, s. sl. pasti, s. lie. pósėti;

ide. *b^héh₂-mi „kalbu“: gr. φῶμί, jon.-at. φημί, lo. inf. fā-ri;

ide. *b^hoh₂-neh₂ „balsas“: gr. φωνή;

ide. *dé-deh₃-mi „duodu“: gr. δίδωμι, s. i. dadāmi;

ide. *h₁néh₃-mḡ „vardas“: s. i. nāman-, lo. nōmen, het. lāman.

Italikų, keltų ir germanų kalbose laringalas išnyko labai anksti*-EHR- samplaikose, kai jis buvo prieškirtniame skiemenyje. Tai vadinama Dybo dėsnium, pvz.:

ide. *u_hih₂-ró- „vyras“ (plg. s. i. vīrá-, lie. v́yras) > *u_hiró- > lo. vir, s. air. fer, go. wair.

Literatūra: Schrijver (1991, 334-357), Zair (2012, 132-150).

2.5.3.2.3. Tarp priebalsio ir balsio (*-THE-). Nors laringalai išnyko be pėdsakų (*-THE- > -TE-), tačiau yra keletas netiesioginių jų buvimo įrodymų:

i) indoiranėnų kalbose prieš *h₂ skardūs ir duslūs sprogtamieji priebalsiai tapo aspiruotais *Th₂E > T^hE, *Dh₂E > D^hE, pvz.:

ide. *pént-ōh₂-s, gen. *pnt-h₂-és „kelias“: Av. paṇtā, paθō, s. i. pánthās, pathás;

ide. *d^hugh₂tér- „duktė“: s. i. duhitár-, iran. *d^hugh^htér- > *d^hugh^hér- (Bartolomėjaus dėsnis) > G. Av. dugādar-, Av. duγdar- (plg. gr. θυγατήρ, lie. duktė etc.);

ide. *p_lth₂-u- „platus“: s. i. p_lthú- (plg. gr. πλατύς, lie. platūs);

ide. *sti-sth₂-e-ti „atsistoja“: s. i. tiṣṭhati (plg. gr. ἵσταμαι, jon.-at. ἵστημι, lo. sistere, keltib. sistat).

ii) Dėl indoiranėnų kalbose buvusių laringalų neveikė Brugmanno dėsnis (ide. *o > in.-ir. *ā atviruosiuose skiemenyse; žr. § 2.6.7.6.1), pvz.:

perf. 1 sg. *cakāra* (< *k^we.k^wór.h₂e) vs. 3 sg. *cakāra* (< *k^we.k^wó.re);
kautatyvas *janáya-* „gimdyti“ (< *ġon.h₁é.ĭe/o-) vs. *mārāya-* „marinti“ (< *mo.ré.ĭe/o-).

iii) anatolų kalbų skardūs sprogstamieji priebalsiai buvo geminuoti prieš *h₂,
pvz.:
ide. *meġh₂-i- „didelis“: het. *mekki-* (plg. gr. μέγας, s. i. *mahánt-* etc.).

iv) anatolų kalbų sonantai buvo geminuoti prieš *h₂ (*-ERHE- > *-ERRE-),
pvz.:
ide. *molh₂-/*melh₂- „malti“: het. *mall(a)-^{hhi}* (plg. lie. *málti*, lo. *molō* etc.);
het. *kalleš^{-mi}* „šaukti“ (*kalh₁-), *šalli-* „didelis“ (*selh₂-), *tarra-* „galėti“ (*terh₂-), *harra-*
„naikinti“ (*h₂erh₃-), *šunna-* „pildyti“ (*su-n-h₃-) etc.

v) Gali būti, kad panaši geminacija *-ERHE- > *-ERRE- vyko ir germanų kalbose, tačiau šis faktas dar yra kontraversiškas.

2.5.3.2.4. Tarp balsių (*-EHE-). Laringalai išnyko, o balsiai buvo kontrahuoti, išskyrus anatolų kalbų *-h₂- (> -*h̥h̥-*, -*h̥-*, kas priklausė nuo anatolų kalbų lenicijos procesų), pvz.:

ide. *d^huh₂- „rūkti“ > het. *tuh̥hui-*, plg. s. i. *dhūmá-*, gr. θῦμός, lie. *dūmai*;
ide. *h₂éuh₂o- „senelis“ > het. *h̥uh̥ha-*, dent. luv. *h̥ūha-*, lykų *χuga-*, plg. lo. *avus*.

Metrika rodo, kad išnykus laringalams jų vietoje atsirado hiatas (matoma iš Rigvedos ir senosios Avestos kalbos pradinio laikotarpio), pvz.:

ide. *h₂uéh₁-nt-o- > *HvaHata- > s. i. *vāta-* /*va'ata-*/ „vėjas“;
ide. aor. konj. *d^heh₁-e-t > G. Av. *dāṭ /da'at/* (bet plg. ind. *d^heh₁-t > G. Av. *dāṭ /dāt/*);
ide. acc. sg. *péntoh₂-m̄ „keliai“ > s. i. *pánthām /pántha'am/*, G. Av. *pantqm /panta'am/*.

Kai pirmasis junginio balsis buvo *i, *u, tada hiatas buvo papildytas *ĭ, *u indoiranėnų ir kitose kalbose (*-uHE- > *-uĭE-, *-iHE- > *-iĭE-), pvz.:

ide. *mluH-h₂ei „kalbu (mediumas)“ > s. i. *bruvé*;
ide. *h₃b^hruH- „antakis“: lie. *bruvòs*, s. sl. *brъovъ* pagal bl.-sl. acc. sg. *bruĭ-in < *h₃b^hruH-m̄ (plg. s. i. nom. sg. *bhrús*, acc. sg. *bhrúvam*, gr. nom. sg. ὀφρῶς, acc. sg. ὀφρῶα).

2.5.3.2.5. Po balsinio sonanto (*-TR̥HT-). Šioje pozicijoje daugelio kalbų (išskyrus germanų) sonantų raidos rezultatai yra kitokie nei pozicijose be laringalo (žr. § 2.4.3):

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	lie.
*r̥H	īr/ūr	ar	rā/ē/ō (a/e/ora/e/o)	rā (ara)	aur	īr, ūr
*l̥H	īr/ūr	ar	lā/ē/ō (a/e/ola/e/o)	lā (ala)	ul	īl, ūl
*m̥H	ā	ā	mā/ē/ō (a/e/oma/e/o)	mā (ama)	um	īm, ùm

* η H $\bar{a}$ $\bar{a}$ $n\bar{a}/\bar{e}/\bar{o}$ (a/e/ona/e/o) $n\bar{a}$ (ana) un $\bar{i}n$, $\bar{u}n$

Slavų kalbose atsirado toks pats prozodinis skirtumas tarp R̥H > *i̇r/*u̇r (su akūtime priegaide) ir R̥ > *i̇r̄/*u̇r̄ (su cirkumfleksine priegaide) kaip ir baltų kalbose.

Graikų ir, ko gero, lotynų kalbose dvejopa raida priklausė nuo kirčio vietos * $\bar{R}h_2$ - > gr. -Rā- vs. * $\bar{R}h_2$ - > gr. -aRa- ir t. t., pvz.:

ide. * $\hat{g}h_1$ -tó- „gimęs“: gr. κασί-γνητος, s. i. *jātá-*, lo. (g)nātus, go. -kunds;

ide. * $\hat{g}h_1$ -ti- „gimimas“: gr. γένεσις, s. i. *jāti-*, lo. *nātiō*;

ide. * p_lh_1 -nó- „pilnas“: s. i. *pūrná-*, s. air. *lán* (< **plāno-*), lie. *pilnas*;

ide. * k_rh_2 -tó- „maišytas“ > gr. ἄ-κρῶτος, s. i. *á-sírta*;

ide. * p_lh_2 -meh₂- „delnas“: gr. παλάμη, lo. *palma* (< *palamā), s. air. *lám*;

ide. * t_lh_2 -tó- „pakeltas“: gr. τλατός, jon.-at. τλητός, lo. *lātus*, kimrų *tlāwd*, lie. *tiltas*;

ide. * st_rh_3 -tó- „ištiestas“: gr. στρωτός, s. i. *stīrhá-*, lo. *strātus*.

2.5.3.2.6. Tarp balsinio sonanto ir balsio (* $\bar{R}HE$ -). Ši priebalsių grupė pakito į * $\bar{ERHE}$ -, kuri ne visada sutampa su dėsningos sonantų raidos rezultatu: * $\bar{R}HE$ - > gr. -aRE-, s. i. -ir-/-ur-, -aN-, Av. -ar-, -an-, lo. -aR-, -eN-, bl.-sl. -iR-, -uR-, pvz.:

ide. * p_lh_1 - „tvirtovė“: s. i. *púr* (acc. *púr-am*), lie. *pilis* (gr. πόλις yra neaiškus);

ide. * $g^w_lh_1$ -ó-m „mečiau“: gr. ἔ-βαλον;

ide. * grh_3 -é-ti „geria“: s. i. *giráti*;

ide. * k_mh_2 -ó-m „pavargau“: gr. ἔ-καμον, 3 pl. * $\hat{k}mh_2$ -o-nto > s. i. *ásamanta*.

2.5.3.3. Žodžio galo pozicija

Paprastai raidos rezultatai yra tokie patys kaip ir žodžio vidurio pozicijoje, tačiau yra kelios išimtys:

Anatolų kalbose * h_2 visada išnyko žodžio gale;

Graikų kalboje laringalai vokalizuojami po *i, *u (panašiai ir tocharų kalbose);

Laringalai paliko pėdsakų Rigvedos ir senosios Avestos metrikoje.

*-TH:

ide. medio pl. 1. a. * $\bar{med}^h h_2$ > gr. -μεθα, s. i. -*mahi*;

ide. bev. gim. nom.-acc. sg. * $\bar{m}é\hat{g}-h_2$ > s. i. *máhi*, gr. μέγα, het. *mēk*;

ide. bev. gim. nom.-acc. pl. * $\hat{g}énh_1$ -es- h_2 > lo. *genera*, gr. *genesā > *geneha > Hom. γένεα, at. Γένη.

*-EH:

ide. * eh_2 -kamienų nom. sg. * $\bar{e}h_2$ > * $\bar{a}h_2$ > * $\bar{a}$ (visose kalbose);

ide. * o -kamienų vyr. gim. nom.-acc. du. * $\bar{o}-h_1$ > * $\bar{o}$ (visose kalbose);

ide. tematinis sg. 1. a. * $\bar{o}-h_2$ > * $\bar{o}$ (visose kalbose).

*-UH:

ide. bev. gim. nom.-acc. du. * h_3k^w - $i h_1$ „(abi) akys“ > gr. ὄσσε (< * ok^w - $i\bar{e}$), arm. *ač'-k'*, s. sl. *oči*, lie. *akì*; toch. B *pwāri* (< * $\bar{i}$);

ide. bev. gim. nom.-acc. * $\bar{t}ri$ - h_2 „trys“ > gr. τρία, s. i. *trí*, Av. *θrī*, toch. *triya > *tāryā > toch. A *tri*, toch. B *tarya*;

ide. bev. gim. nom.-acc. pl. **doru-h₂* > gr. **δορφα* > Hom. *δοῦρα*, het. *taru*, s. i. *dārū-ṇi*.

*-EHE:

ide. **eh₂*-kamienų dat. sg. **-eh₂-ei* > **-ah₂-ai* > **-āi* (plg. gr. *-α/-η*, lo. *-ae*, go. *-ai*, lie. *-ai*).

2.6. Balsiai

2.6.1. Įvadas

Indoeuropiečių balsių sistemos studijos, kaip ir sonantų ar laringalų, yra neatsiejamos nuo indoeuropiečių kalbų apofonijos sistemos (žr. § 3.1-2).

Jaunagramatikiai rekonstravo klasikinę trikampę ide. prokalbės balsių sistemą, kurioje buvo išlaikyta opozicija tarp trumpųjų ir ilgųjų balsių:

i		u		ī		ū
	e		o		ē	ō
		a				ā

Be to, jie dar rekonstravo redukuotą neapibrėžtos kokybės balsį *ə, kad galėtų paaiškinti tokius atitikmenis kaip, pvz., s. i. *pitár-* ~ gr. *πατήρ* ~ lo. *pater* „tėvas“ (< **pátér-*). Atsiradus laringalų teorijai paaiškėjo, kad jaunagramatikų rekonstruotas *ə iš tikrųjų atspindi laringalų vokalizacijos atvejus (t. y. **ph₂tér-*).

Laringalų teorija ir žinios apie indoeuropiečių kalbų abliautą paskatino ir kitas ide. prokalbės balsių sistemos modifikacijas:

i) daugelis tradiciškai rekonstruojamų ilgųjų balsių iš tikrųjų yra kilę iš ide. trumpųjų balsų ir laringalų samplaikų:

ide. ilgieji balsiai *ē, *ō buvo gerokai retesni nei trumpieji balsiai *e, *o, tačiau jų rekonstrukcija neabejotina;

pavyzdžių su tikraisiais ilgaisiais balsiais *ā, *ī, *ū sumažėjo taip smarkiai, kad kilo klausimas, ar galima juos iš viso rekonstruoti. Galimų pavyzdžių su ilguoju balsiu *ā yra labai nedaug, o aiškių ilgųjų balsių *ī, *ū atvejų praktiškai nėra;

ii) sumažėjo ide. trumpojo balsio *a pavyzdžių (daugeliu atvejų *a yra kilęs iš *eh₂, *h₂e > *ah₂, *h₂a arba iš kitur). Nors kai kurie kalbininkai neigia šią fonemą buvus prokalbėje, daugelis pripažįsta ide. trumpojo balsio *a rekonstrukciją.

iii) kadangi ide. trumpieji balsiai *i, *u buvo tik priebalsių *i, *u alofonai (kaip *r šalia *r ir t. t.), dėl to kai kurie autoriai jų nelaiko ide. prokalbės balsių sistemos dalimi.

Šiame skyriuje ide. kalbų balsiai bus aptarti iš tradicinės perspektyvos. Tokia pozicija pasirinkta todėl, kad visos ide. kalbos savo priešistoriniu laikotarpiu turėjo tradicinę sistemą. Nors atskirų kalbų pavyzdžiai su balsiais *a ar *ī beveik visada yra kilę iš *h₂a (< *h₂e) arba *iH (ar iš kitur), tačiau aptariant tų kalbų priešistorę galima disponuoti balsiais *a ir *ī.

Toks požiūris supaprastina istorinę gramatiką ir neturi būti rimtai priimtas. Pvz., lie. *výras* ir s. i. *vīrá-* gali būti kildinami tik iš ide. **uiH-ró-* > bl.-sl. **uiH-ro-* su atitrauktu kirčiu (Hirto dėsnis), kuris rodo dar baltų-slavų prokalbės ankstyvoje stadijoje buvusį laringalą. Panašiai yra ir kitose kalbose, pvz., lo. *uir*, s. air. *fer*, iš **uīro-* (< **uiH-ró-*, Dybo dėsnis) gali būti siejami su lie. *výras*, s. i. *vīrá-* rekonstruojant **-iH-*, nes ši samplaika buvo išlaikyta dar keletą tūkstantmečių suirus ide. prokalbei.

2.6.2. Trumpieji balsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*e	a	a	ε /e/	e	i (ai)	e	e	e
*o	a (ā)	a (ā)	o /o/	o	a	o	a	a

*a	a	a	a /a/	a	a	o	a	a
*i	i	i	i /i/	i	i	ь	i	i
*u	u	u	v /u/	u	u (au)	ь	u	u

*e (*h₁e):

*h₁és-ti „yra“: s. i. *ásti*, Av. *asti*, gr. *ἔστί*, lo. *est*, go. *ist*, s. sl. *jestv*, s. lie. *ēsti*, het. *ešzi*;
 *b^her- „nešti“: s. i. *bhárati*, Av. *baraiti*, gr. *φέρει*, lo. *fert*, go. *bairiþ*, s. sl. *berǫ*, lie. *bēria*;
 o-kam. voc. sg. *[u^lk^w]-e „vilke“: s. i. *vŕk-a*, Av. *ahur-a*, gr. *λύκ-ε*, lo. *lup-e*, go. *wulf* (< *wulf-e), s. sl. *grad-e*, lie. *vil̥k-e*.

*o (*h₁o, *h₂o, *h₃e, *h₃o):

*h₂óu-i-s „avis“: s. i. *ávi-*, gr. *ὄ(φ)ις*, lo. *ovis*, go. *awistr*, s. sl. *ovbca*, lie. *avìs*, luv. *hāwi-*;
 *(H)ók^tó(u) „aštuoni“: s. i. *aštáu*, Av. *aštā*, gr. *ὀκτώ*, lo. *octō*, go. *ahtau*, s. sl. *osmь*, lie. *aštuoni*;
 *pótis „šeimininkas“: s. i. *páti-*, Av. *paiti-*, gr. *πόσις*, lo. *potis*, go. *-faps*, lie. *pàts*.

*a (*h₂e):

*h₂ent-i (> *h₂anti) „prieš“: s. i. *ánti*, gr. *ἀντί*, lo. *ante*, go. *and*, lie. *añt*, het. *hanza*;
 *h₂eĝ- (> *h₂aĝ-) „vežti“: s. i. *ájati*, Av. *azaiti*, gr. *ἄγω*, lo. *agō*, s. isl *aka*;
 *mag^h- „galėti“: s. i. *máhati*, gr. *μάχομαι*, go. *magan*, s. sl. *mogǫ*, lie. *magéti*.

*i:

*k^wis „kas, kuris“: s. i. *kís*, Av. *ciš*, gr. *τίς*, lo. *quis*, s. sl. *cb-to*, het. *kuiš*;
 *uid^h(e)ueh₂ „našlė“: s. i. *vidhávā*, lo. *vidua*, go. *widuwo*, s. sl. *vbdova*, pr. *widdewu*;
 *h₂óu-i-s „avis“: s. i. *ávi-*, gr. *ὄ(φ)ις*, lo. *ovis*, go. *awistr*, s. sl. *ovbca*, lie. *avìs*, luv. *hāwi-*.

*u:

*iug-óm „jungas“: s. i. *yugám*, gr. *ζυγόν*, lo. *iugum*, go. *juk*, s. sl. *igo* (< *jygo), lie. *jūngas*,
 het. *iugan*;
 *d^hugh₂-tér „duktė“: s. i. *duhitár-*, Av. *dugadar-*, gr. *θυγατήρ*, os. *futír*, go. *dauhtar*, s. sl. *dvšt̥i*, lie. *duktė*;
 *snus-ó-s „marti“: s. i. *snušá*, gr. *ννός*, lo. *nurus*, s. v. a. *snur*, s. sl. *snьxa*.

2.6.3. Ilgieji balsiai

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
*ē	ā	ā	η /ē/	ē	ē	ě	ė	ē
*ō	ā	ā	ω /ō/	ō	ō	a	uo	ā
*ā	ā	ā	ā, η /ā, ē/	ā	ō	a	o	ā
*ī	ī	ī	ī /ī/	ī	ī (<ei>)	i	y	i
*ū	ū	ū	ū /ū/	ū	ū	y	ū	u

*ē (*eh₁):

*h₃rēĝ-s „karalius“: s. i. *rāj-an-*, lo. *rēx*, s. air. *rí* (ide. *ē > keltų *ī);
 *d^heh₁-t „padėjo“: s. i. *á-dāt*, Av. *dāt*, gr. *ἔ-θη-κε*, lo. *fē-cī*, s. sl. *dě-xь*, lie. *dė-jo*, het. *tē-mi*;
 *seh₁- „sėti“: lo. *sēmen*, go. *mana-sēþs*, s. sl. *sěmę*, lie. *sėti*, het. *sēli*.

*ō (*eh₃, *oH):

**deh*₃- „duoti“: s. i. *á-dāt*, Av. *dāt*, gr. ἔ-δω-κε, lo. *dō-num*, s. sl. *da-xъ*, lie. *dúo-ti*, het. *dā-hhi*;

**peh*₃- „gerti“: s. i. *á-pāt*, gr. Lesb. πώ-νω, lo. *pō-tus*, lie. *puo-tà*, het. *pā-š-i*;

n-kamienu nom. sg. **-ō(n)*: s. i. *ásmā*, gr. ἄκμων, lo. *homō*, go. *guma*, s. sl. *kamy*, lie. *akmuō*, het. *hāra-š*.

*ā (**eh*₂):

*uāstu „gyvenvietė“: s. i. *vāstu*, toch. B *ost*, toch. A *wašt* (plg. *uāstu > gr. ἄστυ);

**b^hrēh*₂-*tēr* „brolis“: s. i. *bhrātar-*, Av. *brātar-*, gr. φράτηρ, lo. *frāter*, go. *broþar*, s. sl. *bratrъ*, lie. *broterēlis* > *brólis*;

**peh*₂-, **peh*₂s- „saugoti“: s. i. *pāti*, Av. *pāiti*, lo. *pāscor*, s. sl. *pasti*, lie. *pósėti* (plg. het. *paḥš-mi!*).

*ī (*iH):

?nom. sg. *uīs „nuodai“: Av. *vīš*, gr. ἰός, lo. *vīrus*, v. air. *fí* (plg. **uis-*: s. i. *višá-*, toch. A *wās*, B *wase*);

**uiH-ró-* „vyras“: s. i. *vīrá-*, Av. *vīra-*, lie. *výras* (lo. *vir*, go. *wair*, s. air. *fir* sutrumpėjo vėliau);

**g^wih*₃*uo-* „gyvas“: s. i. *jīvā-*, lo. *vīvus*, go. *qius*, s. sl. *živъ*, lie. *gývas*.

*ū (*uH):

nom. sg. *muH-s „pelė“: s. i. *mūs*, gr. μῦς, lo. *mūs*, s. ang. *mūs* (toch. B *mašcītse* „pelė“ < **mas-* < **mwas-* < **muHs-* rodo čia buvus **-uH-*, o ne tradiciškai rekonstruojamą *mūs);

*suH-s „kiaulė“: s. i. *sū-karā-*, gr. ὕς, lo. *sūs*, s. v. a. *sū*;

**d^huh*₂-*mó-* „dūmai“: s. i. *dhūmā-*, gr. θῦμός, lo. *fūmus*, s. sl. *dymъ*, lie. *dūmai* (plg. het. *tuhhai-!*).

2.6.4. Dvibalsiai

Trumpieji balsiai *e, *o, *a galėjo sudaryti kombinacijas su *i, *u (*i, *u), kurios pradėjo dvibalsius *ei, *oi, *ai, *eu, *ou, *au. Nors struktūriškai ide. dvibalsiai nesiskiria nuo įprastų balsių ir *r, *l, *m, *n grupių, tačiau čia jie bus aptarti atskirai.

Ide.	s. i.	Av.	gr.	lo.	go.	s. sl.	lie.	het.
* <i>ei</i>	<i>e</i>	<i>aē, oī</i>	ει /ei/	<i>ī</i>	<i>ī</i> < <i>ei</i> >	<i>i</i>	<i>ie/ei</i>	<i>ē</i>
* <i>oi</i>	<i>e</i>	<i>aē, oī</i>	οι /oi/	<i>ū</i>	<i>ē</i> < <i>ai</i> >	<i>ě</i>	<i>ie/ai</i>	<i>ai/ē</i>
* <i>ai</i>	<i>e</i>	<i>aē, oī</i>	αι /ai/	<i>ae</i>	<i>ē</i> < <i>ai</i> >	<i>ě</i>	<i>ie/ai</i>	<i>ai/ē</i>
* <i>eu</i>	<i>o</i>	<i>ao</i>	αυ /au/	<i>ū</i>	<i>iu</i>	(<i>j</i>) <i>u</i>	(<i>i</i>) <i>au</i>	<i>ū</i>
* <i>ou</i>	<i>o</i>	<i>ao</i>	ου /ou/	<i>ū</i>	<i>ō</i> < <i>au</i> >	<i>u</i>	<i>au</i>	<i>au/ū</i>
* <i>au</i>	<i>o</i>	<i>ao</i>	αυ /au/	<i>au</i>	<i>ō</i> < <i>au</i> >	<i>u</i>	<i>au</i>	<i>au/ū</i>

*ei:

*h₁éi-ti „eina“: s. i. *éti*, Av. *aēiti*, gr. εἶσι, lo. *it* (< *it), s. sl. inf. *i-ti*, s. lie. *eīti*, het. *wēzzi* (< **(o)u-eiti*);

**leik^w-* „palikti“: s. i. fut. *rek-šya-te*, gr. λείπω, lo. *liquī*, go. *leihvan*, s. sl. *otъ-lěkъ*, lie. *liēka*;

**(s)neig^{wh}-* „snigti“: Av. *snaēžāt*, gr. νείφει, lo. *nīwit*, s. v. a. *snīwan*, lie. *sniēga*.

*oi:

h₁oi-no- (-uo-, *-ko-) „vienas“: s. i. *éka-*, Av. *aēuua-*, gr. οἰνή, lo. *ūnus* (plg. s. lo. *oinos*), go. *ains*, pr. *ains*, lie. *v-ienas*;

*uóid-e „žino“: s. i. *véda*, Av. *vaēda*, gr. οἶδα, go. *wait*, s. sl. *vědě*, pr. *waisei*;

*uóik-o- „namas“: s. i. *vésa-*, gr. οἶκος, lo. *vīcus*.

*ai (*h₂ei):

*laiuó- „kairys“: gr. λαί(φ)ός, lo. *laevus*, s. sl. *lěvъ*;

*h₂eid^h- „degti“: s. i. *édhate*, Av. *aēsma-*, gr. αἶθω, lo. *aedes*, s. ang. *āst* (< germ. **aistaz*), lie. *aistrà*;

*h₁ai- „duoti“: gr. αἶνυμαι, os. *aiti-*, het. *pēhhi* (< **p(e)-ai-*), toch. B *āyu*, toch. A *em*.

*eu:

*h₁eus- „degti“: s. i. *óṣati*, gr. εὔω, lo. *ūrō*;

*teutā „tauta“: os. *touto*, galų *Toutati*, *Teutates*, go. *þiuda*, lie. *tautà*;

*leuk- „šviesti“: s. i. *rócate*, Av. *raociṣt-*, gr. λευκός, go. *liuhap*.

*ou:

*lóuko- „laukas“: s. i. *loká-*, gr. λοῦσσον, lo. *lūcus* (plg. s. lo. *loucom*), s. v. a. *lōh*, lie. *laūkas*;

*louk-sno- „spindulys“: Av. *raoxšna-*, lo. *lūna* (plg. trm. *losna*), s. sl. *luna*, pr. *lauxnos*;

*klouni- „sédmuo“: s. i. *śróṇi-*, Av. *sraoni-*, lo. *clūnis*, s. isl. *hlaun*, lie. *šlaunìs*.

*au (*h₂eu):

*h₂eug- „augti“: s. i. *ájas-*, Av. *aojah-*, lo. *augeō*, go. *aukan*, lie. *áugti*;

*sauso- „sausas“: s. i. *śoṣa-* (← **soṣa-*), Av. *haoša-*, gr. αῦος, s. ang. *sēar*, s. sl. *suxъ*, lie. *saūsas*;

*tauro- „tauras“: gr. ταῦρος, lo. *taurus*, galų *taruos* (su metateze), s. isl. *þjórr*, s. sl. *turъ*, lie. *taūras*.

Indoeuropiečių kalbų dvibalsių raida nėra problemiška. Ankstyvoje kalbų priešistorėje pirmųjų dvibalsių dėmenų raida buvo tokia pat kaip ir balsių. Tokiu būdu indoiranėnų kalbose visi ide. dvibalsiai susiliejo į **ai*, **au*, germanų, baltų ir slavų kalbose ide. dvibalsiai **oi*, **ai* – į **ai*, ide. dvibalsiai **ou*, **au* – į **au* ir t. t.

Dvibalsių monoftongizacija anksčiau ar vėliau įvyko daugelyje kalbų, tačiau beveik visur ji yra gan vėlyvas procesas.

2.6.5. Ilgieji dvibalsiai

Indoeuropiečių prokalbė turėjo ir ilgųjų dvibalsių, kurie buvo žymiai retesni nei trumpieji dvibalsiai. Galima išskirti dvi pagrindines jų pozicijas:

i) tam tikrų formų šaknys arba priesagos su **i*, **u*, kurioms būdingas pailgintasis laipsnis, pvz.:

„Narten“ prezenso 3 sg. **stéu-ti* „giria“ > s. i. *stáuti*;

sigmatinio aoristo 3 sg. **h₂éis-s-t* „ieškojo“ > G. Av. *āiš*;

ii) žodžio galas, kur įvyko balsių kontrakcijos (vargu, ar atmetina galimybė, kad tai postindoeuropiečių laikų procesas) arba kiti priešistoriniai fonologiniai procesai, pvz.:

o-kam. dat. sg. praide. **-o-ei* > ide. **-ōi* > gr. *-ω*, lo. *-ō* (s. lo. <-oi>, veikiausia /-ōi/), lie. *-ui*, keltib. *-ui* (<**-ōi*) ir t. t.

Žodžio viduryje ilgieji dvibalsiai išliko senosiose indoiranėnų kalbose kaip *āi*, *āu* (senosios indų kalbos tekstuose jie rašomi *ai*, *au*, nes nekontrastuoja su trumpaisiais dvibalsiais). Daugelyje kitų kalbų (pvz., graikų, lotynų) jie dėsningai sutrumpėjo (**ĒRT* > *ERT*, Osthoffo dėsnis) ir dėl to negali būti atskirti nuo trumpųjų dvibalsių.

Literatūra: Collinge (1985, 127-131).

Žodžio gale ilgieji dvibalsiai išliko, ir jų net šiek tiek padaugėjo dėl postindoeuropiečių laikų kontraktijų, įvykusių išnykus laringalams (pvz., **eh₂-k*amienų dat. sg. praide. **-eh₂-ei* > ide. **-ah₂-ai* > postide. **-āi*). Tačiau tokių atvejų vis tiek yra nedaug ir jų raida neretai yra problemiška (kadangi šios formos yra svarbios morfologiškai, todėl jos gali būti lengvai paveiktos įvairių analogijos reiškinių). Dėl jų žr. morfologijos skyrių.

2.6.6. Ide. balsių sistemos rekonstrukcija

Kaip ir sprogstamųjų priebalsių, taip ir balsių sistemos rekonstrukcija taip pat yra ta ide. fonologinės sistemos dalis, kuri yra kontraversiška. Nors tam tikrais klausimais dar diskutuojama, tačiau žymiai daugiau sutariama, nei prieštaraujama dėl ide. prokalbės laringalų ar sonantų posistemių esminių bruožų. Vis dėlto yra vienas svarbus skirtumas. Perrašius tokias tradicines rekonstrukcijas kaip **ide. dék̂m̄* „dešimt“ ar ide. **k̂leu-* „klausyti“ kaip **t'ék̂^hl̄m̄* (priėmus vieną iš glotalinės teorijos versijų) ar **kleu-* (priėmus nuomonę, kad ide. prokalbėje buvo dvi, o ne trys veliariinių priebalsių grupės), reikėtų rimtai permąstyti visą ide. sprogstamųjų priebalsių raidą atskirose ide. kalbose, bet tai iš esmės nekeistų paties ide. prokalbės sistemos struktūros aiškinimo.

Balsių padėtis yra kitokia. Jei, tarkim, būtų laikomasi nuomonės, kad indoeuropiečiai neturėjo trumpojo balsio **a*, tada ne tik reikėtų permąstyti atskirų ide. kalbų balsių sistemos raidą, bet ir pačios ide. prokalbės šaknies struktūrą ir iš dalies jos morfologinę sandarą. Dėl to, pvz., tradicinę rekonstrukciją ide. **lai-uo-* „dešininis“ (plg. gr. *λαίος*, lo. *laeuus*, s. sl. *lěvb*), kuri turi įprastos struktūros šaknį **ReR-* ir žinomą priesagą **-uo-*, reikėtų perdirbti į **leh₂iuo-* ar **lh₂eiuo-*. Rekonstrukcija **leh₂iuo-* atrodo neproblemiška (plg. **leh₂-i-uo-* ar **leh₂i-uo-*), nes plėtiklis **-i-* neretai pasitaiko po *°EH-* struktūros šaknų (nors šiuo atveju nežinoma semantiškai tinkanti ide. šaknis **leh₂-*) ir **-i-* galėtų būti laikomas senu *i*-kamieno daiktavardžiu. Vis dėlto **leh₂iuo-* nesiderina su sl. **lěvb* AP *c* kirčiuote (iš **leh₂iuo-* būtų lauktinas nemobilusis †*lěvb* AP *a* pagal Hirto dėsnį, žr. § 2.7.2.7). Rekonstrukcija **lh₂eiuo-* būtų žymiai problemiškesnė, nes šaknies struktūra **RHeR-* (jei segmentuojama **lh₂ei-uo-*) atrodytų labai keista ir taip pat reikėtų paaiškinti neįprastą vidinį **-ei-* rekonstrukcijoje **lh₂-ei-uo-* (ar pan.).

2.6.6.1. Ide. **a*

Paplitusi laringalų teorija iš karto paaiškino, kad daugelyje žodžių, šaknų ar galūnių, kur jaunagramatikai rekonstravo ide. **a*, iš tikrųjų buvo ide. **eh₂*, **h₂e* (> **ah₂*, **h₂a*), pvz.:

ide. **h₂ék̂-ro-* „aštrus“ > **h₂aĕ-ro-* > gr. *ἄκρος*, lo. *ācer* (su neaiškiu *ā*), lie. *aštrùs* (ne **aĕ-ro-*, plg. dktv. gr. *ὄκρις*, lo. *ocris* < **h₂oĕ-ri-*);

ide. perf. 1 sg. $*-h_2e > *-h_2a > s. i. cakár-a, gr. \lambda\acute{\epsilon}\lambda\omicron\iota\pi-\alpha$ (ne $*-a$, plg. het. $h\check{h}i$ -asmenuotės prez. 1 sg. $-h\check{h}i < *-h_2a-i$).

Aiščiai rekonstruojamos galūnės ar priesagos su tikruoju balsiu $*a$ (ne iš $*eh_2, *h_2e$) nėra. Vienintelis neabejotinas pavyzdys yra aiškiai antrinis:

ide. $\bar{a}$ -kam. voc. sg. $*-eh_2 > *-ah_2 > *-a$: gr. $\nu\acute{\omicron}\mu\varphi\alpha$, s. sl. $\check{z}eno$, lie. $ra\check{n}ka$, um. $Tursa$ (dėl laringalų išnykimo žodžio gale žr. § 2.5.2.4.7).

Šis pavyzdys yra svarbus, nes veikiausiai jis ir parodo, kad vėlyvojoje ide. prokalbėje galūnė $*-a$ buvo fonologiškai priimtina.

Visose ide. kalbose šalia $*a$ (iš ide. $*eh_2, *h_2e$) yra atsiradusių ir naujų atvejų su šiuo balsiu (onomatopėjiniai žodžiai, skoliniai etc.), kurie užpildė buvusią nišą. Vis dėlto dar išlieka ir šaknų su tikruoju balsiu $*a$, kuris negali (ar labai sunkiai gali) būti kildinamas iš $*eh_2, *h_2e$, pvz.:

ide. $*kap-ro-$ „ožys“: gr. $\kappa\acute{\alpha}\pi\rho\varsigma$, lo. $caper$, air. $caera$, s. isl. $hafr$;

ide. $*d^hab^h-$ „amatininkas (ar pan.)“: lo. $faber$, arm. $darbin$, go. $daban$, lie. $dabn\grave{u}s$, s. sl. $dobrv$;

ide. $*h_1alb^h-o-$ ar $*alb^h-o-$ „baltas“: lo. $albus$, gr. $\acute{\alpha}\lambda\kappa\rho\iota\tau\omicron\nu$ „miltai“, het. $alpa-$ „debesys“;

ide. $*mag^h-$ „galėti“: s. i. $m\acute{a}hati$, gr. $\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\mu\alpha\iota$, go. $magan$, s. sl. $mog\check{o}$, lie. $mag\acute{e}ti$;

ide. $*H\check{i}ag^h-$ „garbinti“: s. i. $y\acute{a}jate$, Av. $yazaite$, gr. $\acute{\alpha}\zeta\omicron\mu\alpha\iota$;

ide. $*kan-$ „dainuoti“: lo. $can\acute{o}$, $-ere$, s. air. $-cain$, go. $hana$ „gaidys“.

Remdamiesi šiais pavyzdžiais daugelis indoeuropeistų mano, kad (vėlyvojoje) ide. prokalbėje buvo nedidelė grupė šaknų ar žodžių, kurie turėjo trumpąjį balsį $*a$, t. y. jis egzistavo už įprasto abliauto $e : o : \emptyset$ ribų.

Galimas daiktas, kad tokių šaknų pailgintasis laipsnis buvo $*\bar{a}$, nors šiuo atveju pavyzdžių yra tikrai labai nedaug, pvz.:

ide. nom. sg. $*s\acute{a}l-s/acc. *s\acute{a}l-\eta$ etc. „druska“: gr. $\acute{\alpha}\lambda\varsigma$, arm. al , lo. $s\acute{a}l$, $s\acute{a}lis$, go. $salt$, la. $s\acute{a}ls$, s. sl. $solb$;

?ide. $*u\acute{a}st-u-/*u\acute{a}st-u-$ „gyvenvietė“ (ar pan.): s. i. $v\acute{a}stu$, toch. B ost , toch. A $wa\check{s}t$ ($*\bar{a}$), bet gr. $\acute{\alpha}\sigma\tau\nu$ ($*a$);

?ide. $*u\acute{a}d^h-ti/*u\acute{a}d^h-\eta ti$ „bristi“: lo. $u\acute{a}d\acute{o}$, $-ere$, kimrų $-wawd$ ($*\bar{a}$), bet lo. $uadum$, s. ang. $wadan$ ($*a$).

Taigi pagal šį požiūrį ide. balsių sistemoje reikia rekonstruoti trumpąjį balsį $*a$, kuris buvo retas ir nebuvo įprastos ide. abliauto sistemos dalis. Vis dėl to negalima paneigti fakto, kad patikimų pavyzdžių yra nedaug ir dalis jų atrodo įtartini ar yra areališkai apriboti (pvz., iš jau minėtų pavyzdžių $*kan-$ ir $*uad^h-$ yra paliudyti tik italikų, keltų ir germanų kalbose). Dėl šitos priežasties kai kurie autoriai (ypač Leideno mokyklos atstovai) iš viso neigia trumpąjį balsį $*a$ buvus ide. prokalbėje, o tariami pavyzdžiai su šiuo balsiu yra laikomi ankstyvais skoliniais (pvz., Europos kalbose) arba siūloma juos aiškinti kitaip. Nors kai kuriais atvejais toks požiūris gali būti teisingas, bet vis tiek lieka atvejų, kur negalima išsiversti be ide. trumpojo balsio $*a$ (pvz., $*(h_1)alb^h-o-$ „baltas“ ir kt.).

Literatūra: Lubotsky (1989).

2.6.6.2. Ide. ilgieji balsiai

Ilgųjų balsių *ē, *ō padėtis yra kitokia (jau minėta, kad balsis *ā buvo labai retas, o balsių *ī, *ū turbūt iš viso nebuvo). Jų egzistavimo ide. prokalbėje negalima paneigti, tačiau šie balsiai buvo gerokai retesni už trumpuosius balsius *e, *o (ar jų nulinį laipsnį *Ø). Plg. formas, kur yra ilgieji balsiai *ē, *ō:

i) galūnėse, pvz.:

ide. o-kam. dat. sg. *ōi (< **o-ei): gr. -ω, s. lo. <-oi> (-ōi?), lie. -ui;
 ide. o-kam. nom. pl. *ōs (< **o-es): s. i. -ās, um. -us, go. -os;
 ?ide. o-kam. acc. pl. *ōns (← **ōs < **ons): s. i. -ān, lo. -ōs, lie. -us;
 ide. o-kam. instr. pl. *ōis (< ?): s. i. -ais, gr. -οις, lie. -ais;
 ?ide. ā-kam. acc. sg. *ām (< **eh₂-m): s. i. -ām, gr. -ην, lie. -q;
 ?ide. ā-kam. acc. pl. *ās (< **eh₂-ns): s. i. -ās, go. -os, lo. -ās;
 ide. perf. 3 pl. *ēr (< **ers): het. -er, lo. -ēre (< *ēr-i).

ii) priesagoje, pvz.:

ide. R-kam. nom. sg. *ph₂-tér, *sué-sōr, *uks-én, *h₂ék-mō(n) (< **ph₂-tér-s, **sué-sor-s, **uks-én-s, **h₂ék-mo-s): s. i. pītā, svasā, ukṣā, ásmā;
 taip pat ir kiti kamienai: s-kam. *h₂éus-ōs (plg. s. i. uṣās), *h₂-kam. *pént-ōh₂-s (plg. s. i. pánthās) ir kt.;
 ide. R-kam. nom.-acc. pl. *uéd-ōr, *h₁néh₃-mō(n) (< **uéd-or-h₂, **h₁néh₃-mon-h₂): het. wedār, Av. nāmąm;
 taip pat ir kiti kamienai: s-kam. *mén-ōs > Av. manās-ca;
 ide. i-, u-kam. loc. sg. *ēi (plg. gr. trm. -ηι, go. -ai), *ēu (plg. s. i. -au, go. -au); n-kam. *ēn (plg. Av. -qm/n).

iii) šaknyse, tam tikrose formose, pvz.:

ide. šakninių dktv. nom. sg., pvz., *pód-s „koja“, *kér(d) „širdis“ ir kt. (plg. anksčiau R-kam. nom. sg. *ph₂-tér, *sué-sōr etc.);
 ide. acc. sg. *g^wóm „karvė“, *dóm „nama“ (< **g^wou-m, **dom-m): s. i. gām, arm. tun (plg. anksčiau ā-kam. acc. sg. *ām);
 ide. loc. sg. *dém „namie“, *péd „kojoje“: Av. dąm, s. air. ís (< *péd-su) (plg. anksčiau i-, u-kam. loc. sg. *ēi, *ēu).

iv) šaknyse, akrostatinėse paradigmose (žr. § 4.2.2, 5.3.2.2, 5.3.3.2), pvz.:

ide. s-aor. *uég^h-s-t/*uég^h-s-nt: s. i. ávāṭ, lo. uēxī „vežė“;
 ide. Narten prez. *stéu-ti/*stéu-nti: s. i. stáuti/stuvánti „girti“;
 ?ide. Narten dezid. *g^hnéh₃-s-ti/*g^hnéh₃-s-nti: het. ganešš-mi „pažinti“;
 ?ide. Narten kauz. *suóp-eie-ti „migdyti“: lo. sōpiō, -īre, s. isl. sófa;
 ide. akrostatiniai dktv., pvz., šakn. dktv. *h₃rég^h-/*h₃rég^h- „karalius“ (lo. rēx), heterokl. *séh₂-ur/*séh₂-ur-s (plg. het. šēhur/šēhunās „šlapimas“), s-kam. *gérh₂(e)s-/*gérh₂(e)s- „senumas“ (plg. gr. γῆρας) ir kt.

v) šaknyse, kituose dariniuose, pvz.:

ide. vṛddhi-dariniai, pvz., *suēkúró- > OHG swāgur „šešuras“;
 ide. o-kam. dktv. tipo *h₁éd-o- > ON át, OHG āz „maistas“;
 ide. ā-kam. dktv. tipo *kóm-eh₂- > Gk. κόμη „kaimas“;
 kiti (izoliuoti) atvejai, pvz., prv. *h₁ōū-is ar *h₁āū-is „aiškiai“ > s. i. avíh, s. sl. javě.

Šis sąrašas neapima visų galimybių. Į jį nebuvo įtraukti kai kurie atvejai, kurie, turbūt, ide. prokalbėje neturėjo tikrojo ilgojo balsio (pvz., imper. „*-tōd“). Vis dėlto lengva pastebėti, kad daugelis ilgųjų galūnių ir priesagų balsių veikiausiai yra antriniai, nors ir atsirado jau ide. prokalbėje. Jų atsiradimą galima paaiškinti Szemerénio, Stango dėsniais, susidariusiomis balsių kontrakcijomis ir turbūt analoginiais procesais pagal tokiu pačiu būdu jau atsiradusius (naujus) ilguosius balsius (pvz., nom. sg. *h₂éus-ōs pagal *s_ué-sōr, *h₂ék-mō(n) ir t. t.). To paties negalima teigti apie ilguosius šaknies balsius, tačiau reikia pridurti, kad (išskyrus sigmatinį aoristą) kitos formos nėra gerai paliudytos ir dėl to dažnai yra kontraversiškos.

Bandymai rekonstruoti vėlyvąją ide. prokalbę be ilgųjų balsių neabejotinai buvo nesėkmingi (ide. *ph₂-tér ir kt. rekonstrukcija yra nepaneigiama). Daugelis dabartinės indoeuropeistikos autorių pripažįsta, kad tokios formos kaip ide. *stéu-ti, *h₃rég-s, *s_uékuró-, *kóm-eh₂- ir kt. priklauso gan archajiškam ide. žodžių sluoksniui. Tokio požiūrio laikomasi ir šioje mokomojoje priemonėje.

Dar yra ir kitas požiūris, pagal kurį ilgieji balsiai yra gan vėlyvas prokalbės naujadaras (kaip aiškiai matoma iš galūnių). Pagal šį požiūrį (ypač būdingas Leideno mokyklos atstovams), daugelis akrostatinių paradigmų yra neteisingos rekonstrukcijos ir dėl to jos bandomos aiškinti kitaip (pvz., Narten prezensai buvo tik indoiranėnų naujadaras, atsiradęs iš ankstesnių reduplikuotų prezensų). Taip pat tarp šių gan kraštutinių pozicijų yra ir tarpinių variantų.

Literatūra: Beekes (1990), Kortlandt (2009, 51-60).

2.6.6.3. *Schwa secundum*

Kaip jau matyta (§ 2.5.1, 2.6.1), prigijus laringalų teorijai jaunagramatikių rekonstruojamas ide. *schwa* *ə (redukuotas neapibrėžtos kokybės balsis) nustotas rekonstruoti ide. prokalbės fonologinėje sistemoje. Kitaip tariant, rekonstrukcija *pátér- „tėvas“ (plg. s. i. *pitár-* ~ gr. *πατήρ* ~ lo. *pater*), o su ja kartu ir *ə, paseno, kai *pátér- buvo pakeistas į *ph₂tér-. Tačiau taip pat matyta (§ 2.5.3.2.1), kad vokalizuojant laringalus labai trumpas epentetinis balsis *[ə] buvo įterptas tam tikrose priebalsių grupėse, pvz.:

ide. */ph₂tér-/ „tėvas“ buvo realizuojamas kaip *[pəh₂tér-], iš kur yra s. i. *pitár-*, gr. *πατήρ* etc.;

ide. */d^hugh₂tér-/ „duktė“ buvo realizuojamas kaip *[d^hugh₂ətér-], iš kur yra s. i. *duhitár-*, gr. *θυγατήρ* etc.

Vis dėlto epentetinis balsis *ə (ar kitas epentetinis balsis) buvo įterpiamas ne vien tik priebalsių grupėse, kur buvo laringalų. Priebalsių samplaikoje #TTR° → #TəTR° taip pat buvo įterpiamas epentetinis balsis, kuris irgi žymimas *ə, vadinamasis *Schwa secundum*, pvz.:

ide. *k^wtuor- „keturi“ → *k^wət_uor- > gr. ajol. *πίσσορες*, lo. *quattuor*;

ide. *pt-neh₂- „skleisti“ → *pət-neh₂- > gr. *πίπνημι*, lo. *pandō, -ere*;

ide. *skd-nh₂- „barstyti“ → *skəd-nh₂- > gr. *σίδναμαι*, toch. B *katnaṃ*, A *knāṣ*.

Graikų kalboje iš *Schwa secundum* atsirado -i- (tuo šioje kalboje *Schwa secundum* raidos rezultatas skiriasi nuo laringalų vokalizacijos rezultatų), o kitose kalbose, atrodo, atsirado -a- (tai rodo lotynų kalbos raida; apie daugelį kitų kalbų trūksta patikimų duomenų).

Šio (ar šių?) epentetinio balsio *ə pozicija ide. fonologinėje (ar tik fonetinėje?) sistemoje dar yra neiški ir, tiesą sakant, nelabai diskutuojama.

Literatūra: Mayrhofer (1986, 175-177), Vine (1999).

2.6.6.4. Ide. balsių sistemos priešistorė

Taigi, realesnė vėlyvosios ide. prokalbės balsių sistema, negu tradicinė sistema,

i		u		ī		ū
	e		o		ē	ō
		a			ā	

būtų tokia:

i		u		ē	ō
	e		o		
		a			ā

kurioje, kaip jau minėta, reti balsiai *a ir, tuo labiau, *ā, yra kildinami ne iš *eh₂, *h₂e. Gali būti (to neįmanoma įrodyti), kad balsiai *a, *ā buvo naujai susidariusios fonemos. Kaip jau minėta, balsiai *i, *u struktūriškai priklausė sonantams, todėl jų galima ir nepriskirti prokalbės balsių fonemų sistemai (tai remtų ir ide. ilgujų balsių *ī, *ū nebuvimą). Tokiu būdu balsių sistema tampa labai paprasta:

e	o	ē	ō
---	---	---	---

kur, pagal kai kuriuos autorius, ilgieji balsiai taip pat gali būti laikomi ide. prokalbės naujadaru. Taigi dėl to lieka tik praide. trumpieji balsiai *e, *o. Kai kurie autoriai dar bandė aiškinti trumpąjį balsį *o kaip nekirčiuoto trumpojo balsio *e rezultata tam tikrose pozicijose (nors kirčiuotas trumpasis balsis *o yra gerai paliudytas).

Nors praityje toks „redukcionizmas“ buvo siūlomas ir diskutuotas daugelio autorių, dabar šiuolaikiniai indoeuropeistai jam nepritaria. Iš dalies tai rodo vidinės rekonstrukcijos metodo pavojų, nes taikant vidinės rekonstrukcijos metodą sistema visada supaprastinama. Taip pat negalima atmesti galimybės, kad, tarkime, į ide. trumpuosius balsius *e ar *o buvo suplakta daugiau praide. balsių (tokių bandymų aiškinti balsių sistemą irgi buvo, tačiau šie bandymai yra tokie patys kontraversiški kaip ir „redukcionistinės“ sistemos).

Kitaip tariant, patikimiausia rekonstruoti balsių sistemą, kuri yra labai panaši į jaunagramatikių pateiktą sistemą:

i		u	(ī)	(ū)
	e	o	ē	ō
	(a)		(ā)	

Šioje sistemoje skliaustais žymima, kad tie balsiai buvo reti ar labai reti, ir todėl juos rekonstruojant reikia būti labai atsargiems. Vis dėlto, nors balsių sistema labai nekito nuo jaunagramatikių laikų, keitėsi atskirų balsių dažnumo samprata ide. prokalbėje.

Literatūra: Szemerényi (1996, 134-142), Kümmel (2012, 306-320).

2.6.7. Balsių sistemos raida ide. kalbose

Toliau bus apžvelgta ide. balsių sistemos raida atskirose ide. kalbose. Pradinis taškas yra anksčiau rekonstruota vėlyvosios ide. prokalbės sistema:

i   u   (ī)   (ū)
 e   o   ē   ō
 (a)   (ā)

Šis balsių sistema, besivystydama į istorinių ide. kalbų balsių sistemas, sutvirtėjo, nes retos jos fonemos buvo papildytos įvairiais būdais. Svarbiausi procesai, vykę visose ar daugelyje ide. kalbų, yra šie:

- laringalų išnykimas, paskatinęs gausybės naujų ilgųjų ir trumpųjų balsių atsiradimą;

- sonantų vokalizacija, taip pat paskatinusi naujų balsių atsiradimą;
- dvibalsių monoftongizacija;
- balsių kontrakcijos;
- kompensaciniai pailgėjimai, vykę tam tikrose priebalsių grupėse;
- ilgųjų balsių trumpėjimas, vykęs tam tikrose garsų grupėse ar pozicijose;
- priešistoriniai skoliniai.

Reikia pabrėžti, kad daugelis šių procesų neretai vyko gan vėlai, pvz., graikų ir lotynų kalbų dvibalsių buvo monoftongizuoti istoriniu periodu. Taigi atrodo, kad „klasikinė“ sistema

i   u   ī   ū
 e   o   ē   ō
 a   ā

gyvavo gan ilgai atskirų ide. kalbų priešistorėje. Vienas svarbus procesas, kuris nesusijęs su anksčiau minėtais reiškiniais, buvo balsių susilieėjimai. Dažniausiai kalbose susiliedavo balsiai *ā ir *ō. Toliau aptariama ide. kalbų balsių sistemos raida pagal jų santykinę archajiškumo lygį.

2.6.7.1. Indoeuropiečių balsių sistema geriausiai išlaikyta graikų kalboje. Klasikinė (post)ide. sistema

i   u   ī   ū
 e   o   ē   ō
 a   ā

dar išliko nepakitusi Mikėnų tekstuose (taip pat tuo laiku yra išlikę ir visi dvibalsiai). Rimti sistemos pokyčiai vyko postmikėniškais laikais; dalis jų – „tamsiųjų amžių“ laikotarpiu (XII-VIII a. pr. Kr.), o kai kurie jau istoriniu periodu (nuo VIII a. pr. Kr., atsiradus alfabetui). Svarbu pastebėti, kad priklausomai nuo tarmių skiriasi daugelis raidos rezultatų. Toliau bus apžvelgti tik pagrindiniai pokyčiai, ypatingą dėmesį skiriant atikiečių tarmei.

2.6.7.1.1. Trumpieji balsiai

(Post)ide./pragr. *a, *e, *i, *o išliko nepakitę daugelyje tarmių (nors tam tikrose specifinėse pozicijose ir/ar tam tikrose tarmėse *o > u ir *e > a).

Pragr. *u, tariamas [u], išliko daugelyje tarmių, tačiau jonėnų-atikiečių tarmėse *u buvo tariamas [ū] nuo VII ar VI a. pr. Kr. Tas pats nutiko ir ilgajam balsiui *ū (jonėnų-atikiečių tarmėse jis buvo tariamas [ũ], o kitur – [ū]).

2.6.7.1.2. Ilgieji balsiai

Dėl balsio *ū žr. 2.6.7.1.1.

(Post)ide./pragr. balsis **ā* daugelyje tarmių išliko nepakitęs, tačiau jonėnų-atikiečių tarmėse **ā* > **ā̄* > *ē* <η>. Skirtumas jon.-at. *ē* <η> nuo dor., ajol. etc. *ā* <α> yra vienas ryškiausių jon.-at. tarmių bruožų, identifikuotas jau senovėje, pvz.:

ide. **méh₂tēr* „motina“ > **máh₂tēr* (plg. s.i. *mátar-*, lo. *māter*) > pragr. **mátēr* > jon.-at. μήτηρ, dor., ajol. μάτηρ.

Balsio **ā* > **ā̄* > *ē* pokytis jonėnų tarmėse vyko be išimčių, o atikiečių tarmėje jo nebuvo po *e*, *i*, *r*, pvz.:

at. νεανίᾱς „jaunuolis“, χώρᾱ „vieta“ ~ jon. νεηνίης, χῶρη.

Tai veikiausiai rodo, kad tuo metu atikiečių tarmėje, kai balsis **ā* buvo virtęs **ā̄*, tačiau dar ne **ē*, **ā̄* tapo **ā* po garsų *e*, *i*, *r*. Paskutinė balsio **ā̄* > *ē* raidos stadija gali būti gan vėlyvas procesas, kaip turbūt rodo tokios formos kaip, pvz., <κασιγνέτη> „sesuo“ (plg. jon.-at. κασιγνήτη), kai kuriuose senesiuose jonėnų tarmės įrašuose (jeigu <-γνέτη> žymi /-gnētā/ < pragr. **-gnētā* < ide. **-gñh₁-teh₂*; kitaip būtų sunku suprasti, kodėl nerašyta †<κασιγνήτη>).

Spraga, kuri atsirado dėl balsio **ā* > **ā̄* > *ē* raidos, buvo papildyta nauju ilguoju balsiu *ā*, kuris atsirado iš trumpojo balsio **a* dėl kompensacinių pailgėjimų arba balsių kontrakcijų (žr. toliau), pvz.:

pragr. **stants* „atstojęs“ > jon.-at. στᾱς.

Dar svarbesnė buvo vidutinio pakilimo balsių eilės raida. Šalia paveldėtųjų ide./ (pra)gr. **ē* > gr. η /ē/ ir **ō* > gr. ω /ō/, kurie buvo tariami atviri, daugelyje (bet ne visose) tarmių atsirado nauji uždarieji balsiai /ē/ (rašomas <ει>) ir /ō/ (rašomas <ου>), kurių pagrindiniai šaltiniai buvo balsių monoftongizacija, kompensaciniai pailgėjimai ir kontrakcija (žr. toliau).

Nauja opozicija tarp atvirų ilgųjų /ē/, /ō/ (rašomi <η>, <ω>) ir uždarytųjų /ē̄/, /ō̄/ (rašomi <ει>, <ου>) balsių būdinga jonėnų-atikiečių tarmėms ir taip pat kai kurioms kitoms vakarų graikų tarmėms (*doris mitior*: Delfų, Lokridės, megariečių, korintiečių ir kt.). Tačiau dar buvo ir graikų kalbos tarmių, kuriose nauji balsiai /ē̄/, /ō̄/ neatsirado, o ilgieji balsiai, susidarę po kompensacinių pailgėjimų ar kontrakcijos, sutapo su paveldėtais ilgaisiais balsiais **ē*, **ō* > /ē̄/, /ō̄/. Taip yra arkadų, Lesbo, lakonų, Kretos, Elidės ir kt. tarmėse, pvz.:

jon. τρεῖς /trēs/ „trys“ (< ide. **tréies*), κούρη /kōrē/ „mergina“ (< κούρᾱ) ~ dor. τρεῖς /trēs/, κώρᾱ /kōrē/.

Taip pat jie sutapo bojų-tiečių ir tesalų tarmėse, kur, atrodo, šie balsiai buvo tariami kaip uždarieji balsiai /ē̄/, /ō̄/, plg. jų rašybos atvejus <ἀνέθεικε>, <χούρα> = at. ἀνέθηκε „pastatė“, χώρα „vieta“.

Atikiečių tarmėje /ō̄/ (rašomas <ου>) virto /ū/ (iki šiol rašoma <ου>) V a. pr. Kr.

2.6.7.1.3. Dvibalsiai

Ide. dvibalsiai **ai*, **ei*, **oi*, **au*, **ei*, **ou* buvo išlaikyti iki atsirandant alfabetui ir jam paplįtant III a. pr. Kr.: αι, ει, οι, αυ, ευ, ου.

Gr. dvibalsiai αι, οι, αυ, ευ ilgai išliko stabilūs helenizmo laikotarpiu (kai kuriose, ypač bojų-tiečių, tarmėse jie pakito šiek tiek anksčiau). Kitokia buvo dvibalsių ει, ου raida:

iš dvibalsio /ei/ (<ει>) atsirado balsis /ē̄/ (teberašoma <ει>) apie VI a. pr. Kr.;

iš dvibalsio /ou/ (<ου>) atsirado balsis /ō̄/ apie VII-VI a. pr. Kr., kuris V a. pr. Kr. virto /ū/ (buvo rašomas <ου>).

Jonėnų-atikiečių ir kitose tarmėse, kuriose dėl kompensacinio pailgėjimo ar balsių kontrakcijos atsirado ilgieji balsiai /ē/, /ō/, dvibalsių /ei/ ir /ou/ monoftogizacijos rezultatai sutapo su naujais uždaraisiais balsiais /ē/, /ō/ ir tokiu būdu skyrėsi nuo paveldėtų balsių *ē, *ō > /ē/, /ō/. Kitose tarmėse dvibalsiai /ei/ ir /ou/ po monoftogizacijos sutapo su paveldėtais balsiais *ē, *ō > /ē/, /ō/ (žr. anksčiau).

Ilgieji dvibalsiai buvo sutrumpinti žodžio viduryje pagal Osthoffo dėsnį (*ĒRT > ERT, žr. § 2.6.5), pvz.:

ide. *dīēus „dangaus dievas“ (plg. s. i. *dyáus*) > gr. Ζεύς;

ide. s-aor. *dēik-s- „rodė“ (plg. Av. *dāiš*) > gr. ἔδειξα.

Taigi nuo tam tikro laikotarpio (post)ide. ilgieji dvibalsiai išliko tik žodžio gale, o vėliau helenizmo periodu išnyko, pvz.:

ide. i-kam. loc. sg. *-ēi > at. πόλ-η (rašomas <-ηι>);

postide. ā-kam. dat. sg. *-āi (< ide. *-ah₂-ai < *-eh₂-ei) > at. χόρ-α, τιμ-ῆ (rašomas <-αι>, <-ηι>).

2.6.7.1.4. Kompensaciniai pailgėjimai

Skiriami trys skirtingu laiku vykę kompensaciniai pailgėjimai, kurių rezultatai priklausomai nuo tarmių yra skirtingi:

1. Pirmasis kompensacinis pailgėjimas vyko garsų *-ERh- ir *-EhR- grupėse, kur iš ide. *-s-, *-i- kilęs gr. *-h- buvo išlaikytas Mikėnų tarmėje. Iš garsų *-ERh- ir *-EhR- grupių daugelyje tarmių atsirado -ĒR-, o Lesbo ir bojotiečių tarmėse – geminata -ERR-, pvz.:

ide. prez. 1 sg. *h₁és-mi „esu“ (plg. s. i. *ásmi*, het. *ešmi*) > *esmi > gr. *ehmi > jon.-at. εἰμί, dor. ἦμί, Lesb. ἔμμι;

(post)ide. prez. *d^hg^{wh}er-je/o- „naikinti“ (ar pan., plg. s. i. *kšáratī*) > gr. *p^ht^her-je/o- > *p^ht^herhe/o- > jon.-at. φθείρω, ark. φθήρω, Lesb. φθέρω.

Šis kompensacinis pailgėjimas yra ankstesnis negu balsio *ā > *ā̄ > ē raida jonėnų-atikiečių tarmėse, pvz.:

pragr. *selasnā „mėnulis“ > *selahnā > jon.-at. σελήνη, dor. σελᾶνᾶ, Lesb. σελάννᾶ.

Kiti du kompensaciniai pailgėjimai buvo vėlesni nei ši raida.

2. Antrasis kompensacinis pailgėjimas vyko garsų *-Ens# ir *-Ens- grupėse, kur žodžio vidurio *-s- buvo antrinės kilmės, atsiradęs iš tam tikrų priebalsių grupių (ide. *-s žodžio gale išliko nepakitęs). Tarmėse kompensacinio pailgėjimo rezultatai smarkiai skiriasi. Daugelyje tarmių dėl kompensacinio pailgėjimo iš garsų *-Ens# ir *-Ens- grupių atsirado *-Ēs(-). Garsų grupė *-ns- buvo išlaikę argolidiečių ir Kretos tarmės, tesalų ir arkadų tarmėse *-n- išnyko be kompensacinio pailgėjimo, o Lesbo tarmėse iš *-n- atsirado -i-, pvz.:

ide. įvardžio vyr. gim. acc. pl. *tons „tuos“ > kret. τόνς, jon.-at. τούς, lak. τώς, ark. τός, Lesb. τοίς;

pragr. mot. gim. nom. sg. *pántia „visą“ > *pánsa > arg. πάνσα, jon.-at. πᾶσα, Lesb. παῖσα.

3. Trečiasis kompensacinis pailgėjimas vyko garsų *-ERu- grupėje. Kai kuriose tarmėse sonantas *-u- (rašomas atskira raide <ɸ>) išliko istoriniu periodu, tačiau vėliau

jam išnykus daugelyje tarmių įvyko kompensacinis pailgėjimas (jonėnų, salų dorėnų tarmės) arba *-u- išnyko be pėdsakų (atkiečių, lakonų, Lesbo ir kt. tarmės), pvz.:
 pragr. *kóruā „mergina“ > ark., kor. *κόρῥᾱ*, at. *κόρη*, Hom. *κούρη*, kret. *κώρᾱ*;
 pragr. *kaluós „gražus“ > boj. *καλῥός*, at. *καλός*, Hom. *καλός*.

2.6.7.1.5. Balsių kontrakcijos

Balsių kontrakcijos graikų kalboje vyko tarp balsių išnykus ide. *-s-, *-i-, *-u-. Mikėnų laikotarpiu ide. *-s-, *-i- jau buvo virte *-h-, kuris nekito, o ide. *-u- išliko stabilus. Taigi visos balsių kontrakcijos vyko postmikėniškais laikais. Balsių kontrakcijos, išnykus ide./gr. *-u-, kuris išnyko gan vėlai, yra retesnės nei balsių kontrakcijos, išnykus gr. *-h- (< ide. *-s-, *-i-). Kontrakcijų rezultatai priklauso nuo graikų kalbos tarmių. Homero epuose kontrahuotos ir nekontrahuotos formos neretai yra šalia, nes tokia padėtis susidarė dėl metrikos ir poetinės kalbos tradicijos, pvz.:
 pragr. *ā*-kam. gen. pl. *-*āsōm* (< ide. įvardžio *-*eh₂-s-oHom*) > *-*āhōn* > Mik. *-a-o* /-*āhōn*/, Hom. *-āων*, jon. *-*ηων* > *-εων*, at. *-ων*, dor., ajol. *-āv*;

2.6.7.1.6. Po aptartų pokyčių atkiečių tarmės balsių sistema klasikiniu periodu buvo tokia:

i	ü		ī	ǖ	ū
	e	o		ē	
				ē̄	ō
	a			ā	

Taip pat atkiečių tarmė tuo laiku turėjo –

dvibalsius: ai, oi, üi, au, eu;

ilguosius dvibalsius: āi, ēi, ōi, āu, ēu, ōu.

Literatūra: Lejeune (1972, 187-264), Rix (1992, 45-59).

2.6.7.2. Indoeuropiečių balsių sistema taip pat yra išlaikyta lotynų kalboje. Klasikinė (post)ide. sistema

i		u		ī		ū
	e	o		ē		ō
		a		ā		

atitinka klasikinės lotynų kalbos sistemą. Vis dėlto po tokiu tariamu tęstinumu slypi labai sudėtinga balsių raida.

Seniausi lotynų kalbos įrašai (VI a. pr. Kr.) veikiausiai rodo, kad tuo metu ide. balsiai dar buvo labai mažai pakitę; plg. šio laikotarpio lotynų kalbos pavyzdžius su klasikinės lotynų kalbos formomis:

<*aiquom*> „lygų“ (plg. kl. lo. *aequum*), <*recei*> /*rēgei*/ „karaliui“ (plg. kl. lo. *rēgī*), <*quoi*> „kurie“ (plg. kl. lo. *quī*), <*duenoi*> /*dūenōi*/ „geram“ (plg. kl. lo. *bonō*), <*sakros*> „šventas“ (plg. kl. lo. *sacer*), <*esed*> „bus“ (plg. kl. lo. *erit*), <*iouxmenta*> „nešuliniai gyvuliai“ (plg. kl. lo. *iūmenta*), <*Numasioi*> (plg. kl. lo. *Numeriō*).

Taigi ide. balsiai pirmajame žodžio skiemenyje paprastai išliko iki klasikinės lotynų kalbos periodo. Kitokia yra balsių ir dvibalsių, buvusių ne pirmojo skiemens pozicijoje, padėtis. Šie garsai stipriai kito nuo VI a. pr. Kr. (seniausių lotynų kalbos įrašų periodas) iki III a. pr. Kr. (Romėnų literatūros pradžia).

2.6.7.2.1. Dvibalsiai

Kaip minėta, seniausi lotynų kalbos įrašai rodo, kad tuo laiku ide. dvibalsiai dar buvo nepakitę, veikiausiai tokie išliko ir ilgieji žodžio galo dvibalsiai (kaip ir graikų kalboje, žodžio viduryje ilgieji dvibalsiai buvo sutrumpinti pagal Osthoffo dėsnį). Vienintelė išimtis yra ide. dvibalsis **eu*, kuris labai anksti sutapo su dvibalsiu **ou*. Taip pat yra sabelų ir keltų kalbose, tačiau dar lieka atviras klausimas, ar šis sutapimas yra bendra kalbų izoglosa, ar tai – paralelios raidos rezultatas, pvz.:

(post)ide. **teutā* „tauta“ (plg. go. *þiuda*, lie. *tautà*): os. *touto*, um. *tota*, s. air. *túath*, v. kimrų *tud*, bet yra galų teonimas *Teutates*.

Ide. dvibalsis **au* vienintelis nepakito iki klasikinės lotynų kalbos periodo. Kitų dvibalsių raidą galima matyti iš tekstų:

ide. **ai* > s. lo. *ai* (iki III a. pr. Kr. pabaigos) > kl. lo. *ae* (II a. pr. Kr.), pvz.:
s. lo. acc. sg. <*aide(m)*> ~ lo. *aedis* „šventykla“ (plg. ide. **h₂eid^h-* „degti“, gr. *αἶθω*);

ide. **ei* > s. lo. *ei* > *ē* (III a. pr. Kr.) > kl. lo. *ī* (II a. pr. Kr. pradžios), pvz.:
s. lo. <*deicerent*> ~ lo. *dīcō*, *-ere* „sakyti“ (plg. ide. **deik-* „rodyti“, gr. *δείκνυμι*).

Apie tarpinį balsį /*ē*/ žinoma iš tam tikrų Plauto žodžių žaidimų bei iš paralelinės garsų raidos (*ei* >) *ē* > *ē* (> *e*) tam tikruose kontekstuose:

pralo. **leiuis* (plg. gr. *λεῖ(Ϝ)ός*) > lo. *lēuis* „lygus, švelnus“ (balsis *ē* > *e* yra pozicijoje tarp *l* ir *u*);

s. lo. <*deiuos*> (plg. s. i. *devá-*, lie. *diėvas*) > **dēuos* > *dēos* > *deus* (balsis *ē* > *e* yra pozicijoje prieš naujai atsiradusį balsį);

ide. **oi* > s. lo. *oi* > *oe* > *ō* > kl. lo. *ū* (III-II a. pr. Kr.), pvz.:
s. lo. <*oino(m)*> ~ lo. *ūnus* „vienas“ (plg. ide. **h₁oi-no-*, go. *ains*);

tačiau tam tikruose kontekstuose raida buvo *oi* > *ei* > *ē* > *ī*, pvz.:

ide. **kloiyo-* (plg. go. *hlaiw*) > pralo. **kloiyoos* > **kleiyoos* > *clīuus* „įkalnė“ (**ei* buvo pozicijoje tarp *l* ir lūpinių priebalsių);

ide. **uoiko-* „kaimas“ (plg. gr. *(Ϝ)οἶκος*) > pralo. **uoikos* > **ueikos* > **uēkos* (plg. s. lo. <*veci*>) > *uīcus* (**ei* buvo pozicijoje po **u-*).

Kai kuriuose žodžiuose dvibalsių monoftongizacijos neįvyko ir yra **oi* > *oe*. Šis reiškinys dar nėra išaiškintas, pvz.:

lo. *poena* „bauda“ (bet plg. lo. *pūnīre* „bausti“), *moenia* „sienos“ (bet plg. lo. *mūnīre* „užmūryti“), *foedus* „sutartis“ ir kt.;

ide. **eu*, **ou* > pralo. **ou* > s. lo. *ou* > *ō* > kl. lo. *ū* (III a. pr. Kr. pabaigoje), pvz.:
s. lo. <*abdoucīt*> ~ lo. *dūcō*, *-ere* „vesti“ (plg. ide. **deuk-*, go. *tiuhan*);

s. lo. <*loucom*> ~ lo. *lūcus* „šventas miškas“ (plg. ide. **louko-*, lie. *laūkas*).

Ilgieji dvibalsiai žodžio gale, bent iš dalies, vystėsi kitaip negu trumpieji dvibalsiai, pvz.:

ide. *o*-kam. dat. sg. **-ōi* > *-ōi* > *-ō* (kitaip negu nom. sg. **-oi* > *-oi* > *-ei* > *-ē* > *-ī*).

2.6.7.2.2. Balsių redukcija ne žodžio pradžios pozicijoje

VI-V a. pr. Kr. centrinės Italijos kalbose (lotynų, etruskų, sabelų kalbos) kirčiuotas tapo pirmasis žodžio skienuo. Tai yra akivaizdus arealinis fenomenas, neabejotinai susijęs su tuomete vadinamąja centrinės Italijos kultūrine *koiné*. Dėl to balsiai žodžio pradžioje buvo gan stabilūs, o kitose pozicijose vyko stipri trumpųjų balsių redukcija (ilgieji balsiai buvo atsparesni). Priklausomai nuo balsių pozicijos, vyko sinkopė (**E* > *Ø*), taip pat trumpieji balsiai susiliejo į *schwa* (**E* > **ə*). Tai vyko nuo VI a. pr. Kr. (seniausi lotynų kalbos įrašai, iš kurių matyti išlaikyti ide. balsiai) iki

III a. pr. Kr. vidurio (Romėnų literatūros pradžia, ide. balsiai jau yra pakitę ir procesas iš esmės baigtas). Deja, yra labai mažai V-IV a. pr. Kr. lotynų kalbos įrašų ir dėl to negalima nustatyti visų šio proceso raidos detalių.

2.6.7.2.2.1. Sinkopė

Praktiškai neįmanoma tiksliai nustatyti, kada iš trumpųjų balsių ne žodžio pradžios pozicijoje atsirado *schwa*, o kada įvyko sinkopė. Tačiau šie atvejai yra gan aiškūs:

pralo. *deksiteros (plg. gr. δεξιτερως) > lo. *dexter* „dešininis“ (pozicijoje tarp *s* ir *t*);

pralo. *uolanos (plg. het. *walh-*) > lo. *uulnus* „žaizda“ (pozicijoje tarp sonantų);

pralo. *doketos (plg. lo. *doceō*, *-ēre* „mokyti“) > lo. *doctus* „išsilavinęs“ (pozicijoje tarp *k* ir *t*);

pralo. *iouestos (plg. s. lo. <*iouestod*>) > lo. *iūstus* „teisus“ (pozicijoje tarp *u* ir priebalsių);

pralo. *arauom (plg. lo. *arō*, *-āre* „arti“) > lo. *aruum* „dirva“ (pozicijoje tarp *R* ir *u*);
s. lo. *sakros* > *sakrs > *sakerr > lo. *sacer* „šventas“ (pozicijoje šalia *R*).

Sinkopė buvo dažnesnė sabelų kalbose, o lotynų kalbai buvo būdingesnis balsių redukcija į *schwa*.

2.6.7.2.2.2. Balsių redukcija *E > *ə > *E

Trumpieji nekirčiuoti balsiai tapo *schwa*, kuris vėliau pakito į kurį nors vieną iš penkių trumpųjų lotynų kalbos balsių *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, priklausomai nuo fonetinio konteksto. Raidos procesas ir jo rezultatai skiriasi pagal skiemens struktūrą:

Atviruosiuose žodžio vidurio skiemenyse kito visi trumpieji balsiai *E > *ə > *E:

*ə > *i* daugeliu atvejų, pvz.:

agō ~ *exigō*, *legō* ~ *ēligō*, *ītus* ~ *adītus*, *cupidus* (< *-os) ~ *cupidītus*, *caput* ~ *capītis*;

*ə > *e* prieš *r*, pvz.:

pariō ~ *peperī* (plg. faliskų <*peparai*>), *serō* ~ *cōnserō*, *cinīs* ~ *cineris*, gr. -φορός ~ lo. *frugi-fer*, gr. ἐκυρός ~ lo. *socer*;

*ə > [ü] (rašomas <*i*> ~ <*u*>) prieš lūpinius priebalsius *p*, *b*, *f*, *m*, pvz.:

taberna ~ *contubernalis*, *monē-mentum > *monumentum* (plg. *moneō*, *-ēre*), *ponti-fak-s > *pontufex/pontifex* (plg. *pons*, *pontis*), *aurō-fak-s > *aurifex/aurufex* (plg. *aurum*), gr. δάκρυον ~ *lacrima/dacrūma*;

*ə > *u* prieš velarinį [t], pvz.:

gr. κραπέλη → *crāpula*, *familia* ~ *famulus* (plg. pelignų *famel*), gr. ἐπιστολή → *epistula*, *arcus* ~ *arculus*;

*ə > *e* po *i*, pvz.:

pariēs ~ *parietis*, *piō-tāt-s > *pietas*.

Balsiai išliko nepakitę prieš kitus balsius (pvz., lo. *aureus*, *filius*, *cornūa*). Neretai balsių redukcijos rezultatai buvo pašalinti pagal analogijas (pvz., *augur*, *-uris* vietoj †*augeris*; *re-maneō* pagal *maneō* vietoj †*re-mineō*).

Uždaruosiuose žodžio vidurio skiemenyse nekito trumpieji balsiai *i*, *u* (pvz., lo. *addictus*, *relictus*, *infirmus*; *adductus*, *adustus*, *effudi* ir t. t.):

*a > *e*, pvz.:

factus ~ *perfectus*, *arma* ~ *inermis*, gr. τάλαντον → *talentum*;

*o > *u*, pvz.:

*onostos > *onustus*, s. lo. <*oquoltod*> ~ *occultō*, ἀμόργη → *amurca*;

*a, *e > *u* prieš veliarinį [ʎ], pvz.:

saltō ~ *exsultō*, *salsus* ~ *insulsus*, gr. καταπέλτης → *catapulta*;

*a, *e > *i* prieš veliarinį [ŋ], pvz.:

tangō ~ *attingō*, *frangō* ~ *effringō*.

Dvibalsiai, kurie nebuvo monoftongizuoti žodžio pradžioje, buvo monoftongizuoti šioje pozicijoje:

*ai > *ei > *ī*, pvz.:

caedō ~ *incidō* (plg. s. lo. <*inceideretis*>);

*au > *ou > *ū*, pvz.:

claudō ~ *inclūdō*, *causa* ~ *excūsō*.

Žodžių pabaigoje balsių redukcija buvo dar stipresnė.

Atviruosiuose skiemenyse balsiai **-a* ir **-u* išliko nepakitę (pvz., *templa*, *cornu*), o balsiai **-e*, **-i* ir **-o* sutapo į **-e* (pvz., *lup-e* < **-e*, *ante* < **-i*, *sequere* < **-so*).

Uždaruosiuose skiemenyse balsiai **-a-*, **-e-*, **-i-* sutapo į *-i-* (pvz., *dat* ~ *prodit*, s. lo. <*feced*> ~ *fecit*, *ouis* < **-is*), o balsiai **-o-*, **-u-* sutapo į *-u-* (pvz., s. lo. <*Manios*> ~ *Manius*, *fructus* < **-us*).

2.6.7.2.3. Kiti balsių pakitimai

Lotynų kalboje įvyko ir daugiau balsių pakitimų. Dar minėtini šie:

pralo. *deknos (plg. *decet*) > *degnos [*degnos*] > *dignus* „garbingas“ (*e > *i* prieš veliarinį [ŋ]);

pralo. *semilis (plg. *semel*) > *similis* „panašus“ (*e > *i* prieš *i* kitame skiemenyje);

pralo. *neuos (plg. gr. νέος) > *nouus* „naujas“ (*e > *o* prieš *u*);

postide. **pū-iio-* (plg. *pūrus* „grynas“) > **pī-iio-* > *pīus* > *pius* „dievobaimingas“ (*pīus-dėsnis*).

Šiuos pakitimus reikia papildyti įvairiais poziciniais balsių sutrumpėjimais ar pailgėjimais, pvz.:

pralo. *amānt > *amānt* (Osthoffo dėsnis);

lo. *plēō* ~ *plēre* (sutrumpėjo prieš kitą balsį);

benē > *benē* (jambinis sutrumpėjimas);

uictōr ~ *uictōris*, *animāl* ~ *animālia*, *amāt* ~ *amāmus*, *amēm* ~ *amēmus* (sutrumpėjo prieš *-r*, *-l*, *-m*, *-n* žodžio pabaigoje; apie 200 pr. Kr.);

s. lo. *cosmis* [*kozmis*] > *cōmis* „mielas“ (EzT > ĒT).

Literatūra: Meiser (1998, 54-90), Weiss (2009, 94-148).

Indoeuropiečių balsių sistema gan gerai išlaikyta keltų ir armėnų kalbose. Kitose kalbose kai kurie balsiai susiliejo. Baltų, slavų ir germanų kalbose *o ir *a susiliejo į balsį *a. Panašiai nutiko ir hetitų kalbos balsiams. Indoiranėnų kalbų trumpieji balsiai *e, *o, *a tapo balsiu *a.

2.6.7.3. Galima rekonstruoti tokią germanų prokalbės balsių sistemą:

i	u	ī	ū
e		ē ₂	
a		ē	ō

Dvibalsiai: eu, iu, ai, au.

2.6.7.3.1. Germanų prokalbės balsių sistema nuo (post)ide. balsių sistemos skyrėsi į germ. *ǣ susiliejusiais (post)ide. balsiais *ǣ, *ǫ. Tokia balsių raida vyko ir kitose šiaurės indoeuropiečių kalbose (baltų, slavų kalbos), tačiau tai yra savarankiški, nesusiję procesai (žr. toliau § 2.6.7.4). Gan vėlai germanų prokalbėje ilgasis balsis *ā virto balsiu *ō. Tą aiškiausiai liudija lo. *Rōmānī* „romėnai“ pasiskolintas kaip germ. *Rūmōnīz (plg. go. *Rumoneis*), kur lo. *ō* buvo adaptuotas kaip germ. balis *ū*, o nei kaip balsis *ō* (tas buvo tikėtina). Taip neabejotinai nutiko dėl to, kad tuo periodu, kai šis terminas buvo paskolintas, germanai dar neturėjo ilgojo balsio *ō, o ilgasis balsis *ū buvo artimiausia fonema, atitikusi lo. *ō*.

Toks pats susiliejimas, žinoma, vyko ir dvibalsiuose: ide. *ai, *oi, *au, *ou > germ. *ai, *au.

Kiti svarbūs procesai:

ide. *ei buvo monoftongizuotas į germ. *ī, pvz.:

ide. **b^heid^h*- „tikėti“ > germ. **bīdan^{an}* „laukti“ > go. *beidan* /*bīdan*/, s. isl. *bíða*, s. ang. *bīdan*, s. v. a. *bītan* (plg. gr. *πείθομαι*, lo. *fidō*, -*ere*).

Vienose pozicijose ide. *e buvo išlaikytas kaip germ. *e, o kitose pozicijose tapo germ. *i. Atitinkamai ide. dvibalsis *eu taip pat tapo germ. *eu ar *iu.

Dėl konkrečių garsų raidos pozicijų dar diskutuojama. Veikiausia pragerm. *e tapo *i nekirciuotoje pozicijoje, pvz.:

ide. *u*-kam. nom. pl. *suHn-éues „sūnūs“ > pragerm. *sun-éues > *súneues > germ. *sūniwiz > go. *sunjus*, s. isl. *synir*.

Vėliau balsis *e virto *i prieš kito skiemens garsus *i, *ī, *j, pvz.:

ide. **méd^hios* „vidurinis“ (plg. s. i. *mádhya-*, lo. *medius*) > germ. *midjaz > go. *midjis*, s. isl. *miðr*, s. ang. *midd*, s. v. a. *mitti*;

ide. **b^hér-e-ti* „neša“ (plg. s. i. *bhárati*, s. sl. *beretv*) > germ. *beridi > *biridi > s. ang. *birþ*, s. v. a. *birif*.

Tai pirmasis „umliauto“ fenomenas germanų kalbose. Vėliau umliauto fenomenai tapo itin svarbiais reiškiniiais šiaurės ir vakarų germanų kalbose.

Veikiausia dar buvo viena kita pozicija, kur ide. balsis *e virto germ. *a, bet šiuo atveju faktų yra žymiai mažiau, pvz.:

ide. *ánteros (ar pan.) „kitas“ > germ. *anþaraz ar *anþeraz > go. *anþar*, s. isl. *annarr*, s. v. a. *andar*, bet s. ang. *oþer* (*e > *a prieš *r?);

ide. *u*-kam. gen. sg. *suHn-eu-s „sūnaus“ > germ. *sun-auz > go. *sunaus*, s. isl. *sonar*, s. ang. *suna* (**-eu(T)* > **-au(T)* žodžio gale?).

Germanų prokalbėje atsirado naujas ilgasis balsis **ē*₂, veikiausiai uždaresnis negu paveldėtasis germ. ilgasis balsis *ē (< (post)ide. *ē), pvz.:

germ. *hē₂r „čia“ > go. *her*, s. isl. *hér*, s. ang. *hēr*, s. v. a. *hear*, *hiar*.

Plg. paveldėtojo balsio *ē raidą germanų kalbose:

ide. **seh₁-tī-*, **seh₁-to-* „sėkla“ > go. *-seþs*, s. isl. *sáð*, s. ang. *sæd*, s. v. a. *sāt*.

Šis naujas balsis **ē*₂ buvo daug retesnis ir jo kilmė iki šiol nėra iki galo išaiškinta.

Trumpieji balsiai žodžio gale buvo apokopuoti, pvz.:

ide. 3 sg. *uoide „žino“ (plg. s. i. *véda*, gr. (Ϝ)οῖδε) > germ. *wait > go. *wait*, s. ang. *wāt*.
Literatūra: Ringe (2006, 68–81, 145–150, 220–233).

2.6.7.3.2. Germanų prokalbės balsių sistema buvo gerokai supaprastinta gotų kalboje. Svarbiausi sistemos pokyčiai:

Germ. *e ir *i visiškai sutapo į go. i. Atitinkamai germ. *eu ir *iu taip pat susiliejo į go. iu.

Germ. *ē ir *ē₂ susiliejo į go. ē.

Taip pat buvo ir specifinių gotų kalbos naujadarų, kurie papildė balsių sistemą:

Prago. balsiai *i, *u virto atviraisiais balsiais *ε, *ɔ (rašomi <ai>, <au>) prieš r, h, hv, pvz.:

ide. *uert- „suktis“: germ. prez. *werþ-i/a- > pra-go. *wirþ-i/a- > go. wairþan /werþan/ (plg. s. isl. verða, s. v. a. werdan); pret. 3 pl. *wurd-un (< ide. *urt- >) > pra-go. *wurþ-un > go. waurþun /wɔrþun/ (plg. s. ang. wurdon, s. v. a. wurtun).

Iš skolinių (taip pat yra ir kitų argumentų) žinoma, kad */ε/, */ɔ/ jau turėjo fonologinį statusą gotų kalboje.

Germ. dvibalsiai *ai, *au buvo monoftongizuoti ir tapo *ē, *ō (rašyti <ai>, <au>).

Taip pat atsirado naujas ilgasis balsis *ā iš germanų prokalbės garsų grupės *-anh-, kuri tapo germ. *-q̄h- ir vėliau atskirose germanų kalbose – *-āh- (taip pat nutiko ir kitiems balsiams germ. garsų *-Enh- grupėse), pvz.:

ide. *konk- „kabinti“ (plg. het. kǎnk^{bhi}) > germ. *hanhan^{an} > *hāhan^{an} > go. hahan /hāhan/ (plg. s. ang. hōn, s. v. a. hāhan).

Taigi įvykus minėtiems pakitimams gotų balsių sistema buvo tokia:

i		u		ī		ū
<i>		<u>		<ei>		<u>
				ē		ō
				<e>		<o>
ε		ɔ		ē		ō
<ai>		<au>		<ai>		<au>
a				ā		
<a>				<a>		

Dvibalsis: iu (<iu>).

Atkreiptinas dėmesys į gotų balsių rašybą (kuri, viena vertus, buvo perimta iš tuomečio graikų kalbos tarimo ir, kita vertus, buvo paties Vulfilos inovacija), kuri gali lengvai suklaidinti.

Literatūra: Braune-Ebbinghaus (1981, 18-41).

2.6.7.3.3. Šiaurės ir vakarų germanų kalbų balsių sistemos raida buvo sudėtinga. Jai būdingi įvairūs umliato fenomenai, monoftongizacijos, diftongizacijos ir kiti nuo konteksto priklausomi garsų pokyčiai. Dėl jos sudėtingumo šios temos čia negalima nuodugniai aptarti.

2.6.7.3.3. Germanų *Auslautgesetze*.

Neretai būna, kad balsiai paskutiniame žodžio skiemenyje vystosi šiek tiek kitaip nei kitose pozicijose. Nors „Auslautgesetze“ („žodžio galo dėsniai“) yra svarbi tema daugelyje indoeuropiečių kalbų (nors ir ne visada taip vadinami), jie niekur netapo tokia esmine problema kaip germanų kalbotyroje, kur jau seniai tai yra atskiras tyrimo laukas.

Daugelis tyrėjų sutinka, kad germanų prokalbėje žodžio gale (ir tik čia) buvo opozicija tarp trijų galimų balsių grupių:

- trumpieji balsiai, pvz., germ. o-kam. nom. sg. *dag-az „diena“ (< ide. *-os): go. dag-s, s. isl. dag-r (runose dar -aR), s. ang. dæg, s. v. a. tag;

- „dvimoriai“ ilgieji balsiai, pvz., prez. 1 sg. *ber-ō „nešu“ (< ide. *-oh₂): go. *bair-a*, s. isl. *ber* (runose dar -u), s. ang. *ber-e* (trm. dar -u), s. v. a. *bir-u*;

- „trimoriai“ ilgieji balsiai, pvz., prieveiksmio galūnė *galīk-ō „panašiai“ (< ide. o-kam. abl. *-o-h₂ed, ar pan.): go. *galeik-o*, s. isl. *glīk-a*, s. ang. *sōn-a*, s. v. a. *gilīch-o*.

Svarbu paminėti, kad germanų prokalbėje žodžio gale buvo dviejų skirtingų tipų ilgieji balsiai. „Dvimoriai“ ilgieji balsiai įprastai kildinami iš ide. *-EH garsų struktūros ir atitinka baltų kalbų ilguosius akūtinis balsius (pvz., lie. *neš-ù*, *neš-úo-si* < bl. *-ō < ide. *-oh₂), o „trimoriai“ ilgieji balsiai įprastai kildinami iš ide. *-EHE garsų struktūros ir atitinka baltų kalbų ilguosius cirkumfleksinius balsius (pvz., lie. *výr-o* < bl. *-ā < ide. *-o-h₂ed ar *-e-h₂ed).

Dėl to ši tema yra itin svarbi ide. galūnių rekonstrukcijai. Tačiau dėl atskirų garsų raidos ypatybių ir formų dar intensyviai diskutuojama. Taip pat yra ir alternatyvių teorijų, kurios bando aiškinti tuos pačius faktus, nepostuluodamos germanų prokalbei dviejų skirtingo ilgumo žodžio galo ilgųjų balsių.

Literatūra: Stiles (1988), Boutkan (1995), Schrijver (2003, 195-217).

2.6.7.4. Kaip germanų, taip baltų ir slavų kalbose ide. trumpieji balsiai *o, *a susiliejo į *a, tačiau žinoma, kad tai yra gan vėlyvas baltų-slavų prokalbės naujadaras. Pagal Winterio dėsni, ide. trumpieji balsiai buvo pailginti prieš ide. *D, o prieš *D^h išliko trumpi (žr. § 2.2.3.1.3.3). Ide. balsis *o buvo pailgintas į bl.-sl. *ō, o ide. balsis *a į bl.-sl. *ā, pvz.:

ide. *h₁od-ó- (iš *h₁ed- „kąsti, valgyti“) > bl.-sl. *(H)ód-o- > lie. *úodas*, la. *uôds*;

ide. *nog^w-ó- „nuogas“ (plg. s. i. *nagná-*, go. *naqaps*) > bl.-sl. *nóg-o- > lie. *núogas*, la. *nuôgs*, s. sl. *nagъ*;

bet yra

ide. *h₂eġ-ó- > *h₂eġ-ó- „ožys“ (plg. s. i. *ajá-*, Av. *aza-*) > bl.-sl. *(H)āz-o- (ar pan.) > lie. *ožys*, la. *āzis*, s. sl. *jazъnъ*.

Tai aiškiai rodo, kad tuo metu trumpieji ide. balsiai *o, *a dar buvo išlaikyti. Kitas galimas baltų-slavų prokalbės senumo naujadaras balsių sistemoje yra dvibalsis *ėu, kurio raida, deja, yra kontraversiška. Vis dėlto veikiausiai galima postuliuoti baltų-slavų prokalbėje vykusį pokytį *-euE- > *-ouE- (ar *-auE-), pvz.:

ide. *neuo- „naujas“ (plg. gr. *νέος*, lo. *nouus*) > bl.-sl. *nouo- ar *nauo- > s. sl. *novъ*, lie. *naūjas*;

ide. u-kam. dat. sg. *-eu-ei, nom. pl. *-eu-es (plg. s. i. *-av-e*, *-av-as*) > *-ou-ei, nom. pl. *-ou-es > s. sl. *-ovi*, *-ove*.

Daugiau problemų kelia *ėu raida tautosilabinėje pozicijoje. Tiek baltų, tiek slavų kalbose paprastai iš *ėu. atsirado *iau., pvz.:

ide. *h₁leud^h-i- „liaudis“ (plg. s. v. a. *liut*) > lie. *liáudis*, s. sl. *ljudъje*.

Vis dėlto yra retesnių atvejų, kur, atrodo, iš *ėu. atsirado *au., pvz.:

ide. *teuteh₂- „tauta“ (plg. go. *þiudo*) > lie. *tautâ*;

ir net, atrodo, pasitaiko faktų, kurie būtų lengviau suprasti, jeigu *ėu. > *iau. raida būtų laikoma savarankišku baltų ir slavų kalbų procesu, pvz.:

(post)ide. *keh₁uero- „šiaurės vėjas“ (plg. lo. *caurus* < *kh₁uero-) > bl.-sl. *séuero- > s. sl. *sěverъ*, bet prabl. *séuro- (apokopė?) > lie. *šiáurė*;

lie. *kiáutas* ~ pr. *keuto* „oda“ (su išlaikyta *ėu.? Neatmestina raida *eu > *iau > bl. *’au > prapr. *’eu > pr. *eu*).

Išskyrus šiuos (galimus) pokyčius, vėlyvoji baltų-slavų balsių sistema atrodo gan konservatyvi:

i	u	ī	ū
e		ē	ō
a		ā	

Dvibalsiai: ai, ei, au, eu (?).

Tuo tarpu akcentologijos srityje vyko tikra revoliucija (žr. § 2.7.2.7). Svarbiausias naujadaras segmentinei balsių raidai (ypač žodžio gale) buvo nauja priegaidžių opozicija tarp akūtinių ir cirkumfleksinių ilgųjų balsių ir dvibalsių, pvz.:

(post)ide. **uor-no-* (ar pan.) > bl.-sl. **uārna-* (ar pan.) > lie. *vařnas*, sl. *uōrnъ (plg. sr.-kr. *vrān*, č. *vrān*, r. *vóron*);

(post)ide. **uōr-nā-* (ar pan.) > bl.-sl. **uārna-* (ar pan.) > lie. *vārna*, sl. *uōrna (plg. sr.-kr. *vrāna*, č. *vrāna*, r. *voróna*).

Svarbu pastebėti, kad tokiais atvejais nuo tam tikro laikotarpio reikia rekonstruoti tą patį trumpą dvibalsį *-ar-, galintį turėti dvi skirtingas priegaides. Akūtiniai ilgieji balsiai ir dvibalsiai paprastai kildinami iš *-EH-, *-RH-, *-EUH-, *-EHU- ir kt. garsų struktūrų (t. y. tu, kuriose buvo laringalas) bei iš Winterio dėsnio pozicijos, o cirkumfleksiniai ilgieji balsiai ir dvibalsiai iš *-R̥-, *-EU- (t. y. tu, kur nebuvo laringalų), iš balsių kontrakcijų (*-EHE- > *-EE- > *-Ē-) ir iš naujų baltų-slavų ar postbaltų-slavų ilgųjų balsių. Kokią priegaidę įgijo ide. ilgieji balsiai, yra kontraversiškas klausimas. Veikiausiai tai buvo akūtinė priegaidė, nors gali būti, kad tam tikrose pozicijose (pvz., žodžio gale) jie įgijo cirkumfleksinę priegaidę. Šiuo metu šia tema ir dėl konkrečios akūto, cirkumflekso fonetinės realizacijos yra intensyviai diskutuojama.

Literatūra: Hock (2004, 1-8, 13-21), Olander (2015, 41-42, 47-53).

2.6.7.4.1. Baltų prokalbėje, atrodo, baltų-slavų balsių sistema buvo išlaikyta. Galimų prabaltų pokyčių yra nedaug:

Prabl. *-ijā > bl. *-ē, pvz.:

lie. *žėmė* ~ la. *zeme* ~ pr. *semmē* < bl. *žem-ē < bl.-sl. *žem-ijā (plg. s. sl. *zemlja* „žemė“) lie. *lėkti*, *lėkia*, pret. *lėkė* < bl. *lėk-ē < pra-bl. *lek-ijā (baltų naujadaras, pridėta pret. priesaga *-ā- prie prez. kamieno **lek-ī-*).

Kaip jau minėta, dvibalsio **ėu.* > **iau.* raidos chronologija dar nėra iki galo išaiškinta. Tokie pavyzdžiai kaip pr. *keuto* ~ lie. *kiáutas* „oda“ galėtų rodyti, kad šis pokytis vyko tik (atskirai) rytų baltų ir slavų kalbose. Tačiau neatmestina galimybė, kad prūsų <eu> atspindi sudėtingesnę dvibalsio *eu > *iau > bl. *au > pra-pr. *eu > pr. *eu* raidą. Tokiu atveju dvibalsio **ėu.* > **iau.* raida būtų prabaltų (ar turbūt baltų-slavų) procesas.

Daugiau pokyčių vyko vakarų ir rytų baltų kalbose, nors ir šių kalbų balsių sistemos yra konservatyvios.

2.6.7.4.1.1. Prūsų kalboje (vienintelė gerai žinoma vakarų baltų kalba) svarbiausias pokytis buvo bl. balsių *ō (lie. *uo*) ir *ā (lie. *o*) susilieėjimas į vak. bl. *ā (kuris, kaip matoma iš prūsų katekizmo kalbos, virto ilguoju balsiu *ū po lūpinių ir gomurinių priebalsių, pvz., *mūti* „motina“ ~ Elb. *mothe*, lie. *mótė*, la. *māte* < bl. *mātē < ide. *máh₂tēr < *méh₂tēr, plg. lo. *māter*, gr. μήτηρ), ir paliko tokią vakarų baltų balsių sistemą:

i	u	ī	ū
e	a	ē	ā

Dvibalsiai: ai, ei, au, eu (?).

Tolimesnė balsių sistemos raida prūsų kalboje (tiksliau, prūsų tarmėse) yra sunkiau nustatoma tiek dėl duomenų stokos, tiek dėl rašybos interpretacijos problematikos (daugelis tekstų buvo parašyti vokiečių, o ne gimtakalbių prūsų).

Literatūra: Rinkevičius (2015a, 25-48, 90-100).

2.6.7.4.1.2. Svarbiausias rytų baltų kalbų pokytis buvo monoftongizuoti dvibalsiai **ei*, **ai* į rytų bl. **ē* (> lie., la. *ie*) tam tikruose kontekstuose, pvz.:

ide. **deiu-o-s* „dieviškas, dievas“ > bl. **deiuas* > ryt. bl. **dēvas* > lie. *diēvas*, la. *diēvs*, plg. pr. *deiws* (plg. s. i. *devá-*, lo. *deus*);

ide. **snoig^{wh}-o-s* „sniegas“ > bl. **snaigas* > ryt. bl. **snēgas* > lie. *sniēgas*, la. *sniēgs*, plg. pr. *snaygis* (plg. s. sl. *sněgv*, go. *snaiws*).

Kokiuose kontekstuose vyko monoftongizacija (taip pat pasitaiko atvejų, kur rytų baltų kalbose išliko bl. **ei*, **ai*, pvz., lie. *deivė*, *maišyti*, plg. pr. *deiws*, *maysotan*) dar nėra iki galo aišku. Bet kokiu atveju tai rodo tokią rytų baltų balsių sistemą, kuri yra konservatyvi:

i	u	ī	ū
		ē	ō
e	a	ē	ā

Dvibalsiai: ai, ei, au.

Tai yra vienintelis balsių pokytis, kurį patikimai galima laikyti vykusiu rytų baltų prokalbėje. Kiti pokyčiai vyko vėliau ir neapėmė visų rytų baltų kalbų ar tarmių.

Gana anksti ryt. bl. balsiai **ē*, **ō* pradėti dvibalsinti (imti tarti su tam tikru dvibalsio atspalviu), dėl to atsirado lie., la. *ie*, *uo* (tačiau ne lie. žemaičių ir la. aukštaičių tarmėse), pvz.:

ryt. bl. **brēdis* > lie. *brėdis*, la. *briēdis*, plg. pr. *braydis*;

ryt. bl. **dōti* > lie. *dúoti*, la. *duôt*, plg. pr. *dāt*, s. sl. *dati*, gr. *δί-δω-μι*.

Žymiau vėliau tam tikrais atvejais lie. kalboje kirčiuoti trumpieji bl. balsiai **e*, **a* buvo pailginti ir tapo ilgaisiais **ē*, **ā* (pvz., lie. *gėras*, *māžas*), kurie buvo papildyti dvibalsių **en*, **an* monoftongizacijos rezultatais *ē*, *ā* (**en*, **an* > *ę*, *ą* > *ē*, *ā*, plg. lie. *kęsti*, *žąsis* < **kensti*, **žansis*).

Veikiausiai su šiais procesais yra susijęs ryt. bl. balsių **ē*, **ā* pokytis į **ē* (<ė>), **ō* (<o>) lietuvių kalboje (pvz., lie. *gėris*, *grōžis* < bl. **gērīs*, **grāzīs*), ko rezultatas yra dabartinė lie. kalbos balsių sistema:

i	u	ī <y, į>	ū <ū, ū>
		ie	uo
	(o)	ē <ė>	ō <o>
e	a	ē <e, ę>	ā <a, ą>

Pagrindiniai latvių kalbos pokyčiai (kartu su **ē*, **ō* > *ie*, *uo*) buvo ryt. bl. **e*, **ē* tapę uždaraisiais *e*, *ē* ir atviraisiais *ę*, *ē* prieš priešakinės resp. užpakalinės eilės balsius (pvz., **celias* > la. *ceļš*, bet *celmas* > la. *ceļms*, plg. lie. *kēlias*, *kēlmas*) ir dvibalsių **an*, **en*, **in*, **un* > *uo*, *ie*, *ī*, *ū* monoftongizacija (plg. la. *luōgs*, *piēci*, *mīt*, *jūtu* ~ lie. *lāngas*, *penkī*, *mīnti*, *juntū*).

Kai kuriose lietuvių ir latvių tarmėse balsių sistemos raida gali būti kitokia nei aprašyti procesai.

Literatūra: Stang (1966, 22-88, 112-174).

2.6.7.4.1.3. Baltų *Auslautgesetze*. Nors ir ne tokie svarbūs kaip germanų, tačiau baltų kalbose taip pat veikė žodžio galo dėsniai.

Lietuvių kalbai svarbiausi yra Saussure'o ir Leskieno dėsniai. Pagal Saussure'o dėsni, kirtis buvo perkeltas iš neakūtinųjų balsių (t.y. trumpųjų ar cirkumfleksinę priegaidę turėjusių ilgųjų balsių) į kito skiemens balsį, jeigu jis buvo ilgas ir turėjo akūtinę priegaidę. Pagal Leskieno dėsni ilgieji akūtiniai balsiai žodžio gale buvo sutrumpinti, pvz.:

1 sg. pralie. *nešō (kur ženklas ' prieš skiemenį žymi kirčio vietą) > *nešō (Saussure'o dėsni) > *nešūo > lie. *nešū* (Leskieno dėsni), plg. sangražinę formą *nešūo-si*; ā-kam. nom. sg. pralie. *rañká > **rañ'ká* (Saussure'o dėsni) > lie. *rankà* (Leskieno dėsni), plg. įvardžiutinį bdv. *geró-ji* (< *gerá-ji).

Veikiausiai Saussure'o ir Leskieno dėsniai nebuvo vieninteliai „žodžio galo“ dėsniai, vykę lietuvių kalboje, tačiau kiti galimi dėsniai (ypač susiję su dvibalsiais) dar nėra iki gali išaiškinti ir, tiesą sakant, nėra plačiai tiriami.

Latvių kalboje daugiaskiemenių žodžių trumpieji balsiai (išskyrus *u*) išnyko, o ilgieji balsiai ir dvibalsiai buvo sutrumpinti, pvz., la. *dievs, tur, galvas, nakti, rùoki* ~ lie. *dīēvas, tūri, galvōs, nāktī, rañkai*. Tam tikrų balsių sutrumpinimų buvo ir prūsų kalboje, nors šiuo atveju jie yra ne tokie sistemiški ir dėl rašybos problematikos nėra iki galo aiškūs.

Literatūra: Stang (1966, 115-120), Villanueva Svensson (2016).

2.6.7.4.2. Palyginti su baltų kalbomis, balsių sistemos raida slavų prokalbėje buvo žymiai sudėtingesnė. Be to, daugelis balsių raidos procesų vyko per trumpą laiką slavų bendrystės periodu (ankstyvieji skoliniai iš slavų kalbų į kitas kalbas dar atspindi žymiai konservatyvesnę sistemą, kur, pvz., bl.-sl. *a buvo tariamas [*a*], bet dar ne [*o*] ir t.t.) ir dėl kai kurių iš jų šiuo metu intensyviai diskutuojama. Toliau bus pristatyti esminiai balsių raidos faktai pagal jų tariamą reliatyvinę chronologiją.

2.6.7.4.2.1. Kaip ir vakarų baltų (prūsų), slavų kalbose gan anksti bl.-sl. balsiai *ō ir *ā susiliejo į sl. *ā ir balsių sistema tapo tokia:

i		u		ī		ū
	e	a		ē		ā

Kiti procesai, vykę ankstyvuojau praslavų periodu, turėtų būti dvibalsio *ēu. > *īau. kaita ir tam tikri žodžio galo pokyčiai (žr. toliau § 2.6.7.4.2.4).

2.6.7.4.2.2. Vėliau, slavų bendrystės periodu, balsis *ū tapo *ȳ ([i:]), o dvibalsiai – monoftongizuoti: *ei > *ī, *ai > *ū, *(*j*)*au* > *(*j*)*ū*, kas rodo, kad ankstyvoji slavų bendrystės laikotarpio balsių sistema buvo tokia (jau be dvibalsių):

i		u		ī		ȳ		ū
	e	a		ē		ā		

2.6.7.4.2.3. Kiekybinės balsių opozicijos *i : *ī, *e : *ē ir kt. imtos asociuoti su kokybinėmis opozicijomis, dėl to ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicijos buvo perinterpretuotos kaip kokybinės opozicijos:

ь		ѣ		і		ѳ		у
	е	о		ѣ		а		

Ši balsių sistema iš esmės yra ta, kurią atspindi senosios bažnytinės slavų kalbos tekstai. Joje kiekybinė balsių opozicija nėra fonologinė opozicija. Tiesa, čia susiduriama

su tam tikru paradoksu. Kai kurios dabartinės slavų kalbos turi (ar turėjo) opoziciją tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių. Tebėra intensyviai diskutuojama, ar tai bent netiesiogiai tęsia praslavų balsių ilgumą, ar yra visai naujas reiškinys.

Kiti svarbūs šio laikotarpio garsų pokyčiai buvo nosinių dvigarsių monoftongizacija (plg. **in*, **en* > sl. *ę*, **un*, **an* > sl. *o*), pašalintos garsų TERT-grupės, kurių rezultatai kalbose buvo skirtingi (pvz., iš TaRT atsirado TRāT pietų slavų ir čekų-slovakų, TraT – kitose vakarų slavų, ToRoT – rytų slavų kalbose, plg. sl. **malta-* „plaktukas“ > sr.-kr. *mlât*, č. *mlat*, le. *młot*, r. *mólot*), ir užpakalinės eilės balsių priešakėjimas po palatalinių priebalsių (pvz., **iugo-* > s. sl. *jbgo* „jungas“).

Po visų šių (ir kitų) raidos procesų senosios slavų kalbos žodžiai smarkiai skyrėsi nuo jų baltų-slavų ar indoeuropiečių pirmtakų, tačiau slavų balsių atitikmenys yra aiškūs (sl. *o* < bl.-sl., ide. **i*, sl. *i* < bl.-sl., ide. **ī*, **ei* ir t.t.). Slavų bendrystės laikotarpio pabaigoje (iš esmės jau istoriniu periodu) vyko ir kitų pokyčių, susijusių su dabartinių slavų kalbų pradžia: tam tikrose pozicijose išnyko jerai, kurie kitose pozicijose sutapo su balsiais *a*, *e*, *o*, taip pat daugelyje slavų kalbų buvo pašalinti nosiniai balsiai *ę*, *o*, išnykus *-j-* įvyko įvairių balsių kontrakcijų ir kt.

Literatūra: Olander (2015, 42-47, 53-67).

2.6.7.4.2.4. Slavų *Auslautgesetze*. Kitaip negu baltų, daugelis slavų kalbų *Auslautgesetze* veikiausiai vyko gana anksti (praslavų periodu) ir beveik visada yra labai kontraversiški (išskyrus bl.-sl. **-am/n* > prasl. **-um/n* > sl. *-o*, pvz., ide. *o*-kam. acc. sg. **-om* > bl.-sl. **-am* > s. sl. *-o*). Dėl to čia bus paminėti tik pagrindiniai (galimi!) atvejai:

1) bl.-sl. **-ō*, **-ē* > prasl. **-ū*, **-ī* > s. sl. *-y*, *-i* (pvz., ide. *n-*, *r*-kam. nom. sg. **-ō(n)*, **-ē(r)* > s. sl. *kamy*, *dušti*, plg. lie. *akmuō*, *duktē*).

2) bl.-sl. **-ai* > s. sl. *-ě* vs. **-ái* > s. sl. *-i* (pvz., ide. *o*-kam. loc. sg. **-oi* > s. sl. *-ě* vs. ide. 2 sg. opt. **-o-ih₁-s* > s. sl. 2 sg. imper. *-i*).

3) bl.-sl. **-ǎ(R)S* > **-ǎ(R)S* > **-ǎ(R)*, kur **ǎ* (turbūt taip pat atsiradęs ir kituose kontekstuose) kito skirtingai, priklausomai nuo kalbų ir pozicijos (pvz., ide. *o*-kam. loc. sg. **-os* > s. sl. *-o*, bet Novgorodo tarmėje yra *-e*).

Literatūra: Jasanoff (1983, 2014), Olander (2012, 2015, 56f.), Gorbachov (2015), Villanueva Svensson (2016).

2.6.7.5. Anatolų prokalbėje, atrodo, išliko klasikinė ide. balsių sistema:

i	u	ī	ū
e	o	ē	ō
a		ā	

Tradiciškai buvo manyta, kad ide. balsiai **ǎ*, **ō* susiliejo į praanat. **ǎ*, kaip ir germanų ar baltų-slavų kalbose, tačiau vėliau buvo įrodyta, kad opozicija tarp ide. balsių **ǎ* ir **ō* buvo dar išlaikyta anatolų prokalbėje:

i) svarbiausias įrodymas yra garsų raida lykų kalboje, kur kitaip negu hetitų ir kitose anatolų kalbose (kur iš tiesų ide. balsiai **ǎ*, **ō* susiliejo į **ǎ*) ide. balsiai **o*, **e* susiliejo į lykų *e*, o ide. balsis **a* išliko, pvz.:

ide. *o*-kam. nom.-acc. sg. **ped-om* „vieta“ > lykų *pdd-ē* vs. het. *pēd-an*, luv. *-an* (plg. gr. *-ov*, lo. *-um*, etc.);

ide. imper. 3 sg. **hes-* „būti“ > lykų *esu* „tebūnie“, het. *ēš-tu* „t.p.“ (plg. gr. *ἐστ-ί*, etc.);
bet

ide. 1 sg. perf.-med. $*-h_{2e} > *-h_{2a} >$ lykų pret. 1 sg. $-χa$, het. (med.) $-h̄ha(-ri)$ (plg. 1 sg. perf. s. i. $-a$, gr. $-α$).

ii) yra ir kitų argumentų, pvz., iš ide./praanat. $*Cuā-$ atsirado het. $C(u)wā-$, o $*Cuō-$ garsų grupės atveju $*-u-$ išnyko prieš $*-ō-$ ($>$ het. $Cō-$), pvz.:

ide. $*duh_{2m} >$ praanat. $*duām >$ het. $tuwān$ „toli“ (plg. gr. $δῆν$, arm. *erkar* „ilgam laikui“); bet

ide. $*duoh_1$ ar $*duojom >$ het. $dān$ „antrai“, $tā-yuga-$ „dvejų metų amžiaus (gyvūnas)“ (plg. s. i. $dvā$, gr. $δύω$).

Literatūra: Melchert (1992).

Ide. balsių sistemos raidos rekonstrukciją anatolų kalbose labai apsunkina dantiraščio rašyba ir jo interpretacijos. Nors paskutiniaisiais dešimtmečiais dantiraščiai yra intensyviai tiriami, vis dar lieka nemažai neišaiškintų faktų. Dėl to toliau bus apžvelgti tik pagrindiniai balsių pokyčiai hetitų kalboje.

2.6.7.5.1. Kai kurie balsių pokyčiai veikiausiai yra anatolų prokalbės senumo:

ilgieji balsiai buvo sutrumpinti nekirčiuotoje pozicijoje, pvz.:

ide. nom. sg. $*d^hég^h-ōm$ „žemė“ $>$ het. $te-e-kán /tégan/$, dent. luv. $tiyammi-$ (plg. gr. $χθών$, s. i. $kšam-$);

ide. $*h_2ih_{1/3s}-áh_{2-}$ „iena“ $>$ anat. $*Hīsá-$ $>$ het. $hišša-$ (plg. s. i. $išá-$).

Hetitų ir kt. anatolų kalbose trumpieji balsiai dažnai pailgėjo kirčiuotoje pozicijoje, bet paprastai tai buvo postanatolų prokalbės procesai. Geriausiai anatolų kalbų senumą parodo kirčiuoto balsio $*-ó-$ $>$ $*-ō-$ $>$ het. $-ā-$ raida, tačiau ji dar yra diskutuojama, pvz.:

ide./praanat. $*sóh_{2-e}/*sh_{2-ér}$ (ar pan.) „pilti“ $>$ het. $šāh-i/šah-ānzi$ (plg. lo. $sā-tis$, lie. $so-tūs$);

ide. $*sók^w-o-$ $>$ het. $šakuwa-$, dent. luv. $tāwa/i-$, lykų $tewe/i-$ „akis“ (plg. go. $saihan$ „matyti“).

Literatūra: Kloekhorst (2006a), Melchert (2012c).

Kaip ir kitose kalbose, $*Eh_{1/3}C$ (iš dalies ir $*Eh_2C$) garsų grupėse laringalas išnyko su kompensaciniu pailgėjimu ($*ĒC$), pvz.:

ide. $*muh_1-tó-$ $>$ anat. denom. $*mūt-áHie/o-$ $>$ $*mūd-áHie/o-$ $>$ het. $mūtā(i)^{-mi}$ „pašalinti, išsklaidyti“ (plg. lo. $mūtō$, $-āre$ „pakeisti“);

ide. $*mnéh_{2-ti} >$ anat. $mnāti >$ $mnādi >$ dent. luv. $m(a)nāti$ „mato“ (plg. gr. $μνάομαι$ „manyti“).

Tačiau iš $*Eh_1C$ garsų grupės atsirado anat. $*āC$, kur $*/ā/$ ($>$ het. $ē$, luv. $ā$) buvo naujas ilgasis balsis, nesutapęs su paveldėtu balsiu $*/ē/$, pvz.:

ide. $*d^héh_{1-t}$ „dėjo“ $>$ anat. $*dā-ti >$ $*dādi >$ het. $tē-zzi$, lykų $tadi$ (plg. s. i. $á-dhā-t$, gr. $ἔ-θη-χα$).

Taip pat anatolų prokalbėje įvyko ide. dvibalsių monoftongizacija (nors veikiausiai ne visose pozicijose): ide. $*ou$, $*au >$ anat. $*ō$ (het. rašomas $<u>$), ide. $*eu >$ $*ū$ (het. rašomas $<ú>$), $*ei$, $*oi$, $*ai >$ $*ē$ (dažnai $>$ het. $ī$), pvz.:

ide./praanat. $*mouk-oje/o-$ $>$ het. $mūgā(i)^{-mi}$ „skatinti“;

ide. $*h_2euh_{2-o-} >$ $*h_2auh_{2-o-}$ „senelis“ $>$ het. $hūh̄ha-$, dent. luv. $hūha-$, lykų $χuge-$ (plg. lo. *auus*, arm. *haw* etc.);

ide. prez. priesaga $*-neu-$ $>$ het. $-nu^{-mi}$ (plg. s. i. $-nó-/ -nu-$, gr. $-vū-/ -vu-$ etc.);

ide. $*kēi-or$ „guli“ $>$ het. *kitta(ri)*, palų *kītar* (plg. s. i. $śáye$, gr. $κεῖται$);

ide. **néih_{1/3}-or* „sukasi“ > het. *nēa(ri)* (plg. s. i. *náyate*);

ide./praanat. 1 sg. **-h₂e-i* > **-h₂ai* > s. het. *-h₂he* (plg. 1 sg. perf. s. i. *-a*, gr. *-α* < **-h₂a* < **-h₂e*).

Visi šie nauji ilgieji balsiai yra veikiami anatolų kalbų lenicijos taisyklės (žr. § 2.2.3.1.3.4). Būtent dėl to ir žinoma, kad šie reiškiniai turi būti praanatolų senumo.

2.6.7.5.2. Kiti balsių raidos procesai kartais apima daugiau negu vieną anatolų kalbą, bet jie veikiausiai vyko vėliau, kalboms suskilus į tarmes:

Kaip jau minėta, ide./praanat. balsiai **ā*, **ō* susiliejo į **ā* hetitų ir daugelyje kitų anatolų kalbų (išskyrus lykų kalbą).

Paveldėti trumpieji balsiai kirčiuotoje pozicijoje dažnai pailgėjo hetitų kalboje (ir kitose anatolų kalbose), nors tikslios aplinkybės (ar priklausė nuo šaknies struktūros, ar apėmė visus, ar tik anat. balsius **é*, **ó* ir t.t.) dar nėra visiškai aiškios, pvz.:

ide. **péd-om* „vieta“ > het. *pēd-an* (plg. gr. *πέδον*);

ide. **g^{wh}én-ti* „(už)muša“ > het. *kuēnzi* (plg. s. i. *hán-ti*);

ide. **dór-u* „medis, mediena“ > het. *tāru-* (plg. gr. *δόρυ*);

ide. **h₂ént-i* > **h₂ánt-i* „prieš“ > het. *hānza* (plg. s. i. *ánti*, gr. *άντι*).

Taip pat atsirado naujų ilgųjų balsių nekirčiuotoje pozicijoje (dėl kontrakcijų ir kitų procesų), pvz.:

ide. *i*-kam. nom. pl. **-eies* > het. atem. kam. nom. pl. *-ēš* (plg. s. i. *-ayas*, lo. *-ēs*, etc.)

het. *šākuwa-* „akis“ → denom. *šākuwa(i)^{-mi}* „matyti“.

2.6.7.5.3. Hetitų kalbos balsių sistema buvo tokia:

i	u	ī	ū
e	o	ē	ō
a	ā		

Kaip ir, pvz., lotynų kalbos atveju, už tariamo identiškumo su ide. balsių sistema slypi labai sudėtinga hetitų kalbos balsių raidos priešistorė. Het. /*ō*/ (rašomas <*u*>) niekada netęsė ide. **/ō/*, nes jis yra naujas, atsiradęs kontrahuojant ide. dvibalsius ar iš kitų šaltinių. Reikia pabrėžti, kad šis balsis (sinchroniškai) labai neseniai buvo priskirtas hetitų kalbos balsių sistemai, nes jis yra nesenas hetitologų atradimas. Kiti hetitų kalbos balsiai aiškiai tęsia ide. balsių prototipus (ide. **e* > het. *e*), tačiau ir jie yra smarkiai pakitę. Apie kiekybinę balsių opoziciją jau kalbėta. Balsių kokybė taip pat nemažai pakito:

ide./anat. **e* buvo itin nestabilus. Daugelyje pozicijų iš jo atsirado het. *a* ar *i*:

*ueT- > het. *wiT-* (kur T žymi sprogstamąjį dantinį priebalsį), pvz.:

ide. **uét-* „metai“ > het. *witt-* (plg. gr. *(Ϝ)ἔτος*, lo. *uetus*).

Nekirčiuotas balsis **e* > *i* (veikiausiai ne visose pozicijose), pvz.:

ide. **néb^h-es-* „debesis“ > het. *nepiš-* „dangus“ (plg. gr. *νέφος*, *-εος*, lie. *debesis*);

ide./anat. **h₁ed-uól-* > het. *idālu-* „blogas“.

Balsis **e* > *i* žodžio gale, pvz.:

ide. *ške/o*-prez. imper. 2 sg. **-šké* > s. het. *uskī* „žiūrėk!“.

Junginys **eNC* > *iNC* (kur C nėra sprogstamasis dantinis priebalsis), pvz.:

ide. **h₁léngh^h-ti* > het. *link^{-mi}* „prisiekti“ (plg. gr. *ἐλέγχω*, s. v. a. *ant-lingen*).

Bet **eNC* > *aNC* (kai C yra dantinis ar žodžio galo priebalsis), pvz.:

ide. 3 pl. **-enti* > het. *-anzi* (plg. s. i. *-anti*, etc.);

ide. **h₁éndo(m)* „į (vidų)“ > het. *anda*, dant. luv. *ānta* (plg. gr. *ἔνδον*, s. lo. *endo*);

ide. loc. sg. **d^hġ^h-ém* „žemėje“ > het. *tag-ān* (plg. gr. *χθών*, etc.).

Junginys *eRh₂E/C > aRh₂E/C, pvz.:
 ide. *sénh₂-t „siekė“ > šanh^{-mi} „ieškoti“ (plg. s. i. á-san-a-t);
 Junginys *erC > arC (tačiau būna ir išimčių, kai *erC išlieka nepakitęs), pvz.:
 ide. *h₁érs-ti „teka“ > het. ārš^{-mi} (plg. s. i. árš-a-ti);
 ide. *kérs-ti „pjauna“ > het. karš^{-mi} (plg. toch. B kárs-).
 Balsis *e > a atviruosiuose pokirtiniuose skiemenyse, pvz.:
 ide./anat. 1 du. *-uen(i) > het. 1 pl. -wani (šalia -wēni).
 Kiti (anatolų kalbų) balsiai buvo gan stabilūs hetitų kalboje.
 Literatūra: Melchert (1994, 76, 83–85, 130–150, 173–187), Kimball (1999, 119–255).

2.6.7.6. Indoiranėnų kalbose balsių sistemos raida buvo, viena vertus, radikaliausia iš visų ide. kalbų, o kita vertus, istoriškai – gan neproblemiška.

Ide. trumpieji balsiai *e, *o, *a tapo in.-ir. *a; atitinkamai ilgieji balsiai ide. *ē, *ō, *ā – in.-ir. *ā, dvibalsiai ide. *eu, *ou, *au – in.-ir. *au, ide. *ei, *oi, *ai – in.-ir. *ai. Po šių pokyčių (vėlyvosios) indoiranėnų prokalbės balsių sistema buvo tokia:

i		u		ī		ū
	ə?					
	a					ā

Dvibalsiai: ai, āi, au, āu.

Silabinis sonantas: r̥.

2.6.7.6.1. Nors ide. balsiai *ē, *ō, *ā susiliejo į in.-ir. *ā dar indoiranėnų prokalbėje, dar buvo likę aiškių ide. balsių *ē, *ō egzistavimo pėdsakų:

In.-ir. veliariniai sprogstamieji priebalsiai *k, *g, *g^h (< ide. *k, *g, *g^h ir *k^w, *g^w, *g^{wh}) buvo palatalizuoti pozicijose prieš balsius *ē, *ī, *i ir tapo afrikatomis *č, *j, *j^h (> s. i. c, j, h; Av., s. persų c, j) (žr. § 2.2.3.2.1), pvz.:

ide. perf. 3 sg. *k^we-k^wór-e > in.-ir. *ke-kór-e > *čakára > s. i. ca-kár-a „yra padaręs“, Av. 3 pl. cāxrarə;

ide. *h₂éug-es- „jėga“ > in.-ir. *(H)éuges- > *áujas- > s. i. ójas-, Av. aojah-;

ide. 3 sg. *h₂élg^{wh}-e-ti „nusipelnyti“ > in.-ir. *(H)élg^heti > *álj^hati > s. i. árhati, Av. arəjaiti.

Taigi ide. *ē > in.-ir. *ā pokytis turėjo vykti po indoiranėnų kalbų palatalizacijos.

Atviruosiuose skiemenyse iš ide. *o atsirado in.-ir. *ā, pvz.:

ide. perf. 3 sg. *k^we-k^wór-e */k^we.k^wó.re/ > s. i. ca-kár-a „yra padaręs“ (bet uždaražame skiemenyje 1 sg. *k^we-k^wór-h₂e */k^we.k^wór.h₂e/ > s. i. cakára);

ide. kauz. *sod-éje-ti */so.dé.je.ti/ > s. i. sād-áya-ti „sodina“ (bet uždaražame skiemenyje *g^{on}h₁-éje-ti */g^{on}.h₁é.je.ti/ > s. i. jan-áya-ti „gimdyti“);

ide. ter-kam. acc. sg. *déh₃-tor-ṃ */dóh₃.to.rṃ/ > in.-ir. *dātāra(m) > s. i. dātāram, Av. dātārəm, plg. gr. δώτορα (bet *ph₂-tér-ṃ > in.-ir. *pātāra(m) > s. i. pitāram, Av. pītārəm, plg. gr. πατέρα).

Šis dėsnis vadinamas Brugmanno dėsniumi. Jis buvo ilgai diskutuotas, tačiau dabar jį pripažįsta beveik visi pagrindiniai autoriai.

Literatūra: Volkart (1994).

In.-ir. *ā buvo dar papildytas nosinių sonantų ide. *ṇ, *ṃ > in.-ir. *a bei ide. *ṇH, *ṃH > in.-ir. *aH > ā raidos rezultatų, pvz.:

ide. *kṃtóm „šimtas“ > s. i. śatām, Av. satəm (plg. lo. centum, lie. šimtas);

ide. *ḡnh₁-tó- „gimęs“ > s. i. jā́tá-, Av. zā́ta- (plg. lo. (g)nā́tus, go. -kunds).

Kaip ir nesilabinėje pozicijoje, ide. *r̥ ir *l̥ susiliejo į *r̥, kuris išliko senosiose in.-ir. kalbose, pvz.:

ide. *k^wr̥-tó- > in.-ir. *kr̥-tá- > s. i. krtá-, Av. k̥r̥ta-, s. persų <k-r-t-> (veikiausia abiem atvejais /k^wr̥ta-/ [k̥r̥ta-]).

Gali būti, kad indoiranėnų balsių sistemai reikia priskirti atskirą fonemą /ə/, vėliau išnykusią tiek senojoje indų, tiek Avestos kalbose. Ši tariama fonema atsirado dviejuose kontekstuose:

Laringalų vokalizacija, po kurios atsirado -i- ar, rečiau, -ī- senojoje indų kalboje, o iranėnų kalbose – -i-, tačiau kartais laringalai išnyko ir be pėdsakų, pvz.:

ide. *ph₂tér- (veikiausia realizuojamas kaip *[ph₂tér-]) „tėvas“ > in.-ir. *p̥Htár- > *patár- > s. i. pitár-, n. Av. nom. sg. pita, bet G. Av. dat. sg. f̥d̥rōi (kur ə yra neetimologinis anaptiktinis balsis).

Iš ide. grupių *r̥H, *l̥H > in.-ir. *r̥H senojoje indų kalboje atsirado īr ar ūr, iranėnų kalbose – ar, pvz.:

ide. *d̥lHg^hó- „ilgas“ > *d̥lHg^há- > s. i. dīrhá-, G. Av. dar̥aga-, s. persų <d-r-g-> /darga-/.

Nors dėl in.-ir. *ə rekonstrukcijos būtinumo negali kilti abejonių, išlieka diskusijų objektas, ar *ə turėjo fonologinį statusą.

Literatūra: Mayrhofer (1989, 5-14).

2.6.7.6.2. Senosiose iranėnų kalbose, atrodo, išliko indoiranėnų balsių sistema

i u ī ū

a ā

su dvibalsiais /ai, ai, au, āu/ ir sonantu /r̥/. Tokia buvo senosios persų kalbos balsių sistema (nors rašyba ne visada leidžia tai matyti aiškiai, pvz., žodžio gale -i, -ī ir -iya buvo visi rašomi vienodai!).

Veikiausiai tokia buvo ir Avestos kalbos balsių sistema, kai buvo sukurti (seniausi) Avestos tekstai. Tačiau išlikusiuose rankraščiuose (kurie, reikia nepamiršti, yra labai neseni) padėtis yra visai kitokia. Balsių inventorius yra žymiai didesnis (a, ā, ā, ā, q, q̄, ə, ē, e, ē, o, ō, i, ī, u, ū) ir jų raida labai sudėtinga (in.-ir. *ā, pvz., paprastai tęsia Av. ā, bet priklausomai nuo fonetinio konteksto taip pat a, e, q, ā ir āa; kartais net be aiškaus konteksto). Nors gali būti, kad dalis balsių pokyčių siekia pačią Avestos kalbą, daugelis jų neabejotinai atsirado vėliau, per labai sudėtingą Avestos tekstų žodinių perteikimą iki pirmo jų užrašymo (kuris turbūt įvyko XI a. po Kr., nors dėl šio klausimo intensyviai diskutuojama). Taip pat reikia pridurti, kad užrašymas buvo fonetinis, ne fonologinis, ir siekė aiškiai atspindėti tuometį liturginį tarimą.

Literatūra: de Vaan (2003).

2.6.7.6.3. Senojoje indų kalboje pagrindiniai pokyčiai vyko dvibalsių sistemoje: trumpieji indoiranėnų dvibalsiai buvo monoftongizuoti: in.-ir. *ai > s. i. /ē/, in.-ir. *au > s. i. /ō/ (kadangi s. i. kalboje trumpųjų balsių /e/, /o/ nebuvo, tai dėl ekonomiško /ē/, /ō/ rašyti <e>, <o>). Ilgieji in.-ir. dvibalsiai *āi, *āu išliko ir buvo sutrumpinti į s. i. ai, au. Kaip jau minėta, iš in.-ir. *ə įprastai atsirado s. i. i. Sonantas *r̥ išliko (šalia retesnio l̥, žr. § 2.4.3.2.1) ir net atsirado labai retas naujas r̄ (pvz., acc. pl. pit̄ñ „tėvus“).

Taigi senosios indų kalbos balsių sistema buvo tokia:

i u ī ū

a ē ā ō
Dvibalsai: /ai, au/. Sonantai: /r̥, l̥/.
Literatūra: Burrow (1973, 101-111).

2.7. Kirtis

2.7.1. Indoeuropiečių prokalbės kirtis pasižymėjo šiais pagrindiniais bruožais:

- i) kirtis buvo laisvasis, t. y. nepriklausė nuo žodžio fonetinių savybių (nors jo pozicija buvo reguliuojama morfologiškai);
- ii) kirtis buvo melodinis, t. y. kirčiuotas skiemuo buvo tariamas aukštesniu tonu nei kiti nekirčiuoti žodžio skiemenys.

Tipologiškai ide. prokalbės kirtis buvo to paties tipo kaip lietuvių kalbos kirtis ir tuo skyrėsi nuo kalbų, turinčių fiksuotą (pvz., lenkų, prancūzų ir kt.) ar dinaminį (pvz., anglų, vokiečių ir kt.) kirtį.

Vis dėlto tiksli ide. kirčio vietos rekonstrukcija yra problemiškesnė nei segmentinių fonemų rekonstrukcija. Tas pats teigtina ir apie jo raidą atskirose ide. kalbose. Tokia padėtis susiklostė dėl įvairių priežasčių: 1) ne visos ide. kalbos suteikia informaciją apie kirtį; 2) ir tų kalbų, kurios yra informatyvios, raida buvo savita ir sudėtinga; 3) kirčio vieta kalbose dažnai nesutampa ir neaišku, kaip tokias kalbas palyginti; 4) ide. kirtis neabejotinai buvo susijęs su ide. abliauto sistema, kuri pati iš dalies yra kontraversiška; 5) abliauto laipsniai ne visada sutampa su kirčio vieta.

Šiame skyriuje bus trumpai apžvelgtos kalbos, išlaikiusios laisvąjį ide. kirtį, pristatyta ide. kirčiavimo sistema ir aptarti keli su ja susiję probleminiai klausimai.

2.7.2. Kaip jau minėta, ne visos kalbos išlaikė laisvąjį ide. kirtį. Kirtis kai kuriose kalbose buvo fiksuotas vienoje pozicijoje arba tapo priklausomas nuo fonetinės žodžio struktūros (pvz., lotynų, senojoje airių, germanų, armėnų, tocharų kalbose). Dėl to tokios kalbos gali būti naudingos pateikiant netiesioginę informaciją apie ide. kirtį (t. y. apie šių kalbų kirtį galima spręsti iš senų fonologinių procesų, kurie dar priklausė nuo ide. kirčio vietos). Kitose kalbose, atrodo, išliko ide. prokalbės kirčiavimo sistema, bet kirtis nebuvo žymėtas (pvz., Avestos, hetitų kalbose). Tokiais atvejais kartais galima, bent iš dalies, nustatyti kirčio vietą iš kitų rašybos ypatybių (pvz., *scriptio plena* hetitų kalboje, brūkšnelio virš raidžių prūsų kalboje), o kartais to padaryti negalima (tai tinka, pvz., visiems Europos *Restsprachen* atvejams, pvz., frigų kalbai).

Tradiciškai ide. kirčio vietos rekonstrukcija remiasi senąja indų (vedų), graikų ir, iš dalies, germanų kalbomis.

2.7.2.1. Senosios indų kalbos kirčiavimo sistema buvo labai tiksliai aprašyta Senovės Indijos gramatikų. Daugelis šios kalbos tekstų yra sukirčiuoti. Tai yra sena ide. kalba, apie kurios kirtį žinoma daugiausia, ir ji veikiausiai yra pati archajiškiausia kalba šiuo atžvilgiu.

Kiekvienas senosios indų kalbos kirčiuotas žodis turėjo tik vieną kirčiuotą skiemenį, indų gramatikų vadinamą *udātta* („pakilęs“), o nekirčiuotas skiemuo buvo vadintas *anudātta* („nepakilęs“). Iš gramatikų aprašymų matyti, kad kirtis buvo melodinis (kirčiuotas skiemuo buvo kylantis, o nekirčiuotas – krintantis). Kirtis buvo visai laisvas (jis galėjo būti bet kuriame žodžio skiemenyje). Taip pat buvo ir nekirčiuotų žodžių ar jų formų – ne tik klitikai, bet ir vokatyvas (ne sakinio pradžioje), asmenuojamosios veiksmažodžio formos (sakinio pabaigoje).

Paprastai vardažodžiai turėjo koloninį kirtį (t. y. visada buvo kirčiuotas tas pats šaknies ar priesagos skiemuo), pvz. (visos paradigmos, turinčios kirčiuotą priesagą):

	<i>a</i> -kam.	<i>ā</i> -kam.	<i>i</i> -kam.	<i>u</i> -kam.	<i>r</i> -kam.
	„dievas“	„liežuvis“	„mintis“	„sūnus“	„duktė“
Nom. sg.	<i>deváh</i>	<i>jihvá</i>	<i>matíḥ</i>	<i>sūnúḥ</i>	<i>duhitá</i>
Acc. sg.	<i>devám</i>	<i>jihvám</i>	<i>matím</i>	<i>sūnúm</i>	<i>duhitáram</i>
Gen. sg.	<i>devásya</i>	<i>jihváyāḥ</i>	<i>matéḥ</i>	<i>sūnóḥ</i>	<i>duhitúḥ</i>
Dat. sg.	<i>deváya</i>	<i>jihváyai</i>	<i>matáye</i>	<i>sūnáve</i>	<i>duhitré</i>

Vienskiemeniai priebalsiniai daiktavardžiai reguliariai yra mobilūs. Retkarčiais mobilūs buvo ir kiti atematinių kamienų vardažodžiai, pvz.:

	šakn. dktv.	šakn. dktv.	<i>h</i> ₂ -kam.	heterokl.	?-kam.
	„koja“	„tvirtovė“	„kelias“	„kepenys“	„vyras“
Nom. sg.	<i>pát</i>	<i>púr</i>	<i>pánthāḥ</i>	<i>yákr̥t</i>	<i>púman</i>
Acc. sg.	<i>pádam</i>	<i>púram</i>	<i>pánthām</i>	<i>yákr̥t</i>	<i>púmāmsam</i>
Gen. sg.	<i>padáh</i>	<i>puráh</i>	<i>patháh</i>	<i>yaknáḥ</i>	<i>pumśáh</i>
Dat. sg.	<i>padé</i>	<i>puré</i>	<i>pathé</i>	<i>yakné</i>	<i>pumśé</i>

Tokiose paradigmosse kirčio judėjimas dažnai sutapo su abliautu (pvz., nom. sg. *pánthāḥ* < ide. **pént-ōh*₂-s vs. gen. sg. *patháh* < **pnt-h*₂-és). Tokie vardažodžiai atrodo gan archajiški ir veikiausiai įtvirtina bendrą šiuolaikinių indoeuropeistų nuomonę, kad priešistorėje tokios mobiliosios paradigmos buvo žymiai labiau paplitusios (žr. toliau § 2.7.3.4).

Kitaip nei vardažodžių (kur mobilumą rodo tik reliktai), senosios indų kalbos veiksmožodžių mobilumas yra patikimai paliudytas. Augmentas visada yra kirčiuotas (pvz., 3 sg. *á-bharat*, *á-tudat*, *á-bravūt*, *á-kar*, *á-vidat*, etc.). Kitais atvejais tematinės formos turėjo koloninį kirtį, kuris paprastai sutapo su abliauto laipsniu: pamatinio laipsnio formos turėjo šaknies kirtį, o nulinio laipsnio formos – priesagos, pvz.:

„nešti“: 1 sg. *bhár-ā-mi*, 2 sg. *bhár-a-si*, 3 sg. *bhár-a-ti*, 1 pl. *bhár-ā-mas(i)*, 2 pl. *bhár-a-tha*, 3 pl. *bhár-a-nti*;

„stumti“: *tud-á-mi*, 2 sg. *tud-á-si*, 3 sg. *tud-á-ti*, 1 pl. *tud-á-mas(i)*, 2 pl. *tud-á-tha*, 3 pl. *tud-á-nti*.

Atematinės formos buvo mobiliojo kirčiavimo, o kirčio judėjimas buvo susijęs su abliautu, pvz.:

	šakn. prez.	šakn. prez.	intarp. prez.	<i>nā</i> -prez.	šakn. aor.
	„eiti“ (akt.)	„kalbėti“ (med.)	„jungti“	„griebti“	„dengti“
3. sg.	<i>é-ti</i>	<i>bruv-é</i>	<i>yu-ná-k-ti</i>	<i>gr̥bh-ṇá-ti</i>	<i>vár</i>
3. du.	<i>i-táh</i>	<i>bruv-áte</i>	<i>yu-ñ-k-táh</i>	<i>gr̥bh-ṇī-táh</i>	
3. pl.	<i>y-ánti</i>	<i>bruv-áte</i>	<i>yu-ñ-j-ánti</i>	<i>gr̥bh-ṇ-ánti</i>	<i>vr-án</i>

Senosios indų kalbos veiksmožodžio sistemos kirčiavimas yra akivaizdžiai archajiškas ir veikiausiai yra tiesioginis ide. sistemos tęsinys (kur įvyko keletas antrinių pokyčių).

Literatūra: Whitney (1889, 28-34), Wackernagel-Debrunner (1896, 281-297), Macdonell (1910, 76-82), Lubotsky (1988), Klein (1992).

2.7.2.2. Avestos kalbos tekstuose kirtis nežymėtas, tačiau yra netiesioginių įrodymų, kad jis iš esmės atitiko senosios indų kalbos kirčiavimą, pvz.:

Ir. *amárta- > *amáhrta- (*r suduslėjo po kirčio) > Av. *amāṣa*- „nemirtingas“ (plg. s. i. *amfta*-) vs. Ir. *mártá- > *mártá- (*r liko skardus prieš kirtį) > Av. *mārata*- (plg. s. i. *mrtá*-).

Yra ir kitų galimų Avestos fonetinių dėsnių, priklausančių nuo (laisvojo) kirčio pozicijos (kai kurie jų – kontraversiški). Kai kurios vidurinės ir naujosios iranėnų kalbos (osetinių ir kt.) veikiausia išlaikė indoiranėnų kirčiavimo sistemą. Deja, iranėnų medžiagos naudojimas indoiranėnų ir indoeuropiečių prokalbių kirčiavimo rekonstrukcijai praktiškai dar nėra prasidėjęs (jei tai iš viso yra įmanoma).

Literatūra: Mayrhofer (1989, 13), Tremblay (2005, 11-12).

2.7.2.3. Graikų kalbos kirčiavimo sistemą aprašė Aleksandrijos gramatikai. Nuo tada (apie 200 m. pr. Kr.) kirtis ir pradėtas žymėti tekstuose, nors nuosekliai tai daryta tik Bizantijos epochoje (apie IX–X a. po Kr.). Iš esmės gerai žinoma tik apie atkiečių tarmės kirčiavimo sistemą. Taip pat yra šiek tiek žinoma apie ajolų (kur kirtis buvo fiksuotas žodžio pradžioje pagal „trijų morų“ taisyklę ir dėl to yra neinformatyvus) ir dorėnų tarmių kirčiavimą, tačiau tokios informacijos yra nedaug ir ji paprastai neįtraukiama į graikų kalbos kirčiavimo studijas.

Kaip ir senojoje indų kalboje, graikų kalbos kirtis buvo laisvasis, bet turėjo vieną svarbų skirtumą: kirtis galėjo būti atitrauktas į trečią žodžio galo skiemenį, kai paskutinis skienuo buvo trumpas (pvz., ἄνθρωπος). Jei paskutinis skienuo buvo ilgas, tada kirtis galėjo būti atitrauktas į antrą žodžio galo skiemenį (pvz., gen. sg. ἀνθρώπου). Kaip ir senojoje indų kalboje, graikų kalbos kirtis buvo melodinis. Skiriami trys ilgujų balsių ir dvibalsių tonai (priegaidės): aukštas <˘> (žymi aukštą toną antroje ilgujų skiemenų moroje ar trumpuosiuose skiemenyse), cirkumfleksas <˘˘> (žymi aukštą toną pirmoje ilgujų skiemenų moroje), *gravis* <˘˘˘> (veikiausia žymi žemesnį toną žodžio gale prieš kitą kirčiuotą žodį vietoj akūto <˘˘˘>). Tonai buvo automatiškai reguliuojami pagal tam tikras taisykles (pvz., gen. sg. δῶρον akūtas vs. nom.-acc. sg. δῶρον cirkumfleksas priklausė nuo žodžio galo skiemens ilgumo ar trumpumo) ir dėl to nėra informatyvūs. Tačiau jie buvo fonologiniai vienskiemeniuose žodžiuose, žodžio gale ir antrame žodžio skiemenyje prieš dvibalsius -αι, -οι, pvz.:

nom. sg. φῶς „žmogus“ vs. nom.-acc. sg. φῶς „šviesa“ (< φάος);

ā-kam. acc. pl. θεᾶς (< ide. *-ā(n)s < pra-ide. *-eh₂(n)s) vs. gen. sg. θεᾶς (< ide. *-ah₂-as < pra-ide. *-eh₂-es) „deivė“;

o-kam. nom. pl. οἴκοι (< ide. *-oi) vs. prieveiksmis (< loc. sg.) οἴκοι (< ide. *-oi; ar turbūt *-oi?) „namas“.

Kaip matoma iš pavyzdžių, akūtas paprastai tęsia ide. tikruosius ilguosius balsius ar dvibalsius, o cirkumfleksas – postide. kontrakcijas. Vis dėlto visi atvejai taip nepaaiškinami, ir dėl graikų kalbos priegaidžių kilmės intensyviai diskutuojama.

Vardažodžiai turėjo koloninį kirtį (apribotą „trijų morų“ taisykle), pvz.:

	o-kam.	ā-kam.	i-kam.	u-kam.	r-kam.
	„laukas“	„pabėgimas“	„miestas“	„saldus“	„davėjas“
Nom. sg.	ἄγρός	φυγή	πόλις	ἡδύς	δοτήρ
Acc. sg.	ἄγρόν	φυγήν	πόλιν	ἡδύν	δοτήρα
Gen. sg.	ἀγροῦ	φυγῆς	πόλεως	ἡδέος	δοτήρος
Dat. sg.	ἀγρῷ	φυγῇ	πόλει	ἡδεῖ	δοτήρι

Priebalsiniai vienskiemeniai daiktavardžiai buvo mobilieji. Mobilumas taip pat pasitaikė ir kituose atematinių kamienų daiktavardžiuose, pvz.:

	šakn. dktv.	ih ₂ -kam.	ide. ter-kam.	ide. ter-kam.	n-kam.
	„koja“	„gatvė“	„tėvas“	„duktė“	„ėriukas“
Nom. sg.	πούς	ἄγυια	πατήρ	θυγάτηρ	ἄρην
Acc. sg.	πόδα	ἄγυιαν	πατέρα	θυγατέρα	ἄρνα

Gen. sg.	ποδός	ἀγυιᾶς	πατρός	θυγατρός	ἀρνός
Dat. sg.	ποδί	ἀγυιᾷ	πατρί	θυγατρί	ἀρνί

Kaip ir senojoje indų kalboje, tokios paradigmos atrodo labai archajiškos ir daugeliu (bet ne visais) atvejų jas galima laikyti ide. paveldu. Vargu ar galima abejoti, kad ide. prokalbėje buvo gausi mobiliųjų vardažodžių grupė (žr. toliau), tačiau dėl medžiagos stokos jos produktyvumas išlieka atviras klausimas.

Kitaip nei vardažodžių, graikų kalbos veiksmažodžių kirčiavimas buvo iš esmės atnaujintas: asmenuojamosios formos kirčiuojamos taip toli nuo žodžio galo, kaip leidžia „trijų morų“ taisyklė. Neasmenuojamosios formos turbūt išlaikė senojo kirčio vietą, pvz.:

prez. inf. φέρειν, dalyv. φέρων (plg. s. i. *bhárati*) vs. aor. inf. λιπεῖν, dalyv. λιπών (plg. s. i. *vidát*).

Literatūra: Schwyzer (1939, 373–376), Bally (1945), Probert (2006).

2.7.2.4. Kirtis germanų prokalbėje buvo fiksuotas žodžio pradžioje, tačiau jis vis tiek suteikia daug netiesioginės informacijos apie ide. kirčio vietą.

Pagal Vernerio dėsnį (žr. § 2.2.3.1.2.3), germ. priebalsiai *f, *þ, *x, *x^w, *s (< ide. *p, *t, *k, *k^w, *s) prieškirtniame skiemenyje suskardėjo ir tapo germ. *b, *d, *g, *g^w, *z (priebalsiai *f, *þ, *x, *x^w, *s išliko pokirtniame skiemenyje), pvz.:

go. *broþar*, s. ang. *brōðor* < germ. *brōþēr < *brāþēr < pragerm. *b^hrātēr < ide. *b^hréh₂tēr „brolis“ (plg. s. i. *bhrātā*, gr. φράτηρ);

go. *hwæþar*, s. ang. *hwæþer* < *h^wáþeraz < ide. *k^wótero- „kuris?“ (plg. gr. πότερος, bet s. i. *katará-*);

tačiau taip pat, pvz.:

go. *fadar*, s. ang. *fæder* < germ. *fádēr < *fadēr < *faþēr < pragerm. *patēr < ide. *ph₂tér „tėvas“ (plg. s. i. *pitá*, gr. πατήρ);

go. pl. *hunda*, s. ang. *hundred* < *húndan < *hundón < *hunþón < ide. *k^hmtóm „šimtas“ (plg. s. i. *śatám*, Av. *satəm*).

Informacija, kurią Vernerio dėsnis suteikia apie germanų veiksmažodžio kirčiavimą, iš esmės sutampa su senosios indų kalbos sistema ir remia jos archajiškumą, pvz.:

senoji anglų kalba:

bendratis	pret. 1 sg.	pret. 1 pl.	pret. dlv.	
<i>weorþan</i>	<i>wearþ</i>	<i>wurdon</i>	<i>worden</i>	„tapti“
<i>cēosan</i>	<i>cēas</i>	<i>curon</i>	<i>coren</i>	„rinkti“

senoji indų kalba:

prez. 3 sg.	perf. 1 sg.	perf. 1 pl.	med. perf. dlv.	
<i>várt-a-te</i>	<i>va-várt-a</i>	<i>va-vṛt-má</i>	<i>vā-vṛt-āṇá-</i>	„suktis“
<i>jós-a-te</i>	<i>ju-jós-a</i>	<i>ju-juṣ-má</i>	<i>ju-juṣ-āṇá-</i>	„gėrėtis“

Dar plg. go. *ga-teihan*, s. v. a. *zīhan* < germ. *tīxan „rodyti“ < ide. *dēik-e-ti (plg. s. i. *bhár-a-ti*) su go. *wigan*, s. isl. *vega* < germ. *wigan „kovoti“ < ide. *uik-é-ti (plg. s. i. *tud-á-ti*).

Vardažodžio sistemoje padėtis yra šiek tiek kitokia. Viena vertus, germanų kalbų faktai dažnai sutampa su senosios indų ir graikų kalbų kirčiavimu (pvz., „brolis“, „tėvas“), kita vertus, yra nemažai „Vernerio dėsnio“ variantų, pvz.:

s. v. a. *hlid* „danga“ (< germ. *xliþa-) ~ *hlit* „t. p.“ (< germ. *xliða-);

go. *ga-baurþs* „gimimas“ (< germ. **-burþi-*) ~ s. v. a. *gi-burt* „t. p.“ (< germ. **-burdi-*);

s. v. a. *haso* „kiškis“ (< germ. **hasan-*) ~ s. ang. *hara* (< germ. **hazan-*).

Kai kuriais atvejais šie variantai gali būti aiškinami postuluojuant senuosius mobiliuosius daiktavardžius, tačiau gali būti ir kitų jų susidarymo priežasčių.

Literatūra: Collinge (1985, 203–216), Schaffner (2001).

Kitas galimas germanų kalbų fonologinis dėsnis, kuris priklausė nuo ide. prokalbės kirčio vietos, yra Klugės dėsnis, pagal kurį iš ide. sprogstamojo priebalsio + **n* garsų grupės prieškirtniniame skiemenyje susidarė geminata (plg. ide. **-t/dh/dn-* > *-dd-*, *-dd-* > germ. *-tt-*), o ide. sprogstamasis priebalsis + **n* garsų grupė nepakito pokirtiniame skiemenyje, pvz.:

olandų *wit*, s. fryzų *hwīt* < germ. **hwitta-* „baltas“ < ide. **k̑uit-nó-* (plg. s. i. *śvīt-na-* „t. p.“ [žr. kirtų!]; daugelis germ. kalbų tęsia germ. **hwīta-*);

tačiau yra, pvz.:

s. isl. *svefn*, s. ang. *swefn* < germ. **swefna-* „sapnas“ < ide. **suép-no-* (plg. s. i. *svápna-* „t. p.“).

Vis dėlto pastebėtina, kad Klugės dėsnis dar yra kontraversiškas.

Literatūra: Kroonen (2011).

2.7.2.5. Kirtis lotynų kalboje taip pat buvo fiksuotas (antrame nuo galo skiemenyje, jeigu skiemuo buvo ilgas, trečiame nuo galo – jeigu skiemuo buvo trumpas). Vis dėlto iš lotynų kalbos duomenų galima matyti ide. kirčio vietos pėdsakų, pvz.:

lo. *lātus* < **tlātos* < ide. **tl̥h₂-tó-* „pakeltas“ (plg. gr. τλητός) vs. lo. *palma* < **palamā* < ide. **p̥l̥h₂-meh₂-* „delnas“ (plg. gr. παλάμη);

lo. *caueō*, *-ēre* „saugotis“ < ide. **kouh₁-éie-ti* (plg. gr. κο(ϝ)έω „suvokti“) vs. lo. *ovis* < ide. **h₂óu-i-* „avis“ (plg. s. i. *ávi-*, gr. ὄ(ϝ)ις).

Tačiau šie (ir kiti) dėsniai dar yra kontraversiški ir neteikia daug naujos informacijos.

Literatūra: Vine (2006, 2012).

2.7.2.6. Žymiai svarbesnis galėtų (ir turėtų) būti hetitų ir kitų anatolų kalbų žodžių kirčiavimas, rekonstruojant ide. prokalbės kirtį. Hetitų kalbos tekstai yra nekirčiuoti, tačiau šios kalbos (bent iš dalies ir kitų Anatolų kalbų) kirčiavimą galima rekonstruoti remiantis netiesioginiais įrodymais:

i) *scriptio plena* – hetitų kalbos rašyboje kiekviena silabograma žymi balsį ir priebalsį (VC), priebalsį ir balsį (CV), balsį (V) ar sudėtingesnes garsų struktūras (pvz., CVC). Šių silabogramų visiškai užtenka perteikti hetitų kalbos balsius ir dažnai taip yra tekstuose (pvz., nom. sg. *e-ku-na-aš* /*egunaš*/ „šaltas“). Tačiau yra atvejų, kai balsiai yra „dvigubinami“: V-VC- (*e-eš-zi* „yra“), -CV-V (*ud-ne-e* „kraštas“), -CV-V-CV (*i-da-a-lu* „blogas“), -CV-V-VC- (*me-e-er-ta* „dingo“), -V-VC- (*ú-e-ek-zi* „ieško“). Šis reiškiny (kuris yra nuoseklus) ir vadinamas „*scriptio plena*“. Dėl jo funkcijos buvo ilgai diskutuota, bet dabar daugelis hetitologų mano, kad *scriptio plena* žymi balsių ilgumą. Taip pat yra akivaizdu, kad balsių ilgumas hetitų kalboje yra tiesiogiai susijęs su kirčio vieta (žr. § 2.6.7.5), taigi iš *scriptio plena* galima gauti nemažai informacijos apie kirčiavimą.

ii) Anatolų lenicijos taisyklės – ide. duslieji priebalsiai suskardėjo po kirčiuotų ilgųjų balsių ($\check{V}TV > \check{V}DV$) ir tarp nekirčiuotų balsių ($\check{V}TV > VDV$), pvz.:

ide. $*d^h\acute{e}h_1-t$ „dėjo“ > anat. $*d\acute{x}-ti > *d\acute{x}di > lykų tadi$;

ide. $*m\acute{e}l-it$, gen. $*m\acute{e}l-it-os$ „medus“ > anat. $*m\acute{e}l-it$, gen. $*m\acute{e}l-id-os > dent. luv. mallit-/mallid-/$, palų *malitannaš /malidannas/*.

Šie dėsniai (geriau išlikę kitose anatolų kalbose nei hetitų) taip pat leidžia rekonstruoti praanatolų kirčio vietą.

iii) Čopo dėsnis – luvijų kalbų priebalsiai buvo geminuoti po kirčiuoto balsio $*\acute{e} > luv. a$ (tačiau nepakito po balsio $*\acute{o}$), pvz.:

ide. $*m\acute{e}d^hu-$ „medus, midus“ > dent. luv. *maddu-* (plg. gr. $\mu\acute{\epsilon}\theta\nu$);

ide. $*p\acute{e}rom$ „priešais“ > dent. luv. *parran* (plg. het. *pēran*);

tačiau:

ide. $*d\acute{o}ru-$ „medis, mediena“ > dent. luv. *tāru-* (plg. het. *tāru-* gr. $\delta\acute{o}\rho\nu$).

iv) Taip pat pagal metriką galima rekonstruoti lydų kalbos kirčio vietą. Išlieka atviras klausimas, ar tariamieji hetitų ir luvijų kalbų metriniai tekstai leidžia daryti tą patį.

Literatūra: Eichner (1986).

Visi šie (ir turbūt kiti) faktai leidžia rekonstruoti daugelio žodžių kirčiavimą. Iš jų aiškėja, kad hetitų ir kitos anatolų kalbos neabejotinai paveldėjo ir išlaikė ide. laisvąjį kirtį, pvz.:

het. nom. sg. *te-e-kan* „žemė“, gen. sg. *tak-na-a-aš*, dat.-loc. sg. *tak-ni-i* < ide. $*d^h\acute{e}g^h-\acute{o}m / *d^h\acute{g}^h-m-\acute{e}s, *d^h\acute{g}^h-m-\acute{e}i$;

het. nom. sg. *ke-eš-šar* „ranka“, dat.-loc. sg. *ki-iš-ri-i* < ide. $*g^h\acute{e}s-\acute{o}r / *g^h\acute{s}-r-\acute{e}i$;

het. 3 sg. *ku-e-er-zi* „pjauna“, inf. *ku-ra-a-an-na* < ide. $*k^w\acute{e}r-t / *k^w\acute{r}-\acute{e}$;

het. 3 sg. *e-ep-zi* „ima“, 3 pl. *ap-pa-a-an-zi* < ide. $*h_1\acute{e}p-t / *h_1p-\acute{e}nt$.

Deja, nuoseklus hetitų ir kitų anatolų kalbų faktų naudojimas ide. prokalbės kirčiui rekonstruoti, galima sakyti, ką tik pradėtas.

Literatūra: Kloekhorst (2014a).

2.7.2.7. Rekonstruojant ide. prokalbės kirtį, baltų-slavų kalbos yra išskirtinės. Viena vertus, kirčiavimas jokiose kitose ide. kalbose nėra tokia svarbi istorinės gramatikos dalis kaip baltų-slavų kalbose („baltų-slavų akcentologija“ jau senai tapo atskira mokslo šaka). Kita vertus, dažnai nėra aišku, kaip ide. kirčiavimo sistema vystėsi baltų-slavų kalbose. Dėl to šiame skyriuje bus pristatyti tik esminiai baltų-slavų prokalbės kirčiavimo sistemos faktai, nesigilinant į tolesnę raidą atskirose baltų ir slavų kalbose.

Baltų-slavų prokalbės kirtis buvo melodinis (kaip ir lietuvių kalboje) ir laisvasis. Kaip ir graikų kalboje, ilgieji balsiai ir dvibalsiai turėjo vieną iš dviejų galimų priegaidžių: akūtą (kylantis tonas) ar cirkumfleksą (krintantis tonas). Tonai buvo ir nekirčiuotuose skiemenyse. Dėl tikslios bl.-sl. prokalbės priegaidžių realizacijos dar diskutuojama, bet daugelis autorių dabar sutaria, kad akūtas pasižymėjo glotalizacija (kaip, pvz., latvių kalbos laužtinė priegaidė, plg. la. *rīts* „rytas“). Bl.-sl. prokalbės priegaidžių kilmė yra aiški:

i) akūtas atsirado išnykus laringalams tautosilabinėje pozicijoje (pvz., ide. $*m\acute{a}h_2-ter-$ > lie. *mótė*; ide. nom. sg. $*-ah_2$ > lie. *ger-ó-ji*), ERH, EHR, RH garsų grupėse (pvz., ide. $*molh_2-$ > lie. *málti*; ide. $*g^hr_2-no-$ > lie. *žirnis*) ir dėl Winterio dėsnio (pvz., ide. $*b^h\acute{e}g^w-$ „bėgti“ > lie. *bėgti*, žr. § 2.2.3.1.3.3, 2.6.7.4);

ii) cirkumfleksas atsirado iš dvibalsių (pvz., ide. **snoigth-o-* > lie. *sniėgas*; ide. *(*s*)*kert-*, *(*s*)*krt-* > lie. *kiřsti*, *keřta*), dėl balsių kontraktijų išnykus laringalams (pvz., *ā*-kam. gen. sg. ide. **-ah₂-as* > lie. *galv-ōs*) ir iš naujų ilgųjų balsių (pvz., lie. *gėris* < bl. **ger-įio-*).

Diskutuojama, kokią priegaidę įgijo paveldėtieji ide. ilgieji balsiai (daugelis autorių mano, kad jie tapo akūtiniai) ir kas įvyko tam tikrose labai specifinėse pozicijose (pvz., žodžio gale ar viensikiemenėse formose).

Literatūra: Villanueva Svensson (2011), Pronk (2012).

Kaip senojoje indų ir graikų kalbose, taip ir baltų-slavų prokalbėje vardažodžiai ir veiksmožodžiai turėjo koloninį ar mobilųjį kirtį. Tačiau šiuo atveju skirtumai tarp tariamos indoeuropiečių, kuri tradiciškai rekonstruojama pagal senosios indų ir graikų kalbos duomenis, ir baltų-slavų kirčiavimo sistemų yra tokie dideli, kad iš esmės reikia skirti skirtingas sistemas:

i) ide. prokalbėje mobilios buvo tik atematinės formos, o tematinės (ir *ā*-kamienu vardažodžiai) – turėjo koloninį kirtį. Bl.-sl. kalbose visi kamienai buvo mobilūs ar nemobilūs (taip pat *o-* ir *ā*-kamienu vardažodžiai);

ii) kitaip negu senojoje indų ir graikų kalbose, bl.-sl. kalbose mobilumas ne tik išplito, bet ir tapo produktyviu reiškiniu;

iii) bl.-sl. kalbų kirčio mobilumas nesutampa su ide. stipriųjų / silpnųjų formų sistema (žr. § 4.2.2), plg. žodžio „galva“ kirčiavimas lietuvių ir praslavų kalbose:

		Lietuvių		Praslavų	
Nom.	Sg.	<i>galvà</i>	Pl. <i>gálvos</i>	Sg. * <i>golvá</i>	Pl. * <i>golvy</i>
Acc.		<i>gálvą</i>	<i>gálvas</i>	* <i>golvo</i>	* <i>golvy</i>
Gen.		<i>galvōs</i>	<i>galvų</i>	* <i>golvy</i>	* <i>golvŭ</i>
Dat.		<i>gálvai</i>	<i>galvoms</i>	* <i>golvĕ</i>	* <i>golvāmŭ</i>
Inst.		<i>gálva</i>	<i>galvomìs</i>	* <i>golvojŭ</i>	* <i>golvāmi</i>
Loc.		<i>galvojè</i>	<i>galvosè</i>	* <i>golvĕ</i>	* <i>golvāxŭ</i>

iv) bl.-sl. kalbų nemobiliosios paradigmos buvo tik baritonai. Nemobiliųjų oksitonų paradigmų nebuvo;

v) mobiliosiose paradigmos kirčio vieta kaitaliojosi tarp žodžio pabaigos ir pradžios (kitaip nei ide. prokalbėje). Be to, iš žodžio pradžioje kirčiuojamų mobiliųjų formų kirtį atitraukdavo šalia esantys klitikai, t.y. šios formos tapdavo nekirčiuotos (jos vadinamos *enclinomena*; pvz., lie. *nė-veda*, r. *zá ruku*).

Baltų-slavų kirčio raida atskirose baltų ir slavų kalbose yra nepaprastai sudėtinga. Lietuvių kalboje tiek mobiliosios, tiek nemobiliosios vardažodžių paradigmos skilo į dar dvi akcentines paradigmas pagal Saussure'o dėsnį, dėl to lietuvių kalboje atsirado keturios kirčiuotės. Slavų prokalbėje nemobiliosios paradigmos skilo į dvi paradigmas pagal du dėsnius: Dybo (kirtis iš neakūtinio skiemens buvo perkeltas į kitą tolesnį skiemenį) ir Stango (kirtis buvo vėl atitrauktas ir taip atsirado nauja priegaidė, vadinamasis „neoakūtas“) dėsnius. Nemobiliuosiuose žodžiuose priegaidžių opozicija buvo neutralizuota (kitaip tariant, liko viena priegaidė; tai vadinama Meilieto dėsnium). Apskritai yra dar daug atvirų šios srities klausimų ar menkai ištirtų faktų.

Tą patį galima pasakyti apie pačią baltų-slavų prokalbės kirčiavimo sistemos kilmę. Įprasta manyti, kad bl.-sl. nemobiliosios paradigmos (kaip minėta, visada baritonai) tęsia ide. baritonus, pvz.:

lie. *žambas* AP 2 < ide. **gōmb^h-o-* (plg. s. i. *jāmbha-*, gr. γόμφοϲ, s. isl. *kambr*).

Taip pat jie tęsia ide. oksitonus ir mobiliąsias paradigmas, kur kirtis buvo atitrauktas pagal Hirto dėsnį (pagal šį dėsnį kirtis atitrauktas į bl.-sl. *TÉH-, *TÚH-, *TRĤH- < ide. *TEH-´, *TUH-´, *TRH-´ garsų junginius), pvz.:

lie. *dūmai* AP 1 < ide. **d^huh₂-mó-* (plg. s. i. *dhūmá-*, gr. *θῆμός*).

Baltų-slavų mobiliosios paradigmos tęsė ide. oksitonus ir mobiliąsias paradigmas, pvz.:

lie. *diėvas* AP 4 < ide. **deiu-ó-* (plg. s. i. *devá-*);

lie. *duktė* AP 4 < ide. **d^hugh₂-tēr* „duktė“, **d^hugh₂-tr-és* (plg. s. i. *duhitā*, *duhitūh*, gr. *θυγάτηρ*, *θυγατέρα*, *θυγατρός*).

Literatūra: Illič-Svityč (1963).

Vis dėlto pavyzdžių, kuriais būtų galima patikimai įrodyti egzistavus tokią kirčiavimo sistemą, nėra daug, taip pat šis kirčiavimo raidos modelis nepagrindžia visų faktų ir nepaaiškina bl.-sl. mobiliųjų paradigmų kirčiavimo ypatybių. Aptartos problemos šiuo metu intensyviai tiriamos, tačiau jos dar nėra iki galo išspręstos.

Literatūra: Stang (1957), Dybo (1981, 2000), Kortlandt (2009, 2011), Olander (2009), Jasanoff (2011), Rinkevičius (2015b).

2.7.3. Svarbiausi minėti faktai apie ide. kirtį yra šie:

2.7.3.1. Ide. kirtis buvo melodinis (taip yra senojoje indų ir graikų kalbose, taip pat kai kuriose šiuolaikinėse baltų ir slavų kalbose, pvz., lietuvių, serbų-kroatų, slovėnų) ir laisvasis.

2.7.3.2. Visi žodžiai buvo kirčiuoti – jie priklausė kuriam nors kirčiavimo ir abliauto tipui. Taip pat buvo ir kirčiuotų enklitikų, pvz., dalelytės, enklitiniai asmeniniai įvardžiai ir kt. Veiksmažodžio asmenuojamosios formos ir daiktavardžio vokatyvo linksnis turėjo savitą akcentinę ypatybę: įprastoje pozicijoje (veiksmažodis – sakinio gale, vokatyvas – antrasis sakinio žodis) jie prarasdavo kirtį ir tapdavo enklitikais.

2.7.3.3. Tradiciškai buvo rekonstruojama priegaidžių opozicija žodžio gale. Ši rekonstrukcija rėmėsi keturių kalbų šeimų duomenimis: i) graikų kalbos priegaide žodžio gale; ii) lietuvių kalbos priegaide (deja, negalima rekonstruoti praslavų priegaidžių žodžio gale pagal slavų kalbų duomenis); iii) germanų *Auslautgesetze* (žr. § 2.6.7.3.3); iv) Rigvedos ir Gatų Avestos metrika, kur kai kurie ilgieji balsiai yra skaidomi į du skiemenis, pvz.:

	gr.	lie.	germ.	RV/GAv.	ide. (tradic.)	ide. (dabar)
<i>ā</i> -kam. nom. sg.	φσγ-ή	<i>rank-à</i>	*- <i>ó</i> (s. v. a. - <i>u</i> , s. isl. - <i>Ø</i>)	- <i>ā</i>	*- <i>á</i>	*- <i>ah₂</i> (< *- <i>eh₂</i>)
<i>o</i> -kam. gen. pl.	ζσγ-ών	<i>diev-ū</i>	*- <i>ōⁿ</i> (s. v. a. - <i>o</i> , s. isl. - <i>a</i>)	- <i>aam</i>	*- <i>ōm</i>	*- <i>oHom</i> (ar pan.)

Kaip matyti iš lentelės, tie patys faktai dabar yra aiškinami kitaip – savarankiška šių kalbų raida išnykus laringalams ar dėl kitų (postindoeuropiečių laikotarpio) priežasčių. Kitaip tariant, pagal dabartinę bendrą nuomonę ide. prokalbėje nebuvo priegaidžių opozicijos nei žodžio gale, nei kitose pozicijose.

Literatūra: Hollifield (1980), Jasanoff (2004).

2.7.3.4. Dėl konkrečios kirčio vietos yra daugiau diskusijų ir neaiškumų, viena vertus, dėl pačios medžiagos problemiško, kita vertus, dėl metodologinio pobūdžio.

Kone visi autoriai dabar sutinka, kad ide. tematinės ir atematinės formos buvo kirčiuotos skirtingai:

1. Tematinės formos (visada be abliauto) turėjo koloninį kirtį; jos buvo baritonai ir oksitonai, pvz.:

ide. *uóik-o- „namas“ > s. i. *vésa*-, gr. *οἶκος*;

ide. *iug-ó- „jungas“ > s. i. *yugám*, gr. *ζυγόν*.

2. Atematinės formos (paprastai su abliautu) buvo mobilios; kirčio vieta buvo glaudžiai susijusi su ide. abliautu, pvz.:

ide. 3 sg. **g^{wh}én-ti* „(už)muša“ (plg. s. i. *hán-ti*, het. *kuen-zi*) / 3 pl. **g^{wh}n-énti* (plg. s. i. *ghn-ánti*, het. *kun-anzi*);

ide. nom. sg. **g^wén-h₂* „moteris“ (plg. s. i. *jáni*-, s. air. *ben*) / gen. **g^wn-éh₂-s* (plg. s. i. *gná*-, s. air. *mná*).

Tokius atvejus lengviausia paaiškinti praindoeuropiečių kalbų sinkope nekirčiuotoje pozicijoje (plg. praide. **g^{wh}en-énti* > ide. **g^{wh}n-énti*, ar pan.). Kadangi šie procesai yra būdingi kalboms, turinčioms dinaminį kirtį, tai gali būti, kad indoeuropiečių melodinis kirtis pakeitė ankstesnį dinaminį kirtį. Kaip bebūtų, vėlyvojoje prokalbėje kirčio pozicija nėra tiesiogiai susijusi su balsių kaita: galima rekonstruoti tiek kirčiuotą nulinį laipsnį, pvz.:

ide. **uǵk^wos* „vilkas“ > s. i. *vǵka*,

tiek nekirčiuotą pamatinį arba pailgintąjį laipsnį, pvz.:

ide. *suǵkuró- > s. v. a. *swāgur* „svainis“.

Šiais pastebėjimais iš esmės jau pristatyta vėlyvosios ide. prokalbės mobiliojo kirčiavimo rekonstrukcijos problematika. Veiksmažodžio mobilumas nėra itin problemiškas, nes jis santykinai gerai išlaikytas senojoje indų kalboje. Tuo tarpu vardažodžio kirčiavimo istorija yra žymiai problemiškesnė. Daugelis dabartinių indoeuropeistų rekonstruoja prokalbėje buvus gan sudėtingą akcentinių-apofoninių vardažodžių klasių sistemą (žr. § 4.2.2). Nors tokios ar panašios akcentinės-apofoninės sistemos iš tikrųjų turėjo egzistuoti (kitai būtų neįmanoma suprasti tokių akivaizdžių atitikmenų kaip gr. *γόνυ* ~ lo. *genu*, gr. *ὄνομα* ~ lo. *nōmen*, het. *paḥhur* ~ gr. *πῦρ*, tokių paradigmų kaip het. *tēkan*, *taknāš*, Av. *paṇtā*, *paθō*, gr. *πατήρ*, *πατρός*, ar tokių galūnių variantų kaip *-s ~ *-es ~ *-os), tai vis tiek nereiškia, kad tam tikrose paradigmose ar žodžiuose kirtis negalėjo būti fiksuotas vienoje vietoje (kaip, pvz., aiškiai nutiko s-kamieno vardažodžiams: *mén-os/*mén-es-os „dvasia“ > s. i. *mánas*, *mánasas*, gr. *μένος*, *μένεος*). Kitaip tariant, neatmestina galimybė, kad kai kurie atematiniai kamienai jau prokalbėje turėjo koloninį kirtį.

Tokios teorinės galimybės labai apsunkina atskirų žodžių ar kamienų ide. kirčio vietos rekonstrukciją, nes kirčio vietos sutapimai skirtingose kalbose gali būti apgaulingi (kirtis jose savarankiškai buvo fiksuotas toje pačioje vietoje), taip pat kirčio vieta skirtingose kalbose dažnai nesutampa ar teiginiams įrodyti trūksta pakankamų duomenų.

Literatūra: Olander (2009, 83-100).

3. TREČIAS SKYRIUS. MORFOLOGIJA I: ĮVADAS

Indoeuropiečių prokalbė turėjo sudėtingą vardažodžio ir veiksmažodžio kaitybos sistemą, kurios gramatinės kategorijos ir jų raiška bus sistemiškai aptarta tolimesniuose skyriuose. Prieš tai dar bus pristatyta keletas bendrų žodžio struktūros aspektų: šaknies struktūra, apofonija, pagrindiniai žodžių morfologiniai tipai (taip pat išryškintas skirtumas tarp tematinių ir atematinių darinių).

3.1. Indoeuropiečių prokalbės žodžio šaknies struktūra

Minimali indoeuropiečių prokalbės žodžio šaknies struktūra buvo CeC (priebalsis-balsis-priebalsis). Taip pat egzistavo ir kitokios struktūros šaknų – su daugiau priebalsių (CeCC, CCeC, CCeCC), kurios buvo labai dažnos. Retos buvo maksimalios struktūros šaknys CCCeCCC. Šaknų struktūros pavyzdžiai:

CeC-: *pek^w- „kepti“, *mer- „mirti“, *h₁es- „būti“, *deh₃- „duoti“ etc.

CCeC-: *suep- „užmigti“, *trep- „sukti“, *kleu- „išgirsti“ etc.

CeCC-: *melh₂- „malti“, *derk- „matyti“, *mers- „pamiršti“ etc.

CCeCC-: *smerd- „smirdėti“, *kremh₂- „kabėti“, *h₂uelk- „vilkti“ etc.

Ide. prokalbės žodžio šaknies struktūrai būdingos kelios ypatybės:

3.1.1. Priebalsiai.

a) CeC struktūros šaknyje C gali būti bet koks priebalsis. Pridurtina, kad aptariant žodžio struktūrą garsai *i, *u (*i, *u) laikomi priebalsiais. Dėl neaiškių priežasčių nėra †DeD-, †D^heT- ir †TeD^h- tipo šaknų (tai, ko gero, susiję su praide. sprogstamųjų priebalsių sistemos priešistore, žr. § 2.2.2.2).

b) Šaknyse, kurios turi daugiau nei du priebalsius, priebalsių seka reguliuojama pagal hierarchiją E > R > T/H/s, t. y. sonantai turi būti kuo arčiau šaknies centro – balsių. Dėl to tokios šaknys kaip †rtep-, †peti- ar †prekl- yra neįmanomos.

Šaknų, kurios baigiasi dviem sonantais, nėra (pvz., nebus ide. šaknies †peil- ar pan.). Retkarčiais šaknies pradžioje pasitaiko sonantų grupių, kurios prasideda priebalsiais *u-, *m- (pvz., *ureh₁ĝ- „rėžti“, *mleuh₂- „kalbėti“).

c) Anksčiau buvo įprasta rekonstruoti šaknis, kurios prasideda arba baigiasi balsiais, pvz., *es- „būti“, *aĝ- „vežti“, *stā- „stotis“, *ĝnō- „sužinoti“ ir t. t. Atsiradus laringalų teorijai dabar tinkamai rekonstruotomis laikomos tokios formos kaip *h₁es-, *h₂eĝ-, *steh₂-, *ĝneh₃-, pradžioje ar pabaigoje turinčios priebalsinę fonemą (žr. § 2.5, 2.6.6).

d) Neretai atrodo, kad yra tos pačios šaknies variantų, iš kurių vienas yra praplėstas priebalsiu, pvz.:

*pleu- „plaukti“ (plg. s. i. *pláv-a-te* etc.) ~ *pleud- „t. p.“ (plg. s. isl. *fljóta* etc.) ~ *pleuk- „t. p.“ (plg. s. isl. *fliúga*, lie. *plaūkti*);

*kleu- „išgirsti“ (plg. s. i. *śrav-as* etc.) ~ *kleus- „t. p.“ (plg. lie. *kláusti* etc.).

Dalis priebalsiu praplėstų šaknų galėjo atsirasti iš priesaginių formų (pvz., šaknyje *pleu-d- galima matyti prezenso priesagą *-de/o-, *kleu-s- – dezideratyvo formantą *(h₁)s-), tačiau kaip atsirado kitos tokios šaknys, iki šiol dar neišaiškinta, pvz., šaknis *pleuk- negali būti analizuojama kaip *pleu-k(e/o)- (nes tokios priesagos nėra).

Nors etimologai praeityje buvo įpratę vartoti sąvoką *šaknies plėtiklis* (ar *šaknies plėstukas*), tačiau dabar tai daroma labai atsargiai ir tik tada, kai formalus ir semantinis šaknų ryšys yra akivaizdus (pvz., *pleuk- atvejis).

e) „s-mobile“ fenomenas, pagal kurį kai kurios šaknys galėjo prasidėti tiek priebalsiu *s-, tiek jo neturėti, pvz., *teg- šalia *steg- „dengti“ (žr. § 2.3.2.2). Tokiais atvejais rekonstruojant šaknis rašoma *(s)teg-.

3.1.2. Balsiai.

a) Indoeuropiečių prokalbės žodžių šaknys turėjo tik vieną balsį. Šaknyse, kurios turėjo daugiau nei du priebalsius, balsis visada užimdavo tą pačią poziciją, pvz., *trep- nesikaitaliojo su †terp-, *derk̂- – su †drek̂- ir t. t.

Emilis Benvenistas (1935) sukūrė teoriją, kad tokios šaknys kaip *trep-, *derk̂-, *k̂remh₂- atsirado išplėtus CeC- struktūros šaknis *ter-, *der-, *ker-. Kitaip tariant, kitas šaknies dėmuo buvo kažkoks plėtiklis, pvz., *tr-ep-, *der-k̂-, *kr-em-h₂-. Dėl šios teorijos buvo kilę daug diskusijų ir retkarčiais ji taikoma dar ir dabar. Vis dėlto daugeliu atvejų tokiai šaknų analizei nėra pagrindo (nėra šaknų „*ter-“, „*der-“ šalia *trep-, *derk̂-). Apskritai daugeliui autorių ši teorija yra nepriimtina.

Su Benvenisto teorija yra susijęs „Schwebeablauf“ fenomenas. Kartais atrodo, kad šaknies balsis keičia savo vietą, pvz., *pelh₁- (plg. gr. πολ-ύ-ς, go. fil-u „daug“) šalia *pleh₁- (plg. s. i. á-prā-s, lo. im-plē-vī „pylė“). Pagal Benvenistą, būtent tai ir rodo, kad *-h₁- buvo plėtiklis, plg. *pel- ~ *pel-h₁- ~ *pl-eh₁-. Vis dėlto daugelis tokių atvejų gali būti paaiškinti kaip antriniai (atsiradę dėl tam tikrų morfologinių procesų, sonantų metatezės, sudarant žodžius su nelauktina pamatinio laipsnio balsio vieta iš formų su nuliniu laipsniu ir t. t.). Dabar daugelis autorių nemano, kad indoeuropiečių prokalbės šaknies balsis galėjo keisti vietą priklausomai nuo darinių ar morfologinių kategorijų.

b) Tradiciškai indoeuropiečių prokalbės žodžio šaknis teikiama su balsiu *e (pamatinis laipsnis). Vis dėlto žodžio šaknį reikia suprasti kaip priebalsių „rėmą“, kurio centre yra balsiai *e, *o, *ē, *ō bei nulis – t. y. *d_rk̂-, realizuojamus kaip *derk̂-, *dork̂-, *dēr̂k̂-, *dōr̂k̂- arba *dr̂k̂- pagal indoeuropiečių prokalbės apofonijos sistemos principus.

Literatūra: Benveniste (1935), Anttila (1969), Fortson (2004, 70–73), Weiss (2009, 143–145).

3.2. Indoeuropiečių prokalbės apofonija

3.2.1. Indoeuropiečių prokalbė turėjo sudėtingą apofonijos sistemą, pagal kurią priklausomai nuo formų ir gramatinių kategorijų kaitaliojosi balsiai. Ide. kalbose vyko balsių **e*, **o*, **ē*, **ō* bei **Ø* kaita:

*e, **o* – pamatinis laipsnis (arba *e*- ir *o*-laipsnis);
*Ø – nulinis (arba nykstamasis ar silpnasis) laipsnis;
*ē, **ō* – pailgintasis laipsnis (arba *ē*- ir *ō*-laipsnis). Pailgintasis laipsnis buvo retesnis nei pamatinis ir nulinis laipsniai.

Pavyzdžiai:

	<i>e</i> -laips.	<i>o</i> -laips.	nul. laips.	<i>ē</i> -laips.	<i>ō</i> -laips.
<i>*sed-</i> „sėstis“	gr. ἕδ-ος, go. <i>sit-an</i>	gr. ὄδος, go. <i>sat</i>	gr. ἕζετο, s. i. <i>sídati</i>	s. i. <i>sādád-</i> , s. air. <i>síd</i>	s. air. <i>sáidid</i>
<i>*b^heid^h-</i> „patikėti“	lo. <i>fīdō</i> , gr. πειθομαι	lo. <i>foedus</i> , gr. πέποιθα	lo. <i>fidēs</i> , gr. ἐπιθύμην		
<i>*ĝneh₃-</i> „sužinoti“	gr. ἔ-γνων < <i>*ĝneh₃-t</i>	s. i. <i>jajñáu</i> < <i>*ĝe-ĝnóh₃-e</i>	lo. <i>ignārus</i> < <i>*ĝnh₃-ró-</i>	het. <i>kanešzi</i> < <i>*ĝnēh₃-s-</i>	
<i>*suep-</i> „užmigti“	s. i. <i>svapánt-</i>	s. isl. <i>svaf</i>	s. sl. <i>svpati</i>		lo. <i>sōpiō</i>
<i>*derk-</i> „matyti“	gr. δέχομαι	gr. δέδορα	gr. ἔδορακον		
<i>*telp-</i> „tilpti“	lie. <i>telpa</i>	lie. <i>talpà</i>	lie. <i>tīlpti</i>		

3.2.2. Apofonija buvo būdinga ne tik skirtingiems vienos šaknies dariniams, bet ir visai kalbos sistemai:

a) Vardažodžių ir veiksmažodžių šaknys:

šakn. dktv. **pod-*/**ped-* „koja“: nom. sg. **pód-s* (plg. s. i. *pát*), acc. sg. **pód-ŋ* (plg. gr. πόδα), gen. sg. **péd-s* (plg. lo. *pedis*), loc. sg. **péd* (plg. s. air. *is* „po“ < **pēd-su*);
u-kam. dktv. **ĝon-u-*/**ĝen-u-* „kelis“: **ĝen-u-* (plg. het. *genu*), **ĝon-u-* (plg. gr. γόνυ), **ĝn-u-* (plg. het. instr. *ganut*);
 prez. 3 sg. **g^{wh}én-ti* „(už)muša“ (plg. s. i. *hán-ti*, het. *kuen-zi*), 3 pl. **g^{wh}n-énti* (plg. s. i. *ghn-ánti*, het. *kun-anzi*).

b) Priesagos:

ter-kam. dktv.: nom. sg. **-tēr* (plg. gr. πατήρ), **-tōr* (plg. gr. ἀ-πάτωρ), acc. sg. **-ter-ŋ* (plg. gr. πατέρα), **-tor-ŋ* (plg. gr. ἀ-πάτορα), gen. sg. **-tr-és* (plg. gr. πατρός);
i-kam. dktv.: nom. sg. **-i-s* (plg. lie. *ugnis*), **-ō(i)* (plg. gr. πειθώ), voc. sg. **-oi* (plg. gr. Λητοῖ), gen. sg. **-ei-s* (plg. lie. *ugniēs*), loc. sg. **-ēi* (plg. s. i. *-ā*, gr. *-ηι*);
 opt. 1 sg. **h₁s-īéh₁-ŋ* „būčiau“ (plg. gr. εἶην, s. lo. *siem*), 1 pl. **h₁s-īh₁-mé* (plg. gr. εἶμεν, s. lo. *sīmus*).

c) Galūnēs:

gen. sg. **-es* (plg. lo. *-is*, s. lie. *-es*) ~ **-s* (plg. *u-kam. *-eu-s* > s. i. *-os*, go. *-aus*) ~ **-os* (plg. gr. *-os*, het. *-aš*);

3 pl. **-ent(i)* (plg. s. i. *s-ánti* „yra“) ~ **-nt(i)* (plg. s. i. *bhár-a-nti* „neša“, *dadh-ati* „deda“ < **-nti*).

3.2.3. Kai kurios šaknys (jū buvo nedaug) turėjo pamatinį laipsnį su balsiu **a*: **sal-* „druska“, **kap-* „imti“ ir kt. Galbūt šių šaknų apofonijos sistema buvo **a* ~ **∅* ~ **ā*.

Literatūra: Kuryłowicz (1956), Fortson (2004, 73-76), Weiss (2009, 45-47).

3.3. Indoeuropiečių prokalbės žodžio struktūra

3.3.1. Daugelis indoeuropiečių prokalbės žodžių yra sudaryti iš šaknies (Š), priesagos (P) ir galūnės (G); taigi ide. žodžio struktūros schema yra Š + P + G, pvz.:

vks. prez. 3 sg. **(s)pék-ie-ti* „stebi“ (> s. i. *pás-ya-ti*),
dktv. acc. sg. **déh₃-tor-m* „davėja“ (> gr. δώ-τορ-α).

Tam tikros žodžių formos galėjo turėti ir nulinę galūnę, pvz., imper. 2 sg. **(s)pék-ie(-Ø)* „stebėk“ (plg. s. i. *pás-ya*), nom. sg. **déh₃-tōr(-Ø)* (plg. gr. δώ-τορ).

3.3.2. Šalia žodžio struktūros Š + P + G buvo ir kitokios struktūros žodžių:

a) Š + G. Tokios struktūros žodžiai yra šakniniai daiktavardžiai (pvz., acc. sg. **pód-m*, dat. sg. **péd-ei* „koja“) ir, itin dažni, šakniniai prezensai bei aoristai (pvz., prez. **g^{wh}én-ti/*g^{wh}n-énti* „(už)muša“, aor. **déh₃-t/*dh₃-ént* „davė“);

b) Š + P + P + G. Pasitaiko ir dvi priesagas turinčių žodžių, pvz., prez. opt. 3 sg. **(s)pék-io-ih₁-t* „stebėtu“ (> s. i. *pásyēt*), **kleu-mṅ-to-m* „reputacija“ (plg. s. i. *śrómatam*, s. v. a. *(h)liumunt*).

Žodžių daryboje yra skiriami pirminiai dariniai, kurie susidarė prie šaknies pridėjus priesagą (pvz., **kleu-men-* „klausa“ > Av. *sraoman-*, s. v. a. *hliuma*, iš šaknies **kleu-* „išgirsti“), ir dvi priesagas turintys antriniai dariniai, atsiradę pridėjus priesagą prie jau turinčio priesagą žodžio (pvz., **kleu-mṅ-to-m-*).

c) reduplikuotos formos yra itin dažnos veiksmažodžio sistemoje, pvz., iš šaknies **steh₂-* „atsistoti“ (plg. šakn. aor. **stéh₂-t* „atsistoj“ > s. i. *á-sthā-t*, gr. ἔ-στη) susidarė prezensas **stí-sth₂-e-ti* „atsistuoja“ (plg. s. i. *tíṣṭhati*, gr. ἵστημι) ir perfektas **ste-stóh₂-e* „stovi“ (plg. s. i. *tastháu*, gr. ἕστηκα), kurie abu yra reduplikuotos formos.

d) intarpinės formos – tik nosiniai prezensai, pvz., iš šaknies **ieug-* „jungti“ yra prez. **iu-né-g-ti/*iu-n-g-énti* (plg. s. i. *yu-ná-k-ti/yu-ñ-j-ánti*, lo. *iungō*, lie. *jūngia*).

e) sudurtiniai žodžiai (dažni pasitaikantys poetinėje kalboje ir onomastikoje), pvz., **dus-m(e)n-és* „priešiškas“ („turintis blogą sielą“) > gr. δυσ-μενής, Av. *duš-manah-*.

3.3.3. Svarbiausias ide. prokalbės žodžių kaitybos skirtumas yra tarp atematinųjų ir tematinių formų.

3.3.3.1. Atematinės formos

Atematinėse žodžių formose galūnės dedamos tiesiogiai prie priesagos ar šaknies.

Atematinių priesagų struktūra buvo **-C₀eC-*; jai nebuvo būtinas pradinis priebalsis (kaip rodo simbolis C₀), tačiau priesaga turėjo baigtis priebalsiu.

Atematinių formų (šaknų, priesagų ir galūnių) balsiai kaitaliojosi pagal indoeuropiečių prokalbės apofonijos principus. Svarbiausia opozicija buvo tarp stipriųjų ir silpnųjų formų. Stipriosios formos nuo silpnųjų skiriasi tuo, kad yra aukštesnės vienu balsių kaitos laipsniu. Paprastai yra kaita $*-é-$: $*-Ø-$, bet pasitaiko ir kitų apofonijos alternacijų (plg. $*-ó-$: $*-Ø-$, $*-é-$: $*-é-$, $*-ó-$: $*-é-$). Dažnai daugelis žodžių formų turi tik vieną pamatinį ($*-e-$ ar $*-o-$) laipsnį.

Veiksmažodžio formose kaitaliojosi vienaskaita ($*-é-$) ir daugiskaita ($*-Ø-$), pvz.: prez. $*g^{wh}én-ti/*g^{wh}n-énti$, $iū-né-g-ti/*iū-n-g-énti$, aor. $*kléu-t/*klū-ént$, prez. opt. $*h_{1s}-iéh_1-t/*h_{1s}-ih_1-ént$ ir kt.. Taip pat buvo ir kitų apofonijos tipų, pvz.: prez. $*stéu-ti/*stéu-nti$, aor. $*uég^h-s-t/*uég^h-s-nt$; prez. $*mólh_2-e(i)/*mélh_2-rs$; perf. $*de-dórk-e/*de-drk-ér$.

Vardažodžio formose vyko stipriųjų (nominatyvas, vokatyvas, akuzatyvas) ir silpnųjų (genityvas, ablatyvas, datyvas, instrumentalis) linksnių kaita. Išsiskyrė lokatyvas, kuris turėjo savitą balsių kaitos laipsnį.

Vardažodžio apofonija yra sudėtingesnė nei veiksmažodžio, kur paprastai kaita būdinga tik šakniai arba tik priesagai. Vardažodžių sistemoje kaitaliojosi šaknys, priesagos ir galūnės (tai bus aptarta vėliau, žr. § 4.2.2), pvz. (teikiama tik nominatyvas ir genityvas): $*pód-s/*péd-s$, $*d^húór/*d^hur-és$, $*tuék-s/*tuk-és$, $*nók^w-t-s/*nék^w-t-s$, $*iék^w-r/*iék^w-ŋ-s$, $*h_1néh_3-mŋ/*h_1ŋh_3-mén-s$, $*mén-os/*mén-es-os$, $*urh_1-én/*urh_1-n-és$, $*pént-ōh_2-s/*pnt-h_2-és$.

Laikui bėgant visose kalbose buvo supaprastinta sudėtinga indoeuropiečių prokalbės abliauto sistema. Indoeuropiečių prokalbės paradigmos retai išliko nepakitusios (pvz., $*pént-ōh_2-s/*pnt-h_2-és$ > Av. *pañtā*, *paθō*). Jos paprastai rekonstruojamos pagal izoliuotus relikthus (pvz., hetitų frazeologizmas *nekuz mēhur* „temstant“ yra vienintelis ide. gen. sg. $*nék^w-t-s$ tęsinys; kitos kalbos apibendrina *o*-laipsnį $*nók^w-t$) arba lyginant kalbas (pvz., het. *genu-* šalia gr. γόνυ leidžia atstatyti ide. $*gón-u/*gén-u-s$).

Atematinėse formose paprastai buvo apibendrintas vienas apofonijos variantas, beveik be išimčių šaknyse, dažnai – priesagose ir galūnėse (pvz., lie. *u*-kamienu vardadžodžiai gen. sg. *sūn-aūs* tęsia tik ide. $*-éu-s$ be jokio pėdsakų iš kitų struktūrų $*-u-és$, $*-u-s$). Kita vertus, atematinės formos buvo linkusios nykti ir jas pakeitė tematinės formos arba naujadarai.

3.3.3.2. Tematinės formos

Tematinėse žodžių formose galūnės buvo jungtos prie priesagos (ar šaknies) pridėjus tematinį balsį $*-e/o-$.

Nuo žodžio formų priklausė, koks tematinis balsis $*-e-$ arba $*-o-$ skirs šaknį nuo kamieno, pvz., veiksmažodžio sistemoje, 1 sg. $*b^hér-o-h_2$, 2 sg. $*b^hér-e-si$, 3 sg. $*b^hér-e-ti$, 1 pl. $*b^hér-o-mos$, 2 pl. $*b^hér-e-te$, 3 pl. $*b^hér-o-nti$. Daugelis vardadžodžio sistemos linksnių turėjo tematinį balsį $*-o-$ (plg. nom. sg. $*-o-s$, acc. sg. $*-o-m$, dat. sg. $*-o-ei$ > $*-ōi$, instr. sg. $*-o-h_1$ ir t. t.), rečiau – $*-e-$ (plg. voc. sg. $*-e$, loc. sg. $*-e-i$ šalia $*-o-i$).

Tematinių priesagų struktūra buvo *-C₀e/o-. Šalia šakninių tematinių formų (pvz., prez. *b^hér-e/o-, konj. *g^{wh}én-e/o-; dktv. *u^lk^w-o-, *uérĝ-o-, *b^hór-o- ir t. t.) buvo nemažai tematinių priesagų (pvz., vks. prez. *s^hke/o-, *i^he/o-, *e^hie/o-, dktv. ir bdv. *-to-, *(i)io-, *-no-, *-ro-, *-tro- ir kt.).

Tematinės formos (kitaip nei atematinės) turėjo pastovų balsį ir pastovią kirčio vietą. Kitaip tariant, tematinėse formose nebuvo apofonijos.

Laikui bėgant tematinės formos tapo vis produktyvesnės visose kalbose, o atematinių formų dažnumas sumažėjo.

Literatūra: Ringe (2006, 22-64), Clackson (2007, 64-89).

4. KETVIRTAS SKYRIUS. MORFOLOGIJA II: VARDAŽODIS.

Šiame skyriuje aptariama indoeuropiečių prokalbės vardažodžio sistema ir jos raida atskirose kalbose, pagrindinį dėmesį skiriant gramatinėms kategorijoms ir, ypač, linksnių galūnėms.

Literatūra: Ide. kalbotyros vadovėliai ir atskirų ide. kalbų istorinės gramatikos pateikia ide. vardažodžio sistemas (ypač linksniavimo) ir jo raidos aprašus (žr. § 1.3). Minėtinos monografijos apie ide. vardažodį ir jo raidą atskirose kalbose. Indoeuropiečių prokalbė: Benveniste (1935, 1948), Specht (1944), Kuryłowicz (1964), Beekes (1985), Nussbaum (1986), NIL (2008), Rau (2009). Indoiranėnų: Gotō (2013). Graikų kalba: Chantraine (1984). Lotynų kalba: Klingenschmitt (1992). Germanų kalbos: Bammesberger (1990). Slavų kalbos: Olander (2015). Baltų kalbos: Mažiulis (1970), Rosinas (2005).

4.1. Indoeuropiečių prokalbės vardažodžio gramatinės kategorijos

4.1.1. Indoeuropiečių prokalbės vardažodžių linksniai

Pagal tradicinę nuomonę indoeuropiečių prokalbė turėjo aštuonis linksnius, kurių reikšmės maždaug atitinka lietuvių kalbos linksnių reikšmes:

Nominatyvas (lie. vardininkas)
 Vokatyvas (lie. šauksmininkas)
 Akuzatyvas (lie. galininkas)
 Genityvas (lie. kilmininkas)
 Datyvas (lie. naudininkas)
 Abliatyvas (reiškia judėjimą iš kur nors)
 Instrumentalis (lie. įnagininkas)
 Lokatyvas (lie. vietininkas)

Pastabos dėl ide. linksnių sistemos:

4.1.1.1. Ne visų linksnių raiška buvo vienoda. Kai kurie prokalbės linksniai buvo sinkretiški (t.y. formaliai nesiskyrė kelių linksnių gramatinė forma). Linksnių sinkretizmas priklausė nuo kamienų ir ypač nuo giminės ir skaičiaus kategorijų:

- a) Savarankišką formą vokatyvas turėjo tik vienaskaitoje, o daugiskaitoje ir dviskaitoje jis sutapo su nominatyvu.
- b) Bevardės giminės vardažodžių nominatyvas, vokatyvas ir akuzatyvas visada turėjo vienodą formą.
- c) Tik tematinių vardažodžių vienaskaitos abliatyvas turėjo savitą formą. Kitų vardažodžių ir įvardžių abliatyvas visada sutapo su genityvu.
- d) Daugiskaitos abliatyvas visada sutapo su daugiskaitos datyvu.
- e) Vardažodžių dviskaita turėjo keturias formas: nominatyvas-vokatyvas-akuzatyvas, genityvas, datyvas-abliatyvas-instrumentalis, lokatyvas.

4.1.1.2. Indoeuropiečių linksnių sistema nepakito tik senosios indų ir Gatų Avestos kalbose. Daugelyje kitų kalbų linksnių skaičius sumažėjo, pvz., senoji slavų kalba turi 7, lotynų kalba 6, graikų kalba 5, gotų kalba 4 linksnius.

Daug rečiau kalbose atsiranda naujų linksnių. Taip atsitiko, pvz., tocharų arba rytų baltų kalbose (pvz., senieji lietuvių vietos linksniai).

4.1.1.3. Praeityje (apie 6-7 dešimt.) kai kurie autoriai siūlė rekonstruoti alternatyvias indoeuropiečių linksnių sistemas, kurios paprastai turėjo mažiau linksnių (4, 5 ar 6) nei tradicinė sistema. Dabar šis požiūris jau nėra populiarus. Nauji faktai, išryškėję paskutiniaisiais dešimtmečiais (Mikėnų tarmės, žemyno keltų, mažųjų anatolų kalbų duomenys), aiškiai patvirtino tradicinę tapusią rekonstrukciją.

Kita vertus, paskutiniaisiais metais buvo rimtai peržiūrėtos kai kurių netiesioginių linksnių rekonstrukcijos, ypač remiantis anatolų kalbų faktais. Taip pat yra diskutuojama dėl galimybės, kad indoeuropiečių prokalbėje buvo ir devintas linksnis „direktyvas“, reiškiantis „vietą į kur nors“.

Literatūra: Kim (2012a).

4.1.2. Skaičiaus kategorija

Indoeuropiečių prokalbėje bendrosios giminės vardažodžiai turėjo 3 skaičius: vienaskaitą, daugiskaitą ir dviskaitą, pvz. (pateikiamas tik nominatyvas):

*ród-s „koja“ : *ród-es „kojos“ : *ród-h₁e „abi kojos“ (plg. s. i. *pát* : *pádas* : *pádā*;
gr. πούς : πόδες : πόδε);

**u₁k^w-o-s* „vilkas“ : **u₁k^w-ōs* „vilkai“ (< *-o-es) : **u₁k^w-o-h₁* „du vilkai“ (plg. s. i. *u₁fkas* : *u₁fkās* : *u₁fkā*; gr. λύκος : λύκοι : λύκω).

4.1.2.1. Kai kuriose kalbose (anatolų, italikų, germanų (vardažodžiai), armėnų) dviskaita išnyko prieš atsirandant pirmiesiems tekstams. Kitose kalbose (pvz., lietuvių) dviskaita išnyko istoriniu periodu. Šis faktas labai apsunkena indoeuropiečių vardažodžių dviskaitos galūnių rekonstrukciją (be to, dviskaitos galūnės galėjo būti lengvai perdirbtos pagal analogiją).

Literatūra: Fritz (2011).

4.1.2.2. Kolektyvas

Bevardės giminės skaičiaus kategorijos išraiška yra sudėtingesnė. Senosiose indoeuropiečių kalbose yra tokia pati vienaskaitos, daugiskaitos ir dviskaitos vardažodžių opozicija kaip ir bendrosios giminės, pvz.:

*kléu-os „šlovė“ : *kléu-ōs / *kléu-es-h₂“ : *kléu-es-ih₁ (plg. s. i. *srávas* : *srávāmsi* [Av. *srauuā*] : *srávasi*; gr. κλέ(τ)ος : κλέ(τ)α : κλέ(τ)ει [< *-εε]);

*iug-ó-m „jungas“ : *iug-á-h₂“ : *iug-ó-ih₁ (plg. s. i. *yugám* : *yugá(ṇi)* : *yugé*; gr. ζυγόν : ζυγά : ζυγώ).

Klasikinėje studijoje Johannes Schmidtas (1889) įrodė, kad bevardės giminės daugiskaitos nominatyvas-akuzatyvas *-h₂- iš tikrųjų kilo iš ide. vienaskaitos (!) kolektyvo (tarsi lietuvių kalboje vietoj *kalnai* būtų opozicija *kalnas* : *kalnynas*). Pagrindiniai Schmidto argumentai yra šie:

a) Konstrukcija τὰ ζῶα τρέχει („gyvūnai bėga“) – hetitų, Gatų Avestos ir graikų kalbose bevardės giminės daugiskaitos nominatyvas derinamas su vienaskaitos 3 asmens veiksmažodžių formomis (τὰ ζῶα – bev. gim. nom. pl., τρέχει – sg. 3 asm.). Tai rodo, kad tokios formos kaip „*iug-á-h₂“ nebuvo tikros daugiskaitos formos.

b) Kai kurie bendrosios giminės daiktavardžiai turi bevardės giminės daugiskaitą šalia įprastos bendrosios giminės daugiskaitos. Tai nelauktina, jeigu ide. „*iug-á-h₂“ buvo tikra bevardės giminės daugiskaita, pvz.:

gr. κύκλος „ratas“ : pl. κύκλοι ir κύκλα; ἀστὴρ „žvaigždė“ : ἀστέρες ir ἄστροα;

lo. *locus* „vieta“ : *locī* : *loca*; *iocus* „joukas“ : *iocī* ir *ioca*;

het. *alpaš* „debesys“ : *alpeš* ir *alpa*; *šankuwai-* „nagas“ : *sankuwaiš* ir *sankuwai*.

c) Kalbose kolektyvai (bev. gim. nom.-acc. pl.) yra tęsiami ne tik kaip bevardės giminės daugiskaita, bet ir kaip vienaskaita:

het. *wātar*, *wetenaš* „vanduo“ (< *uód-r, *uéd-ŋ-s) : „pl.“ *wedār*, *witenaš* (< *uéd-ōr, *ud-n-és) ~ sg. gr. ὕδωρ, -ατος, um. utur „vanduo“ (< kolekt. *uéd-ōr, *ud-n-és);

s. i. (RV) *varṣám* „lietus“ (< *h₂uers-o-m) : „pl.“ *varṣā(ṇi)* (< *h₂uers-e-h₂) ~ sg. s. i. (AV) *varṣá* (lietaus sezonas), gr. ἄερος „rasa“.

d) Kolektyvo (bev. gim. nom.-acc. pl.) formalioji raiška yra sudėtinga. Kai kuriuose kamienuose yra aiškiai segmentuojama priesaga *-*h₂*, pvz.:

o-kam. *-*á-h₂*: s. i. *yugá(ṇi)*, go. *juka*, OCS *iga* etc.;

u-kam. *-*u-h₂*: s. i. *vás-ū*, het. *āšš-ū*, gr. δάκρυ-να;

i-kam. *-*i-h₂*: s. i. *śúc-ī*, het. *zuppar-i*, gr. τρ-ία.

Tačiau kitų kamienų kolektyvai priklauso kitai apofoninei klasei, pvz.:

r/n-kam.: sg. *uód-r, *uéd-ŋ-s : kolekt. *uéd-ōr, *ud-n-és, žr. anksčiau c);

n-kam.: sg. **h₁néh₃-mn̄*, *h₁ŋh₃-mén-s „vardas“ : kolekt. **h₁néh₃-mō(n)*, *h₁ŋh₃-mn-ōm (plg. Av. *nqma* : *nāmqm*, s. i. *nāma* : *nāmā(ṇi)*);

s-kam.: sg. *mén-os, **m(é)n-es-os* „dvasia“ : kolekt. *mén-ōs, **m(é)n-es-ōm* (plg. Av. *manas-ca* : *manās-ca*, s. i. *mānas* : *mānāmsi*).

Veikiausiai kolekt. nom.-acc. *uéd-ōr, **h₁néh₃-mō(n)* kilo iš praide. *uéd-or-h₂, *h₁néh₃-mon-h₂ (Szemerénio dėsnis, pagal kurį praide. *-ERs, *-ERH > ide. *-ĒR, tada *mén-ōs būtų pagal analogiją). Tokie apofoninių klasių pokyčiai yra būdingi ide. žodžių darybai, o ne kaitybai.

Šiuo metu niekas neabejoja, kad bevardės giminės daugiskaitos nominatyvas-akuzatyvas *-*h₂*- kilo iš darybiškai savarankiško vienaskaitos kolektyvo, bet yra ginčijamasi dėl jo pozicijos vėlyvojoje ide. sistemoje. Pagrindinės nuomonės:

i) kolektyvas dar buvo darybiškai savarankiška vienaskaitos forma;

ii) kolektyvas jau buvo bevardės giminės daugiskaitos nominatyvo-akuzatyvo forma (kiti linksniai yra įprasti daugiskaitos linksniai);

iii) kolektyvas buvo ketvirtas bendrosios giminės daiktavardžių skaičius šalia vienaskaitos, daugiskaitos (bevardės giminės daiktavardžiai neturėjo daugiskaitos) ir dviskaitos.

Literatūra: Schmidt (1889), Eichner (1985), Neri-Schuhmann (red.) (2014).

4.1.3. Giminės kategorija

Visose senosiose ide. kalbose, išskyrus anatolų, yra opozicija tarp vyriškosios, moteriškosios ir bevardės giminės vardažodžių, pvz. (būdvardžių nom. sg.):

s. i. *priyás* : *priyá* : *priyám* „mielas“; gr. ἀγαθός : ἀγαθή : ἀγαθόν „geras“; lo. *bonus* : *bona* : *bonum* „t. p.“.

4.1.3.1. Moteriškosios giminės vardažodžių problematika

Keletas faktų leidžia manyti, kad klasikinė trijų giminių opozicija yra nesena, pakeitusi ankstesnę bendrosios : bevardės giminės opoziciją:

a) Moteriškoji giminė reiškiamą ne galūnėmis, o priesagomis: *-*eh₂*- (plg. s. i. *ásva-* „arklys“ : *ásvā-* „kumelė“; lo. *deus* „dievas“ : *dea* „deivė“ etc.), *-*ih₂*-/*-*iéh₂*- (plg. s. i. *devás* „dievas“ : *devī* „deivė“ etc.).

b) Opozicija tarp vyriškosios ir moteriškosios giminės neapima visos sistemos. Opozicijos nėra, pvz., i) asmeniniuose įvardžiuose, ii) klausiamuosiuose įvardžiuose (plg. vyr.-mot. **k^wis* : bev. **k^wid*); iii) kai kuriuose būdvardžiuose (plg. gr. vyr.-mot. ῥοδοδάκτυλος : bev. ῥοδοδάκτυλον „turintis rožių pirštus“, s. i. vyr.-mot. *tanús* : bev. *tanú* „ilgas“, lo. vyr.-mot. *fortis* : bev. *forte* „stiprus“); iv) kai kuriuose daiktavardžiuose (plg. gr. ὁ/ἡ θεός „dievas/deivė“, lo. *lupus* „vilkas“ : *lupus femina* „vilkė“).

c) Daugelio kamienų daiktavardžiuose neskiriama vyriškoji ir moteriškoji giminė. Giminę turi *o*-kamieno (vyriškoji giminė) ir *ā*- ir *ī*-kamieno (**-eh₂-*, **-ih₂-*/**-iéh₂-*; moteriškoji giminė) daiktavardžiai. Tačiau ir čia yra išimčių:

mot. gim. *o*-kam. dktv.: **snusós* „marti“ (plg. gr. *νύος*, arm. *nu*, lo. *u*-kam. *nurus*, *-ūs* pagal *socrus* „uošvė“), medžių pavadinimai graikų ir lotynų kalbose: lo. *fāgus* „bukas“, gr. *φηγός* „ąžuolas“ etc.

vyr. gim. *ā*-kam. dktv.: lo. *nauta* „jūreivis“, *agricola* „valstietis“, gr. *νεανίας* „vaikinas“, s. sl. *sluga* „tarnas“ etc.

Taigi galima išvada, kad bendroji giminė kažkada suskilo į vyriškąją ir moteriškąją giminę. Tačiau moteriškosios giminės forma akivaizdžiai yra susijusi ne su vyriškąja gimine, bet su bevarde, tiksliau su ide. kolektyvu:

a) tipiškas moteriškosios giminės rodiklis **-(e)h₂-* sutampa su kolektyvo (bevardės giminės daugiskaitos nominatyvo-akuzatyvo) rodikliu **-h₂-*;

b) *ā*-kamieno vardažodžių nom. sg. **-eh₂* (plg. s. i. *-ā*, gr. *-η/-ā*, lie. *-à* etc.) neturi **-s*, bendros visiems bendrosios giminės vardažodžiams;

c) nom.-acc. du. **-eh₂-ih₁* (plg. s. i. *-e*, s. sl. *-ě*, s. lie. *-ì*, s. air. *mnaí*) turi bevardės giminės dviskaitos galūnę **-ih₁* vietoj bendrosios giminės **-h₁(e)* galūnės.

Kaip atsirado moteriškoji giminė ir kaip ji susijusi su kolektyvu, šiuo metu yra vienas iš daugiausiai diskutuojamų indoeuropeistikos klausimų.

Hetitų ir kitos anatolų kalbos neturi moteriškosios giminės vardažodžių. Jose yra opozicija tik tarp bendrosios ir bevardės giminės vardažodžių.

Yra ginčijamasi, ar moteriškoji giminė išnyko anatolų kalbose, ar šios kalbos tęsė pirmąją (pra)ide. sistemą. Tokiu atveju moteriškoji vardažodžių giminė būtų bendra visų kitų kalbų inovacija.

Praeityje buvo bandyta ieškoti moteriškosios giminės vardažodžių liekanų anatolų kalbose, tačiau nė vienas bandymas nebuvo sėkmingas. Vis dėlto neabejojama, kad anatolų kalbos paveldėjo bendrosios giminės (!) *ā*-kamieno daiktavardžius, pvz.: het. *ḫišša-* „iena“ (< **h₂iHs-eh₂*, plg. s. i. *išá*); het. *ḫašša-* „židinys“, lykų *ḫaha-* „aukuras“ (< **h₂eh₁s-eh₂*, plg. lo. *āra*); het. *warra-*, luv. *warrah-it-* „pagalba“; lykų *lada-* „žmona“, *kbatra-* „duktė“, *ḫuga-* „senelis“ ir kt.

Šiuo metu daugelis mokslininkų laikosi pozicijos, kad moteriškoji vardažodžių giminė yra postanatolų inovacija, bet jos kilmė dar nėra neišaiškinta.

Literatūra: Matasović (2004a), Neri-Schuhmann (red.) (2014).

4.2. Atematiniai vardažodžiai

4.2.1. Šiai žodžių grupei priklausė labai daug skirtingų kamienų vardažodžių. Nors jų analizė yra žodžių darybos sritis, tačiau toliau trumpai bus aptarti pagrindiniai ide. atematiniai vardažodžių kamienai bei svarbiausios jų priesagos:

i) šakniniai daiktavardžiai, pvz.: **pód-/péd-* „koja“ (plg. s. i. *pád-/pád-*, gr. πούς, ποδός, lo. *pēs, pedis*), **h₂nér-/h₂n̥r-* „vyras“ (plg. s. i. *nár-/n̥r-*, gr. ἀνήρ, ἀνδρός), **h₃rég-/h₃r̥g-* „karalius“ (lg. lo. *rēx*, s. air. *rí*) ir kt.

Literatūra: Schindler (1972a, 1972b), Griepentrog (1995), Rieken (1999, 11-82), Larsson (2001).

ii) (*e*)*n*-kamienai, ypač sudėtingesnės struktūros priesagos kaip **-men-* (svarbiausia), **-sen-*, **-uen-*, **-Hon-* ir kt., pvz.: **h₁néh₃-m̥n̥/*h₁n̥h₃-mén-s* „vardas“ (plg. gr. ὄνομα, s. i. *nāman-*, lo. *nōmen*), **h₂ék-mō(n)/*h₂k̥-mn-és* (plg. gr. ἄκμων, lie. *akmuõ*) ir kt.

Literatūra: Stüber (1998), Kroonen (2011).

iii) (*e*)*r*-kamienai, ypač sudėtingesnė priesaga **-ter-*, pvz.: *déh₃-tōr (plg. gr. δότωρ, s. i. *dātā*), *dh₃-tér „davėjas“ (plg. gr. δοτήρ, s. i. *dātā*), **ph₂-tér-/ph₂-tr-és* „tėvas“ (plg. gr. πατήρ, πατρός, s. i. *pitā, pitūr*) ir kt.

Literatūra: Tichy (1995), Rieken (1999, 261-418), Tremblay (2003).

iv) nepriesaginiai heteroklitai (*r/n*-kamienai: jų stiprieji linksniai turi *r*-kamieną, silpnieji – *n*-kamieną) ir sudėtingesnes priesagas turintys heteroklitai: **-uer/n-*, **-ter/n-*, **-ser/n-* ir kt., pvz.: **iék^w-r̥/*iék^w-n-s* „kepenys“ (plg. gr. ἥπαρ, -ατος, s. i. *yákr̥t, yaknás*, lo. *iecur, iecinoris*), **péh₂-ur̥/*ph₂-uén-s* „ugnis“ (plg. het. *paḥhur, paḥwenaš*, gr. πῦρ, πυρός) ir kt.

Literatūra: Schindler (1975a), Rieken (1999, 261-418).

v) (*e*)*t*-kamienai, pvz., **nók^w-t-/nék^w-t-* „naktis“ (plg. het. gen. *nekuz*, lo. *nox, noctis*, lie. *nak̆tis* etc.). Svarbesni yra *nt*-kamienai: prezenso ir aoristo aktyvo dalyviai, **-uent-* ir kt., pvz.: **h₁d-(ó)nt-* „dantis (< *kandantis)“ (plg. s. i. *dant-*, *datás*, gr. ὀδών, ὀδόντος, lo. *dēns, dentis*) ir kt.

Literatūra: Vijūnas (2009).

vi) nepriesaginiai (*e*)*s*-kamienai ir sudėtingesnes priesagas turintys šio kamieno žodžiai (perfekto dalyvis **-uos-*, aukštesniojo laipsnio būvardis **-ios-* ir kt.), pvz.: **mén-os/*mén-es-os* „dvasia“ (plg. s. i. *mánas, mánasas*, gr. μένος, μένεος), **uéid-uōs-/*uid-us-és* „žinantis“ (plg. s. i. *vidvān, vidúšas*, gr. εἶδώς, εἰδότης) ir kt.

Literatūra: Schindler (1975b), Stüber (2002), Meissner (2006).

vii) nepriesaginiai (*e*)*i*-kamienai ir sudėtingesnes priesagas turintys šio kamieno žodžiai (svarbiausi yra **-ti*-abstraktai), pvz.: **h₂óu-i-/h₂éu-i-* „avis“ (plg. luv. *hāwi-*, gr. ὄ(τ)ις, lie. *av̆is*), **m̥n̥-tí-* „mintis“ (plg. s. i. *matí-*, lo. *mēns, mentis*, lie. *min̆tis*) ir kt.

Literatūra: Grestenberger (2014).

viii) nepriesaginiai (*e*)*u*-kamienai (ypač būdvardžiai) ir sudėtingesnes priesagas turintys šio kamieno žodžiai (*-*tu*-abstraktai), pvz.: *dór-u-/*dér-u- „mediena“ (plg. s. i. *dáru*, *drós*, gr. δόρυ, δορυός), *suH-nú- „sūnus“ (plg. s. i. *súnús*, go. *sunus*, lie. *sūnùs*) ir kt.

Literatūra: Weitenberg (1984), Neri (2003).

4.2.2. Akcentinės-apofoninės vardažodžių klasės

Visi ide. atematiniai vardažodžiai priklausė vienai iš kelių akcentinių-apofoninių klasių, taip pat kaip dabar lietuvių kalbos daiktavardžiai yra kurios nors vienos iš keturių kirčiuočių. Atematiniai vardažodžiai, turintys vieną priesagą, priskiriami vienai iš penkių akcentinių-apofoninių klasių (Š = šaknis, P = priesaga, G = galūnė; po šių simbolių rodomas laipsnis ir kirčio vieta):

	I Akrost.	II Akrost.	Proterokin.	Amfikin.	Histerokin.
Stipr. links.	ŠéPØGØ	ŠóPØGØ	ŠéPØGØ	ŠéPǫGØ	ŠØPéGØ
Silp. links.	ŠéPØGØ	ŠéPØGØ	ŠØPéGØ	ŠØPØGé	ŠØPØGé

Pagal šią schemą stiprieji linksniai (nominatyvas, vokatyvas akuzatyvas) kaitaliojosi su galūnėse balsių kaitą turėjusiais silpnaisiais linksniais (svarbiausi jų – genityvas ir instrumentalis). Vienaskaitos lokatyvas turėjo savitą apofoninę struktūrą (žr. toliau § 4.2.3.1). Gali būti, kad jau prokalbėje silpnųjų linksnių daugiskaitoje buvo buvo apibendrintas nulinis balsių kaitos laipsnis.

Kalbose iš indoeuropiečių vardažodžių apofonijos sistemos liko tik relikto arba sinchroniškai netaisyklingų paradigimų. Visoms kalboms buvo būdinga apibendrinti vieną šaknies balsį. Keletas pavyzdžių:

I akrostatinė klasė (priklausė tik daiktavardžiai, nėra sudurtinių žodžių; aiškiausias klasės rodiklis yra šaknies balsis *ē):

r/n-kam.: **iék^w-r*/**iék^w-n-s* „kepenys“ > gr. ἥπαρ, -ατος (Šē), s. i. *yákr̥t*, *yaknás* (Še);
(e)s-kam.: **séd-(e)s*-/**séd-(e)s*- „kėdė“ > lo. *sēdēs*, s. air. *síd* (Šē), s. i. *sádas-*, gr. ἔδος (Še).

II akrostatinė klasė (priklausė daiktavardžiai, būdvardžiai (rečiau) ir sudurtiniai žodžiai; aiškiausias klasės rodiklis yra šaknies balsis *o):

(e)t-kam.: **nók^w-t*/**nék^w-t*- „naktis“ > het. *nekuz* (< gen. **nék^w-t-s*), lo. *nox*, *noctis*, go. *nahts*, lie. *naktis* (Šo);
(e)u-kam.: *gón-u-/*gén-u- „kelis“ > s. i. *jánu*, gr. γόνυ (Šo), lo. *genu*, go. *kniu*, het. *gēnu*- (Še).

Kalbose akrostatinių vardažodžių priesagos ir galūnės struktūra PØGØ išlaikyta prastai. Dažniausiai PØGØ buvo atnaujinta kaip PeGØ arba PØGé struktūra (kitaip tariant, šios klasės vardažodžiai perėmė galūnių struktūras iš kitų klasių).

Proterokinetinė klasė (priklausė daiktavardžiai, būdvardžiai ir sudurtiniai žodžiai):

m(e)n-kam.: **h₁néh₃-m̥*/*h₁ñh₃-mén-s „vardas“ > s. i. *náman-*, lo. *nōmen*, *-inis* (< **h₁néh₃-*), gr. ὄνομα, dor. ἔννομα, s. sl. *imę*, s. air. *ainm* (< **h₁ñh₃-*);

r/n-kam.: *péh₂-ur/**ph₂-uén-s* „ugnis“ > het. *paḥhur*, *paḥwenaš*, gr. πῦρ, πυρός, um. *pir* (< *ph₂-u^o su metateze *h₂u > *uh₂ > *ū).

Amfikinetinė klasė (priklausė bendrosios giminės daiktavardžiai ir bevardės giminės kolektyvai):

(*e*)*m*-kam.: **d^hég^h-ōm*/**d^hg^h-m-és* „žemė“ > het. *tēkan*, *taknas* (< **d^hég^h-*/**d^hg^h-*), toch. B *tkeṃ*, toch. A *kaṃ*, s. i. *kṣam-*, gr. χθών; lo. *humus* (< **d^hg^h-*);

(*e*)*h₂*-kam.: *pént-ōh₂-s/**pnt-h₂-és* „kelias“ > Av. *paṇtā*, *paθō*, s. i. *pánthās*, *pathás*.

Histerokinetinė klasė (priklauso bendrosios giminės daiktavardžiai, bevardės giminės kolektyvai ir sudurtiniai žodžiai):

(*e*)*r*-kam.: **ph₂-tér-*/**ph₂-tr-és* „tėvas“ > gr. πατήρ, πατρός, lo. *pater*, *patris*, s. i. *pitā*, *pitúr* etc.;

(*e*)*n*-kam.: *urh₁-én, *urh₁-n-és „ėriukas“ > gr. ἄρην, ἄρνός, s. i. *urán-*, arm. *gañn*, toch. B *yrīye*.

Reikia pastebėti, kad dėl šios akcentinių-apofoninių vardažodžių klasių sistemos (rekonstruota 8 dešimtmečio pradžioje) dabar intensyviai diskutuojama ir yra alternatyvių ide. akcentinių-apofoninių vardažodžių klasių rekonstrukcijų.

Literatūra: Akcentinių-apofoninių vardažodžių klasių pradininkų darbai: Pedersen (1926), Kuiper (1942). Klasikiniai 7-8 dešimtmečių darbai: Eichner (1973, 1974), Schindler (1967a, 1967b, 1972b, 1975a, 1975b). Šiuolaikinės vardažodžių akcentinių-apofoninių klasių sistemos aprašai (remiasi Schindlerio darbais): Neri (2003), Widmer (2004), Steer (2015). Alternatyvios vardažodžių klasių teorijos: Beekes (1985), Schaffner (2001). Kritinė peržvalga: Keydana (2014), Kümmel (2014).

4.2.3. Linksnių galūnės

Toliau pateikiama indoeuropiečių linksnių galūnių lentelė (variantai ir probleminės formos bus aptarta vėliau). Pridurtina, kad daug svarbios informacijos, reikalingos rekonstruoti indoeuropiečių linksnių galūnes, teikia ne tik istorinių kalbų paradigmos, bet ir prielinksniai,rieveiskmiai, dalelytės ar bendračių priesagos, dažnai išlaikiusios sustabarėjusias linksnių galūnių formas (pvz., lie. bendratis *-ti* kilo iš ide. *i-*kamienų dat. **-tei* (ar **-teṭ-ei*) arba iš loc. **-tēi*; lie. dat. *ākiai*, *peiliui*, loc. *akyjė* yra visiškai nauji).

	Sg.	Pl.	Du.
Nom.	*-s, *(ĒT)-Ø	*-es	*-h ₁ (e)
Voc.	*-Ø	*-es	*-h ₁ (e)
Acc.	*-m	*-ns	*-h ₁ (e)
N.-Ak.n.	*-Ø	*-h ₂ , *(ĒT)-Ø	*-ih ₁
Gen.	*-(e/o)s	*-(H)om	*-h ₁ oHs ?
Abl.	*-(e/o)s	*-b ^h (i)o(s)	*-b ^h oh ₁ ?
Dat.	*-ei	*-b ^h (i)o(s)	*-b ^h oh ₁ ?
Instr.	*-(e)h ₁	*-b ^h i(s)	*-b ^h oh ₁ ?
Loc.	*-i, *-Ø	*-su	*-h ₁ u ?

Kaip pavyzdį galima pateikti šakninį daiktavardį **pód-/*péd-* senojoje indų, graikų ir lotynų kalbose:

	VIENASKAITA			DAUGISKAITA		
	s. i.	gr.	lo.	s. i.	gr.	lo.
Nom.	<i>pát</i>	πούς	<i>pēs</i>	<i>pádas</i>	πόδες	<i>pedēs</i>
Acc.	<i>pádam</i>	πόδα	<i>pedem</i>	<i>pádas</i>	πόδας	<i>pedēs</i>
Gen.	<i>padás</i>	ποδός	<i>pedis</i>	<i>padām</i>	ποδῶν	<i>pedum</i>
Dat.	<i>padé</i>		<i>pedī</i>	<i>padbhýás</i>		<i>pedibus</i>
Instr.	<i>padá</i>			<i>padbhís</i>		
Loc.	<i>padí</i>	ποδί	<i>pede</i>	<i>patsú</i>	ποσί	

4.2.3.1. VIENASKAITA

Nominatyvas: **-s*, paprastai gerai išsilaikyta, pvz.: *i-* ir *u-*kamienų **-i-s*, **-u-s* (plg. lo. *-is*, *-us*, lie. *-is*, *-us* etc.); šakniniai daiktavardžiai: lo. *rēx*, *vōx*, Av. *vāxš*, gr. φλέψ, go. *baurgs* ir t. t.

R-kamienų vardažodžiai turi pailgintąjį priesagos balsį ir yra be galūnės, pvz.: **ph₂-tér* (plg. s. i. *pitá*, gr. πατήρ), lo. *uxōr*, gr. ποιμήν, lie. *piemuō* etc. Veikiausiai ide. nom. sg. **ph₂-tér*, **sué-sōr*, **uks-én* ir t. t. atsirado iš praidė. **ph₂-tér-s*, **sué-sor-s*, **uks-én-s* veikiant Szemerénio dėsniai (praidė. **-ERs*, **-ERH* > ide. **-ĒR*; žr. § 2.4.1.1.3.4). Vėliau šis tipas išplito ir į kitus kamienus (pvz., *s-*kam. **h₂éus-ōs* > s. i. *uśás*, gr. ἠώς, lo. *aurōra*).

Abu tipai (**-s* ir **^oĒT-Ø*) gerai išsilaikyti kalbose. Hetitų kalboje **-s* buvo apibendrinta visiems bendrosios giminės daiktavardžiams (pvz., nom. sg. *hasterz(a)* /*hasterts*/ „žvaigždė“ < **h₂stér+-s*).

Indoiranėnų, baltų ir slavų kalbose bendrosios giminės R-kamienų daiktavardžiai neturi paskutinio žodžio priebalsio, pvz.: s. i. nom. sg. *pitá*, *svásā*, *rájā*, *ātmá* (plg. acc. sg. *pitáram*, *svásāram*, *rájānam*, *ātmānam*), lie. nom. sg. *duktė*, *piemuō* (plg. acc. sg. *dùkterį*, *piemenį*). Veikiausiai amfikinetiniuose *n-*kamienuose **-n* išnyko jau prokalbėje (plg. lo. *homō*, *-inis* vs. *liēn*, *pater*, *soror*; žr. § 2.4.1.1.3.1), o jų modelis buvo apibendrintas šiose kalbose.

Vokatyvas: kamienas be galūnės, pvz., het. *ishā-mi* „mano pone!“, s. i. *pítar*, gr. πάτερ, γύναι (< **γύναικ*) etc.; *i-* ir *u-*kamienai **-ei*, **-eu* turi kitą laipsnį nei nominatyvas, pvz.: s. i. *śúce*, *mádho*, lie. *vagiẽ*, *sūnaũ*.

Senosios indų kalbos vokatyvas yra nekirčiuotas, išskyrus poziciją sakinio ar frazės pradžioje. Tokiais atvejais kirtis visada yra pirmajame skiemenyje. Ši vokatyvo akcentinė ypatybė veikiausiai yra indoeuropiečių senumo.

Akuzatyvas: **-m*, pvz., *i-* ir *u-*kam. **-i-m*, **-u-m* (plg. s. i. *-im*, *-um*, lo. *-im*, *-um*, gr. *-iv*, *-uv*, het. *-in*, *-un* etc.).

Po priebalsių dar buvo variantas **-m̄*, pvz., **pód-m̄* > lo. *ped-em*, gr. πόδ-α, het. *išpand-an*, lie. *dùkter-į* (< bl.-sl. **-in*). Indoiranėnų prokalbėje prie **-m̄* > **-a* buvo pridėta *-m* (perimta iš balsinių kamienų): **pód-m̄* > in.-ir. **pád-a* → **pád-a+m* (plg. s. i. *pádam*).

Bevardės giminės nominatyvas-akuzatyvas: be galūnės, pvz., *u*-kam. *dór-u (plg. het. *tāru*, gr. δόρυ, s. i. *dāru*), *s*-kam. *gēnh₁-os (plg. s. i. *jānas*, gr. γένος, lo. *genus*), *men*-kam. *h₁néh₃-mṇ (plg. s. i. *nāma*, gr. ὄνομα, lo. *nōmen*) ir kt.

Genityvas(-abliatyvas): *-*s*, *-*es*, *-*os* (veikiausiai pradžioje pagal įprastą ide. apofoniją buvo *-*és* ~ *-*ʼs*, o *-*os*, ko gero, naujesnė galūnė, atsiradusi iš naujos *-*es* nekirčiuotoje pozicijoje).

*-*s* dominuoja tik *i*- ir *u*-kamienu vardažodžiuose: *-*ei-s* (plg. s. i. -*es*, os. -*eis*, go. -*ais*, s. sl. -*i*, lie. -*ies*), *-*eu-s* (plg. s. i. -*os*, lo. -*ūs*, os. -*ous*, go. -*aus*, s. sl. -*u*, lie. -*aus*). Kituose kamienuose *-*s* yra reta, pvz.: *men*-kam. *-*men-s* > Av. *cašmāng*, s. air. *anm(a)e*; *ter*-kam. *-*tr-s* > s. i. *dātūr*, *pitūr*, germ. **fadur(a)z* (plg. s. isl. *fǫpur*, s. ang. *fador*); *t*-kam. **nék^w-t-s* > het. *nekuz* ir dar keletas atvejų.

Daugelyje kalbų buvo apibendrinta *-*es* ar *-*os*. Graikų ir hetitų kalbos apibendrinto *-*os*, taip pat ir *i*- ir *u*-kamienuose (plg. gr. -*os*, het. -*aš*), baltų ir slavų kalbos – *-*es* (plg. s. lie. *šunės*, *akmenės*, s. sl. *matere*, *kamene*, *kolese*). Lotynų kalba apibendrinto *-*es* (plg. s. lo. -*es*, klas. lo. -*is*), tačiau yra ir reliktų su *-*os* (plg. lo. *Diovos*, *nominus*).

Datyvas: *-*ei*, be apofoninių variantų, pvz., lo. *rēg-ī* (plg. s. lo. -*ei*), s. i. *sūnāv-e*, s. sl. *synov-i*, gr. Mik. *ma-te-re /mātereī/*, s. lie. *piemen-ie* ir kt.

i-kamienuose vyko haplologija *-*ei-ei* > *-*ei* italikų ir keltų kalbose (plg. lo. *host-ī*, um. *ocr-e*, galų *Ucuet-e*). Pagal *i*-kam. dat. *-*ei* analogiškai buvo perdaryta nauja datyvo *u*-kamienu vardažodžių galūnė *-*ou* (plg. s. lo. *man-ū*, um. *trif-o*, galų *Taqav-oo*). Tai viena svarbiausių tariamų izoglosų tarp italikų ir keltų kalbų. S. sl. *i*-kam. *kost-i*, s. lie. *āv-i* (šalia *āv-ie*) veikiausiai kilo iš ide. *-*ei-ei* > bl.-sl. *-*ī* > s. sl., bl. *-*ī* > lie. -*i*.

Literatūra: Weiss (2009, 244-245), Hock (1995, 79).

Instrumentalis: *-(*e*)*h₁* (veikiausiai *-*éh₁* ~ *-*h₁*).

*-*h₁* yra labai reta atematinuose vardažodžiuose. Ji pasitaiko beveik tik indoiranėnų *i*- ir *u*-kamienu vardažodžiuose: *-*i-h₁* (plg. s. i. *ūtī*, *matī*, G. Av. *ašī*), *-*u-h₁* (plg. G. Av. *xratū*).

Kitur buvo apibendrintas galūnės *-*eh₁* variantas, kuris nėra gerai paliudytas: s. i. *pad-ā*, galbūt gr. Mik. -*e /-ē/* (instrumentalio galūnė?) ir lotynųrieveiksmiuose su *-*ē* (plg. lo. *valdē* „labai“).

Medžiagos trūkumas iš dalies yra lauktinas, nes instrumentalis išnyko graikų, italikų, germanų ar salų keltų kalbose. Kai kuriose kitose kalbose instrumentalio galūnė buvo stipriai atnaujinta. Baltų, slavų ir armėnų kalbose yra galūnė *-*mi*/*-*b^{hi}*, nors kitose kalbose galūnės, prasidedančios *-*b^{ho}* ar *-*m^o*, yra tik daugiskaitoje ir dviskaitoje: lie. *avimì*, *sūnumì*, *seser(i)mì*; s. sl. *рѣтъмь*, *сынѣтъмь*, *каменьтъмь*; arm. -*w/-b*. Hetitų kalboje yra instr. sg./pl. -*it*, -*t* (pvz., *kissarta* „su ranka/rankomis“, *wetenit*, *ganut* ir kt.), veikiausiai susijęs su s. i.rieveiksmių priesaga -*it* (plg. *dakšīnīt* „su dešine ranka“).

Literatūra: Melchert-Oettinger (2009), Kim (2012a).

Lokatyvas: *-*i* arba nulinė galūnė.

*-*i* yra gerai paliudyta: s. i. *pad-ī*, gr. ποδ-ί, lo. *ped-e* (< *-*i*) ir kt.

Lokatyvas be galūnės paprastai išliko tik kaip archaizmas. Yra nemažai faktų, kurie rodo, kad šis lokatyvo tipas turėjo savitą apofoninę struktūrą. Sistema veikiausiai buvo tokia: lokatyvas be galūnės buvo vienu laipsniu aukštesnis nei kiti silpnieji linksniai, plg. G. Av. *dqm* (< *dēm, iš **dóm-*/**dém-* „namas“); s. air. *ís* „po“ (< *pēd-su, iš **pód-*/**péd-* „koja“); s. i. *dyáv-i*, lo. *diū* (< *dī-éu, iš *dī-éu-s, *di-u-és), s. i. *rájan* (gen. *rájñas*), *sūnáu* (plg. gen. *sūnós*) ir kt.

Lokatyvas be galūnės gerai paliudytas tik *i-* ir *u-*kamienų vardažodžiuose: **-ēi* (plg. s. i. *agnā*, gr. trm. *πόληι*, go. *anstai*, s. sl. *kosti*), **-ēu* (plg. s. i. *krátau*, go. *sunau*, s. sl. *synu*). Kitų kamienų vardažodžiuose jis yra žymiai retesnis ir archajiškas (beveik visur jį pakeitė lokatyvas su **-i*). Nemažai tokio lokatyvo pavyzdžių yra senosiose indoiranėnų ir hetitų kalbose (pvz., s. i. *mūrdhán* „galvoje“ šalia *mūrdháni*, het. *tagān*, *lukkat*, *šiwat* ir kt.). Kitur yra tik relikvų prieveiksmių, bendraties priesagose ir t. t.

Literatūra: Neu (1980), Tremblay (2004).

Lokatyvas be galūnės tikriausiai yra senesnis už lokatyvą su **-i*, kuris pagal kilmę tikėtina buvo kažkokia postpozicija. Atvejai, kur lokatyvas yra atnaujintas tokiu būdu, gerai paliudyti kalbose, plg. lie. *miškè*, *šakojè*, *turgujè*, os. *húrtín*, Kerrúín, um. *manuve* (visus yra postpozicija **-en*). Atrodo, kad panašūs procesai vyko jau prokalbėje, pvz., iš **d^hg^h-ōm*, **d^hg^h-m-és* „žemė“ šalia loc. **d^hg^h-ém* (plg. het. *tagān*, s. i. *kšám-i*) yra net trys variantai su kitomis postpozicijomis: **d^hg^h-m-ái* (ar pan., plg. s. i. *kšmay-á*, *jmay-á*), **d^hg^h-m-én* (plg. s. i. *jmán*), **d^hg^h-m-ér* (plg. Av. *zamarə*).

Literatūra: Nussbaum (1986, 187-191, 235-246), Nikolaev (2009).

?Direktyvas. Šis linksnis yra tik senojoje hetitų kalboje: pvz., *tagnā* „į žemę“, *kišrā* „į ranką“, *parna* „namo“. Yra faktų, rodančių, kad direktyvas yra bent anatolų prokalbės senumo (pvz., bendratis luv. *-una*, lykų *-ā/ēne*).

Šiuo metu diskutuojama, ar direktyvą galima atstatyti ir indoeuropiečių prokalbėje. Kitose kalbose tokio linksnio nėra, tačiau kai kurie prieveiksmai su **-ō* galėtų liudyti jį buvus: lo. *quō*, *eō*, *porrō*, gr. *ἄνω*, *κάτω* ir kt. Šis klausimas, kaip ir tiksliai galimo „direktyvo“ rekonstrukcija, tebėra atviras.

Literatūra: Dunkel (1994).

4.2.3.2. DAUGISKAITA

Nominatyvas(-vokatyvas): **-es*, be apofoninių variantų, pvz., s. i. *pād-as*, *svād-av-as*, gr. *πόδ-εσ*, lie. *žmón-es*, s. sl. *mater-e*, *synov-e* ir kt.

Lotynų (*ped*)-*ēs* ir, ko gero, hetitų (*humant*)-*eš* apibendrina *i*-kamieno nom. pl. **-eī-es* > **-ees* > **-ēs*.

Akuzatyvas: **-ns*, aiškiai skaidomas kaip acc. sg. **-m* + daugiskaitos rodiklis **-s*.

Šalia *^oE-*ns* buvo ir priebalsinis variantas *^oT-*ns*, plg. *pód-ns > s. i. *pad-ás*, gr. *πόδ-ας*, lo. *pedēs* (< **-ens*), lie. *šunis* (< **-ins*), go. *broþr-uns*. Het. (*humant*)-*uš* galbūt tęsia **-ms* (iš **-ns*, ko gero, reikėtų laukti het. †*-aš*).

Literatūra: Kloekhorst (2008, 928-929).

Kamienuose, kurie baigiasi balsiais, padėtis yra sudėtingesnė. Šalia formų, kurios atsirado iš **-i-ns*, **-u-ns*, taip pat yra formų, kilusių iš **-ī-s*, **-ū-s* ar iš **-ī-ns*, **-ū-ns*. Ta pati problema yra ir dėl tematinių vardažodžių, žr. toliau § 4.3.2.3.

Bevardės gimimės nominatyvas-akuzatyvas: galūnė (žr. § 4.1.2.2) buvo *-h₂, atsiradusi iš savarankiško kolektyvo darinio, pvz., s-kam. *-es-h₂: gr. γένεα (< *gén-es-a < *génh₁-es-h₂), lo. gener-a (< *genes-a), s. i. mánāms-i; u-kam. *-u-h₂: s. i. vās-ū, het. āšš-ū, gr. δάκν-va ir kt.

Daugelis priebalsinių kamienų vardažodžių turėjo nulinę galūnę ir pailgintąjį priesagos balsį, pvz.: sg. *uód-r̥, *h₁néh₃-m̥, *mén-os : „pl.“ (kolekt.) *uéd-ōr, *h₁néh₃-mō(n), *mén-ōs. Veikiausiai tokios formos atsirado iš praindoeuropiečių *uéd-or-h₂, *h₁néh₃-mon-h₂, su įprasta galūne *-h₂ (Szemerénio dėsnis, žr. § 2.5.2.4.2). Seniausiose indoeuropiečių kalbose (hetitų, Avestos) jos yra archaizmai. Kitose kalbose bev. gim. nom.-acc. pl. struktūra *-ōR buvo atnaujinta kaip *-ōR-(a)h₂, *-eR-(a)h₂ arba *-R-(a)h₂.

Literatūra: Harðarson (1987).

Genityvas. Jo galūnės rekonstrukcija yra problemiška. Priklausomai nuo autorių, ji rekonstruojama kaip *-om, *-ōm, *-Hom arba *-oHom.

Kalbų formas tęsia tiek „*-ōm“ (< ide. *-ōm, *-oHom arba apibendrinta iš o-kamienų *-o-(H)ōm), tiek „*-om“, kuri galėtų būti iš ide. *-om, tačiau neretai *ō galėjo sutrumpėti prieš žodžio galo *-m.

Indoiranėnų ir graikų kalbos turi „*-ōm“: s. i. pad-ām, Av. ap-qm (dažniau -n-ām, kur -n- perimta iš n-kamienų), gr. ποδ-ῶν. Kaip rodo metrika, Rigvedos ir Gatų Avestos tekstuose gen. pl. galūnė -ām dažnai buvo dviskiemenė (t. y. /-āam/). Lotynų rēg-um ir senosios airių kalbos ríġ^N tęsia *-om, kuri gali būti sutrumpinta iš *-ōm. Tai remia um. fratrum, fratrom ir keltib. -um < (*-ōm). Germanų kalbos tęsia *-ōⁿ (plg. s. isl. fót-a, s. ang. fōt-a, s. v. a. naht-o). Slavų -v, atrodo, turėtų būti kilusi iš *-om; lie. -ų, la. -u iš *-uōn < *-ōm, o prūsų kalboje yra ir -on, ir -an.

Apibendrinant teigtina, kad kalbos labiau remia ide. „*-ōm“, bet tiksliai šios galūnės rekonstrukcija dar yra neišspręsta problema.

Literatūra: Kortlandt (2009, 111-127), Kümmel (2013).

Datyvas(-abliatyvas) ir instrumentalis: šiomis galūnėmis kalbos smarkiai skiriasi viena nuo kitos. Svarbiausias skirtumas yra tarp „b^h-kalbų“ ir „m-kalbų“:

a) germanų, baltų ir slavų kalbose šios galūnės (taip pat ir dviskaitoje, o baltų ir slavų kalbose vienaskaitoje, išskyrus o-kamienus) prasideda *-m^o;

b) visose kitose kalbose šios galūnės (ir dviskaitoje) prasideda *-b^{ho}.

Šis skirtumas dar nėra išaiškintas. Tačiau galimi bent du apibendrinimai:

1. Kadangi germanų, baltų ir slavų kalbos sudaro vieną tarminį arealą (jos turi ir kitų izoglosų), *-m^o veikiausiai yra šių kalbų naujadaras.

2. Atrodo, kad *-b^{ho} (ir turbūt *-m^o) yra postpozicinės kilmės.

Tiksliai pl. datyvo-abliatyvo ir instrumentalio rekonstrukcija taip pat yra problemiška – yra formų ir su galiniu, ir be galinio *-s; ypač datyvo-abliatyvo atveju kalbos nesiderina viena su kita:

dat.-abl. pl.: in.-ir. *-b^hias (plg. s. i. -bhyas, Av. -biīō); galų -bo, keltib. -bos; lo. -bus (< *-b^hos); venetų -bos; s. lie. -mus, pr. -mans, s. sl. -mъ;

instr. pl.: in.-ir. *-b^hiš (plg. s. i. -bhis, Av. -biš), gr. Mik. -pi /-p^{hi}/; gr. Hom. -φι; galų -bi, s. air. -b (< *-bis); germ. *-miz (plg. go. -m, runų -mR); lie. -mis, s. sl. -mi.

Hetitų kalboje datyvo-lokatyvo galūnė yra -aš, lykų -e < *-os, kuri gali būti stiprus šios šakos archaizmas, visose kitose kalbose pakeista naujadaru *-b^hos (ar pan.).

Kadangi hetitų kalboje visada sutampa datyvas ir lokatyvas (plg. sg. *-i*), tai gali būti, kad **-os* yra senoji ide. dat. pl. galūnė.

Literatūra: Jasanoff (2009a), Hill (2012b), Olander (2015, 267-271).

Lokatyvas: **-su*, plg. s. i. *pat-sú*, s. lie. *aki-sù*, s. sl. *synъ-хъ* (slavų kalboje buvo apibendrintas RUKI variantas iš pirmykštės **-su*).

Graikų kalboje loc. pl. **-su* buvo atnaujintas kaip **-si*, kur *°i* perimtas iš loc. sg. **-i*: Mik. /-si/, Hom. ποσί (< *ποδ-σί). Panašiai įvyko lietuvių kalboje: *aky-sè* su *°e*, perimtu iš loc. sg. (*stal*)è, (*akyj*)è.

Keliose kalbose pl. lokatyvas išnyko ir yra tik viena kita liekana, pvz., lo. *mox* „tuoj“ (< **mok-su*, plg. s. i. *makšú* „greitai“), s. air. *ís* „po“ (< **pēd-su*).

4.2.3.3. DVISKAITA

Dviskaitos galūnių rekonstrukciją apsunkina du faktoriai: i) kai kuriose kalbose dviskaita išnyko, ii) jos formos gali būti lengvai perdirbtos pagal analogiją.

Nominatyvas-akuzatyvas: **-h₁e*, nelabai gerai paliudyta, plg. gr. πόδ-ε; s. lie. *du žmūne* (Daukša); s. air. *dál sieir^L* „dvi seserys“; toch. B *šarne*, toch. A *tsarām* „abi rankos“ (s. i. *pád-ā/pád-au* turi perimtą *o*-kamieno nom.-acc. du. galūnė **-o-h₁*).

i- ir *u*-kamienai turėjo sutrumpintą variantą **-h₁*: **-i-h₁* (plg. s. i. *pát-ī*, gr. πόλει < **-ei-e*, lie. *dù sún-u*, s. sl. *syn-y*), **-u-h₁* (plg. s. i. *sūnū*, gr. πήχει < **-eu-e*, lie. *av-ì*, s. sl. *kost-i*).

Literatūra: Oettinger (1988), Rasmussen (2003).

Bevardės giminės nominatyvas-akuzatyvas: **-ih₁*, plg. s. i. *ján-as-ī*, Av. *-ĩ*; toch. B *wī pwāri* „du laužai“; **h₃(o)k^w-ih₁* „abi akys“ > gr. ὄσσε (< **ok^w-ie*), s. sl. *oči*, s. lie. *akì*, arm. *ač^c-k^c* (nom. pl.), toch. B *éšane*, *éšne*, toch. A *ásām*.

Literatūra: Olander (2015, 189-190).

Datyvas(-abliatyvas) ir instrumentalis: galbūt **-b^hoh₁*, tačiau trūksta duomenų, o kalbų galūnės galėjo būti ir atnaujintos: s. i. *-bhyām*, Av. *-biiā*, s. sl. *-ma*, s. lie. dat. *akìma*, instr. *akimà*, s. air. *dib^N* (< keltų **-bim*).

Literatūra: Eichner (1982, 13-14).

Genityvas ir lokatyvas: galbūt gen. **-h₁oHs*, loc. **-h₁u*. Vienintelė Avestos kalba turi skirtingas galūnes: gen. *-ā* (< in.-ir. **-ās*), loc. *-ō* (< in.-ir. **-au*). S. i. *-os* (< **-aus*), atrodo, yra šių dviejų galūnių kontaminacija. Rigvedos ir Gatų Avestos metrika rodo, kad šios galūnės prasidėjo laringalu.

Sl. gen.-loc. *-u*, lie. *dviej-au*, *pusiáu/pusiaũ*, atrodo, kilo iš (tem. loc.?) **-o-h₁u*. Panašiai yra ir kitose kalbose: s. air. gen. (!) *dál rígl^L* (< keltų **-ou*), gr. trm. (arkadų) μεσουν „tarp“ (plg. s. sl. *meždu* „tarp“).

Literatūra: Eichner (1982, 41-42), Neri (2012, 191-194), Villanueva Svensson (2016, 164-165).

4.3. Tematiniai vardažodžiai

4.3.1. Jau minėta (§ 3.3.3), kad svarbiausias indoeuropiečių vardažodžių sistemos skirtumas yra tarp atematinų ir tematinių formų. Tematinės formos tarp kamieno ir galūnės turėjo tematinį balsį *-e/o-. Kadangi vardažodžių sistemoje tematinis balsis beveik visada buvo *-o-, šie vardažodžiai paprastai rašomi kaip **uĺk^wo-*, **néuo-*, **g^wm-tó-*, **suép-no-* ir t. t.

Indoeuropiečių prokalbėje tematiniai vardažodžiai buvo labai gausi klasė, kuriai priklausė tiek šakniniai dariniai, tiek dariniai su įvairiomis priesagomis (pvz., *-to-, *-no-, *-ro-, *-lo- ir kt.). Laikui bėgant jų skaičius tik išaugo, nes atematiniai dariniai dažnai tapo neproduktyvūs ir daugelis jų perėjo į tematinį linksniavimo tipą.

Vienaskaita:

	s. i.	gr.	het.	lo.	lie.	Ide.
Nom.	<i>vŕkas</i>	<i>λύκος</i>	<i>arunaš</i>	<i>lupus</i>	<i>vīlkas</i>	*-os
Voc.	<i>vŕka</i>	<i>λύκε</i>	<i>išhā</i>	<i>lupe</i>	<i>vīlke</i>	*-e
Acc.	<i>vŕkam</i>	<i>λύκον</i>	<i>arunan</i>	<i>lupum</i>	<i>vīlką</i>	*-om
N.-Ac. n.	<i>yugám</i>	<i>ζυγόν</i>	<i>iugan</i>	<i>iugum</i>		*-om
Gen.	<i>vŕkasya</i>	<i>λύκων</i>	<i>arunaš</i>	<i>lupī</i>	žr. abl.	*-osjo
Dat.	<i>vŕkāya</i>	<i>λύκω</i>	<i>aruni</i>	<i>lupō</i>	<i>vīlkui</i>	*-ōi
Abl.	<i>vŕkāt</i>		<i>arunaz</i>	<i>lupō</i>	<i>vīlko</i>	*-ōd
Instr.	<i>vŕkā</i>	Mik. /-ō/	<i>kunnit</i>		<i>vilkū</i>	*-oh ₁
Loc.	<i>vŕke</i>	(λύκοι)	= dat.	(<i>domī</i>)	<i>miškè</i>	*-oi

Daugiskaita:

	s. i.	gr.	het.	lo.	lie.	Ide.
Nom.	<i>vŕkās(as)</i>	<i>λύκοι</i>	<i>antuššēš</i>	<i>lupī</i>	<i>vilkaī</i>	*-ōs
Acc.	<i>vŕkān</i>	<i>λύκους</i>	<i>antuššuš</i>	<i>lupōs</i>	<i>vilkūs</i>	*-ōns
N.-Ac. n.	<i>yugá(ni)</i>	<i>ζυγά</i>	<i>iuga</i>	<i>iuga</i>		*-eh ₂
Gen.	<i>vŕkāṇām</i>	<i>λύκων</i>	<i>antuššan</i>	<i>lupōrum</i>	<i>vilkū</i>	*-ōm
Dat.	<i>vŕkebhyaś</i>		<i>antuššaś</i>	<i>lupīs</i>	<i>vilkáms</i>	*-oib ^h os
Instr.	<i>vŕkais</i>	<i>λύκοις</i>	= sg.		<i>vilkaīs</i>	*-ōis
Loc.	<i>vŕkeṣu</i>	(λύκοισι)	= dat.		<i>miškuosè</i>	*-oisu

4.3.2. Linksnių galūnės

4.3.2.1. Tematinių linksnių galūnių struktūra

Rekonstruojant tematinės galūnės yra svarbūs šie faktai:

a) Paprastai tematinės galūnės lengvai segmentuojamos kaip tematinis balsis *-o- (retai *-e-) + atematinė galūnė. Balsiais prasidedančiose galūnėse veikiausiai jau prokalbėje vyko balsių kontrakcija (pvz., dat. sg. pra-ide. *-o- + *-ei > ide. *-ōi.). Tačiau kai kurie tematiniai linksniai (gen. sg., abl. sg., loc. pl.) skyrėsi nuo atematinų linksnių.

b) Tematinis linksniavimas buvo būdinga ne tik daiktavardžiams ir būdvardžiams, bet ir įvardžiams. Kai kurios įvardžių galūnės skyrėsi nuo įprastų vardažodžio (atematinių) galūnių, pvz.:

i) bev. gim. nom.-acc. sg. *-od (plg. s. i. *tád*, lo. *quod*);

ii) gen. sg. *-e/os(i)o (plg. s. sl. *česo*, go. *bis*);

iii) nom. pl. *-oi (plg. s. i. *té*, gr. *oi*);

iv) kai kurios pl. galūnės pridėtos prie *-oi-, o ne prie *-o-.

Plg. deiktinio įvardžio *so-/*to- vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos linksniavimą:

	Vienaskaita			Daugiskaita		
	s. i.	s. sl.	Ide.	s. i.	s. sl.	Ide.
Nom.	<i>sá</i>	<i>tʙ</i>	*só	<i>té</i>	<i>ti</i>	*tói
xAcc.	<i>tám</i>	<i>tʙ</i>	*tóm	<i>tán</i>	<i>ty</i>	*tóns
N.-Ac. n.	<i>tát</i>	<i>to</i>	*tód	<i>tá(ni)</i>	<i>ta</i>	*téh ₂
Gen.	<i>tásya</i>	<i>togo</i>	*tósio	<i>téšām</i>	<i>těxʙ</i>	*tóisōm
Dat.	<i>tásmai</i>	<i>tomu</i>	*tósmōi	<i>tébhyas</i>	<i>těmʙ</i>	*tóib ^h os
Abl.	<i>tásmāt</i>		*tósmōd	= dat.		= dat.
Instr.	<i>téna</i>	<i>těmʙ</i>	*tóh ₁	<i>tébhīs</i>	<i>těmi</i>	*tóis
Loc.	<i>tásmīn</i>	<i>tomʙ</i>	*tósmi	<i>téšu</i>	<i>těxʙ</i>	*tóisu

Tiek atskirų kalbų, tiek ide. prokalbės vardažodžių galūnės dažnai veikė įvardžių galūnės (atvirkštinė raida, kai įvardžiai patira vardažodžių įtaką, yra reta).

Toliau bus aptariamos tik tos tematinės galūnės, kurios skiriasi nuo atematinių galūnių.

4.3.2.2. VIENASKAITA

Nominatyvas: *-o-s.

Vokatyvas: *-e.

Akuzatyvas: *-o-m.

Bevardės giminės nominatyvas-akuzatyvas: *-o-m.

Kitaip negu atematinių vardažodžių (su nuline galūne) ir įvardžių (*-o-d), tematinių vardažodžių galūnė buvo *-o-m. Šis jų skirtumas dar neišaiškintas.

Sl. -o (plg. s. sl. *ig-o*), lie. -a (plg. *mán gēr-a*, bet pr. *assar-an!*) veikiausiai atspindi įvardžių galūnės *-od įtaką.

Literatūra: Petit (2010, 140-204).

Genityvo galūnė veikiausiai buvo *-osio, kitokia negu atematinė galūnė *-s/*-es/*-os (nors įmanoma vidinė analizė *-os + *-io, kur *-io turėtų būti santykinis įvardis *io-).

*-osio yra paliudyta indoiranėnų (plg. s. i. -asya, G. Av. -ahiiā, n. Av. -ahe), graikų (plg. Mik. -o-jo /-oiio/, Hom. -oio; vėliau -oio > -oo > -ω, -ov /-ō/ pagal tarmes) ir armėnų (-oy) kalbose. Kadangi šios kalbos galbūt sudarė tam tikrą arealą, praeityje

kartais buvo abejota ide. *-osjo senumu. Tačiau paskutiniais dešimtmečiais buvo atrasta šios galūnės relikto ir kitose kalbų šakose: italikų (plg. s. lo. *poplosio*, faliskų *voltenosio*), keltų (plg. lepontų *-oiso*) ir anatolų (plg. hierogl. luv. *-asi*, lykų *-he*) kalbose. Nors šios indoeuropiečių genityvo galūnės rekonstrukcija nėra problemiška, kalbos viena nuo kitos labai skiriasi. Be galūnės *-osjo taip pat yra:

het. *-aš*, veikiausiai apibendrinta atematinė galūnė;

germ. *-oso > *-os (plg. runų *Godag-as*), *-eso > *-es (plg. go. *dag-is*) veikiausiai rodo įvardžių galūnės *-eso įtaką;

s. sl. *grad-a*, lie. *vilk-o* yra senoji abliatyvo galūnė (pr. *deiw-as* gali būti iš *-oso, tačiau tai taip pat gali būti prūsų naujadaras);

italikai (plg. lo. *lup-ī*) ir keltai (plg. galų *Segomar-i*, s. air. ogam *MAQI* „sūnaus“, *eich^L*) turi galūnę *-ī < *-i-H, kuri pagal kilmę veikiausiai yra sena priesaga, reiškusi priklausomybę.

Literatūra: Bader (1991), Widmer (2005), Melchert (2012b).

Datyvas: *-o-ei > *-ōi.

Abliatyvas: tik tematiniai vardažodžiai turėjo atskirą abliatyvo galūnę. Kituose kamienuose abliatyvo galūnė sutapo su genityvu. Ko gero, ši galūnė turėtų būti perimta iš įvardžių paradigmos.

Lo. *-ō* (plg. s. lo. *-ōd*), keltib. *-uz* (< *-ōd) kilo iš „*-ōd“, tačiau lie. *-o* turėjo kilti iš „*-ād“. S. sl. *-a*, s. i. *-āt* galėjo atsirasti iš *-ōd arba *-ād.

Tiksli šios galūnės rekonstrukcija lieka neaiški (ji galėtų būti postpozicinės kilmės). Taip pat yra atviras klausimas, ar ši galūnė yra susijusi su anatolų kalbų abliatyvo sg./pl. galūne *-(o)di (plg. het. *-az/-za*, luv. *-ati /-adi/*, lykų *-adi/-edi*).

Literatūra: Kim (2012a, 123-124, 126, 133).

Instrumentalis: *-o-h₁ (> postide. *-ō)

Lokatyvas: *-o-i, tačiau šalia jos yra paliudytas ir variantas *-e-i (plg. gr.rieveiksmį οἴκει šalia οἴχοι „namie“, keltib. *sarniki-ei*, os. *húrt-eí*, *comen-ei*).

Literatūra: Jasanoff (2009b, 7-11).

4.3.2.3. DAUGISKAITA

Nominatyvas(-vokatyvas): *-o-es > *-ōs, kuri išliko indoiranėnų (plg. s. i. *vřk-ās*, o variante *vřk-āsas* pridėta atematinė galūnė *-as*), germanų (plg. go. *dag-os*), sabelų (plg. os. *Núvlan-ús*, um. *Ikuvin-us*) ir keltų (plg. s. air. voc. *firu*) kalbose.

Daugelis kalbų turi nom. pl. galūnę *-oi, perimtą iš įvardžių paradigmos: lo. *lup-ī* (plg. s. lo. *-oe*), gr. *λόχ-οι*, toch. B *yakw-i*, s. sl. *grad-i*, galbūt lie. *vilk-aī*.

Avestos kalboje buvo apibendrinta kolektyvo galūnė *-ā (< *-e-h₂): *mašii-ā* „žmonės“. Panašiai buvo bandyta aiškinti ir lie. *vilk-aī* *-ā (< *-ā+i?).

Het. *-eš* yra perimta iš atematinio linksniavimo tipo.

Akuzatyvas: *-o-ns.

Kalbose yra *-ons (plg. gr. trm. *-ovs*; go. *dag-ans*; Av. *-qs-ca*), *-ōns (plg. s. i. *vřkān*, *-āms-ca*; um. *vitl-uf*, os. *feih-úss*; galbūt baltų ir slavų: pr. *deiw-ans*, lie. *vilkūs*, *ger-úos-ius*, s. sl. *grady*) ir *-ōs (plg. lo. *lup-ōs*, galų, keltib. *-us*, s. air. *e(u)chu^H*).

Veikiausiai iš praide. *-o-ns pagal Szemerénio dėsnį atsirado *-ō(n). Ši neaiški galūnė *-ō(n) buvo pakeista į *-ō-ns dėl analogijos su kitų paradigmų galūnėmis, o vėliau buvo supaprastinta į *-ōs (aplinkybės nėra aiškios). Variantas *-ons gali būti lengvai suprantamas naujadaras, tačiau daugelyje kalbų galūnė galėjo atsirasti iš *-ōns dėl Osthoffo dėsnio.

Literatūra: Kim (2012b).

Bevardės giminės nominatyvas-akuzatyvas: *-e-h₂.

Graikų ir lotynų kalbos turi *-a (< *-h₂), perimtą iš atematinės paradigmos.

Genityvas: *-o-(H)ōm, žr. atematinų galūnių skyrių (§ 4.2.3.2).

Datyvas(-abliatyvas): *-o-b^ho(s) (keltų), *-o-mos (germanų, baltų ir slavų), *-oi-b^hios (indoiranėnų, su *-oi- iš įvardžių paradigmos). Dėl šios galūnės rekonstrukcijos žr. atematinų galūnių skyrių (§ 4.2.3.2).

Instrumentalis: tematiniai vardažodžiai turėjo galūnę *-ōis (< *-o-eis, *-oi-is?), kuri skyrėsi nuo atematinės galūnės *-b^his. Kodėl yra skirtumas, neaišku, bet galūnę *-ōis turbūt reikia aiškinti kaip perimtą iš įvardžių.

Lengvai suprantama inovacija *-o-b^his, *-oi-b^his pasitaiko kai kuriose kalbose: s. i. *vřk-e-bhis* (šalia *vřkais*), s. air. *echaib* (< *-o-b^his, plg. galų *mesam-o-bi*), galbūt go. *dagam* (< *dag-a-miz).

Literatūra: Jasanoff (2009b).

Lokatyvas: *-oi-su (*-oi- yra iš įvardžių paradigmos).

Inovacija, kuri yra gr. *λύκοισι* ir lie. *miškuosè* (s. lie. *miškúosu*; trm. *keturíesu*), jau buvo aptarta (žr. atematinų galūnių skyrių, § 4.2.3.2).

4.3.2.4. DVISKAITA

Nominatyvas-akuzatyvas: *-o-h₁: s. i. *vřk-ā*, *vřk-au*, gr. *λύκ-ω*, s. sl. *grad-a*, s. lie. *vilk-ù*.

Bevardės gimimės nominatyvas-akuzatyvas: *-o-ih₁: s. i. *yug-é*, s. sl. *sel-ě*.

Datyvas(-abliatyvas) ir instrumentalis: galbūt *-o(i)-b^hoh₁ ar pan.: s. i. *vřk-ā-bhyām*, Av. *zast-ōi-biiā*, s. sl. *grad-o-ma*, s. lie. dat. *vilk-á-ma*, instr. *vilk-a-mà*.

Genityvas ir lokatyvas: galbūt gen. *-o(i)-h₁oHs, loc. *-o-h₁u: Av. gen. *vīr-aii-ā*, loc. *zast-aii-ō*, s. i. *vřk-ay-os*, s. sl. *t-oj-u grad-u*.

Literatūra: žr. atematinės dviskaitos galūnes (§ 4.2.3.3).

4.4. *ā*-kamieno daiktavardžiai

4.4.1. Kaip jau minėta (§ 4.1.3.1), **-eh₂*-kamienas yra tipinis moteriškosios giminės vardažodžio rodiklis visose indoeuropiečių kalbose, išskyrus anatolių kalbų šeimą. Kadangi daugelio kalbų kamieno baigmuo yra balsis **-ā-* (< ide. **-eh₂-* < **-eh₂-*), šis tipas paprastai vadinamas (nelabai tiksliai) *ā*-kamienu.

Vienaskaita:

	s. i.	gr.	lo.	sl.	lie.	Ide.
Nom.	<i>sénā</i>	ῥήμέρᾱ	<i>rosa</i>	<i>žena</i>	<i>šakà</i>	<i>*-ah₂</i>
Voc.	<i>séne</i>	νόμρα	<i>rosa</i>	<i>ženo</i>	<i>šāka</i>	<i>*-a</i>
Acc.	<i>sénām</i>	ῥήμέρᾱν	<i>rosam</i>	<i>ženŋ</i>	<i>šākq</i>	<i>*-ah₂-m</i>
Gen.	<i>sénāyās</i>	ῥήμέρᾱς	<i>rosae</i>	<i>ženy</i>	<i>šākōs</i>	<i>*-ah₂-es</i>
Dat.	<i>sénāyāi</i>	ῥήμέρᾱ	<i>rosae</i>	<i>ženě</i>	<i>šākai</i>	<i>*-ah₂-ei</i>
Instr.	<i>sénayā</i>	Mik. /-ā/	(<i>rosā</i>)	<i>ženojŋ</i>	<i>šakà</i>	<i>*-ah₂-(e)h₁</i>
Loc.	<i>sénāyām</i>		(<i>Romae</i>)	<i>ženě</i>	<i>šakojè</i>	<i>*-ah₂-i</i>

Daugiskaita:

	s. i.	gr.	lo.	sl.	lie.	Ide.
Nom.	<i>sénās</i>	ῥήμέραι	<i>rosae</i>	<i>ženy</i>	<i>šākos</i>	<i>*-ah₂-es</i>
Acc.	<i>sénās</i>	ῥήμέρᾱς	<i>rosās</i>	<i>ženy</i>	<i>šakàs</i>	<i>*-ah₂-ns</i>
Gen.	<i>sénānām</i>	ῥήμέρᾱν	<i>rosārum</i>	<i>ženъ</i>	<i>šākŭ</i>	<i>*-ah₂-ōm</i>
Dat.	<i>sénābhyas</i>		<i>rosīs</i>	<i>ženamъ</i>	<i>šakóms</i>	<i>*-ah₂-b^hos</i>
Instr.	<i>sénābhis</i>	ῥήμέρᾱς	(<i>rosīs</i>)	<i>ženami</i>	<i>šakomīs</i>	<i>*-ah₂-b^his</i>
Loc.	<i>sénāsu</i>	ῥήμέρᾱσι		<i>ženaxъ</i>	<i>šakosè</i>	<i>*-ah₂-su</i>

4.4.2. Linksnių galūnės

4.4.2.1. Ide. *ā*-kamieno vardažodžių linksnių galūnių struktūra

Ide. *ā*-kamieno vardažodžių raidai yra svarbūs šie faktai:

a) Ide. prokalbėje *ā*-kamieno vardažodžiai buvo atematinės formos (t. y. priesaga **-eh₂-* + įprastos galūnės), tačiau priesaga **-ah₂-* ir galūnės neturėjo apofoninių variantų. Jau ide. prokalbėje **-eh₂-* virto **-ah₂-*, ir vėliau visose kalbose, išnykus laringalui, įvyko balsių kontrakcija, pvz., dat. sg. **-eh₂-ei* > **-ah₂-ai* > **-aai* > **-āi*. Tokiu būdu kiekvienoje kalbų šeimoje susidarė nauja balsinė *ā*-kamieno vardažodžių paradigma.

b) Moteriškosios giminės *ā*-kamienai paprastai sudarė poras su vyriškosios giminės tematiniais daiktavardžiais (pvz., lo. *equus* : *equa*) ir, itin dažnai, būdvardžiais (pvz., lo. *bonus* : *bona* : *bonum*) bei įvardžiais (pvz., s. i. *sá* : *sā* : *tád*). Dėl to *ā*-kamieno vardažodžiai dažnai yra paveikti tematinio linksniavimo tipo.

c) Indoeuropiečių prokalbėje buvo kita moteriškosios giminės priesaga **-ih₂/*-iéh₂-* (pvz., s. i. *dev-ī*, gen. *dev-yā-s* „deivė“). Šio tipo ir *ā*-kamieno vardažodžiai dažnai veikė vieni kitus.

Literatūra: Neri-Schuhmann (red.) (2014).

4.4.2.2. VIENASKAITA

Nominatyvas: $*-eh_2 > *-ah_2 >$ postide. $*-\bar{a}$. Kaip jau aptarta, tik $\bar{a}$ -kamenai neturi nom. sg. su $*-s$. Tai veikiausiai rodo jų kilmę iš ide. kolektyvų.

Lotynų kalbos nominatyvo galūnėje yra trumpasis balsis $*-a$. Ko gero, vokatyvo galūnė buvo apibendrinta nominatyve.

Vokatyvas: $*-a$, veikiausiai iš $*-ah_2 (< *-eh_2)$, kur laringalas išnyko prieš pauzę jau prokalbėje (žr. § 2.5.2.4.7).

Akuzatyvas: $*-eh_2-m > *-ah_2-m$, kuris tikriausiai prokalbėje tapo $*-\bar{a}m$ pagal Stango dėsnį (žr. § 2.4.1.1.3.5; iš $*-eh_2-m$ lauktina, pvz., bl.-sl. $*-\bar{a}-in >$ lie. $\dagger-ai$ ar pan.).

Genityvas: $*-eh_2-es > *-ah_2-as >$ postide. $*-\bar{a}s$.

S. i. $sén-\bar{a}y-\bar{a}s$ patyrė *deví*-tipo daiktavardžių įtaką. Taip aiškinami ir kiti senosios indų kalbos silpnieji linksniai su $-\bar{a}y-$ prieš $\bar{a}$ -kamenų galūnes.

Lo. $-ae < *-\bar{a}i$ yra atnaujinta pridėjus o -kamieno galūnę $-i$. Senoji forma $-\bar{a}s$ dar išsilaiko kai kuriuose archaizmuose (pvz., *pater familias*).

Datyvas: $*-eh_2-ei > *-ah_2-ai >$ postide. $*-\bar{a}i$.

Instrumentalis: $*-eh_2-(e)h_1 > *-ah_2-(a)h_1 >$ postide. $*-\bar{a}$.

Lie. *šak-à*, įvardžiuotinis bdv. *ger-á-ja*, s. sl. *žen-ój-ǫ* ($-ój-$ yra iš įvardžių paradigmos) kilo iš bl.-sl. $*-\bar{a}n$, veikiausiai iš $*-aH-mi$ su apokope (plg. *i-* ir *u-* kam. bl.-sl. instr. sg. $*-i-mi$, $*-u-mi$).

Lo. $-\bar{a}$ (s. lo. $-\bar{a}d$) yra nauja italikų kalbų abliatyvo galūnė $*-\bar{a}d$ (žr. § 4.3.2.2).

Lokatyvas: $*-eh_2-i > *-ah_2-i >$ postide. $*-\bar{a}i$.

4.4.2.3. DAUGISKAITA

Nominatyvas(-vokatyvas): $*-eh_2-es > *-ah_2-as >$ postide. $*-\bar{a}s$.

Gr. $-ai$, lo. $-ae$ (s. lo. $-ae$) yra atnaujintos pagal o -kamieno nom. pl. $*-oi$ (kuri pati yra atnaujinta pagal įvardžių paradigmą).

Akuzatyvas: $*-eh_2-ms > *-eh_2-ns > *-ah_2-ns > *-\bar{a}ns$ (pagal Stango dėsnį; žr. § 2.4.1.1.3.5) $> *-\bar{a}s$, plg. s. i. *priy-ás*, go. *gib-os*, lo. *ros-ás*, s. air. *mná*.

Atrodo, kad prokalbėje $*-\bar{a}s$ nebuvo atnaujinta kaip $*-\bar{a}ns$, tačiau tai įvyko atskirose kalbose, pvz., gr. trm. $\sigma\kappa-\alpha\nu\varsigma$, s. sl. *žen-y*, pr. *dein-ans*.

Genityvas: $*-ah_2-(H)\bar{o}m$ (žr. atematinių galūnių skyrius, § 4.2.3.2).

Gr. $\eta\mu\epsilon\varrho-\bar{\omega}\nu$ (plg. Mik. $-a-o / -\bar{a}^h\bar{o}n /$, Hom. $-\bar{\alpha}\bar{\omega}\nu$), lo. *ros-ā-rum* kilo iš $*-\bar{a}-s\bar{o}m$, kuri perimta iš įvardžių paradigmos.

Datyvas(-abliatyvas): $*-ah_2-b^h\bar{o}s$ ar pan. (žr. atematinių galūnių skyrių, § 4.2.3.2).

Instrumentalis: $*-ah_2-b^h\bar{i}s$ ar pan.

Gr. *-αις* ir lo. *-īs* (plg. os. *keresn-aís*) yra atnaujintos pagal analogiją dėl *o*-kamieno galūnės **-ōis*. Mikėnų tarmėje dar išlaikyta senoji galūnė *-a-pi /-ā-p^hi/*.

Lokatyvas: **-ah₂-su*.

Dėl gr. *ἡμέρ-ᾶσι* ir lie. *šakosè* inovacijos (žr. § 4.2.3.2).

4.4.2.4. DVISKAITA

Nominatyvas-akuzatyvas: **-ah₂-ih₁*, plg. s. i. *sén-e*, s. sl. *žen-ě*, s. lie. *šak-ì*, s. air. *mnaí*. Kaip jau minėta (žr. § 4.1.3.1), **-ih₁* yra bevardės giminės galūnė ir aiškiai liudija *ā*-kaimenų kilmę iš kolektyvų.

Literatūra: Nussbaum (1986, 130-132).

Datyvas(-abliatyvas) ir instrumentalis: galbūt **-ah₂-b^hoh₁* ar pan. (žr. § 4.2.3.2).

Genityvas ir lokatyvas: galbūt gen. **-ah₂-h₁oHs*, loc. **-ah₂-h₁u* (žr. § 4.2.3.2).

4.5. Būdvardis

4.5.1. Indoeuropiečių būdvardžiai buvo linksniuojami taip pat kaip ir daiktavardžiai. Taip pat atrodo, kad ribos tarp daiktavardžių ir būdvardžių nebuvo griežtos (senosiose kalbose būdvardžiai buvo lengvai substantyvizuojami, o daiktavardžiai neretai vartojami atributiškai).

Daugelis daiktavardžių kamienų yra taip pat paliudyti kaip būdvardiniai (kai kurie jų yra labai reti). Pagrindiniai būdvardžių kamienai buvo *o*-kamienai (tiek *-*o*-, tiek su priesagomis – *-*to*-, *-*ro*- ir kt.). Iš atematinųjų kamienų dažniausi buvo *u*- ir *nt*-kamienai.

Būdvardžiai nuo daiktavardžių skiriasi dviem aspektais: i) gimine jie derinami prie daiktavardžių, ii) jie yra laipsniuojami.

4.5.2. Giminė

Seniausios stadijos indoeuropiečių būdvardžiai diferencijavo bendrąją ir bevardegą giminę. Atsiradus moteriškajai giminei, būdvardžiai įgijo ir moteriškosios giminės formas (kaip jau aptarta, senosiose kalbose yra būdvardžių, kurie nesiskiria vyriškąja ir moteriškąja gimine, pvz.: s. i. vyr./mot. *mádhus* : bev. *mádh*, lo. *dulcis* : *dulce* „saldus“, gr. εὐμενής : εὐμενές „geras“). Bendroji distribucija yra tokia:

a) *o*-kamieno būdvardžiai turi mot. gim. *ā*-kamieną (ide. *-*eh*₂-), pvz.: s. i. *návas* : *návā* : *návam*; gr. νέος : νέᾱ : νέον; lo. *novus* : *nova* : *novum*; s. sl. *novъ* : *nova* : *novo* ir kt. (< ide. **néu*os : **néu*ah₂ : **néu*om „naujas“);

b) atematiniai būdvardžiai turi mot. gim. *ī*-/*īā*-kamieną (ide. *-*ih*₂/*īēh*₂-), pvz.: s. i. *svādús* : *svādvī* : *svadú*; gr. ἡδύς : ἡδέϊα : ἡδύ; lie. *saldùs* : *saldì* : *saldù* ir kt. (< ide. **-u*-s : **-(u)*ih₂ : **-u*).

Literatūra: Hill (2012a, 6-13), Neri-Schuhmann (red.) (2014).

4.5.3. Laipsniavimas

Indoeuropiečių prokalbėje, atrodo, nebuvo aukštesniojo laipsnio. Tačiau galima rekonstruoti dvi priesagas, kurios buvo gramatikalizuotos kaip aukštesniojo laipsnio priesagos atskirose kalbose:

i) **-ios*- (amfikinetinis tipas: nom. sg. **-iōs*, acc. **-ios-ŋ*, gen. **-is-és*), kuri reiškė „turintis kokią nors ypatybę dažniau nei įprastai“: lo. *melior*, *-oris*; s. i. *náv-yān*, *-yas-as*; gr. ἡδ-ίωv, -ίovos (< **-is-on*-); germ. **-izan*-; lie. *ger-ès-nis*;

ii) **-(t)ero*-, turintis kontrastyvinę reikšmę (reiškia vieną iš dviejų): s. i. *priyá-tara*-; gr. δεξι-τερός; lo. *noster*, *vester*.

Šias dvi aukštesniojo laipsnio priesagas atitiko ir dvi aukščiausiojo laipsnio priesagos (senosiose kalbose aukščiausiam laipsniui reikšti buvo vartotas ir paprastasis būdvardis + gen. pl.; ko gero, taip buvo ir prokalbėje):

i) **-is-to-*: s. i. *vás-iṣṭha-*, gr. ἥδ-ιστος, go. *bat-ista*;

ii) **-ḡmmo-*, **-t-ḡmmo-*, (italų-keltu) **-is-ḡmmo-*: s. i. *-tama-*, gr. -τατος, lo. *optimus*, *maximus*.

Literatūra: Benveniste (1948), Cowgill (1970), Rau (2014).

5. PENKTAS SKYRIUS. MORFOLOGIJA III: VEIKSMAŽODIS

Šiame skyriuje aptariama indoeuropiečių prokalbės veiksmažodžių sistema, ypatingą dėmesį kreipiant ne tik į gramatinės kategorijas ir linksnių galūnes, bet taip pat ir į ide. veiksmažodžio sistemos struktūrą.

Literatūra: Ide. kalbotyros vadovėliai ir atskirų ide. kalbų istorinės gramatikos aptaria ide. prokalbės veiksmažodžio sistemą ir jos raidą (žr. § 1.3). Galima minėti monografijas apie ide. prokalbės veiksmažodį ir jo raidą atskirose kalbose. Indoeuropiečių kalbos: Kuryłowicz (1964), Strunk (1967), Watkins (1969), Hollifield (1977), Jasanoff (1978, 2003), LIV (2001). Anatolų kalbos: Oettinger (1979). Indoiranėnų kalbos: Whitney (1885), Kellens (1984), Cheung (2007). Graikų kalba: Chantraine (1984). Lotynų, italikų kalbos: García Castillero (2000), Meiser (2003). Germanų kalbos: Seebold (1970), Bammesberger (1986). Baltų, slavų kalbos: Stang (1942), Koch (1990), Smoczyński (2005), Olander (2015). Tocharų kalbos: Malzahn (2010). Keltų kalbos: McCone (1991), Schumacher (2004). Armėnų kalba: Klingenschmitt (1982). Albanų kalba: Schumacher-Matzinger (2014).

5.1. Indoeuropiečių veiksmažodžio gramatinės kategorijos

5.1.1. Asmuo: I, II, III.

5.1.2. Skaičius: vienaskaita, daugiskaita, dviskaita.

Kai kurių kalbų (anatolų, italikų, salų keltų, armėnų) veiksmažodžių, kaip ir vardažodžių, dviskaita išnyko prieš pasirodant pirmiesiems tų kalbų tekstams. Kitose kalbose dviskaita išnyko istoriniu periodu.

5.1.3. Rūšis: aktyvas ir mediumas.

Indoeuropiečių prokalbėje nebuvo pasyvo (neveikiamoji rūšis), tačiau prireikus pasyvo reikšmę įgydavo mediumas. Visose kalbose pasyvas yra naujadaras.

Aktyvas buvo nežymėtoji rūšis ir paprastai (ne visada) reiškė tam tikrą veikslą. Mediumas buvo žymėtoji rūšis ir turėjo įvairių reikšmių: i) refleksyvinę (plg. gr. akt. λύω „prausiu“ : med. λύομαι „prausiuosi“), ii) rezultato, nukreipto į save (plg. s. i. *yájati* „aukoja (kito žmogaus naudai)“ : *yájate* „aukoja (savo naudai)“), iii) reciprokinę (plg. het. *appanzi* „jie ima“ : *appantari* „jie ima vienas kitą (už rankos...)“), iv) antikauzatyvinę (plg. s. i. *śráyati* „lenkia“ : *śráyate* „linksta“), v) pasyvinę (plg. s. i. *váhati* „veža“ : *váhate* „yra vežamas“).

Kai kurie veiksmažodžiai buvo asmenuojami tik aktyvo (*activa tantum*) arba tik mediumo (*media tantum*) formomis. Mediumo veiksmažodžiai paprastai buvo kelių semantinių klasių: i) judėjimo (plg. gr. ερχομαι „ateinu“), ii) fiziologinių procesų (plg. s. i. *smáyate* „šypsosi“), iii) nusakančių emocijų būklę (plg. gr. αἶδομαι „gėdijuosi“), iv) suvokimo (plg. s. i. *cášte* „žiūri“, gr. δέομαι „mato“), v) kalbėjimo (plg. gr. εὔχομαι „melsti“) ir kt.

Indoeuropiečių rūšies sistema išlaikyta anatolų, indoiranėnų, graikų ir tocharų kalbose. Taip pat indoeuropiečių mediumo galūnės išliko lotynų, salų keltų ir gotų kalbose vien tik pasyvine reikšme. Baltų, slavų ir armėnų kalbose indoeuropiečių mediumas išnyko ikirašytiniu periodu.

Literatūra: Neu (1968a, 1968b), Kümmel (1996), Meiser (2009).

Asmens, skaičiaus ir rūšies kategorijos buvo reiškiamos asmenų galūnėmis. Kitaip buvo reiškiamos kitos kategorijos.

5.1.4. Nuosakos: indikatyvas, imperatyvas, konjunktyvas, optatyvas (ir injunktyvas?). Visos nuosakų formos buvo daromos iš prezenso, aoristo ar perfekto kamienų.

Indoeuropiečių kalbų indikatyvas iš esmės atitinka dabartinių kalbų indikatyvo sampratą.

Imperatyvas (liepiamoji nuosaka) buvo reiškiamas galūnėmis (žr. § 5.2.7).

Indoeuropiečių prokalbėje buvo du imperatyvai: imperatyvas (2 sg. *-*d^{hi}* arba *-Ø) ir futūro imperatyvas (su galūne *-*tōd*). Skirtumą tarp jų aiškiai rodo šis lotynų kalbos pavyzdys:

Plautus, *Pseudolus*, 647: *tu epistulam hanc a me accipe atque illi dato* „Tu paimk šį laišką iš manęs [dabar – imper. *accipe*] ir atiduok jam [vėliau – fut. imper. *dato*]“.

Prokalbėje taip pat skyrėsi teigiami („daryk!“) ir neigiami („nedaryk!“) įsakymai. Neigiamas įsakymas buvo reiškiamas **méh*₁ + injunktyvo formos, pvz.: s. i. *śru-dhī* „klausyk!“ : *mā śro-s* „neklausyk!“.

Literatūra: Forssman (1985).

Konjunktyvas atematinuose kamienuose turėjo priesagą *-e/o- (tematinis balsis), o tematinuose kamienuose buvo *^oe-e/o- > *-ē/ō-, susidariusi dėl kamiengalio ir priesagos kontrakcijos. Šaknies balsis visada buvo pamatinio laipsnio, pvz.:

atem. prez. ind. *h₁és-ti/*h₁s-énti (plg. s. i. *ás-ti/s-ánti*, het. *eš-zi/aš-anzi*) : konj. **h₁és-e-t(i)*/**h₁és-o-nt(i)* (plg. s. i. *ás-a-t(i)/ás-a-n*, lo. *er-i-t* [s. lo. *esed*]/*er-u-nt*);

tem. prez. ind. **b^hér-e-ti*/**b^hér-o-nti* (plg. s. i. *bhár-a-ti/bhár-a-nti*, gr. φέρει/φέρουσι) : konj. praide. **b^hér-e-t(i)*/**b^hér-o-o-nt(i)* > ide. **b^hér-ē-t(i)*/**b^hér-ō-nt(i)* (plg. s. i. *bhár-ā-t(i)/bhár-ā-n*, φέρεη/φέρωσι).

Konjunktyvas reiškė tam tikrą norą („noriu, kad darytų“) ir dažnai turėjo būsimąjo laiko reikšmę („darys“).

Literatūra: Tichy (2006).

Optatyvas buvo daromas su apofonine priesaga *-iéh₁-/*-ih₁-. Šaknies balsis visada buvo nulinio laipsnio, pvz.:

atem. prez. ind. *h₁és-ti/*h₁s-énti : opt. *h₁s-iéh₁-t/*h₁s-ih₁-ént (plg. s. i. *s-yá-t/s-y-úr*, s. lo. 2 sg./pl. *s-iē-s/s-ī-tis*);

tem. prez. ind. **b^hér-e-ti*/**b^hér-o-nti* : opt. **b^hér-o-ih₁-t*/**b^hér-o-ih₁-nt* (plg. s. i. 2 sg./pl. *bhár-e-s/bhár-e-ta*, gr. φέρο-σι-ς/φέρο-σι-τε).

Optatyvas reiškė galimybę („galėtų daryti“). Ribos tarp konjunktyvo ir optatyvo nebuvo griežtos.

Literatūra: Jasanoff (2009b).

Indoeuropiečių prokalbės sistema išliko tik indoiranėnų ir graikų kalbose. Anatolų kalbose išnyko ir konjunktyvas, ir optatyvas (kai kurie autoriai mano, kad jie ar bent vienas jų susiformavo anatolų kalboms jau atskilus nuo prokalbės). Lotynų kalboje iš optatyvo atsirado konjunktyvas, o senasis ide. konjunktyvas davė pradžią lotynų kalbos futūru. Germanų kalbų konjunktyvas taip pat yra optatyvo kilmės. Baltų ir slavų kalbose konjunktyvas išnyko, o optatyvas tapo imperatyvu (lietuvių kalbos liepiamoji nuosaka *dúok* yra nesenas naujadaras).

Injunktyvo formų randama tik ankstyvuosiuose senosios indų kalbos tekstuose (Rigvedoje). Injunktyvą lengviausia aprašyti pagal tai, ko jis neturi:

Iš šaknies *han-* „(už)mušti“ (ide. **g^{wh}en-*) buvo daromos tokios atematinio prezenso formos: 3 sg. ind. prez. *hán-t-i*, ind. imperf. *á-han* (< *á-han-t), inj. *han* (< *hán-t), imper. *hán-t-u*, konj. *hán-a-t(-i)*, opt. *han-yá-t*. Nuo kitų formų injunktyvas skiriasi tuo, kad neturi jokių formantų, išskyrus asmenų galūnes.

Karlas Hoffmannas (1967) įrodė, kad injunktyvas buvo neutralus laiko ir nuosakos kategorijų atžvilgiu. Kitaip tariant, jis reiškė tik veiksmožodžio veiksmą (tai dera prie injunktyvo formaliosios išraiškos). Yra diskutuojama, ar injunktyvą galima priskirti prie indoeuropiečių prokalbės veiksmožodžio kategorijų (kaip siūlė Hoffmannas), ar laikyti praindoeuropiečių prokalbės veiksmožodžio sistemos reliktu.

Literatūra: Hoffmann (1967), Praust (2003).

5.1.5. Veikslas ir laikas

5.1.5.1. Kaip bus aptarta toliau (žr. § 5.3.1), veikslų kategorija yra itin svarbi ide. veiksmoždzio sistemos struktūrai. Čia bus apsiribota keletu bendro pobūdžio pastabų. Prokalbei priskiriamos trys veiksmoždzio veikslų formos, išreiškiamos skirtingais kamienais:

prezensas (prezenso kamienas) – atelinis (tęstinis) veiksmas;
 aoristas (aoristo kamienas) – telinis (atliktinis) veiksmas;
 perfektas (perfekto kamienas) – būsenas.

Pavyzdžiui, iš šaknies **steh₂-* „stotis“ prezenso kamienas yra **stí-sth₂-e-*, aoristo **stéh₂-/*sth₂-* ir perfekto **ste-stóh₂-/*ste-sth₂-*. Iš visų šių kamienų buvo daromos nuosakos: indikatyvas, imperatyvas, konjunktyvas, optatyvas (galbūt ir injunktyvas). Kiekvienas kamienas taip pat turėjo savo dalyvį.

5.1.5.2. Skirtumas tarp esamojo ir būtojo laiko buvo reiškiamas galūnėmis (prez. 3 sg. **-ti* : imperf. **-t*; apie asmenų galūnes žr. toliau § 5.2) ir turbūt augmentu **e-* (arba **h₁e-*):

prezensas **b^hér-e-ti* „neša“ : imperfektas **b^hér-e-t* „nešdavo“ (arba **(h₁)é-b^her-e-t*).

Augmentas **(h₁)e-* yra tik indoiranėnų, graikų, frigų ir armėnų kalbose, pvz.: s. i. *á-bhar-a-t*, gr. *ἔ-φερ-ε*, arm. *e-ber* < ide. (?) **é-b^her-e-t* „nešė, nešdavo“. Dėl to nėra aišku, ar augmentą galima laikyti indoeuropiečių prokalbės senumo, ar jis atsirado vėliau tam tikrame tarminiam areale. Augmento senumo klausimas yra susijęs su injunktyvo problematika (žr. anksčiau § 5.1.4). Todėl dar neaišku, kokią sistemą reikia rekonstruoti:

a) prez. **b^hér-e-ti* : imperf. **é-b^her-e-t* : inj. **b^hér-e-t*;
 b) prez. **b^hér-e-ti* : imperf. **b^her-e-t* arba **(é-)b^her-e-t* (jei augmentas neprivalomas).

Perfekto kamiene, ko gero, buvo skiriamas laikas: perfektas **h₁ge-h₁gór-e* „yra pabudęs“ : pluskvamperfektas **h₁ge-h₁gór-t* „buvo pabudęs“.

Aoristo kamienas neturėjo prezenso laiko: aoristas **déh₃-t* (arba **(é-)déh₃-t*) reiškė „davė“, taip pat „duoda“ už laiko kategorijos ribų, bet nebuvo „aoristo prezenso“ †*déh₃-ti* „duoda (dabar)“ (plg. ang. „*is giving*“).

Literatūra: Ruipérez (1954), Hoffmann (1970), Dahl (2010).

5.1.5.3. Indoeuropiečių prokalbėje nebuvo atskiros būsimosios laiko formos. Būsimasis laikas buvo reiškiamas konjunktyvo, dezideratyvo, prezenso indikatyvo arba injunktyvo formomis.

Kalbose būsimasis laikas susiformavo vėliau. Jis kilo iš indoeuropiečių dezideratyvo (žr. § 5.3.5.2) ar konjunktyvo (žr. § 5.1.4).

5.1.6. Indoeuropiečių veiksmoždzio sistemoje svarbiausia buvo veikslų kategorija. Laiko ir nuosakos kategorijos morfologiškai ir funkciškai priklausė nuo

veikslo kategorijos. Kaip pavyzdį galima pateikti šiek tiek idealizuotą šaknies **ġenh*₁- „pagaminti; gimdyti“ 3 sg. aktyvo formų sąrašą:

prezenso kamienas **ġi-ġnh*₁-*e-* (atelinis):

indik. prez. **ġi-ġnh*₁-*ti*, indik. imperf. *(*é-*)**ġi-ġnh*₁-*e-t* (plg. inj. **ġi-ġnh*₁-*e-t*), imper. **ġi-ġnh*₁-*e-tu*, fut. imper. **ġi-ġnh*₁-*e-tōd*, konj. **ġi-ġnh*₁-*ē-t(i)*, opt. **ġi-ġnh*₁-*o-ih*₁-*t*, dalyv. **ġi-ġnh*₁-*o-nt-*;

aoristo kamienas **ġénh*₁-/**ġnh*₁- (telinis):

indik. *(*é-*)**ġénh*₁-*t*, (plg. inj. **ġénh*₁-*t*), imper. **ġénh*₁-*tu*, fut. imper. **ġénh*₁-*tōd*, konj. **ġénh*₁-*e-t(i)*, opt. **ġnh*₁-*ieh*₁-*t*, dalyv. **ġnh*₁-*ont-*;

perfekto kamienas **ġe-ġónh*₁-/**ġe-ġnh*₁- (būsena, „yra gimęs“):

indik. perf. **ġe-ġónh*₁-*e*, indik. pluskv. *(*é-*)**ġe-ġónh*₁-*t*, (plg. inj. **ġe-ġónh*₁-*t*), imper. **ġe-ġónh*₁-*tu*, fut. imper. **ġe-ġónh*₁-*tōd*, konj. **ġe-ġónh*₁-*e-t(i)*, opt. **ġe-ġnh*₁-*ieh*₁-*t*, dalyv. **ġe-ġnh*₁-*uos-*.

5.2. Asmenų galūnės

5.2.1. Skiriami keturi ide. veiksmažodžio asmenų galūnių tipai:

- prezenso–aoristo aktyvo galūnės;
- prezenso–aoristo mediuomo galūnės;
- perfekto galūnės;
- imperatyvo galūnės.

Svarbiausios yra prezenso–aoristo aktyvo ir mediuomo galūnės (perfekto ir imperatyvo galūnės buvo būdingos tik tam tikroms kategorijoms), kur buvo opozicija tarp pirminių ir antrinių galūnių; kaip pavyzdys pateikiamos aktyvo vienaskaitos galūnės:

- pirminės galūnės: **-mi*, **-si*, **-ti*. Jos būdingos prezensui ir konjunktyvui (konjunktyvas taip pat galėjo turėti ir antrines galūnes);
- antrinės galūnės: **-m*, **-s*, **-t*. Jos būdingos imperfektui, aoristui ir optatyvui.

Pirminės galūnės galima analizuoti kaip antrinės galūnės (**-m*, **-s*, **-t*) + prezenso rodiklis **-i*. Kitaip tariant, vidinė rekonstrukcija rodo, kad antrinės galūnės yra senesnės. Tai gali atrodyti keistai, bet yra lauktina, nes ide. veiksmažodžio sistema rėmėsi veiksmo, o ne laiko kategorija (kaip yra daugelyje dabartinių Europos kalbų).

5.2.2. Prezenso–aoristo aktyvo galūnės

Pirminės galūnės

	s. i.	het.	gr.	Ide.
Sg. I	<i>ásmi</i>	<i>iemi</i>	<i>εἰμί</i>	<i>*-mi</i>
Sg. II	<i>ási</i>	<i>iaši</i>	<i>εἶ, dor. ἐσσί</i>	<i>*-si</i>
Sg. III	<i>ásti</i>	<i>iēzzi (< *-ti)</i>	<i>ἐστί</i>	<i>*-ti</i>
Pl. I	<i>smás(i)</i>	<i>iyaweni</i>	<i>ἐσμέν</i>	<i>*-me/os</i>
Pl. II	<i>sthá(na)</i>	<i>iyatteni</i>	<i>ἐστέ</i>	<i>*-te</i>
Pl. III	<i>sánti</i>	<i>ienzi (< *-nti)</i>	<i>εἰσί, dor. ἐντί</i>	<i>*-(é)nti</i>

Antrinės galūnės

	s. i. (opt.)	het.	gr. (opt.)	Ide.
Sg. I	<i>syám</i>	<i>iyannun</i>	<i>εἶην</i>	<i>*-m</i>
Sg. II	<i>syás</i>	<i>iēš</i>	<i>εἶης</i>	<i>*-s</i>
Sg. III	<i>syát</i>	<i>iēt</i>	<i>εἶη</i>	<i>*-t</i>
Pl. I	<i>syáma</i>	<i>iyawen</i>	<i>εἶμεν</i>	<i>*-me</i>
Pl. II	<i>syáta</i>	<i>iyatten</i>	<i>εἶτε</i>	<i>*-te</i>
Pl. III	<i>syúr (impf. ásan)</i>	<i>[iēr]</i>	<i>εἶεν</i>	<i>*-(é)nt</i>

Indoeuropiečių prokalbės galūnių sistema geriausiai išlaikyta indoiranėnų, anatolų (hetitų) ir graikų kalbose. Kitose kalbose vyko daugiau pakitimų, tačiau indoeuropiečių prokalbės morfemos paprastai dar atpažįstamos:

5.2.2.1. VIENASKAITA

I asmuo pirminė galūnė *-mi : antrinė galūnė *-m (*-m̄ po priebalsių).

*-mi: plg. dar s. sl. *jes-mb*, go. *im*, arm. *em* (< *es-mi), lo. *sum*, s. lo. *esom* (veikiausia iš antrinio **esm̄* < *esmi, su *i*-apokope). S. lie. *esmì* (pr. *asmai!*) dėl priegaidės yra problemiška galūnė.

Literatūra: Joseph-Wallace (1987), Olander (304-305).

*-m: plg. dar lo. *eram*, *siem*. Po priebalsių yra *-m̄ > in.-ir. *-a, prie kurios pridėta *-m (plg. s. i. imperf. *ás-am*), het. *-un* (plg. het. *ēpp-un*), kuri buvo pridėta prie dėsningos *-m > *-n po balsių (*iyān → *iyānun*).

II asmuo pirminė galūnė *-si : antrinė galūnė *-s.

*-si: plg. dar lo. *es*, s. lo. *ess*, go. *is*, arm. *es* (< **e(s)-si*). S. sl. *jesi*, s. lie. *esi* (plg. pr. *assai*, *assei*) yra problemiškos galūnės.

Literatūra: Olander (2015, 312-318).

*-s: plg. dar lo. *erās*, *siēs*, go. *sijais*.

III asmuo pirminė galūnė *-ti : antrinė galūnė *-t.

*-ti: plg. dar s. lie. *ēsti*, s. r. *jestb*, go. *ist*, s. lo. *-t* (< *-ti). Het. *-zi* /-t'i/, gr. *-σι* (pvz., *δίδοσι*) yra su dėsninga asibiliacija prieš *-i*, plg. (be asibiliacijos) luv. *-ti*, dor. *-τι* (tokia pati yra ir 3 pl. galūnė).

*-t: plg. dar s. lo. *-d* (< *-t, pvz., s. lo. *esed*, klas. lo. *erit*), kuris seniausiuose lotynų įrašuose sudarė opoziciją su pirmine galūne *-t* (< *-ti). Kai kuriose kalbose *-t išnyko žodžio gale, pvz.: gr. *ἔ-βη(-Ø)*, go. *sijai(-Ø)*, s. sl. *da(-Ø)*.

Literatūra: Ringe (1997, 134-138).

5.2.2.2. DAUGISKAITA

I asmuo. Yra keletas variantų: *-me (plg. s. i. *-ma*; sl. *-me*, jei ne iš *-mes), *-mes (plg. gr. dor. *-μες*; s. i. *-mas(i)*, jei ne iš *-mos), *-mos (plg. lo. *-mus*; galbūt s. sl. *-mb*). Kiti, veikiausia antriniai, variantai yra *-men (plg. gr. *-μεν*; het. *-wen(i)* – su *-w-* iš dviskaitos, žr. toliau § 5.2.2.3), bl. *-mē (plg. lie. *-me*, sangr. *-mēs*).

Indoeuropiečių prokalbės I asmens galūnių distribucija galbūt buvo pirminė galūnė *-mēs / *-mos : antrinė galūnė *-me.

II asmuo *-te, dar plg. s. sl. *-te*, lie. *-te* (sangr. *-tēs!*), go. *-þ* (< *-te), lo. imper. *-te*. Het. *-tten(i)*, lo. *-tis* yra perdirbtos galūnės.

Neaišku, kaip reikia interpretuoti s. i. *-tha* (pirminė galūnė) : *-ta* (antrinė galūnė) opoziciją. Kai kurie autoriai rekonstruoja ide. pirminę galūnę *-th₂e (ar *-th₁e) : antrinę galūnę *-te.

III asmuo pirminė galūnė *-(é)nti : antrinė galūnė *-(é)nt. Dar plg. lo. *sient*, go. *sind* (< *-enti), s. sl. *dadętv* (< *-nti) ir kt.

Ši galūnė vienintelė turėjo apofoninių variantų: kirčiuota galūnė *-ént(i) : nekirčiuota galūnė *-nt(i), plg. s. i. *s-ánti* (< *h₁s-énti) : *bíbhrati* (< **b^hi-b^hr-nti*).

Literatūra: Risch (1982).

5.2.2.3. DVISKAITA

Šių galūnių rekonstrukcija yra sudėtingesne. Čia bus apsiribota keletu pastabų.

I asmuo buvo panašios struktūros kaip ir pl. I a., tik prasidėjo *- $\underline{u}^{\circ}$, plg. s. i. *-vas* : *-va*, go. *-u*, s. sl. *-vě*, lie. *-va*.

II ir III asmuo prasidėjo *- t° arba *- th_2° :

Du. II a.: s. i. *-thas* : *-tam*, gr. *-τον*, go. *-ts*, s. sl. *-ta*, lie. *-ta*.

Du. III a.: s. i. *-tas* : *-tām*, gr. *-την* : *-τον*, s. sl. *-te*, toch. B *-tem*.

Literatūra: Hackstein (1993).

5.2.3. Tematiniai kamieniai

Kaip ir vardažodžių, taip ir veiksmažodžių sistemos tematinės formos tapo produktyvesnės ir stūmė iš vartosenos atematinės formos. Veiksmažodžių tematinėse formose prie tematinio balsio *-*e/o-* buvo dedamos atematinės galūnės, pvz., antrinės galūnės: sg. I *-*o-m*, II *-*e-s*, III *-*e-t*, pl. I *-*o-me*, II *-*e-te*, III *-*o-nt*. Pirminės galūnės yra problemiškesnės:

	s. i.	go.	gr.	lie.	Ide.
Sg. I	<i>bhārāmi</i>	<i>nima</i>	φέρω	<i>vedù</i>	*- <i>o-h₂</i>
Sg. II	<i>bhārasī</i>	<i>nimis</i>	φέρεις	<i>vedī</i>	*- <i>e-sī</i>
Sg. III	<i>bhārati</i>	<i>nimiḥ</i>	φέρει	<i>vēda</i>	*- <i>e-ti</i>
Pl. I	<i>bhārāmas(i)</i>	<i>nimam</i>	φέρομεν	<i>vēdame</i>	*- <i>o-mos</i>
Pl. II	<i>bhāratha</i>	<i>nimiḥ</i>	φέρετε	<i>vēdate</i>	*- <i>e-te</i>
Pl. III	<i>bhāranti</i>	<i>nimand</i>	φέρουσι		*- <i>o-nti</i>

Pastabos:

a) Tematinio balsio *-*e/o-* distribucija gerai išlaikyta daugelyje kalbų, tačiau kai kurios kalbos apibendrina vieną ar kitą balsį: baltų ir hetitų kalbos – *-*o-* (šį procesą dar galima matyti iš hetitų kalbos tekstų), armėnų ir slavų (prezense, ne aoriste) kalbos – *-*e-*.

b) Sg. I a. galūnė skiriasi nuo atematinės galūnės *-*mi*. Visose kalbose yra *-*ō* (prie kurios indoiranėnų ir anatolų kalbose buvo pridėta *-*mi*), veikiausiai kilusi iš *-*o-h₂*.

c) Sg. II ir III a. galūnės yra problemiškos. Daugelyje kalbų (indoiranėnų, hetitų, lotynų, germanų ir kt.) jos kilo iš lauktinų galūnių II a. *-*e-sī*, III a. *-*e-ti*, tačiau graikų ir baltų kalbų galūnės (galbūt ir slavų kalbų, plg. II a. *beresi*, III a. *bere* šalia *beretv* ir *beretv*) nelengva kildinti iš klasikinių II a. *-*e-sī*, III a. *-*e-ti* galūnių. Kai kurie autoriai rekonstruoja visai kitokias sg. II ir III a. galūnių struktūras: *-*ei*, *-*e* ir pan.

Literatūra: Cowgill (2006).

5.2.4. Prezenso-aoristo medio galūnės

Pirminės galūnės

s. i.	gr.	het.	lo.	Ide.
-------	-----	------	-----	------

Sg. I	<i>bruvé</i>	κεῖμαι	<i>iyahḥa(ri)</i>	<i>sequor</i>	*-h ₂ er
Sg. II	<i>brūšé</i>	κεῖσαι	<i>iyatta(ri)</i>	<i>sequere, -ris</i>	*-th ₂ er
Sg. III	<i>brūté</i>	κεῖται	<i>iyatta(ri)</i>	<i>sequitur</i>	*-tor
	<i>bruvé</i>	(trm. -τοι)	<i>ēša(ri)</i>		*-or
Pl. I	<i>brūmáhe</i>	κεῖμεθα	<i>iyawašta(ri)</i>	<i>sequimur</i>	*- mesd ^h h ₂
Pl. II	<i>brūdhvé</i>	κεῖσθε	<i>iyadduma(ri)</i>	<i>sequimini</i>	*-d ^h ue
Pl. III	<i>bruváte</i>	κεῖνται	<i>iyanta(ri)</i>	<i>sequuntur</i>	*-ntor
	<i>sére</i>				*-ror

Antrinės galūnės

	s. i.	gr.	het.	lo.	Ide.
Sg. I	<i>ábruvi</i>	ἐκέιμην	<i>iyahḥat(i)</i>	-	*-h ₂ e
Sg. II	<i>ábrūthās</i>	ἔκεισο	<i>iyattat(i)</i>	-	*-th ₂ e
Sg. III	<i>ábrūta</i>	ἔκειτο	<i>iyattat(i)</i>	-	*-to
	<i>ásayat</i>		<i>ēšat(i)</i>		*-o
Pl. I	<i>ábrūmahī</i>	ἐκέιμεθα	<i>iyawaštat(i)</i>	-	*-med ^h h ₂
Pl. II	<i>ábrūdhvam</i>	ἔκεισθε	<i>iyaddumat(i)</i>	-	*-d ^h ue
Pl. III	<i>ábruvata</i>	ἔκειντο	<i>iyantat(i)</i>	-	*-nto
	<i>áséran</i>				*-ro

5.2.4.1. Mediumo galūnių rekonstrukcija yra sudėtingesnė nei aktyvo galūnių, ir dėl jų rekonstrukcijos labai skiriasi įvairių autorių nuomonės. Tai lemia kelios priežastys:

a) kai kurios ide. kalbos neturi mediumo, o tų kalbų, kuriose jis išliko, mediumo paradigmos labai skiriasi. Tai rodo, kad mediumo galūnės buvo lengvai perdirbamos, dažniausiai veikiant aktyvo galūnėms;

b) kai kurios galūnės turi du variantus, kurie nedera tarpusavyje, ir, atrodo, abu turi būti kildinami iš prokalbės;

c) vėlyvosios prokalbės mediumo galūnių rekonstrukcija priklauso nuo atskirų autorių požiūrių į indoeuropiečių mediumo priešistorę (žr. toliau § 5.2.6).

Toliau bus apsiribota keliais esminiais faktais.

5.2.4.2. Opozicija tarp pirminių ir antrinių mediumo galūnių reiškiamą dvejopai:

i) indoiranėnų, graikų ir gotų kalbose su *-i, kaip ir aktyvo galūnės;

ii) anatolų ir tocharų kalbose su *-r (hetitų kalbos galūnė -ri turi antrinę -i, perimtą iš aktyvo galūnių). Ši formantą taip pat turi italikų ir keltų kalbos.

Kai kurie autoriai rekonstruoja opoziciją (3 sg.) *-toi : *-to, kiti – *-tor : *-to (ko gero, ši rekonstrukcija yra teisingesnė, nes sistemą *-tor : *-to lengviau paaiškinti kaip analogišką: akt. *-t : *-ti = *-to : X, X = *-toi).

5.2.4.3. VIENASKAITA

I asmuo *-h₂e.

Graikų (-μαι/-μᾶν) ir tocharų (toch. B -mar : -mai, toch. A -mār : -e) kalbos turi antrinę *-m-, perimtą iš aktyvo *-mi.

II asmuo. Yra du variantai:

*-th₂e: het. -tta-, toch. B -tar : -tai, s. air. -ther, s. i. -thās;

*-so: gr. -σαι, lo. -re, go. -za, s. i. -se.

III asmuo. Yra du (ar trys) variantai:

*-tor : *-to – visose kalbose;

*-or : *-o – indoiranėnų ir anatolių kalbose (plg. s. i. śáy-e, bruv-é; het. ēša), kur *-o yra akivaizdus archaizmas. Kai kurie autoriai taip pat rekonstruoja variantą *-e.

5.2.4.4. DAUGISKAITA

I asmuo *-me(s)d^hh₂ (plg. gr. -μεσθα šalia -μεθα).

II asmuo veikiausiai buvo *-d^hue (plg. s. i. -dhv-, gr. -σθε).

III asmuo. Taip pat kaip ir vienaskaitoje, yra du variantai:

*-ntor : *-nto – visose kalbose;

*-ror : *-ro – išlikę kai kuriose archajiškose indoiranėnų formose.

5.2.4.5. DVISKAITA

I asmuo prasidėjo *-u^o, plg. s. i. -vahe : -vahi.

II ir III asmuo – galūnės labai problemiškos, todėl toliau nebus aptariamoms.

Literatūra: Cowgill (1983), Yoshida (1990), Kümmel (1996), Jasanoff (2003, 30-63), Villanueva Svensson (2014).

5.2.5. Perfekto galūnės

Perfekto galūnės turėjo tik perfekto indikatyvo paradigma. Kitos formos (pluskvamperfektas, imperatyvas, optatyvas, konjunktyvas) veikiausiai buvo daromos su aktyvo galūnėmis *-m(i), *-s(i), *-t(i).

	s. i.	gr.	go.	lo.	Ide.
Sg. I	<i>cahára</i>	λέλοιπα	<i>wait</i>	<i>vīdī</i>	*-h ₂ e
Sg. II	<i>cahártha</i>	λέλοιπας	<i>waist</i>	<i>vīdistī</i>	*-th ₂ e
Sg. III	<i>cahára</i>	λέλοιπε	<i>wait</i>	<i>vīdit</i>	*-e
Pl. I	<i>caḡmá</i>	λελοίπαμεν	<i>witum</i>	<i>vīdimus</i>	*-me?
Pl. II	<i>caḡrá</i>	λελοίπατε	<i>witup</i>	<i>vīdistis</i>	*-(H)e?
Pl. III	<i>caḡrúr</i>	λελοίπασι	<i>witun</i>	<i>vīdēre</i>	*-ēr, *-r

5.2.5.1. VIENASKAITA

I asmuo *-h₂e (> ide. *-h₂a > postide. *-a).

Lotynų kalboje prie perfekto galūnės buvo pridėta *-i, perimta iš aktyvo galūnių: 1 sg. *-a → *-a-i (plg. faliskų *peparai*, lo. -ī). Panašiai atsitiko ir vieninteliui perfekto galūnių reliktui baltų-slavų kalbose: s. sl. *vědě* „žinau“ (< *uóid-a+i).

II asmuo *-th₂e, dar plg. gr. οἶσθα „žinai“ (-ας yra naujadaras).

III asmuo *-e.

5.2.5.2. DAUGISKAITA

I asmuo galūnė nesiskiria nuo įprastos aktyvo galūnės.

II asmuo galūnė skiriasi nuo aktyvo galūnės tik indoiranėnų kalbose, plg. s. i. -a. Kadangi tokia galūnė yra nelauktina, ji turėtų būti sena.

III asmuo. Yra variantai: *-ēr (plg. lo. -ēre < *-ēr+i, het. -er) *-r (plg. s. i. -úr, toch. A -ar, toch. B -är), *-rs (plg. G. Av. *cikōitərəš*). Praindoeuropiečių galūnė veikiausia buvo apofoninė *-(é)rs (iš *-érs atsirado *-ēr pagal Szemerénio dėsnį; *-r būtų antrinis).

Gr. -ᾱσι (plg. dor. -αντι), go. -un (< *-nt) turi atnaujintą galūnę, perimtą iš aktyvo sistemos.

5.2.5.3. DVISKAITOS galūnės yra labai problemiškos. Čia jos nebus aptartos. *Literatūra*: Di Giovine (1996), Kümmel (2000, 42-59), Jasanoff (2003, 30-63).

5.2.6. Perfektas, mediumas ir hetitų *hhi*-asmenuotė

5.2.6.1. Akivaizdu, kad kai kurios itin archajiškos mediumo galūnės yra labai panašios į perfekto galūnes: 1 sg. *-h₂e, 2 sg. *-th₂e, 3 sg. *-o (galbūt ir *-e), 3 pl. *-ro. Kitokios struktūros mediumo galūnės (2 sg. *-so, 3 sg. *-to ir kt.) yra panašesnės į aktyvo galūnes.

Yra dvi pagrindinės nuomonės dėl indoeuropiečių mediumo sąsajų su perfektu:

i) mediumas ir perfektas kilo iš tos pačios praindoeuropiečių kategorijos; galūnės *-so, *-to būtų antrinės, paveiktos aktyvo galūnės jau prokalbėje;

ii) perfektas ir „archajiškas“ mediumas (plg. s. i. *śáy-e/śé-re*) kilo iš to paties šaltinio, bet šalia buvo ir „tikrasis“ mediumas (3 sg. *-t-o ir t. t.).

5.2.6.2. Su šiuo klausimu yra susijusi hetitų (anatolų) kalbos *aktyvo* (!) *hhi*-asmenuotė, kurią sunku kildinti iš perfekto ar mediumo, su kuriais ji formaliai turi aiškių ryšių:

I	prez.	<i>šāg-ḫi</i>	<i>šekk-ueni</i>	pret.	<i>šāg-ḫun</i>	<i>šekk-uen</i>
II		<i>šāk-ti</i>	<i>šek-teni</i>		<i>šāk-ta</i>	<i>šek-ten</i>
III		<i>šākk-i</i>	<i>šekk-anzi</i>		<i>šākk-iš</i>	<i>šekk-ir</i>

Pagal Jasanoffą (2003), hetitų kalbos *h̄hi*-asmenuotė tęsia neseniai atpažintą indoeuropiečių *h₂e*-asmenuotę, savarankiškai atsiradusią iš tos pačios praindoeuropiečių kategorijos, kuri davė pradžią įprastam prefektui ir mediumui. Kiti autoriai hetitų *h̄hi*-asmenuotę kildina iš įprasto perfekto arba ją aiškina kitaip.

Klausimai, trumpai aptarti šiame skyriuje, yra intensyviai diskutuojami dabartinėje indoeuropeistikoje.

Literatūra: Watkins (1969), Oettinger (1976), Rix (1988), Jasanoff (2003), Villanueva Svensson (2014).

5.2.7. Imperatyvo galūnės

	s. i.	gr.	het.	lo.	Ide.
Sg. I	<i>śrudhí</i>	ἴσθι	<i>arnut</i>	<i>lege</i>	*- <i>d^hi</i> , *-Ø
Sg. II	<i>śrótu</i>	ἔστω	<i>arnuddu</i>	-	*- <i>tu</i>
Pl. I	<i>śróta</i>	ἔστε	<i>arnutten</i>	<i>legite</i>	*- <i>te</i>
Pl. II	<i>śruvántu</i>	ἔστων	<i>arnuandu</i>	-	*- <i>ntu</i>

5.2.7.1. Indoeuropiečių aktyvo imperatyvo galūnės yra neproblemiškos:

5.2.7.1.1. VIENASKAITA

II asmuo *-*d^hi* (tik atematinėse formose) arba *-Ø (atematinėse ir tematinėse formose, pvz., s. i. *bhára*, gr. φέρε, het. *iya*, lo. *lege*, go. *bind* < **b^hér-e*).

Taip pat kalbose pasitaiko įvairių naujadarų.

III asmuo *-*tu*, kuri išliko indoiranėnų ir anatolų kalbose (galbūt dar germanų ir keltų kalbose, tačiau jų faktai yra problemiški).

5.2.7.1.2. DAUGISKAITA

II asmuo *-*te*, įprasta antrinė (arba injunktyvo) galūnė.

III asmuo *-*ntu* (žr. 3 sg.).

Mediumo galūnių rekonstrukcija yra sudėtingesnė. 2 sg., pvz., yra arba įprasta antrinė (injunktyvo) galūnė (plg. gr. -σo, lo. -*re*, galbūt s. air. -*the*), arba galūnės, kurios nedera tarpusavyje (plg. s. i. -*sva*, het. -*h̄hut*). Kitos asmenų galūnės paprastai yra aiškūs kiekvienos kalbos naujadarai.

Literatūra: Forssman (1985).

5.2.7.2. Pridurtina, kad „neigiamasis“ imperatyvas buvo reiškiamas kitaip: *méh₁ + „injunktyvo“ formos.

Literatūra: Hoffmann (1967).

5.2.7.3. Futūro imperatyvas turėjo galūnę *-*tōd* (plg. s. i. *brū-tāt*, gr. -τω, lo. -*tō*, s. lo. -*tōd*, keltib. -*tuz*).

Pagal senosios indų kalbos duomenis, galūnė *-*tōd* buvo vartojama visiems asmenims ir nebuvo skirtumo tarp aktyvo ir mediumo.

Graikų kalboje *-tōd tapo 3 sg. imperatyvo galūne, išstūmusia *-tu iš vartosenos. Lotynų kalboje buvo sukurtas nauja, visa futūro imperatyvo paradigma.

***Literatūra:* Ringe (1997).**

5.3. Indoeuropiečių prokalbės veiksmažodžio struktūra. Prezenso, aoristo ir perfekto kamienai

5.3.1. Įvadas: indoeuropiečių prokalbės veiksmažodžio struktūra

Kaip jau minėta, indoeuropiečių prokalbės veiksmažodžio sistema rėmėsi veiksmo kategorija. Iš kiekvienos veiksmažodinės šaknies buvo galima padaryti (bent teoriškai) tris kamienus: prezenso, aoristo ir perfekto. Laiko ir nuosakos kategorijos buvo reiškiamos prie kiekvieno veiksmažodžio kamieno dedant formantą (priesagą, galūnę ar augmentą).

Šiame skyriuje bus aptarta indoeuropiečių prokalbės veiksmažodžio sistemos struktūra, skirtingi prezenso, aoristo ir perfekto kamienai bei jų ryšiai.

5.3.1.1. Norint aptarti šias temas būtina atsižvelgti į indoeuropiečių prokalbės veiksmo kategorijos priešistorę (ypač į opoziciją tarp prezensų ir aoristų kamienų). Reikia skirti šias sąvokas:

a) „verbalinis pobūdis“ – būdingas kiekvienai veiksmažodinei šakniai dėl jos semantikos, pvz., **ses-* „miegoti“ (plg. s. i. prez. *sás-ti*) yra duratyvas ir statyvas, *(s)*neh₂-* „plaukti“ (plg. s. i. prez. *sná-ti*) – duratyvas ir iteratyvas, **deh₃-* „duoti“ (plg. s. i. aor. (*á*)*dā-t*) – telinis ir netrformatyvus ir t. t.;

b) „veiksmų pobūdis“ (vok. *Aktionsart*) – įvairūs veiksmažodiniai dariniai (priesaginiai, reduplikuoti, priešdėliniai ir t. t.), kurie keičia šaknies „verbalinį pobūdį“, pvz., iteratyvas (pvz., lie. *davinėti : dúoti*), inchoatyvas (pvz., lie. *užmìgti : miegóti*), terminatyvas (pvz., lie. *pérplaukti : plaūkti*) ir kt.

c) „veikslas“ – kalbos gramatinė kategorija (pvz., rusų, lenkų ir kitų slavų kalbų).

Visi indoeuropeistai sutaria, kad indoeuropiečių prokalbės veiksmo sistema atsirado iš ankstesnės *Aktionsart* sistemos (panašiai atsitiko ir slavų kalbose). Šiek tiek supaprastinus galima pateikti tokį praindoeuropiečių prokalbės raidos vaizdą:

i) Pradžioje iš kiekvienos veiksmažodinės šaknies buvo daromas vienas pirminis veiksmažodis (paprastai šakninis veiksmažodis – vėlyvesni (a)tematiniai šakniniai prezensai ir aoristai). Šalia pirminio veiksmažodžio buvo įvairių „veiksmų pobūdžio“ darinių, kurie keitė jo „verbalinį pobūdį“.

ii) Laikui bėgant kai kurie iš šių „veiksmų pobūdžio“ darinių prarado savo leksinę reikšmę ir gavo naują gramatinį statusą kaip telinių pirminių veiksmažodžių ateliniai antrininkai (ir atvirkščiai). Priklausomai nuo jų „verbalinio pobūdžio“, pirminiai veiksmažodžiai tapo (šakniniais) prezensais ar aoristais. Tokiu būdu buvo gramatikalizuota indoeuropiečių prokalbės veiksmo kategorija.

Visas indoeuropiečių prokalbės veiksmažodines šaknis galima skirti į dvi grupes:

i) prezenso šaknys (pirminis darinys yra šakninis prezensas),

ii) aoristo šaknys (pirminis darinys yra šakninis aoristas).

5.3.1.2. Tokia raida leidžia suprasti keletą indoeuropiečių prokalbės veiksmožodžio sistemos ypatybių (čia bus įtrauktas ir perfekto kamienas):

a) indoeuropiečių prokalbės veiklo sistema buvo gan laisva. Yra veiksmožodžių, kurie turi visus tris kamienus, tačiau šalia jų dažnai buvo ir defektinių paradigmų: i) tik prezensas; be aoristo ar perfekto; ii) prezensas ir aoristas; be perfekto; c) aoristas ir perfektas; be prezenso;

b) šalia defektinių paradigmų buvo ir polimorfizmas – neretai galima rekonstruoti daugiau nei vieną prezenso kamieną (kartais tris ar keturis). Kartais pasitaikydavo atvejų, kad yra du ar trys aoristai. Jų distribucija prokalbėje dažnai yra neaiški.

c) Nors yra tam tikrų dėsningumų, tačiau negalima prognozuoti, koks ar kokie prezensai (redupliuoti, intarpiniai, su priesaga *-je/o- ar kt.) bus daromi iš vienos aoristo šaknies (ir atvirkščiai). Kitaip tariant, indoeuropiečių prokalbėje nebuvo veiksmožodžių asmenavimo, kitaip nei daugelyje šiuolaikinių Europos kalbų.

d) Kai kurios „veiksmų pobūdžio“ formos, atrodo, niekada netapo (nešakniniais) prezensais ar aoristais – kauzatyvai, iteratyvai ar dezideratyvai liko už veiklo sistemos ribų (jie turėjo tik „prezensą“).

Literatūra: Strunk (1967), Hoffmann (1970), Hollifield (1977), García Ramón (2002), Jasanoff (2003).

5.3.1.3. Indoeuropiečių prokalbės sistema geriausiai išliko senosiose indoiranėnų (senoji indų, Gatų Avestos) ir iš dalies graikų kalbose. Daugelio kalbų (taip pat ir graikų) sistemos tapo stabilesnės: atsirado tendencija kiekvienam veiksmoždžiui sukurti visą paradigmą (su prezenso, aoristo ir perfekto kamienais) bei pašalinti ar susisteminti kelis prezenso ar aoristo kamienus. Pagaliau kiekviena kalbų šaka susikūrė savitą veiksmoždžio asmenavimo sistemą, kurioje visos ar dauguma formų yra prognozuojamos. Taip pat daugelis kalbų supaprastino trijų ide. kamienų sistemą į dviejų, sinkretizavusios aoristo ir perfekto kamienus.

Anatolų kalbos, kaip įprasta, yra ypatingos: yra tik vienas kamienas ir nėra jokios veiklo opozicijos tarp prezenso, aoristo ir perfekto. Tebėra ginčijamas klausimas, ar anatolų kalbos tęsia ankstesnę „*Aktionsart*“ sistemą, ar jose pakeista dar apylaisvė indoeuropiečių prokalbės veiklo sistema.

Literatūra: Strunk (1994).

Toliau bus pateikta pagrindinių indoeuropiečių prokalbės prezenso, aoristo ir perfekto kamienų apžvalga. Trumpai bus aptarti jų formalūs ypatumai, pozicija indoeuropiečių kalbų sistemoje ir bendra raida atskirose kalbose.

5.3.2. Prezenso kamienai

5.3.2.1. Šakniniai atematiniai prezensai su apofonija *-é-/*-Ø´, pvz.:

- *h₁és-ti/*h₁s-énti „būti“: het. *ēšzi/ašanzi*, s. i. *ásti/sánti*, gr. ἐστί/εἰσί (plg. Mik. *e-e-si* /ehensi/), lo. *est/sunt*, go. *ist/sind*, s. sl. *jestv/sqtv*, s. lie. *ēsti*;
 *h₁éi-ti/*h₁i-énti „eiti“: dant. luv. *iti*, s. i. *éti/yánti*, gr. εἶμι, lo. *it/eunt*, s. lie. *eimì*;
 g^{wh}én-ti*/g^{wh}n-énti* „(už)mušti“: het. *kwenzi/kunanzi*, s. i. *hánti/ghnánti* (perdirbtas: gr. θείνω, arm. *ĵnem*, s. sl. *ženq*, lie. *genù*);
 t^héi-ti*/t^hkⁱ-énti* „gyventi“: s. i. *kšéti/kšiyánti*, gr. Mik. 3 pl. *ki-ti-je-si* /ktiensi/, Hom. med. dalyv. κτίμενος (kitaip κτίζω);
 ték^w-ti*/t^k-énti* „tekėti“: s. i. *tákti*, het. *wa-tkuzzi* (perdirbtas: s. air. *techid*, lie. *tekù*, s. sl. *tekq*).

Literatūra: García Ramón (2000).

Media tantum šakniniai atematiniai prezensai dažnai turėjo pastovų pamatinį laipsnį *-é-:

- **k^héi-or* „gulėti“: het. *kitta(ri)*, dant. luv. *zīyar*, s. i. *śáye/śére*, gr. κείμει;
 **ués-(t)or* „dėvėti (drabužius)“: het. *wēšta(ri)*, s. i. *váste*, gr. ἔσται.

Literatūra: Kümmel (1996), Villanueva Svensson (2012).

Tai buvo nežymėtas ir dažniausias prezenso tipas, atsiradęs iš „prezenso šaknų“, tačiau kalbose jis buvo linkęs išnykti arba pakeistas kitų prezensų tipų (pvz., šakninių atematinų prezensų). Šis prezenso tipas gan gerai paliudytas hetitų ir senojoje indų kalbose, daugelyje kitų kalbų (pvz., germanų, lotynų, slavų ir t. t.) liko tik keletas itin svarbių veiksmažodžių („būti“, „eiti“, „valgyti“ ir kt.).

Šalia pagrindinio tipo su apofonija *-é-/*-Ø´, buvo ir kitų apofoninių šakninių atematinų prezensų tipų (kurie dar šiek tiek kontraversiški):

5.3.2.2. Akrostatiniai Narten prezensai su apofonija *-é-/*-é-:

- **st^héu-ti*/**st^héu-nti* „iškilmingai kalbėti“: s. i. *stáuti/stuvánti*, med. *stáve*, gr. στεῦται;
 h₃r^ég-ti*/h₃r^ég-nti* „valdyti“: s. i. *rāšti* (perdirbtas: Av. *vī-rāzaiti*, gr. ὀρέγω, lo. *regō*, go. *rikan*).

Šio archajiško tipo yra tik keli indoiranėnų ir anatolų kalbų prezensai. Kitose kalbose šie prezensai išnyko, bet juos galima atpažinti iš nelauktino šaknies ē-laipsnio.

Literatūra: Narten (1968), Schindler (1994), Kümmel (1998).

5.3.2.3. Akrostatiniai *molō* prezensai su apofonija *-ó-/*-é- ir, veikiausiai, su *h₂e*-asmenuotės galūnėmis:

- **mól_{h₂}-e(i)*/**mél_{h₂}-rs* „malti“: het. *mall(a)-^{hhi}*, gr. μύλλω (< **mol-_ie-*), lo. *molō*, s. air. *melid*, go. *malan*, lie. *malù*, s. sl. *meljǫ*;
 b^hórH-e(i)*/b^hérH-rs* „daužyti“: lo. *feriō*, s. isl. *berja* (< *barjan), s. sl. *borjǫ*, lie. *barù*, *burìu*.

Šis tipas išliko tik anatolų kalbose, o kitur jį galima atpažinti iš nelauktino šaknies o-laipsnio.

Literatūra: Jasanoff (2003, 64–90).

Indoeuropiečių prokalbėje buvo ir kitų (priesaginių) atematinų prezensų tipų. Svarbiausi jų yra intarpiniai ir reduplikuoti prezensai. Abu tipai labai dažnai sudaro veiksmo opoziciją su (aktyvo-tranzityvo) šakniniais atematiniais aoristais.

5.3.2.4. Intarpiniai prezensai. Tai vienintelis atvejis indoeuropiečių morfologijoje, kai buvo vartotas intarpas *-n(é)- prieš paskutinį šaknies priebalsį. Šaknis yra nulinio balsių kaitos laipsnio, pvz.:

**ieug-* „jungti“ (šakn. aor. **ieug-t/*iug-ént*) → prez. **iu-né-g-ti/*iu-n-g-énti*: s. i. *yunákti/yuñjánti*, lo. *iungō*, lie. *jūngiu*;

**kleu-* „girdėti“ (šakn. aor. **kléu-t/*klu-ént*) → prez. **k̂l̂-né-u-ti/*k̂l̂-n-ū-énti*: s. i. *šr̂ṇóti/šr̂ṇvánti*, s. air. *ro-cluinethar*;

**k^wreih₂-* „pirkti“ (šakn. aor. **k^wréih₂-t/*k^wrih₂-ént*) → prez. **k^wri-né-h₂-ti/*k^wri-n-h₂-énti*: s. i. *kr̂ñáti/kr̂ñánti*, s. air. *crenaid*, toch. B *kärnāstār*.

Indoeuropiečių prokalbėje buvo tik vienas intarpinių prezensų tipas. Iš tokių šaknų kaip **kleu-*, **k^wreih₂-* išsivystė du nauji savarankiški tipai su priesagomis *-*néu-*/*-*nu-* ir *-*neh₂-*/*-*nh₂-*.

Intarpinių nosinių prezensų struktūra yra gerai išlaikyta indoiranėnų kalbose. Kitose kalbose jie buvo tematizuoti (plg. lo. *iungō* ~ s. i. *yunájmi*). Paprastai intarpiniai nosiniai prezensai buvo tranzityvai, kaip dar matyti iš daugelio kalbų (pvz., s. i. prez. *bhi-ná-t-ti* : aor. *á-bhet* „skaldyti“, lo. prez. *ru-m-p-ō* : „perf.“ *rūp-ī* „laužti“, *ḥar-ni-k-zi* „sunaikina“ : *ḥark-zi* „žūsta“ ir kt.). Germanų, baltų ir slavų kalbose jie paprastai yra intranzityvai ir inchoatyvai (pvz., lie. *pliūta* : *plēčia*, *pa-buñda* : *būdi*). Tai yra svarbi šių kalbų izoglosa.

Literatūra: Strunk (1967), Meiser (1993), Praust (2004), Gorbachov (2007).

5.3.2.5. Redupliuoti prezensai. Jų vieta indoeuropiečių sistemoje buvo labai panaši į intarpinių prezensų. Reduplikacijos balsis buvo *-*e-* arba *-*i-*. Dėl šaknies balsio apofonijos dar diskutuojama (buvo su apofonija *-*e-*/*-*Ø-*; neaišku, ar buvo kitų apofonijos tipų). Taip pat buvo tematinis tipas, pvz.:

**deh₃-* „duoti“ (šakn. aor. **déh₃-t/*dh₃-ént*) → prez. **dé-deh₃-ti/*dé-dh₃-ṇti*: s. i. *dádāti/dádati*, gr. *δίδομι*, vestinų *didet*, s. lie. *dúo(d)mi*, s. sl. *da(d)mb*;

**d^heh₁-* „dėti“ (šakn. aor. **d^héh₁-t/*d^hh₁-ént*) → prez. **d^hé-d^heh₁-ti/*d^hé-d^hh₁-ṇti*: s. i. *dádhāti/dádhati*, gr. *τίθημι*, s. ang. *dōn*, toch. B *tattam*, s. lie. *de(d)mì*;

**sed-* „sėsti“ (šakn. aor. med. *sed-to ar pan.) → prez. **sí-sd-e-ti/*sí-sd-o-nti*: s. i. *sídati*, gr. *ἴσω*, arm. *n-stem*, lo. *sīdō*.

Redupliuoti prezensai išliko indoiranėnų ir graikų kalbose. Jų taip pat gausu anatolų kalbose, tačiau jų ryšiai su kitų indoeuropiečių kalbų tipais dar nėra visai aiškūs. Kitose kalbose išliko tik keletas redupliuotų prezensų.

Literatūra: Giannakis (1997), Sandell (2011).

Indoeuropiečių prokalbėje taip pat buvo skirtingų tematinių prezensų tipų:

5.3.2.6. Šakniniai tematiniai prezensai turėjo pamatinį šaknies laipsnį *-*é-*. Šio tipo prezensų pozicija veiksmažodžio sistemoje nėra tokia aiški kaip anksčiau aptartų prezensų. Šakniniai tematiniai prezensai buvo daromi tiek iš prezenso, tiek iš aoristo šaknų, buvo ir aktyvai, ir mediumai. Vienas svarbus šakninių tematinių prezensų tipas sudarė porą su sigmatiniais aoristais, pvz.:

**b^hér-e-ti* „nešti“ (prez. šaknis): s. i. *bhárati*, gr. *φέρω*, arm. *berem*, lo. *ferō*, s. air. *beirid*, go. *bairan*, s. sl. *berq*, toch. B *parām*;

*h₂ég-e-ti „vežti“ (prez. šaknis): s. i. *ájati*, gr. *ἄγω*, arm. *acem*, lo. *agō*, s. air. *·aig*, toch. B *āsām*;

- **sék^w-e-tor* „sekti“ (aor. šaknis): s. i. *sácate*, gr. ἔπομαι, lo. *sequor*, s. air. *·sechetar*, lie. *sekù*;
 **k^wélh₁-e-ti* „sukti“ (aor. šaknis): s. i. *cáрати*, gr. πέλωμαι, lo. *colō*, alb. *sjell*;
 pék^w-e-ti* „kepti“ (s-aor. **pék^w-s-t*/pék^w-s-nt*): s. i. *pácati*, lo. *coquō*, alb. *pjek*, lie. *kepù*, s. sl. *pekō*;
 uég^h-e-ti* „vežti“ (s-aor. **uég^h-s-t*/uég^h-s-nt*): s. i. *váhati*, gr. trm. φεχετω, lo. *vehō*, s. isl. *vega*, alb. *vjedh*, lie. *vežù*, s. sl. *vezō*.

Laikui bėgant šis tipas tapo vis produktyvesnis ir stūmė iš vartosenos šakninius atematinius prezensus. Anatolų kalbose tokių prezensų beveik nėra (diskutuojama dėl vieno kito galimo pavyzdžio), taip pat jie labai reti ir tocharų kalbose. Tai veikiausiai yra šių kalbų archaizmas.

Literatūra: Gotō (1987), Jasanoff (1998), Ringe (2000), Rau (2012).

Šalia pagrindinio prezensų tipo su *e*-laipsniu kalbose yra ir šio tipo prezensų su kitu vokalizmu. Paprastai kitas vokalizmas rodo prezenso tipą, kuri tematinis prezensus yra pakeitęs: itin aiškiai matyti, kad prezensusai su *ē*-laipsniu pakeitė ankstesnius Narten prezensus, prezensusai su *o*-laipsniu – ankstesnius *molō* prezensus.

5.3.2.7. Kalbose paliudyti ir nulinių laipsnį turintys tematiniai prezensusai, kurių yra ypač indoiranėnų, baltų ir slavų kalbose. Neaišku, ar šie prezensusai sudarė atskirą tipą indoeuropiečių prokalbėje, ar yra atskirų kalbų naujadarai, pvz.:

- **g^wrh₃-é-ti* „ryti“ (aor. šaknis): s. i. *giráti*, s. sl. *po-žbrō*;
 *lug-é-ti „laužti“ (aor. šaknis): s. i. *rujáti*, s. ang. *lūcan*.

Literatūra: Hill (2007).

Yra ir keletas priesaginių tematinių prezensų. Kitaip nei šakniniai tematiniai prezensusai, jų indoeuropietiškas senumas nekelia jokių abejonių. Svarbiausi yra **-ġe/o-* ir **-sġe/o-* prezensusai (kiti, pvz., **-d^he/o-*, **-ġe/o-* – nedažni).

5.3.2.8. **-ġe/o-*prezensusai, paprastai su nuliniu šaknies laipsniu, buvo produktyviausias denominatyvinių veiksmažodžių tipas. Jie taip pat gausiai paliudyti pirminiuose veiksmažodžiuose. Šie prezensusai dažnai sudarė veiklo opozicijas su (mediumo-intranzityvais) šakniniais atematiniais aoristais, tačiau yra ir aiškiai senų **-ġe/o-*prezensų, kurie nepriklausė šiai sistemai, pvz.:

- *h₂érh₃-ġe-ti „arti“: gr. ἀρόω, lo. *arō*, s. air. *air*, s. v. a. *erien*, lie. *ariù*, s. sl. *orjō*;
 *m_r-ġe-tor „mirti“ (aor. akt. intr. *mér-t): s. i. *mriyáte*, lo. *morior*, s. sl. *u-mbřetъ*;
 *ġnh₁-ġe-tor „gimti“ (aor. med. *ġónh₁-e ar pan.): s. i. *jáyate*, s. air. *gainethar*;
 **g^wm_r-ġe-ti* „ateiti“ (aor. akt. **g^wém-t*): gr. βáινω, lo. *veniō*.

Šis tipas tapo vienu produktyviausių prezensų tipų beveik visose indoeuropiečių kalbose, kuriose dažnai pakeitė šakninius atematinius prezensus arba kitus prezensų tipus.

Literatūra: Kulikov (2012).

5.3.2.9. **-sġe/o-*prezensusai, paprastai su nuliniu šaknies laipsniu, taip pat buvo dažni. Jų vieta indoeuropiečių prokalbės veiksmažodžio sistemoje nėra aiški. Daugelyje kalbų jie tapo produktyvūs, įgiję tam tikrą antrinę reikšmę: inchoatyvai lotynų ir iranėnų kalbose, iteratyvai graikų ir hetitų kalbose, tranzityvai tocharų kalbose ir kt., pvz.:

- *ǵnh₃-ské-ti arba **ǵnĕh₃-ské/o-* „žino“ (plg. aor. *ǵnéh₃-t): gr. γυγνώσκω, s. persų *xšnāsa-*, lo. (g)*nōscō*, alb. *njoh*, arm. *čanač'em*;
 **pr̥(k)-ské-ti* „klausti“ (plg. s-aor. *prēk-s-t): s. i. *pr̥cchāti*, lo. *poscō*, s. air. *-airc*, s. v. a. *forscōn*;
 **h₂is-ské/ó-* arba **h₂ĕis-ské/o-* „ieškoti“ (plg. s-aor. *h₂ĕis-s-t): s. i. *icchāti*, um. *e-iscurent*, arm. *hayč'em*, s. v. a. *eiscōn*, lie. *ieškau*, s. sl. *iskō*;
 **g^wm-ské-ti* „ateiti“ (plg. aor. **g^wém-t*): s. i. *gácchati*, gr. βάσσω, alb. *n-gah*.
Literatūra: Keller (1992), Zerdin (2002).

5.3.3. Aoristo kamienai

5.3.3.1. Šakniniai atematiniai aoristai su apofonija *-é-/*-Ø-. Šių aoristų mediumo rekonstrukcija paskutiniaisiais metais yra diskutuojama (čia ji neaptariama). Kaip pavyzdžius galima pateikti keletą jau minėtų veiksmazodžių:

- *kléu-t/*klú-ént „išgirsti“: s. i. *ásrot/ásruvan*, gr. ἔκλυον, imper. κλύθι, κλύτε;
 k^wrĕih₂-t*/k^wrih₂-ént* „pirkti“: gr. πρίατο, toch. B *käryām*, s. r. *vy-kri*;
 *déh₃-t/*dh₃-ént „duoti“: s. i. *ádāt*, gr. ἔδωκα/ἔδομεν, arm. *et*, s. sl. *daxb*;
 d^héh₁-t*/d^hh₁-ént* „dėti“: s. i. *ádhāt*, gr. ἔθηκα/ἔθεμεν, arm. *ed*, het. *tēmi*, s. sl. *-děxb*, lie. *dėjo*;
 g^wém-t*/g^wm-ént* „ateiti“: s. i. *ágan*, arm. *ekn*, lo. *vēnī*, toch. B *śem/kamem*;
 *mér-t/*mr-ént „mirti“: het. *merzi*, s. i. *ámṛta*, arm. *meṙaw*, s. sl. *u-mrě(tb)*;
 *ǵnéh₃-t/*ǵnh₃-ént „sužinoti“: gr. ἔγνων, lo. (g)*nōvī*, s. sl. *znaxb*.

Tai buvo nežymėtas ir dažniausias aoristo tipas iš „aoristų šaknų“, tačiau kalbose buvo linkęs nykti (šis tipas gerai paliudytas tik anatolų, indoiranėnų ir graikų kalbose), pakeistas naujų tipų. Daugelyje kalbų aoristas ir perfektas buvo sinkretizuota.

Literatūra: Harðarson (1993).

5.3.3.2. Sigmatinis aoristas turėjo priesagą *-s- ir akrostatinę šaknies apofoniją *-é-/*-é-, pvz:

- **pék^w-s-t*/**pék^w-s-nt* „kepti“: s. i. konj. *páksat*, gr. ἔπεψα, lo. *coxī*;
 uĕǵ^h-s-t*/uĕǵ^h-s-nt* „vežti“: s. i. *ávāf*, gr. trm. ἔφεξε, lo. *vēxī*, bažn. sl. *-vĕsta*;
 *nĕiH-s-t/*nĕiH-s-nt „vesti“: s. i. *anait*, het. *naiš*, 2 pl. *naišteni*;
 *prēk-s-t/*prēk-s-nt „klausti“: s. i. *ápṛāf*, G. Av. *fraši*, toch. B *preksa*, toch. A *prakäs*.

Kaip ir šakniniai tematiniai prezensai, su kuriais sigmatiniai aoristai sudaro poras, šie aoristai buvo apynaujis tipas indoeuropiečių prokalbėje. Jų kilmė dabar intensyviai diskutuojama. Nors indoeuropiečių prokalbėje, ko gero, sigmatiniai aoristai dar nebuvo labai dažni, tačiau vėliau kalbose jie tapo itin produktyviu tipu.

Literatūra: Narten (1964), Melchert (2015).

Dar galima rekonstruoti du aoristo tipus, tačiau jų indoeuropietiškas senumas kelia abejonių.

5.3.3.3. Šakniniai tematiniai aoristai su nuliniu šaknies laipsniu. Tik du pavyzdžiai galbūt siekia prokalbės laikus:

- *uid-é-t „matyti, rasti“: s. i. *ávidat*, gr. εἶδον, arm. *egit*;
 **h₁lud^h-é-t* „ėjo“: gr. ἔλυθε, s. air. *luid*, toch. B *lac*, toch. A *lác*.

Šis tipas tapo produktyvus indoiranėnų, graikų ir slavų kalbose. Aišku, kad šakniniai tematiniai aoristai pakeitė ankstesnius šakninius atematinius aoristus, tačiau dėl jų kilmės dar diskutuojama.

Literatūra: Cardona (1960).

5.3.3.4. Redupliuoti aoristai. Jų pozicija indoeuropiečių prokalbės veiksmoždzio sistemoje ir tiksli rekonstrukcija (tematinis ar atematinis) nėra aiški. Keletas pavyzdžių, atrodo, turėtų siekti prokalbės laikus:

**ue-uk^w-e/o-* „sakyti“: s. i. *ávocat*, Av. *vaocat*, gr. *εἶπον* (su disimiliacija **ue-ik^w- < *ue-uk^w-*);

**g^{wh}e-g^{wh}n-e/o-* „(už)mušti“: Av. *ava-jaγnať*, gr. *ἔπεφνε*;

**h₂e-h₂r-e/o-* „pritvirtinti“: gr. *ἤραρον*, arm. *arari*.

Šis tipas yra paliudytas tik indoiranėnų, graikų, tocharų ir galbūt lotynų kalbose. Senosios indų ir tocharų A kalbose jis tapo produktyvus kaip kauzatyvo aoristas.

Literatūra: Bendahman (1993).

5.3.4. Perfekto kamienas buvo tik vienas, jam buvo būdinga: i) reduplikacija su balsiu **-é-*, ii) šaknies apofonija **-ó-/ *-Ø-*, iii) specifinės (indikatyvo) galūnės.

Perfektas išreiškė būseną, atsiradusią po kažkokio proceso, dėl to jis dažnai sudaro poras su intranzityviniais šakniniais aoristais, reiškiančiais tą procesą, pvz.:

(visi pavyzdžiai yra padaryti iš aoristų šaknų)

**h₁ger-* „pabusti“ → perf. **h₁ge-h₁gór-e/*h₁ge-h₁gr-ér* „būti pabudusiam“: s. i. *jāgāra*, Av. *jaγāra*, gr. *ἐγρήγορα*;

**steh₂-* „stotis“ → perf. **ste-stóh₂-e/*ste-sth₂-ér* „stovėti“: s. i. *tastháu*, gr. *ἕστηκα*, lo. *stetī*, lie. *stóvi*;

**men-* „sugalvoti“ → perf. **me-món-e/*me-mn-ér* „manyti, prisiminti“: s. i. *mamána*, gr. *μέμωνα*, lo. *meminī*, go. *man*;

**b^heih₂-* „išsigąsti“ → perf. **b^he-b^hóih₂-e/*b^he-b^hih₂-ér* „bijoti“: s. i. *bibháya*, s. v. a. *bibēn*, s. sl. *bojō*, lie. *bijo*;

**ueid-* „matyti“ → perf. **uóid-e/*uid-ér* „žinoti (būti mačiusiam)“: s. i. *véda*, gr. *οἶδα*, arm. *gitem*, go. *wait*, s. sl. *vědě*, pr. *waisei*.

Laikui bėgant perfektas buvo pradėtas vartoti su tranzityviniais veiksmoždziais ir keitė reikšmę į „rezultatyvo perfekta“ (procesas arba veiksmas, kuriuo pereinama į tam tikrą būseną, tampa svarbesni už pačią būseną). Pagaliau perfekto kamienas tapo būtuojų laiku, o jo reikšmė sutapo su aoristu. Dėl to perfektas ir aoristas buvo sinkretizuoti arba vienas jų išnyko. Graikų kalboje visas šis procesas vyko istoriniu laikotarpiu. Kitose kalbose tai yra priešistorinis procesas, tačiau daugelyje kalbų yra dar išlikę keli relikvai, kai perfektas buvo tam tikrą būseną reiškiantis „prezensas“ (pvz., jau minėti go. *man*, *wait*, lo. *meminī*, lie. *stóvi*, *bijo* ir kt.).

Literatūra: Di Giovine (1996), Kümmel (2000).

5.3.5. Antriniai kamieniai

Indoeuropiečių prokalbei priklausė ir keletas antrinių kamienų. Jie visi turėjo savo aiškia reikšmę (kitaip negu pirminiai prezensai ir aoristai) ir buvo už indoeuropiečių prokalbės veiksmoždzio sistemos ribų (kitaip tariant, jie turėjo tik „prezenso“ kamieną). Toliau bus pateikti svarbiausi antriniai kamieniai:

5.3.5.1. Kauzatyvas-iteratyvas, su priesaga **-éie/o-* ir šaknies balsiu **-o-*:

*ues- „dėvėti (drabužius)“ → kauz.-iter. **uos-éie-ti* „aprengti“: het. *waššezzi*, s. i. *vāsáyati*, s. ang. *werian*, alb. *vesh*;

*leuk- „švytėti“ → kauz.-iter. **louk-éie-ti* „apšviesti“: het. *lukkezzi*, s. i. *rocáyati*, lo. *lūceō*.
Literatūra: Klingenschmitt (1978), Jamison (1983), Hock (1995), Vine (2012, 548-555).

5.3.5.2. Dezideratyvas, su priesaga **(h₁)s-* (**-h₁s-* po sonantų, **-s-* po sprogstamųjų priebalsių). Dezideratyvas yra daugelio kalbų būsimojo laiko paradigmos šaltinis. Indoeuropiečių prokalbėje buvo keletas dezideratyvo tipų, dėl kurių tikslios rekonstrukcijos ir distribucijos dar diskutuojama:

i) su reduplikacija, pvz.:

*g^{wh}en- „(už)mušti“ → dezid. **g^{wh}í-g^{wh}ŋ_o-h₁se/o-* „norėti (už)mušti“: s. i. *jíghāmsati*, s. air. fut. *génaid* (< **gignās-*);

ii) atematinis, pvz.:

*peh₂- „saugoti“ → dezid. **peh₂-s-* „norėti saugoti“: het. *paḥšmi*, s. sl. *pasq*, lo. *pāscor*;

iii) **(h₁)sie/o-*, pvz.:

*k̂éi- „gulėti“ → dezid. **k̂ei-h₁sié/ó-* „norėti gulėti“: s. i. *śayisyati*, gr. *καίω* (< **keiesje/o-*);

iv) **(h₁)se/o-*, pvz.:

*ueid- „matyti“ → dezid. **ueid-se/o-* „norėti matyti, aplankyti“: lo. *vīsō*.

Literatūra: Jasanoff (2003, 132-136), Heenen (2006).

5.3.5.3. Intensyvas, su kirčiuota reduplikacija ir šaknies apofonija **-o-/*-Ø-*:

*h₃reiH- „kunkuliuoti“ → intens. **h₃réi-h₃roiH-ti/*h₃réi-h₃riH-ŋti* „drebėti“: s. i. imperf. *alelet*, go. *reiran*.

Literatūra: Schaefer (1994).

5.3.5.4. Antrinių kamienų grupei priklausė ir denominatyvai. Dažniausia denominatyvų priesaga buvo **-ie/o-*, pvz.:

*pot(i)- „šeimininkas“ → **pot-ié/ó-* „būti šeimininku, galėti“: s. i. *pátyate*, lo. *potior*.

Literatūra: Alfieri (2008).

Literatūra

- Adams, Douglas Q. (1988), *Tocharian historical phonology and morphology*. New Haven: American Oriental Society.
- (2013²), *A dictionary of Tocharian B*, Amsterdam–New York: Rodopi.
- Adiego Lajara, Ignacio (2001), Lenición y acento en protoanatolico, in Onofrio Carruba, Wolfgang Meid (red.), *Anatolisch und Indogermanisch. Anatolico e Indoeuropeo*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 11-18.
- (2006), *The Carian Language*, Leiden: Brill.
- Adrados, Francisco R., Alberto Bernabé, Julia Mendoza (1995–1998), *Manual de lingüística indoeuropea*, 1-3, Madrid: Ediciones Clásicas. [Anglų vertimas: *Manual of Indo-European Linguistics*, 1-, Leuven: Peeters, 2010-].
- Aitzetmüller, Rudolf (1991²), *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft*, Freiburg: Weiher.
- ALEW = Wolfgang Hock et al, *Altltitaisches etymologisches Wörterbuch*, 1-3, Hamburg: Baar, 2015.
- Alfieri, Luca (2008), Alcune note sui denominali indoeuropei e il sufisso *-ye/o-, *Indogermanische Forschungen* 113, 29-58.
- Andersen, Henning (1968), IE *s after i, u, r, k in Baltic and Slavic, *Acta Linguistica Hafniensia* 11, 171-190.
- Anthony, David W. (2007), *The Horse, the Wheel, and Language*, Princeton: Princeton University Press.
- Anthony, David W., Don Ringe (2015), The Indo-European Homeland from Linguistic and Archeological Perspectives, *Annual Review of Linguistics* 2015. 1, 199-219.
- Anttila, Raimo (1969), *Proto-Indo-European Schwebelaut*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- Antonsen, Elmer H. (1975), *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*, Tübingen: Niemeyer.
- Arumaa, Peeter (1964–1985), *Urslavische Grammatik*, 1-3, Heidelberg: Winter.
- Aufrecht, Theodor (1861–1863), *Die Hymnen des Rigveda*, 1-2, Bonn: Adolf Marcus.
- Aura Jorro, Francisco (1985–1993), *Diccionario Micénico*, 1-2, Madrid: CSIC.
- Bader, François (1991), Problématique du genitif thématique sigmatique, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 86, 89-157.
- Bader, François (red.) (1994), *Les langues indo-européennes*. Paris: CNRS.
- Bakker, Egbert J. (red.) (2011), *A Companion to the Ancient Greek Language*, Malden: Wiley-Blackwell.
- Bakkum, Gabriël C. L. M. (2009), *The Latin Dialect of the Ager Faliscus. 150 Years of Scholarship*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Balles, Irene (2012), Zu einigen Fällen von (vermeintlichem) Laryngalschwund im Indogermanischen, in Velizar Sadovski, David Stifter (red.), *Iranistische und indogermanistische Beiträge in memoriam Jochem Schindler*, Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 9-30.
- Bally, Charles (1945), *Manuel d'accentuation grecque*, Berne: A. Francke.
- Bammesberger, Alfred (1986), *Der Aufbau der germanischen Verbalsystems*, Heidelberg: Winter.
- (1990), *Die Morphologie des urgermanischen Nomens*, Heidelberg: Winter.
- Barber, P. J. (2014), *Siever's Law and the History of Semivowel Syllabicity in Indo-European and Ancient Greek*, Oxford: Oxford University Press.

- Bartholomae, Christian (1904), *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg: K. J. Trübner.
- Bartoněk, Antonín (2003), *Handbuch des mykenischen Griechisch*, Heidelberg: Winter.
- Beek van, Lucien (2011), The „Saussure effect in Greek“: a reinterpretation of the evidence, *Journal of Indo-European Studies* 39, 130-175.
- (2013), The development of the Proto-Indo-European syllabic liquids in Greek, PhD dissertation, Leiden.
- Beekes, Robert S. P. (1969), *The development of the Proto-Indo-European Laryngeals in Greek*, The Hague-Paris: Mouton.
- (1985), *The origins of the Indo-European nominal inflection*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (1990), Wackernagel’s explanation of the lengthened grade, in Heiner Eichner, Helmut Rix (red.), *Sprachwissenschaft und Philologie: Jacob Wackernagel und die Indogermanistik heute. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 13. bis 15. Oktober 1988 in Basel*, Wiesbaden: Reichert, 33-53.
- (2009), *Etymological Dictionary of Greek*, 1-2, Leiden-Boston: Brill.
- (2011²), *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*. Second edition revised and corrected by Michiel de Vaan, Amsterdam-Philadelphia: Benjamins.
- Bendahman, Jadwiga (1993), *Der reduplizierte Aorist in den indogermanischen Sprachen*, Egelsbach-Köln-New York: Hänsel-Hohenhausen.
- Benveniste, Emile (1935), *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris: Maisonneuve.
- (1948), *Noms d’agent et noms d’action en indo-européen*, Paris: Maisonneuve.
- (1969), *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 1-2, Paris: Minuit.
- Bezljaj, France (1977-2005), *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1-4, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Byrd, Andrew Miles (2015), *The Indo-European Syllable*, Leiden-Boston: Brill.
- Birnbaum, Henrik, Jos Schaeken (1997), *Das Altkirchenslavische Wort*, 1-2, München: Sagner.
- Böhtlingk, Otto Von, Rudolf Roth (1855-1875), *Sanskrit Wörterbuch*, 1-7, St. Petersburg: Buchdr. der K. Akademie der Wissenschaften.
- Boutkan, Dirk (1995), *The Germanic “Auslautgesetze”*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- Brandenstein, Wilhelm, Manfred Mayrhofer (1964), *Handbuch des Altpersischen*. Wiesbaden.
- Bräuer, Herbert (1961-1969), *Slavische Sprachwissenschaft*, 1-3, Berlin: de Gruyter.
- Braune, Wilhem, Ernst A. Ebbinghaus (1981¹⁹), *Gotische Grammatik*, Tübingen: Niemeyer.
- Braune, Wilhem, Hans Eggers (1987¹⁴), *Althochdeutsche Grammatik*, Tübingen: Niemeyer.
- Brereton, Joel, Stephanie Jamison (2014), *The Rigveda: The Earliest Religious Poetry of India. An English Translation*, 1-3, New York: Oxford University Press.
- Brixhe, Claude, Michel Lejeune (1984), *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*, Paris: Recherche sur les civilisations.
- Brugmann, Karl (1902-04), *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Straßburg: Trübner.
- Brugmann, Karl, Berthold Delbrück (1897-1916), *Grundriss der vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1-5, Strassburg: Trübner.
- Buck, Carl Darling D. (1928²), *A Grammar of Oscan and Umbrian*, Boston: Ginn and Company.

- (1949), *A Dictionary of Selected Synonyms in the principal Indo-European Languages*, Chicago: Chicago University Press.
- (1968), *The Greek Dialects*, Chicago: University of Chicago Press.
- Burrow, Thomas (1973³), *The Sanskrit Language*, London: Faber and Faber.
- Campanile, Enrico (1990), *La ricostruzione della cultura indoeuropea*, Pisa: Giardini.
- Campbell, Alistair (1959), *Old English Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, Lyle, William Poser (2008), *Language classification: history and method*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cardona, George (1960), *The Indo-European Thematic Aorists*, Ph.D. dissertation, Yale University.
- Cardona, George, Dhanesh Jain (red.) (2003), *The Indo-Aryan Languages*, London-New York: Routledge.
- Carlton, Terence R. (1990), *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*, Columbus: Slavica.
- Carruba, Onofrio (1970), *Das Palaische: Texte, Grammatik, Lexicon*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Chantraine, Pierre (1933), *La formation des noms en grec ancien*, Paris: Champion.
- (1942-1963), *Grammaire homérique*, 1-2, Paris: Klincksieck.
- (1968-1980), *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris: Klincksieck.
- (1984), *Morphologie historique du grec*, Paris: Klincksieck.
- CHD = Hans G. Güterbock, Harry A. Hoffner (red.), *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago: Oriental Institute, 1980-.
- Cheung, Johnny (2007), *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden-Boston: Brill.
- Clackson, James (1994), *The Linguistic Relationship between Armenian and Greek*, Cambridge, MA: Blackwell.
- (2007), *Indo-European Linguistics. An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (red.) (2011), *A Companion to the Latin Language*, Malden: Wiley-Blackwell.
- Collinge, Neville Edgar (1985), *The laws of Indo-European*, Amsterdam-Philadelphia: Benjamins.
- Cooper, Adam I. (2015), *Reconciling Indo-European Syllabification*, Leiden-Boston: Brill.
- Cowgill, Warren (1970), Italic and Celtic Superlatives and the Dialects of Indo-European, in George Cardona, Henry M. Hoenigswald, Alfred Senn (red.), *Indo-European and Indo-Europeans. Papers presented at the third Indo-European conference at the University of Pennsylvania*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 113-153.
- (1983), On the prehistory of Celtic passive and deponent inflection, *Ériu* 34, 73-111.
- (2006), The Personal Endings of Thematic Verbs in Indo-European, in Jared Klein (ed.), *The Collected Writings of Warren Cowgill*, Ann Arbor: Beech Stave Press, 535-567.
- Cowgill, Warren, Manfred Mayrhofer (1986), *Indogermanische Grammatik, 1: Einleitung, Lautlehre*, Heidelberg: Winter.
- Dahl, Eystein (2010), *Time, Tense and Aspect in Early Vedic Grammar*, Leiden-Boston: Brill.
- Demiraj, Bardhyl (1997), *Albanische Etymologien*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi.

- Demiraj, Shaban (1993), *Historische Grammatik der albanischen Sprache*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Derksen, Rick (1996), *Metatony in Baltic*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- (2008), *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden: Brill.
  - (2015), *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*, Leiden-Boston: Brill.
- Di Giovine, Paolo (1996), *Studio sul perfetto indoeuropeo 2. La posizione del perfetto all'interno del sistema verbale indoeuropeo*, Roma: Il Calamo.
- Dini, Pietro Umberto (2014), *Prelude to Baltic Linguistics. Earliest Theories about Baltic Languages (16th century)*, Amsterdam: Rodopi.
- Dybo, Vladimir Antonovič (1981), *Slavjanskaja akcentologija*, Moskva: Nauka.
- (2000), *Morfologizovannye paradigmatičeskie akcentnye sistemy: Tipologija i genezis*, Moscow: Jazyki russkoj kul'tury.
- Diels, Paul (1963²), *Altkirchenslavische Grammatik*, Heidelberg: Winter.
- Duhoux, Yves, Anna Morpurgo Davies (2008), *A Companion to Linear B*, Louvain-La-Neuve: Peeters.
- Dumézil, Georges (1952), *Les Dieux indo-européens*, Paris: PUF.
- (1968-1971), *Mythe et Épopée*, 1-3, Paris: Gallimard.
- Dunkel, George E. (1994), The IE Directive, in George E. Dunkel, Gisela Meyer, Salvatore Scarlata, Christian Seidl (red.), *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. Bis 9. Oktober in Zürich*, Wiesbaden: Reichert, 17-36.
- (2014) *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*, 1-2, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Eichner, Heiner (1973), Die Etymologie von heth. *mehur*, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 31, 53-107.
- (1974), Zu Etymologie und Flexion von Vedisch *strī* und *púmān*, *Sprache* 20, 26-42.
  - (1982), *Studien zu den indogermanischen Numeralia: Rekonstruktion des urindogermanischen Formensystems und Dokumentation seiner einzelsprachlichen Vertretung bei den niederen Kardinalia "zwei" bis "fünf"*, Habilitationsschrift, Universität Regensburg.
  - (1985), Das Problem des Ansatzes eines urindogermanischen Numerus „Kollektiv“ („Komprehensiv“), in Bernfried Schlerath, Veronica Rittner (red.), *Grammatische Kategorien, Funktion und Geschichte. Akten der VII. Fachtagung der indogermanischen Gesellschaft, Berlin, 20.-25. Februar 1983*, Wiesbaden: Reichert, 143-169.
  - (1986), Die Akzentuation des Lydischen, *Sprache* 32, 7-21.
- EIEC = James Patrick Mallory, Douglas Q. Adams (red.), *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London: Fitzroy Dearborn, 1997.
- Endzelīns, Jānis (1923), *Lettische Grammatik*, Heidelberg: Winter.
- (1943), *Senprūšu valoda*, Rīgā: Universitātes apgāds.
  - (1948), *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība. [Lietuvių vertimas: *Baltų kalbų garsai ir formos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957. Anglų vertimas: *Comparative phonology and morphology of the Baltic languages*, The Hague-Paris: Mouton, 1971].
- Ernout, Alfred, Antoine Meillet (1967⁴), *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris: Klincksieck.
- ESJS = Eva Havlová (red.), *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha: Academia, 1989-.

- Eska, Joseph (2013), In Defense of Celtic /ϕ/, in Adam I. Cooper, Jeremy Rau, Michael Weiss (red.), *Multi Nominis Grammaticus. Studies in Classical and Indo-European linguistics in honor of Alan J. Nussbaum on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Ann Arbor: Beech Stave, 32-43.
- Euler, Wolfram (1979), *Indoiranisch-griechische Gemeinsamkeiten der Nominalbildung und deren indogermanische Grundlagen*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Evans, Daniel Simon (1964), *A Grammar of Middle Welsh*, Dublin: Institute for Advanced Studies.
- EWAhd = Albert L. Lloyd, Rosemarie Lühr, Otto Springer (red.), *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988-.
- ÉSSJ = Nikolajevič Trubačev Trubachev (red.), *Étimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov*, Maskva: Nauka, 1974-.
- Fellner, Hannes (2006), On the Development of Labiovelars in Tocharian, in Karlene Jones-Bley et al. (red.), *Proceedings of the 17th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, October 27-28, 2005*, Washington: Institute for the Study of Man, 51-65.
- Forssman, Bernhard (1985), Der Imperativ im urindogermanischen Verbalsystem, in Bernfried Schlerath, Veronica Rittner (red.), *Grammatische Kategorien, Funktion und Geschichte. Akten der VII. Fachtagung der indogermanischen Gesellschaft, Berlin, 20.-25. Februar 1983*, Wiesbaden: Reichert, 181-197.
- Forssman, Berthold (2001), *Lettische Grammatik*, Dettelbach: J. H. Röhl.
- Fortson, Benjamin W. (2004), *Indo-European Language and Culture: An introduction*, Oxford: Blackwell.
- Fraenkel, Ernst (1962-1965), *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter.
- Friedrich, Johannes (1952-1966), *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter.
– (1960²), *Hethitische Elementarbuch*, Heidelberg: Winter.
- Frisk, Hjalmar (1961-1970), *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, 1-3, Heidelberg: Winter.
- Fritz, Matthias (2011), *Der Dual im Indogermanischen*, Heidelberg: Winter.
- Gamkrelidze, Tamaz V., Vyacheslav V. Ivanov (1984), *Indoeuropejskij jazyk i indoeuropejcy*, 1-2, Tbilisi: Tbilisi University Press. [Anglų vertimas: *Indo-European and the Indo-Europeans*, 1-2, Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1995].
- García Castillero, Carlos (2000), *La formación del tema de presente primario osco-umbro*, Vitoria-Gasteiz: Universidad del País Vasco.
- García Ramón, José Luís (2000), Indoiranische Wurzelpräsentia und iterativer Verbalcharakter, in Bernhard Forssman, Robert Plath (red.), *Indoarisch, Iranisch and die Indogermanistik. Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 2. bis 5. Oktober 1997 in Erlangen*, Wiesbaden: Reichert, 119-131.
- (2002), Zu Verbalcharakter, morphologischer Aktionsart und Aspekt in der indogermanischen Rekonstruktion, in Heinrich Hettrich, Jeong-Soo Kim (red.), *Indogermanische Syntax. Fragen und Perspektiven*. Wiesbaden: Reichert, 105-136.
- Geldner, Karl Friedrich (1888-96), *Avesta. The Sacred Book of the Parsis*, 1-3, Stuttgart: Kohlhammer.
- Gérard, Robert (2005), *Phonétique et morphologie de la langue lydienne*, Louvain: Peeters.

- Giannakis, Giorgios (1997), *Studies in the syntax and semantics of the reduplicated presents of Homeric Greek and Indo-European*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Gimbutas, Marija (1997), *The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe. Selected Articles from 1952 to 1993*, Washington: Institute for the Study of Man.
- Gippert, Jost (2004), Ein Problem der indogermanischen Pronominalflexion, in Adam Hyllested, Anders Richardt Jørgensen, Jenny Helena Larsson, Thomas Olander (red.), *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMMIV*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 155-165.
- Godel, Robert (1975), *An introduction to the study of Classical Armenian*, Wiesbaden: Reichert.
- Gorbachov, Yaroslav (2007), *Indo-European Origins of the Nasal Inchoative Class in Germanic, Baltic and Slavic*, Cambridge (MA): Harvard Dissertation.
- (2015), The Dual Treatment of *-oi in Slavic Revisited, *Balkanistica* 28, 175-199.
- Gotō, Toshifumi (1987), *Die "I. Präsensklasse" im Vedischen: Untersuchung der vollstufigen thematischen Wurzelpräsentia*, Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- (2013), *Old Indo-Aryan Morphology and its Indo-Iranian Background*, Viena: Östreichische Akademie der Wissenschaften.
- Grassmann, Hermann (1875), *Wörterbuch zum Rig-Veda*, Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Grestenberger, Laura (2014), Zur Funktion des Nominalsuffixes *-i- im Vedischen und Urindogermanischen, in Norbert Oettinger, Thomas Steer (red.), *Das Nomen im Indogermanischen. Morphologie, Substantiv versus Adjektiv, Kollektivum. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 14. bis 16. September 2011 in Erlangen*, Wiesbaden: Reichert, 88-102.
- Griepentrog, Wolfgang (1995), *Die Wurzelnomina des Germanischen und ihre Vorgeschichte*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Haas, Otto (1966), *Die phrygischen Sprachdenkmäler*, Sofia: Académie bulgare des sciences.
- Hackstein, Olav (1993), On the Prehistory of Dual Inflection in the Tocharian Verb, *Sprache* 35, 47-70.
- (2002), Uridg. CH.CC > C.CC, *Historische Sprachforschung* 115, 1-22.
- Hajnal, Ivo (2003), Methodische Vorbemerkungen zu einer Paleolinguistik des Balkanraums, in Alfred Bammesberger, Theo Vennemann (red.), *Languages in Prehistoric Europe*, Heidelberg: Winter, 117-145.
- Hale, Mark (2007), *Historical linguistics: theory and method*, Oxford: Blackwell.
- Hamp, Eric P. (1967), On IE *s after i, u in Baltic, *Baltistica* 3, 7-11.
- Harðarson, Jón Axel (1987), Zum urindogermanischen Kollektivum, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 48, 71-113.
- (1993), *Studien zum urindogermanischen Wurzelaorist und dessen Vertretung im Indoiranischen und Griechischen*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Haudry, Jean (1985²), *Les indo-européens*, Paris: PUF.
- Hawkins, John David (2000), *Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions, Vol. 1, Parts 1-3: Inscriptions of the Iron Age*, Berlin: de Gruyter.
- Heenen, François (2006), *Le désideratif en védique*, Amsterdam: Rodopi.

- Hegedűs, Irén (2012), *The RUKI-rule in Nuristani*, in Benedicte Nielsen Whitehead, Thomas Olander, Birgit Anette Olsen, Jens Elmegård Rasmussen (red.), *The Sound of Indo-European: Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, Copenhagen: Museum Tusulanum, 145-167.
- Heubeck, Alfred et al. (1988-1992), *A Commentary on Homer's Odyssey*, Oxford: Oxford University Press.
- Hill, Eugen (2003), *Untersuchungen zum inneren Sandhi des Indogermanischen: der Zusammenstoß von Dentalplosiven im Indoiranischen, Germanischen, Italischen und Keltischen*, Bremen: Hempen.
- (2007), *Die Aorist-Präsentien des Indoiranischen*, Bremen: Hempen.
  - (2012a), Die Entwicklung von *u vor unsilbischem *i in den indogermanischen Sprachen Nord- und Mitteleuropas: die Stammsuppletion bei u-Adjektiven und das Präsens von "sein", *NOWELE* 64/65, 5-36.
  - (2012b), Hidden sound laws in the inflectional morphology of Proto-Indo-European: A phonological account for the primary first singular of thematic verbs and the instrumental of thematic nouns and adjectives, in Benedicte Nielsen Whitehead, Thomas Olander, Birgit Anette Olsen, Jens Elmegård Rasmussen (red.), *The Sound of Indo-European: Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, Copenhagen: Museum Tusulanum, 169-207.
- von Hinüber, O. (2001²), *Das ältere Mittelindisch im Überblick*, Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Hock, Wolfgang (1995), Die slavischen i-Verben, in Heinrich Hettrich, Wolfgang Hock, Peter-Arnold Mumm, Norbert Oettinger (red.), *Verba et structurae. Festschrift für Klaus Strunk zum 65. Geburtstag*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 73-89.
- (2004-2006), Baltoslavisch. I. Teil: phonologie; II. Teil: Morphonologie, Stammbildung, Flexion; III. Teil: Die baltoslavische Sprachgemeinschaft, Nachträge, *Kratylos* 49, 1-32; 50, 1-39; 51, 1-24.
- Hoffmann, Karl (1967), *Der Injunktiv im Veda*, Heidelberg: Winter.
- (1970), Die Kategoriensystem des indogermanischen Verbums, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 28, 19-41.
- Hoffmann, Karl, Bernhard Forssman (2004²), *Avestische Laut- und Flexionslehre*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Hoffner, Harry A., H. Craig Melchert (2008), *A Grammar of the Hittite Language. Part 1: Reference Grammar. Part 2: Tutorial*, Winona Lake, IN.
- Hollifield, Patrick Henry (1977), *On the System of Conjugation in Indo-European*, Ph.D. Dissertation, Harvard University.
- (1980), The phonological development of final syllables in Germanic, 1, *Sprache* 26, 19-53
- Holthausen, Ferdinand (1934), *Altenglisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter.
- de Hoz, Javier (2010-), *Historia lingüística de la península Ibérica en la antigüedad*, 1-, Madrid: CSIC.
- Humbach, Helmut (1991), *The Gāthās of Zarathustra and the other Old Avestan Texts*, 1-2, Heidelberg: Winter.
- HW² = Johannes Friedrich, Annelies Kammenhuber, Inge Hoffmann, Paula Coticelli-Kurras, *Hethitisches Wörterbuch*², Heidelberg: Winter, 1975-.

- IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 1-2, Bern-Stuttgart: Francke, 1959.
- Illič-Svityč, Vladislav Markovič 1963, *Imennaja akcentuacija v baltijskom i slavjanskom*, Moscow: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR. [Anglų vertimas: *Nominal Accentuation in Baltic and Slavic*, Cambridge (MA)-London: MIT Press, 1979].
- Insler, Stanley (1975), *The Gāthās of Zarathustra*, Teheran-Liège: Brill.
- Yakubovich, Ilya (2010), *Sociolinguistics of the Luvian Languages*, Leiden-Boston: Brill.
- Yoshida, Kazuhiko (1990), *The Hittite Mediopassive Endings in -ri*, Berlin-New York: de Gruyter.
- Jamison, Stephanie (1983), *Function and Form in the áya-Formations of the Rig Veda and Atharva Veda*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jasanoff, Jay H. (1978), *Stative and Middle in Indo-European*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (1983), A Rule of Final Syllables in Slavic, *Journal of Indo-European Studies* 11, 139-149.
  - (1989), Old Irish *bé* "woman", *Ériu* 40, 135-141.
  - (1998), The thematic conjugation revisited, in Jay Jasanoff, H. Craig Melchert, Lisi Olivier (red.), *Mír Curad: Studies in Honor of Calvert Watkins*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 301-316.
  - (2003), *Hittite and the Indo-European Verb*, Oxford: Oxford University Press.
  - (2004), Acute vs. circumflex: some notes on PIE and post-PIE prosodic phonology, in Adam Hyllested, Anders Richardt Jørgensen, Jenny Helena Larsson, Thomas Olander (red.), *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMMIV*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 247-255.
  - (2009a), **-bhi*, **-bhis*, **-ōis*: following the trail of the PIE instrumental plural, in Jens Elmegård Rasmussen, Thomas Olander (red.), *Internal Reconstruction in Indo-European: methods, results, and problems. Section Papers from the XVI International Conference on Historical Linguistics, University of Copenhagen, 11th-15th August, 2003*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 137-149.
  - (2009b), Notes on the Internal History of the PIE Optative, in Kazuhiko Yoshida, Brent Vine (red.), *East and West. Papers in Indo-European Studies*, Bremen: Hempen, 47-78.
  - (2011), Balto-Slavic Mobility as an Indo-European Problem, in Roman Sukač (ed.), *From Present to Past and Back. Papers on Baltic and Slavic Accentology*, Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang, 52-74.
  - (2014), A note on the Slavic genitive plural, in David Birnbaum, Michael S. Flier, Cynthia M. Vakareliyska (red.), *Philology broad and deep: In memoriam Horace G. Lunt*, Bloomington, IN: Slavica, 143-150.
- Johnsen, Sverre Stausland (2009), The development of voiced labiovelars in Germanic, in Stephanie Jamison, Craig Melchert, Brent Vine (red.), *Proceedings of the 20th Annual UCLA Indo-European Conference*, Bremen: Hempen, 197-211.
- Jordán Cólera, Carlos (2004), *Celtibérico*, Zaragoza: Monografías de filología griega.
- Joseph, Brian D., Richard D. Janda (red.) (2003), *The handbook of historical linguistics*, Oxford: Blackwell.
- Joseph, Brian D., Rex Wallace, Latin *sum* / Oscan *súm*, *sim*, *esum*, *American Journal of Philology* 108, 675-693.

- Karaliūnas, Simas (1966), K voprosu ob i.-e. *s posle i, u v litovskom jazyke, *Baltistica* 1, 113-126.
- Karulis, Konstantīns (1992), *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Riga: Avots.
- Katičić, Radoslav (1976), *Ancient Languages of the Balkans*, The Hague: Morton.
- Kazlauskas, Jonas (1968), *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- Keydana, Götz (2014), Ablaut in indogermanischen Primärnomina: Die hysterokinetischen Stämme, in Norbert Oettinger, Thomas Steer (red.), *Das Nomen im Indogermanischen. Morphologie, Substantiv versus Adjektiv, Kollektivum. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 14. bis 16. September 2011 in Erlangen*, Wiesbaden: Reichert, 113-128.
- Kellens, Jean (1984), *Le verbe avestique*, Wiesbaden: Reichert.
- Kellens, Jean, Eric Pirart (1988-1991), *Les textes vieil-avestiques*, 1-3, Wiesbaden: Reichert.
- Keller, Madeleine (1992), *Les verbes latins à infectum en -sc-: étude morphologique à partir des formations attestées dès l'époque préclassique*, Leuven: Peeters.
- Kent, Roland G. (1953), *Old Persian*, New Haven: American Oriental Society.
- Kim, Ronald (1999), The Development of Labiovelars in Tocharian: A Closer Look, *Tocharian and Indo-European Studies* 8, 139-188.
- (2001), Tocharian B *śem* ≈ Lat. *vēnit*? Szemerényi's Law and *ē in PIE Root Aorists, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 61, 119-147.
  - (2012a), The Indo-European, Anatolian, and Tocharian "Secondary" Cases in Typological Perspective, in Adam I. Cooper, Jeremy Rau, Michael Weiss (red.), *Multi Nominis Grammaticus. Studies in Classical and Indo-European linguistics in honor of Alan J. Nussbaum on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Ann Arbor: Beech Stave, 121-142.
  - (2012b), The PIE thematic animate accusative plural revisited, in Roman Sukač, Ondřej Šefčík (red.), *The Sound of Indo-European 2: Papers on Indo-European Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, München: Lincom, 144-158.
  - (2015), An explosive etymology, *Tocharian and Indo-European Studies* 16, 25-50.
- Kimball, Sara E. (1999), *Hittite Historical Phonology*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Kirk, Geoffrey et al. (1985-1993), *The Iliad: A Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Klein, Jared (1992), *On Verbal Accentuation in the Rigveda*, New Haven: American Oriental Society.
- Klingenschmitt, Gert (1978), Zum Ablaut des indogermanischen Kausativs, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 92, 1-13.
- (1982), *Das altarmenische Verbum*, Wiesbaden: Harrassowitz.
  - (1992), Die lateinische Nominalflexion, in Oswald Panagl, Thomas Krisch (red.), *Latein und Indogermanisch. Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft, Salzburg, 23.-26. September 1986*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 89-135.
- Kloekhorst, Alwin (2006a), Čop's law in Luwian revisited, *Sprache* 46, 131-136.
- (2006b), Initial Laryngeals in Anatolian, *Historische Sprachforschungen* 119, 77-108.
  - (2008), *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden: Brill.
  - (2014a), *Accent in Hittite. A Study in Plene Spelling, Consonant Gradation, Clitics, and Metrics*, Wiesbaden: Harrassowitz.

- (2014b), Proto-Indo-European „thorn“-clusters, *Historische Sprachforschungen* 127, 43-67.
- Kluge, Friedrich (2011²⁵), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin: de Gruyter.
- Koch, Christoph (1990), *Das morphologische System des altkirchenslavischen Verbums*, 1-2, München: Fink.
- Kortlandt, Frederik (2009), *Baltica & Balto-Slavica*, Amsterdam-New York: Rodopi.
- (2011), *Selected writings on Slavic and general linguistics*, Amsterdam-New York: Rodopi.
- Krahe, Hans, Wolfgang Meid (1967-1969), *Germanische Sprachwissenschaft*, 1-3, Berlin: de Gruyter.
- Krause, Wolfgang, Werner Thomas (1960), *Tocharisches Elementarbuch*, Heidelberg: Winter.
- Kroonen, Guus (2011), *The Proto-Germanic n-stems: a study in diachronic morphophonology*, Amsterdam-New York: Rodopi.
- (2013), *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Leiden-Boston: Brill.
- Kuiper, Franciscus Bernardus Jacobus (1942), *Notes on Vedic Noun-inflexion*, Amsterdam: Rodopi.
- Kulikov, Leonid (2012), *The Vedic -ya-presents. Passives and intransitivity in Old Indo-Aryan*, Amsterdam-New York: Rodopi.
- Kümmel, Martin (1996), *Stativ und Passivaorist im Indoiranischen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- (1998), Wurzelpräsens neben Wurzelaorist im Indogermanischen, *Historische Sprachforschung* 118, 191-208.
- (2000), *Das Perfekt im Indoiranischen*, Wiesbaden: Reichert.
- (2012), Typology and reconstruction. The consonants and vowels of Proto-Indo-European, in Benedicte Nielsen Whitehead, Thomas Olander, Birgit Anette Olsen, Jens Elmegård Rasmussen (red.), *The Sound of Indo-European: Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, Copenhagen: Museum Tusulanum, 291-329.
- (2013), Zur Endung des Genitivs Plural im Indoiranischen und Indogermanischen, *Indogermanische Forschungen* 118, 193-211.
- (2014), Zum “proterokinetischen” Ablaut, in Norbert Oettinger, Thomas Steer (red.), *Das Nomen im Indogermanischen. Morphologie, Substantiv versus Adjektiv, Kollektivum. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 14. bis 16. September 2011 in Erlangen*, Wiesbaden: Reichert, 164-179.
- Kuryłowicz, Jerzy (1956), *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- (1964), *The inflectional categories of Indo-European*, Heidelberg: Winter.
- Lambert, Pierre-Yves (2003²), *La langue gauloise*, Paris: Errance.
- Larsson, Jenny Helena (2001), Proto-Indo-European Root Nouns in the Baltic Languages, in Martin E. Huld et al. (red.), *Proceedings of the 12th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles May 26-28, 2000*, Washington: Institute for the Study of Man, 50-64.
- Lehmann, Winfred P. (1951), The distribution of Proto-Indo-European /r/, *Language* 27, 13-17.
- (1986), *A Gothic etymological dictionary*, Leiden: Brill.
- (1993), *Theoretical bases of Indo-European linguistics*, London-New York: Routledge.

- LEIA = Vendryes, Jean, Édouard de Bachellery, Pierre-Yves Lambert (1959-), *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Dublin: Institute for Advanced Studies.
- Lejeune, Michel (1972²), *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Paris: Klincksieck.
- (1974), *Manuel de la langue vénète*, Heidelberg: Winter.
- Leumann, Manu (1977²), *Lateinische Grammatik, vol. 1: Lateinische Laut- und Formenlehre*, München: Beck.
- Lewis, Henry, Holger Pedersen (1961), *A Concise Comparative Celtic Grammar*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lindeman, Fredrik Otto (1965), La loi de Sievers et le début du mot en indo-européen, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 20, 38-108.
- (1997), *Introduction to the “Laryngeal Theory”*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Lipp, Reiner (2009), *Die indogermanischen und einzelsprachlichen Palatale im Indoiranischen*, 1-2, Heidelberg: Winter.
- LIV = *Lexicon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix, Wiesbaden: Reichert, 2001.
- Lubotsky, Alexander (1988), *The system of nominal accentuation in Sanskrit and Indo-European*, Leiden-Boston: Brill.
- (1989), Against a PIE phoneme *a, in Theo Vennemann (red.), *The New Sound of Indo-European*, Berlin-New York: de Gruyter, 53-66.
- Luraghi, Silvia (2010), *Linguistique historique et indo-européenne*, Leuven: Peeters.
- MacDonell, Arthur Anthony (1910), *Vedic Grammar*, Strassburg: K. J. Trübner.
- (1916), *A Vedic Grammar for Students*, Oxford: Clarendon Press.
- (1917), *A Vedic Reader for Students*, Oxford: Clarendon.
- Mallory, James Patrick (1989), *In search of the Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth*. London: Thames and Hudson.
- Mallory, James Patrick, Douglas Q. Adams (2006), *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.
- Malzahn, Melanie (red.) (2007), *Instrumenta Tocharica*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- (2010), *The Tocharian Verbal System*, Leiden: Brill.
- Mayrhofer, Manfred (1986), *Indogermanische Grammatik I/2. Lautlehre. Segmentale Phonologie des Indogermanischen*, Heidelberg: Winter.
- (1989), Vorgeschichte der iranischen Sprachen; Uriranisch, in Schmitt (red.), 4-24.
- (2004), *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Bechtel*, Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- (2005), *Die Fortsetzung der indogermanischen Laryngale im Indo-Iranischen*, Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Mayrhofer EWAia = Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, 1-3, Heidelberg: Winter, 1986-2001.
- Mayrhofer KEWA = *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*, 1-4, Heidelberg: Winter, 1956-1980.
- Martínez, Javier, Michiel de Vaan (2014), *Introduction to Avestan*, Leiden-Boston: Brill.

- Martirosyan, Hrach K. (2009), *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*, Leiden-Boston: Brill.
- Matasović, Ranko (2004a), *Gender in Indo-European*, Heidelberg: Winter.
- (2004b), The Proto-Indo-European syllabic resonants in Balto-Slavic, *Indogermanische Forschungen* 109, 337–354.
- (2009), *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Leiden-Boston: Brill.
- Matzinger, Joachim (2005), Phrygisch und Armenisch, in Gerhard Meiser, Olav Hackstein (red.), *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanische Gesellschaft, 17.-23. September 2000, Halle an der Saale*, Wiesbaden: Reichert, 375–394.
- Mažiulis, Vytautas (1970), *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)*, Vilnius: Mintis.
- (1988–1997), *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, 1–4, Vilnius: Mokslas.
- (2004), *Prūsų kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- (2013), *Prūsų kalbos etimologijos žodynas. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- McCone, Kim (1991), *The Indo-European Origins of the Old Irish Nasal Presents, Subjunctives and Futures*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (1996), *Towards a Relative Chronology of Ancient and Medieval Celtic Sound Change*, Maynooth: Department of Old Irish, St. Patrick's College.
- ME = Karl Mühlentach, Jānis Endzelins, *Latviešu valodas vārdnīca. Lettisch-Deutsches Wörterbuch*, 1–4, Rīga: Izglītības ministrija; Kultūras fonds, 1923–1932
- Meier-Brügger, Michael (2000), *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin-New York: de Gruyter. [Anglų vertimas: *Indo-European Linguistics*, Berlin-New York: de Gruyter, 2003].
- Meillet, Antoine (1922²), *Les dialectes indo-européens*, Paris: Champion.
- (1936), *Esquisse d'une grammaire comparée de l'Arménien Classique*, Wien: Mékhitharistes.
- (1937⁸), *Introduction à l'Étude Comparative des Langues Indo-Européennes*, Paris: Hachette.
- Meillet, Antoine, Jean Vendryes (1960³), *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris: Champion.
- Meiser, Gerhard (1986), *Lautgeschichte der umbrischen Sprache*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (1993), Zur Funktion des Nasalpräsen im Urindogermanischen, in G. Meiser (red.), *Indogermanica et Italica. Festschrift für H. Rix*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 280–313.
- (1998), *Historische Laut- und Formenlehre der Lateinischen Sprache*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- (2003), *Veni Vidi Vici. Die Vorgeschichte des lateinischen Perfektsystems*. München: C. H. Beck.
- (2009), Zur Typologie des urindogermanischen Mediums, in Rosemarie Lühr, Sabine Ziegler (red.), *Protolanguage and Prehistory. Akten der XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, vom 11. bis 15. Oktober 2004 in Krakau*, Wiesbaden: Reichert, 318–334.
- Meissner, Torsten (2006), *s-stem nouns and adjectives in Greek and Proto-Indo-European*, Oxford: Oxford University Press.

- Melchert, H. Craig (1992), *Relative Chronology and Anatolian: The Vowel System*, in R. Beekes, A. Lubotsky, J. Weitenberg (red.), *Rekonstruktion und relative Chronologie. Akten der VIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Leiden, 31. August–4. September 1987*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 41–53.
- (1993), *Cuneiform Luvian Lexicon*, Chapel Hill: self-published.
  - (1994), *Anatolian Historical Phonology*, Amsterdam: Rodopi.
  - (2003), PIE „thorn“ in Cuneiform Luvian?, in Karlene Jones Bley et al. (red.), *Proceedings of the 14th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, November 8–9, 2002*, Washington: Institute for the Study of Man, 145–161.
  - (red.) (2003), *The Luwians*, Leiden–Boston, Brill.
  - (2004), *A Dictionary of the Lycian language*, Ann Arbor: Beech Stave.
  - (2012a), Luvo-Lycian Dorsal Stops Revisited, in Roman Sukač, Ondřej Šefčík (red.), *The Sound of Indo-European 2: Papers on Indo-European Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, München: Lincom, 206–218.
  - (2012b), Genitive case and possessive adjective in Anatolian, in Vincenzo Orioles (red.), *Per Roberto Gusmani: studi in ricordo, 2: Linguistica storica e teorica, 1*, Udine: Forum, 273–286.
  - (2012c), Hittite *hi*-Verbs of the Type *-āC₁i*, *-aC₁C₁anzi*, *Indogermanische Forschungen* 117, 173–185.
  - (2015), The Tocharian *s*-preterite, in Melanie Malzahn, Michaël Peyrot, Hannes Fellner, Theresa-Susanna Illés (red.), *Tocharian Texts in Context. International Conference on Tocharian Manuscripts and Silk Road Culture, Vienna, June 25–29th, 2013*, Bremen: Hempen, 127–135.
  - (spausdinamas), The Position of Anatolian, in Michael Weiss, Andrew Garrett (red.), *Handbook of Indo-European Studies*. Prieiga internete: <http://www.linguistics.ucla.edu/people/Melchert/The%20Position%20of%20AnatolianRevised3.pdf>
- Melchert, H. Craig, Oettinger, Norbert (2009), Ablativ und Instrumental im Hethitischen und Indogermanischen, *Incontri Linguistici* 32, 53–73.
- Morpurgo Davies, Anna (1982/83), Dentals, rhoticism and verbal endings in the Luwian languages, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 96, 245–270.
- (1998), *Nineteenth-Century Linguistics*, London: Longman.
- Müller, Stefan (2007), *Zum Germanischen aus laryngaltheoretischer Sicht*, Berlin-New York: de Gruyter.
- Narten, Johanna (1964), *Die sigmatischen Aoriste im Veda*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- (1968), Zum “proterodynamischen” Wurzelpräsens, in J. Heesterman et al. (red.), *Pratidānam: Indian, Iranian and Indo-European Studies Presented to Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper on his Sixtieth Birthday*, The Hague: Mouton, 9–19.
  - (1986), *Der Yasna Haptaṅhāiti*, Wiesbaden: Reichert.
- Neri, Sergio (2003), *I sostantivi in -u del gotico*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (2012), Zum indogermanischen Wort für ‘Hand’, in Adam I. Cooper, Jeremy Rau, Michael Weiss (red.), *Multi Nominis Grammaticus: Studies in Classical and Indo-European linguistics in honor of Alan J. Nussbaum on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Ann Arbor–New York: Beech Stave Press, 185–205.

- Neri, Sergio, Roland Schuhmann (red.) (2014), *Studies on the Collective and Feminine in Indo-European from a Diachronic and Typological Perspective*, Leiden-Boston: Brill.
- Neu, Erich (1968a), *Interpretation der hethitischen mediopassiven Verbalformen*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- (1968b), *Das hethitische Mediopassiv und seine indogermanischen Grundlagen*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- (1980), *Studien zum endungslosen "Lokativ" des Hethitischen*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Nikolaev, Alexander (2009), The Germanic word for “sword” and delocative derivation in Proto-Indo-European, *Journal of Indo-European Studies* 37, 461-488.
- NIL = Dagmar S. Wodtko, Britta Irslinger, Carolin Schneider, *Nomina im Indogermanischen Lexicon*, Heidelberg: Winter, 2008.
- Nooten, Gary, Barend van Holland (1994), *Rig Veda: A Metrically Restored Text with an Introduction and Notes*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Noreen, Adolf (1923⁴), *Altislandische und altnorwegische Grammatik*, Halle: Niemeyer.
- Nussbaum, Alan J. (1986), *Head and Horn in Indo-European*, Berlin-New York: de Gruyter.
- (1997), The “Saussure Effect” in Latin and Italic, in Alexander Lubotsky (red.), *Sound Law and Analogy. Papers in honor of Robert S. P. Beekes on the occasion of his 60th birthday*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi, 181-203.
- (2010), PIE *-Cmn-* and Greek τρᾶνής „clear“, in Ronald Kim, Norbert Oettinger, Elisabeth Rieken, Michael Weiss (red.), *Ex Anatolia Lux. Anatolian and Indo-European studies in honor of H. Craig Melchert on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Ann Arbor-New York: Beech Stave, 269-277.
- Oettinger, Norbert (1976), Der indogermanische Stativ, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 34, 109-149.
- (1979), *Die Stammbildung des hethitischen Verbums*, Nürnberg: Hans Carl.
- (1988), Der indogermanische Nominativ Dual aus laryngalistischer Sicht, in Alfred Bammesberger (red.), *Die Laryngalthorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems*, Heidelberg: Winter, 355-359.
- (1997), Grundsätzliche Überlegungen zum Nordwest-Indogermanischen, *Incontri Linguistici* 20, 93-111.
- (2003), Neuerungen in Lexikon und Wortbildung des Nordwest-Indogermanischen, in Alfred Bammesberger, Theo Vennemann (red.), *Languages in Prehistoric Europe*, Heidelberg: Winter, 183-193.
- Olander, Thomas (2009), *Balto-Slavic accentual mobility*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- (2012), Proto-Indo-European **-os* in Slavic, *Russian Linguistics* 36, 319-341.
- (2015), *Proto-Slavic Inflectional Morphology. A Comparative Handbook*, Leiden-Boston: Brill.
- Olsen, Birgit Anette (1999), *The Noun in Biblical Armenian: Origin and Word-Formation*, Berlin: de Gruyter.
- (2010), *Derivation and composition. Two studies in Indo-European word formation*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Orel, Vladimir (2000), *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language*, Leiden: Brill.
- (2003), *A Handbook of Germanic Etymology*, Leiden-Boston: Brill.

- Patri, Sylvain (2005), Observations sur la loi de Winter, *Historische Sprachforschung* 118, 269-293.
- Pedersen, Holger (1910-1913), *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, 1-2, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- (1926), *La cinquième déclinaison latine*, København: A. F. Høst.
  - (1962²), *The discovery of language: Linguistic science in the nineteenth century*, Bloomington: Indiana University Press.
- Peters, Martin (1980), *Untersuchungen zur Vertretung der indogermanischen Laryngale im Griechischen*, Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften
- (1999), Ein tiefes Problem, in Heiner Eichner, Hans Christian Luschützky (red.), *Compositiones Indogermanicae in memoriam Jochem Schindler*, Praga: Enigma Corporation, 447-456.
- Petit, Daniel (2010), *Untersuchungen zu den Baltischen Sprachen*, Leiden-Boston: Brill.
- Pinault, Georges-Jean (1982), A neglected phonetic law: The reduction of the Indo-European laryngeals in internal syllables before yod, in Anders Ahlqvist (red.), *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, 265-272.
- (1989), Introduction au Tokharien, *LALIES* 7, 1-224.
  - (2008), *Chestomatie tokharienne*, Leuven: Peeters.
- Polomé, Edgar (1965) The Laryngeal Theory so far: A Critical Bibliographical Survey, in Werner Winter (red.), *Evidence for laryngeals*, London-The Hague-Paris: Mouton, 9-78.
- Porzig, Walter (1954), *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets*, Heidelberg: Winter.
- Praust, Karl (2003), A Missing Link of PIE Reconstruction: The Injunctive of *H₁es- "to be", in Karlene Jones Bley et al. (red.), *Proceedings of the 14th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, November 8-9, 2002*, Washington: Institute for the Study of Man, 112-144.
- (2004), Zur historischen Beurteilung von griech. κλίνω, der altindischen 9. Präsensklasse und zur Frage grundsprachlicher „ni-Präsentien“, in Peter Anreiter, Marialuise Haslinger, Heinz Dieter Pohl (red.), *Artes et Scientiae. Festschrift für Ralf-Peter Ritter zum 65. Geburtstag*, Wien: Praesens, 369-390.
- Probert, Philomen (2006), *Ancient Greek Accentuation*, Oxford: Oxford University Press.
- Prokosch, Edward (1939), *A Comparative Germanic Grammar*, Philadelphia: Linguistic Society of America.
- Pronk, Tijmen (2012), Proto-Indo-European long vowels and Balto-Slavic accentuation, *Baltistica* 47, 205-247.
- Prosdocimi, Aldo Luigi (red.) (1978), *Popoli e civiltà dell'Italia antica. Vol. 6: Lingue e dialetti*, Roma: Biblioteca di Storia Patria.
- Puhvel, Jaan (1984-), *Hittite etymological dictionary*, Berlin: de Gruyter.
- Puhvel, Jaan (1987), *Comparative mythology*, Baltimore-London: John Hopkins University Press. [Lietuvių vertimas: *Lyginamoji mitologija*, Vilnius: LLTI, 2001].
- Ramat, Paolo, Anna Giacalone Ramat (red.) (1998), *The Indo-European Languages*, New York: Routledge.
- Rasmussen, Jens Elmegård (1989), *Studien zur Morphophonemik der indogermanischen Grundsprache*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.

- (2003), The marker of the animate dual in Indo-European, in Karlene Jones Bley et al. (red.), *Proceedings of the Fourteenth Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, November 8-9, 2002*, Washington: Institute for the Study of Man, 83-95.
- Rau, Jeremy (2009), *Indo-European Nominal Morphology: The Decads and the Caland System*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (2012), Notes on State-Oriented Verbal Roots, the Caland System, and Primary Verb Morphology in Indo-Iranian and Indo-European, in Adam I. Cooper, Jeremy Rau, Michael Weiss (red.), *Multi Nominis Grammaticus. Studies in Classical and Indo-European linguistics in honor of Alan J. Nussbaum on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Ann Arbor: Beech Stave, 255-273.
- (2014), The History of the Indo-European Primary Comparative, in Norbert Oettinger, Thomas Steer (red.), *Das Nomen im Indogermanischen. Morphologie, Substantiv versus Adjektiv, Kollektivum. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 14. bis 16. September 2011 in Erlangen*, Wiesbaden: Reichert, 327-341.
- Reichelt, Hans (1909), *Awestisches Elementarbuch*, Heidelberg: Winter.
- Renfrew, Colin (1987), *Archaeology and Language. The Puzzle of the Indo-European Origins*, London: Jonathan Cape.
- Rieken, Elisabeth (1999), *Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ringe, Don (1996), *On the Chronology of Sound Changes in Tocharian. Vol. 1: From Proto-Indo-European to Proto-Tocharian*. New Haven: American Oriental Society.
- (1997), On the origin of 3pl. imperative -vrov, in Douglas Q. Adams (red.), *Festschrift for Eric Hamp*, Vol. 2, Washington: Institute for the Study of Man, 129-143.
- (2000), Tocharian Class II Presents and Subjunctives and the Reconstruction of the Proto-Indo-European Verb, *Tocharian and Indo-European Studies* 9, 121-142.
- (2006), *A History of English, Volume 1: From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*, Oxford: Oxford University Press.
- (2010), „Thorn“ Clusters and Indo-European Subgrouping, in Ronald Kim, Norbert Oettinger, Elisabeth Rieken, Michael Weiss (red.), *Ex Anatolia Lux. Anatolian and Indo-European studies in honor of H. Craig Melchert on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Ann Arbor-New York: Beech Stave, 330-338
- Ringe, Don, Tandy Warnow, Ann Taylor, Alexander Michailov, Libby Levison (1998), Computational Cladistics and the Position of Tocharian, in Victor H. Mair (red.), *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*, Washington: Institute for the Study of Man, 391-414.
- Ringe, Don, Tandy Warnow, Ann Taylor (2002), Indo-European and computational cladistics, *Transactions of the Philological Society* 100, 59-129.
- Ringe, Don, Joseph F. Eska (2013), *Historical linguistics: toward a twenty-first century reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rinkevičius, Vytautas (2015a), *Prūsistikos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- (2015b), *Baltų ir slavų kalbų kirčiavimo istorija*, 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Risch, Ernst (1974²), *Wortbildung der homerischen Sprache*, Berlin-New York: de Gruyter.

- (1982), Ein Problem des griechischen Verbalparadigmas: Die verschiedenen Formen der 3. Person Plural, in Johann Tischler (red.), *Serta Indogermanica: Festschrift für Günter Neumann zum 60. Geburtstag*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 321-334.
- Rix, Helmut (1969), Anlautender Laryngal vor Liquida oder Nasalis sonans im Griechischen, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 27, 79-110.
- (1988), The Proto-Indo-European Middle: content, forms and origin, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 49, 101-119.
- (1992²), *Historische Grammatik des Griechischen*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- (2002), *Sabellische Texte*, Wiesbaden: Winter.
- Rosinas, Albertas (2005), *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema. Sinchronija ir diachronija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ruipérez, Martín S. (1954), *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo*, Salamanca: CSIC.
- Sabaliauskas, Algirdas (1979-2012), *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, 1-3, Vilnius: Mokslo; Lietuvių kalbos institutas.
- Salmons, Joseph C. (1993), *The Glottalic Theory. Survey and Synthesis*, Washington: Institute for the Study of Man.
- Sandell, Ryan (2011), The Morphophonology of Reduplicated Presents in Vedic and Indo-European, in Stephanie Jamison, Craig Melchert, Brent Vine (red.), *Proceedings of the 22nd Annual UCLA Indo-European Conference*, Bremen: Hempen, 223-254.
- Saussure, Ferdinand de (1879), *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Leipzig: Teubner.
- Schaefer, Christiane (1994), *Das Intensivum im Vedischen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Schaeken, Jos, Henrik Birnbaum (1997), *Das altkirchenslavische Wort. Bildung – Bedeutung – Herleitung*, München: Otto Sagner.
- (1999), *Die altkirchenslavische Schriftkultur*, München: Otto Sagner.
- Schaffner, Stefan (2001), *Das Vernesche Gesetz und der innerparadigmatische grammatische Wechsel des Urgermanischen im Nominalbereich*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Schindler, Jochem (1967a), Das idg. Wort für „Erde“ und die dentalen Spiranten, *Sprache* 13, 191-205.
- (1967b), Zu hethitisch *nekuz*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 81, 190-303.
- (1972a), *Das Wurzelnomen im Arischen und Griechischen*, Dissertation Würzburg.
- (1972b), L’apophonie des noms-racines en indo-européen, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 67, 31-68.
- (1973), Bemerkungen zur Herkunft der idg. Diphthongstämme und zu den Eigentümlichkeiten ihrer Kasusformen, *Sprache* 19, 148-157.
- (1975a), L’apophonie des thèmes indo-européens en *-r/n*, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 70, 1-10.
- (1975b), Zum Ablaut der neutralen *s*-Stämme des Indogermanischen, in Helmut Rix (red.), *Flexion und Wortbildung. Akten der V. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft*, Weisbaden: Reichert, 259-267.
- (1977a), A thorny problem, *Sprache* 23, 25-35.
- (1977b), Notizen zum Sieverschen Gesetz, *Sprache* 23, 56-65.

- (1994), *Alte und neue Fragen zum indogermanischen Nomen (Erweitertes Handout)*, in Jens Elmegård Rasmussen (red.), *In Honorem Holger Pedersen: Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 25. bis 28. März 1993 in Kopenhagen*, Wiesbaden: Reichert, 397–400.
- Schmidt, Johannes (1889), *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra*, Weimar: H. Böhlau.
- Schmitt, Rüdiger (1967), *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- (red.) (1968), *Indogermanische Dichtersprache*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- (1981), *Grammatik des Klassisch-Armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (red.) (1989), *Compendium Linguarum Iranicarum*, Wiesbaden: Reichert.
- Schmitt-Brandt, Robert (1998), *Einführung in die Indogermanistik*, Tübingen-Basel: Francke.
- Schrijver, Peter (1991), *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- (2003), *Early developments of the vowel systems of North-West Germanic and Saami*, in Alfred Bammesberger, Theo Vennemann (red.), *Languages in Prehistoric Europe*, Heidelberg: Winter, 195–226.
- Schumacher, Stefan (2004), *Die keltischen Primärverben. Ein vergleichendes, etymologisches und morphologisches Lexicon*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Schumacher, Stefan, Joachim Matzinger (2014), *Die Verben des Altalbanischen. Belegwörterbuch, Vorgeschichte und Etymologie*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Schwyzler, Eduard, Albert Debrunner (1939), *Griechische Grammatik*, 1-2, München: Beck.
- Seebold, Elmar (1967), *Die Vertretung von idg. *g^{wh} im Germanischen*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 81, 104–133.
- (1970), *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*, The Hague: Mouton.
- (1972), *Das System der indogermanischen Halbvokale*, Heidelberg: Winter.
- Sergent, Bernard (1995), *Les indo-européens. Histoire, langues, mythes*, Paris: Payot.
- Shevelov, George Y. (1964), *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*, Heidelberg: Winter.
- Sihler, Andrew L. (1995), *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York-Oxford: Oxford University Press.
- Simone, Carlo De, Simona Marchesini (2002), *Monumenta Linguae Messapicae*, 1-2, Wiesbaden: Reichert.
- Sławski, Franciszek (red.) (1974-), *Słownik prasłowiański*, Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- Smoczyński, Wojciech (2005), *Lexicon der Altpreussischen Verben*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- (2006), *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- (2007), *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Southern, Mark (1999), *Sub-grammatical survival. Indo-European s-mobile and its regeneration in Germanic*, Washington: Institute for the Study of Man.

- Specht, Franz (1944), *Der Ursprung der Indogermanischen Deklination*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Stang, Christian (1942), *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo: Dybwad.
- (1957), *Slavonic accentuation*, Oslo: Universitetsforlaget.
  - (1965), Indo-européen *g^wōm, *d(i)īēm, in Jan Safarewicz, Franciszek Sławski (red.), *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 292-296.
  - (1966), *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo: Universitetsforlaget.
  - (1972), *Lexikalische Sonderüberstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Starke, Frank (1985), *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- StBoT = *Studien zu den Boğazköy Texten*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1965-.
- Steer, Thomas (2015), *Amphikinese und Amphigenese*, Wiesbaden: Reichert.
- Stifter, David (2006), *Sengoídelc. Old Irish for Beginners*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Stiles, Patrik (1988), Gothic Nominative Singular brōþar “Brother” and the Reflexes of Indo-European Long Vowels in the Final Syllables of Germanic Polysyllables, *Transactions of the Philological Society* 86, 115-143.
- Strunk, Klaus (1967), *Nasalpräsentien und Aoriste*, Heidelberg: Winter.
- (1994), Relative Chronology and Indo-European Verb-System: The Case of Present- and Aorist-Stems, *Journal of Indo-European Studies* 22, 417-434.
- Stuart-Smith, Jane (2004), *Phonetics and Philology. Sound Change in Italic*, Oxford: Oxford University Press.
- Stüber, Karin (1998), *The historical morphology of n-stems in Celtic*, Maynooth: Department of Old Irish, St. Patrick’s College.
- (2002), *Die primären s-Stämme des Indogermanischen*, Wiesbaden: Reichert.
- Szemerényi, Oswald, *Introduction to Indo-European Linguistics*, Oxford: Clarendon Press, 1996. [Papildytas anglų vertimas iš: *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970, 1980², 1989³, 1991⁴].
- Ternes, Elmar (red.) (2011), *Brythonic Celtic – Britannisches Keltisch. From Medieval British to Modern Breton*, Bremen: Hempen.
- THeth = *Texte der Hethiter*, Heidelberg: Winter, 1971-.
- Thumb, Albert, Richard Hauschild (1959), *Handbuch des Sanskrit*, Heidelberg Winter.
- Thurneysen, Rudolf (1946), *A Grammar of Old Irish*, Dublin: Institute for Advanced Studies.
- Tichy, Eva (1995), *Die Nomina agentis auf -tar- im Vedischen*, Heidelberg: Winter.
- (2000), *Indogermanistisches Grundwissen*, Bremen: Hempen.
  - (2006), *Der Konjunktiv und seine Nachbarkategorien. Studien zum indogermanischen Verbum, ausgehend von der älteren vedischen Prosa*, Bremen: Hempen.
- Tischler, Johann (1977-), *Hethitisches etymologisches Glossar*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Toporov, Vladimir N. (1975-), *Prusskij jazyk: slovar’. I-V*, Maskva: Nauka.
- Trautmann, Reinhold (1923), *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Tremblay, Xavier (2003), *La déclinaison des noms de parenté indo-européens en -ter-*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck.

- (2004), Die Ablautstufe des Lokativs der akrostatischen Nomina, in Adam Hyllested, Anders Richardt Jørgensen, Jenny Helena Larsson, Thomas Olander (red.), *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMMIV*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 573-589.
- (2005), Iranian Historical Linguistics in the Twentieth Century, *UCLA Indo-European Studies Bulletin* 11(1), 1-23.
- Þórhallsdóttir, Guðrún (1993), *The Development of Intervocalic *j in Proto-Germanic*, PhD dissertation, Cornell.
- Untermann, Jürgen (1999), *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg: Winter.
- de Vaan, Michiel (2003), *The Avestan Vowels*, Amsterdam-New York : Rodopi.
- (2008), *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden-Boston: Brill.
- Vaillant, André (1950-1977), *Grammaire comparée des langues slaves*, 1-5, Lyon: IAC, Paris: Klincksieck.
- (1964²), *Manuel du Vieux Slave*, 1-2, Paris: Institut d'Études slaves.
- Vasmer, Max (1953-1958), *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter.
- Vermeer, Willem R. (2014), Early Slavic dialect differences involving the consonant system, in *Dutch Contributions to the Fifteenth International Congress of Slavists*, Amsterdam-New York: Rodopi, 181-227.
- Vetter, Emil (1953), *Handbuch der italischen Dialekte*, 1, Heidelberg: Winter.
- Vijūnas, Aurelijus (2009), *The Indo-European primary t-stems*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck.
- Villanueva Svensson, Miguel (2011), Indo-European long vowels in Balto-Slavic, *Baltistica* 46, 5-38.
- (2012), The Ablaut of the Middle Root Athematic Presents in Indo-European, in H. Craig Melchert (red.), *The Indo-European Verb. Proceedings of the Conference of the Society for Indo-European Studies, Los Angeles 13-15 September 2010*, Wiesbaden: Reichert, 333-342.
- (2014), The distribution of the 3rd sg. endings of the Indo-European middle present, *Historische Sprachforschung* 127, 68-100.
- (2016), Lith. *ankstì, artì, tolì* and Baltic and Slavic *Auslautgesetze*, *Scando-Slavica* 62, 156-177.
- Vine, Brent (1999), Greek *ῥίζα* “root” and “schwa secundum”, *UCLA Indo-European Studies* 1, 5-30.
- (2005), Remarks on Rix’s Law in Greek, *Journal of Indo-European Studies* 33, 247-290.
- (2006), On “Thurneysen-Havet’s” Law in Latin and Italic, *Historische Sprachforschung* 119, 211-249.
- (2012), PIE mobile accent in Italic: Further evidence, in Benedicte Nielsen Whitehead, Thomas Olander, Birgit Anette Olsen, Jens Elmegård Rasmussen (red.), *The Sound of Indo-European: Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, Copenhagen: Museum Tusulanum, 473-504.
- Volkart, Marianne (1994), *Zu Brugmanns Gesetz im Altindischen*, Bern: Institut für Sprachwissenschaft.
- de Vries, Jan (1962), *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden: Brill.
- Wackernagel, Jacob, Albert Debrunner (1896-1954), *Altindische Grammatik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. [*Band 1: Lautlehre* (1896, 1957²); *Band 2,1: Einleitung*

- zur Wortlehre. *Nominalkomposition* (1905, 1957²); *Band 2,2: Die Nominalsuffixe* (1954); *Band 3: Nominalflexion – Zahlwort – Pronomen* (1930)].
- Walde, Alois, Julius Pokorny (1927-1932), *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, 1-3, Berlin: de Gruyter.
- Walde, Alois, Johann Baptist Hofmann (1938-1954³), *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 1-2, Heidelberg: Winter.
- Wallace, Rex (2007), *The Sabellic Languages of Ancient Italy*, München: Lincom.
- Watkins, Calvert (1969), *Indogermanische Grammatik. 3/1: Geschichte der indogermanischen Verbalflexion*, Heidelberg: Winter.
- (1995), *How to kill a dragon. Aspects of Indo-European Poetics*, New York-Oxford: Oxford University Press.
- Weiss, Michael (1994), Life Everlasting: Latin *iūgis* “everflowing”, Greek *ὕγις* “healthy”, Gothic *ajukdūþs* “eternity” and Avestan *yauuaēji-* “living forever”, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 55, 131-156.
- (2009), *Outline of the Historical Grammar of Latin*, Ann Arbor: Beech Stave.
- Weitenberg, Joseph Johannes Sicco (1984), *Die hethitischen u-Stämme*, Amsterdam: Rodopi.
- West, Martin Lichtfeld (2007), *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford: Oxford University Press.
- Whitney, William Dwight (1885), *The Roots, Verb-Forms, and Primary Derivatives of the Sanskrit Language*, Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- (1889), *Sanskrit Grammar*, Cambridge: Harvard University Press.
- Widmer, Paul (2004), *Das Korn des weiten Feldes. Interne Derivation, Derivationskette und Flexionsklassenhierarchie: Aspekte der nominalen Wortbildung im Urindogermanischen*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck.
- (2005), Der altindische *vrkī*-Typus und hethitisch *nakkī-*: Der indogermanische Instrumental zwischen Syntax und Morphologie, *Sprache* 45, 190-208.
- Woodard, Robert G. (red.) (2004), *The Cambridge Encyclopaedia of the World's Ancient Languages*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zair, Nicholas (2012), *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Celtic*, Leiden-Boston: Brill.
- Zaliznjak, Andrej (2004²), *Drevnenovgoroskij dialekt*, Moskva: Nauka.
- Zerdin, Jason (2002), The “iterative-intensives” in *-σκον*, *Oxford University Working Papers in Linguistics, Philology & Phonetics* 7, 103-130.
- Zinkevičius, Zigmantas (1966), *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- (1980-1981), *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, 1-2, Vilnius: Mokslas.